

ONS VOORGESLACHT

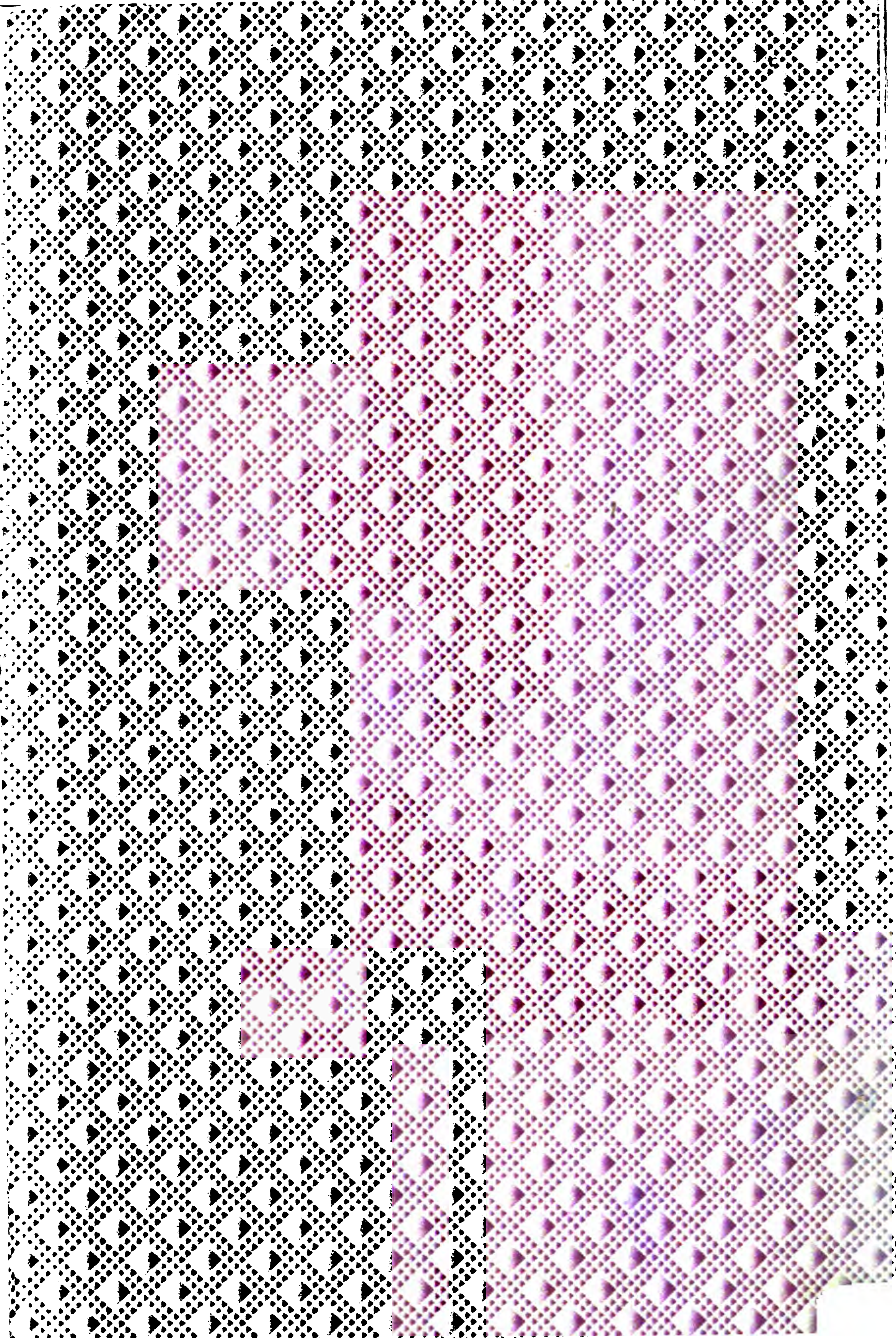
door

W. J. HOFDIJK

Tweede Deel

JE MAINTIENDRAI

ONS VOORGESLACHT.

BOEKDRUKKERIJ VAN P. W. M. TRAP, LEIDEN.

W. J. HOFDIJK.

ONS VOORGESLACHT,

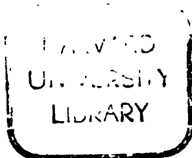
IN ZIJN

DAGELYKSCH LEVEN GESCHILDERD.

TWEEDE DRUK.

TWEEDE DEEL. — MET PLATEN.

LEIDEN,
VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN.
1874.

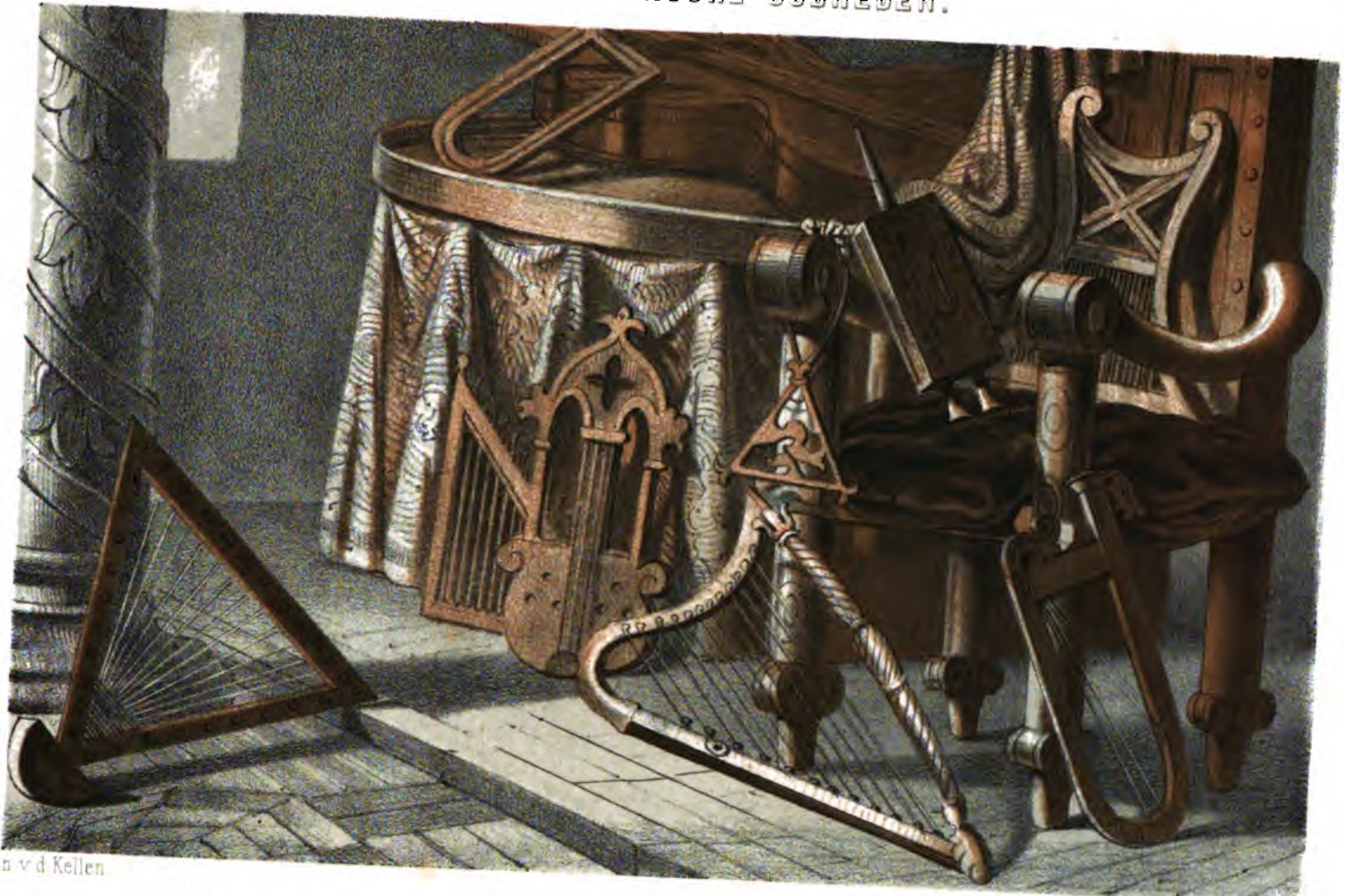

LIBRARY

Steendr v P W M Trap.

LEIDEN, FIRMA VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN.

2. KAROLINGISCHE OUDHEDEN.

Muziek-instrumenten.

Aarts-
Aarts-
Ac. 2
Adel
Adri
Afzw
Agil
Akaı
Akk
Alad
Albi
Alc
Alf
Alf
Ali
Al
Al
A
A
A
A
A
A
A

REGISTER

DER

HISTORISCHE PERSONEN EN ZAKEN.

C.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

S.

T.

W.

X.

IJ.

Z.

LIJST DER PLATEN

IN DEEL II.

DERDE TIJDVAK.

Men stelt zich de maatschappij hier te lande voor, als in eenen staat van ontbinding verkeerend na het vertrek der Romeinen, tot op de 12de of 13de eeuw toe, maar zeer ten onrechte.

MR. VAN DEN BERGH.

CHRISTELYK-KATHOLIEKE TIJD.

EERSTE AFDEELING.

(Omstreeks 800.)

TIJDENS KAREL DEN GROOTE.

I.

Terwijl wy tusschen het rustig daaglyksch leven der Nederlandsche volksstammen van de vijfde eeuw rondwandelden, trok Romes adelaar, die eenmaal met zijne krachtige vleugelen ook gantsch Nederland overdekt had, de machteloos geworden pennen meer en meer te rug, om ze eindelyk, geknot en berooid, op zijn eigen nest huiverende en verkleumd samen te trekken.

Maar reeds lang zelfs voor hy daar dus nederzat, ten spot en hoon van dat zelfde Europa, dat hy eeuwen lang eene verschrikking was geweest, werd de donkere schaduw zijner vlerken hier niet meer gezien: zijn macht had er opgehouden te bestaan. In het laatste gedeelte der vijfde eeuw verdwijnt de laatste voetstap der Romeinen van onzen bodem.

Niet hun spoor.

Reeds meermalen heb ik gezegd: de invloed der Romeinsche levenswijze op die onzer Germaansche vaderen kan, in 't algemeen, onmooglyk beteekenend zijn geweest. In die plaatsen die òf van zuiver Romeinschen oirsprong waren, òf waar markt, haven of sterkte het Romeinsch element verreweg overwegend maakte, zal zulks het geval zijn geweest; maar dat is slechts geldend voor enkele plaatsen. Een aantal Germaansche jongelingen moesten Romes standerts volgen, en er zijn er gewisselyk onder hen geweest, die minder of meer verromeinscht te rug keerden; maar dat zijn slechts enkele personen. Het kan zeer wel zijn, dat de Romeinen de tafel in huis, de spatha op den akker, de secula in den oogst, het flagellum op den dorschvloer, het pondus in den ruilhandel hebben gebracht, en

daarmede den Germaan zijne gebrekkige hulpmiddelen doen verwisselen; maar wat beteekenen zulke kleinigheden, wanneer men spreekt, en niet zelden ophef maakt »van den invloed der Romeinsche beschaving op de levenswijze onzer vaderen?" [1] Het leven der vijfde eeuw, dat wy aanschouwden, draagt in al zijne uitingen eene echt en volkomen Germaansche kleur.

Iets anders is het met het maatschappelyk leven. De Nederlandsche Germanen waren by de aankomst der Romeinsche kohorten zeker gants geene zwervende horden meer. Al lagen hunne huizen verspreid van een — zy woonden op bepaalde plaatsen, ieder op zijn eigen erf; de akkers werden bebouwd, het vee geweid, binnen verzekerde grenzen. Dat alles behoefde hun niet te worden geleerd. De verbindings-middelen daarentegen waren gering, handel en nijverheid onbeteekenend. Daar kwam de Romein, wien het te doen was om het land volkomen te beheerschen en er voordeel van te trekken. Er werden dijk- en water-werken aangelegd, wegen gebaand, vaarten gegraven, en aan een groot getal vaste punten op deze wijze met elkander in verbinding gebracht, koloniën gesticht, aanlegplaatsen gevestigd, sterkten gebouwd. Nu ontwikkelde zich de handel, door den Romein met voordeel gedreven, door menig Germaan, die by hem marktte, waarschijnlyk reeds spoedig op kleiner schaal nagevolgd. De handel oefende invloed op de nijverheid uit, handel en oorlog te zamen op de scheepvaart. By vermeerderde bevolking, moet hier en daar behoefte gedreven hebben tot neering of hanteering, waarvan men, uit nationaal inzicht, een afkeer had; winzucht of begeerte naar het vreemde bracht elders misschien het zelfde te weeg.

Maar het bestuur der vreemdelingen ontaartte in een juk. De fiere Batauer met zijn Romeinschen naam, Claudius Civilis, bracht zijne broeders en stamgenoten tegen de onderdrukkers te veld. Scherp als het zwaard deed ook het nationaal gevoel zich gelden, en wat van Rome kwam boezemde afkeer in. De weerstand, hoe krachtig aangevangen, met hoeveel geestdrift van vele zijden ook voortgezet, was niet by machte om te voldingen: Romes vuist was nog te sterk, en behield wat zy eenmaal bemachtigd had.

Voorzeker is er op die geweldige overspanning een groote afgematheid gevolgd, wel geschikt om de nationale kracht te verzwakken, en anderhalve eeuw blijft het verkeer ongestoord op den ouden voet. Het lijdt geen twijfel of er moet allengs van de Germaansche zijde toenadering zijn ontstaan; gedurende zoo langen tijd en onder zulke omstandigheden, op menige plaats, waar Romeinen en Germanen by een woonden, ook samenvloejing, versmelting.

Tegen het midden van de derde eeuw begon echter de worsteling weder, thands niet van binnen, maar van buiten, en met twee eeuwen

---

[1] Dat Keizer Caligula eenig huisraad en de goederen zijner zusters op het eiland der Batauers verkoopen liet, sluit volstrekt niet in, dat de landzaat ze heeft gekocht. Het aantal der Romeinen was er in dien tijd groot genoeg, en Raadsleden en Hoofd-officieren konden van het Keizerlyk geraad een zeer goed gebruik maken.

zijn de geslachten niet alleen vervangen, maar ook de stammen gants veranderd, de Romeinen verdwenen, en de geheele Germaansche zin verfrischt. In dien verfrischten bodem viel het zaad des christendoms, wel over Rome tot ons gekomen, maar niet door Romeinsche handen uitgezaaid. Germanen waren het boven al, die het christendom predikten, en het Germaansche oor was er daardoor te lichter voor geopend. Dat de beide Radbouts het van zich wech stieten en wilden vernielen, had een bloot staatkundige oorzaak: zy duchtten den invloed der Franken, die by hun schild ook hun zwaard boven de kruisbanier hadden uitgestrekt.

Doch — wat er van der Romeinen spoor in het leven op onzen bodem ook verdwenen was — op en in dien bodem hadden zy het getuigenis van hun langdurig verblijf zoo stevig en zoo diep gegriffeld, dat het meerendeel dáarvan niet alleen niet verloren zou gaan, maar den nieuwen landzaat, die het aldus gevonden had, ook veel te bruikbaar was, om het niet te onderhouden: dat waren de dijken en waterkeeringen, de wegen en vaarten, en menige goed aangelegde en reeds lang gevestigde plaats daarby. Gedurig te rug keerende verwarringen in het hoofdbestuur deden veel vervallen, maar het noodzakelyk belang dat gowen, of evenzeer kleinere gemeenten, daarby hadden, die, met een eigen verkozen plaatselyke regeering, onder alle woeling rustig bleven bestaan en arbeiden, hield nog veel in stand.

Wy hebben by onze omwandelingen tijdens het laatste tijdperk daar blijken van gezien.

II.

Intusschen deed de felle kamp, tusschen Franken en Friezen om de oppermacht gevoerd, aan behoud zoowel als aan ontwikkeling groot nadeel. Herhaaldelyk in het midden van Nederland, aan de boorden van Rijn en Lek gevoerd, bracht hy byna even dikwerf noorder als zuider deel in trillende beweging, en verzwaarde er de onrust der tijden.

Daarom is er van die tijden ook niets dan hunne onrust bekend.

Eindelyk komt het jaar onzes Heeren 768; Pepijn, de eerste koning uit het tweede groote vorstenhuis der Franken, sterft, en twee nieuwe Koninklyke gestalten, zijne zonen Karloman en Karel betreden het tooneel. Drie jaren later sluimert Karloman by zijn vader, en Karels hand alléen voert den wichtigen scepter over het Frankenrijk, zijn oog alleen overschouwt het.

Maar ook welk eene hand, en welk een oog!... Hy ziet geheel het westelyk Europa rond en in het gelaat, en hy heft zijne hand daarby op — en het verandert voor hem van gedaante: als Koning der Franken vangt hy in 772 zijne alleenheersching aan, in 800 kroont Paus Leo de Derde hem tot Keizer van het Westen.

Het vaste land, van de Noordzee tot aan de Theiss, van de Oostzee tot aan de Middellandsche zee, staat onder zijn gebied; meerendeels heeft hy 't gewonnen met het zwaard, maar in de voren die hy daarmede

groef, heeft hy rijkelyk het zaad der beschaving geworpen, en de neêrlaag zijner vijanden is hun-zelf alzoo een zegen geweest.

Te recht draagt hy den naam van Karel den Groote.

Nederland, boven den Rijn zijne erfenis, beneden den Rijn de vrucht zijner overwinning, heeft ruimschoots in dien zegen gedeeld; de beschouwing daarvan toeft ons.

Maar laat ons alvorends nog eenmaal een blik werpen op die overblijfselen van het Romeinsch bestuur, waarmeê wy ons nu reeds herhaaldelyk bezig hielden, en zien in welken toestand die thands onder 's Keizers bestuur verkeeren.

De groote hoofdwegen, zoo wel te water als te land, zijn thands vrije koningsbanen of koningsstraten geworden. Wie wil, bezigt ze, mits hy de tolgelden betaalt, die daarop worden geheven, en tot wier vaststelling de Vorst-alleen gerechtigd is. Deze tollen bestaan in weggeld, dijkgeld, bruggeld, veergeld, poortgeld, kargeld, radergeld, toomgeld, en verschillende anderen; zy vloeien in de Keizerlyke schatkist, maar daarvoor wordt in het onderhoud der koningsstraten met wat daartoe behoort ook door het rijk voorzien. Tusschenbanen, kleinere land- of waterwegen, kunnen wel het eigendom zijn van gowen of marken, van verschillende byzondere personen te zamen, of van eenen enkele alleen, maar die dan geenszins het recht hebben om ze te versperren, wel om ze naar wet en herkomen, alzoo geenszins willekeurig, te bezwaren met tolrecht, waartegen zy tot een behoorlyk onderhoud verplicht blijven.

Koninklyke waterbanen in Nederland zijn de groote stroomen: de Rijn, de Waal, de Lek, de Vecht, de IJssel, het Almeri, het Flie, de Maas, en de Schelde. De tollen aan deze wateren zijn ook allen rijkstollen; zy moeten worden betaald te Smithusen, te Lobede, te Utrecht, te Niumagen, te Theole, te Bommele, te Dorestad, te Amudon, te Medemelacha en wellicht ook te Staverun, zeker te Tricht aan de Maze, en misschien ook te Cuchem.[1]

Moeielyker is het, om de koningswegen te land na te gaan, vooral daar, waar zy niet tot de bekende Romeinsche stichtingen behooren; zy zullen echter wel, voor zooveel daar geen hinderpalen toe bestaan, zoo recht mogelyk van de eene plaats naar de andere loopen. Van Niumagen gaat een weg naar Cleve en verder; een andere naar Arnhem, Sutfene, en Daventre, en van Arnhem weder een over Hreni en Zeiste naar Utrecht. Op de Veluwe loopen mede een aantal wegen, waarvan de bepaling echter onmooglyk is; ongetwijfeld zullen er daaronder zijn, die op Utrecht en Dorestad aanloopen.

Dat er evenzeer zulke wegen van de Bisschopsstad uit naar de kustgowen loopen, onder anderen een naar Leide, valt evenmin te betwijfelen, en de Romeinsche baan, langs den linker Rijn-oever tot aan de Germaansche zee, is bekend.

De Friezen hebben hun koningsstraat naar het bedrijvige Colonia,

[1] De verduidelyking van byna al deze namen komt later voor.

welks naam reeds naar Keulen begint te luiden. Zie ik goed, dan slingert die weg zich van Staverun door de Friesche woudstreken en de veenen en heivlakten van Trianta naar Coevoorde; van hier neemt hy zijn loop, weder door een woudstreek, over heiden en langs veenen, door soms wel woeste, maar geenszins onbevolkte streken, in zuidelyke richting naar Xanten, waar hy zich in den ouden weg naar Keulen, thands mede een koningsbaan, oplost.

In het zuiden is het even zoo gesteld. Onder de koningsbanen is er dan een oude weg die, uit het Koolwoud, het Silva Carbonaria der Romeinen, komende, op Tongeren uit loopt, zich vervolgends recht-door noordwaart naar Masuyc strekt, en van daar, den linker Maas-oever langs, eindelyk boven Cuchem de rivier oversteekt naar Niumagen, vanwaar hy zich voortzet naar Castra, om zich over Meginardeswich by de Arnhemsche wegen aan te sluiten. Van Tongeren uit wendt zich een tweede baan naar het Tricht aan de Maze, waar zy aan de overzijde zich in twee armen deelt; een daarvan volgt den linker Maas-oever, tot voorby Blaricge, en wijkt dan naar Xanten, en de andere leidt over Juliacum naar Keulen.

Kunt ge nu ook maar enkele wegen op deze wijze in hun geheel overzien; kunt ge niet een in al zijne afwisseling volgen: dan hooger, dan lager; nu eens al te zonnig misschien, waar hy, slechts enkele malen door een eenzamen olm belommerd, belend wordt door groenende weivelden; of, alleen door eenige wilgen spaarzaam beschaduwd, tusschen bloeiende akkers voortslingert; of, door ranke dennen, met zilverstammige berken afgewisseld, weerzijds omzoomd, bruine heiden doorsnijdt; of onder het groene gewelf van het dichte woud een byna slechts schemerend licht ontfangt op zijn diepe sporen; waar hy nu eens door een stevige houten, ook wel een enkele maal steenen brug over een waterloop wordt geleid; op eene andere plaats wordt versperd door een slagboom, totdat het tolgeld is betaald; elders, aan de rivier, de hulp van den veerman behoeft, wiens praam de afgebroken gemeenschap tot aan den anderen oever moet voortzetten — wanneer ge weldra zelf het land bezoekt en de zaken in oogenschouw neemt, zult ge in de gelegenheid zijn om een en ander meer van naby te bezien.

En gy zult méer zien, dat u gants nieuw zal zijn.

De heidenen, by wie ge een vorige maal rondzwierft, zijn verdwenen, en al herkent ge nog hun geest in een overvloed van oude onuitroeibare gebruiken — het land is gekerstend. Willig of onwillig, uit onverschilligheid of uit overtuiging, uit behoefte of uit navolging, door het woord of door het zwaard — allen bogen allengs hunne kniën voor het kruis, en ontfingen het doopsel des Gezalfden op hunne voorhoofden. Thands is het christendom voor het meerendeel reeds erfelyk in de geslachten.

Ook het staatsbestuur heeft eene andere gedaante verkregen. De Frankische vorm der eenhoofdige regeering is overal de heerschende, en allen, Franken, Saxen, Friezen, zijn voor het tegenwoordige onderworpen aan den zelfden Vorst: Karel den Groote. Hy is in den volsten zin hoofd en

middelpunt van het bestuur; de huishoudelyke zaken der marken en gowen regelen zich op den ouden voet en naar de oude wetten, maar hy stelt er de Gerefaas, nu allengs reeds Graven genoemd, aan, die er hem vertegenwoordigen. Hy waakt over alles, met den naauwkeurigen blik des echten heerschers: van hem gaat alles uit, tot hem keert alles te rug.

Maar wy zullen hem later zelf moeten gaan zien, en dan beter den aart en de wijze van zijn bestuur leeren kennen; moeten gaan zien, want hy is zijn tijd, en wie dezen wil kennen, moet hem leeren kennen. Ik heb het reeds eenmaal gezegd, en het is hier de plaats om het te herhalen: om hem trekt zijn tijd zich samen, in hem spiegelt zijn tijd zich af. Wy zullen er herhaaldelyk de bewijzen van vinden.

III.

Hebt ge nu lust om het land-zelf eens in oogenschouw te nemen? Ik kan my daarop geen weigerend andwoord denken. Nederland ten tijde van Karel den Groote — het moet reeds uwe nieuwsgierigheid, hoeveel meer uwe belangstelling prikkelen!... Laat het ons dan, eer wy het by gedeelten, dan hier dan daar doorwandelen, eens vooraf in zijn geheel en onderlingen samenhang overzien.

Plaats u daartoe op een der hoogste punten van het Ardey-gebergte, waar zich dat uit Westfalens romantische streken zuidelyk tusschen Roehr en Emscher in de Pruissische Rijn-provincie, of, zooals men het in de negende eeuw heette, in de Goo Boructra [1] uitstrekt. Verscherp uw oog, door natuur of door kunst, want gy hebt vèr te zien, en het is een uitgestrekt landschap dat zich voor u gaat uitbreiden. Zet u hier op deze steenklompen, tusschen gene brokkelige rots ter rechter, met een knoestigen abeel gepluimd, en dezen statigen beuk ter linker, die zijn spaarzaam getakte armen in byna rechte lijn opsteekt naar het helder azuur.

Eene panoramische landkaart gelijk, spreidt zich het landschap aan uwe voeten uit, en slechts langsamerhand ontwikkelen zich de onderdeelen voor uw oog. Als in golvende vaart kronkelen zich de blaauwe stroomen door het groene land, en geven het levendigheid en beweging. De gedurige afwisseling van donker groene wouden, van olijfkleurige moerassen, van vale heuvelen ontnemen elke eentonigheid aan de uitgestrektheid van het grootendeels vlakke panorama, dat zich in de grijsblaauwe baren der verre Germaansche zee schijnt op te lossen. Een vrolyke, wolkenlooze zon overstraalt dat alles, en versmelt de verdeelde schaduwen in hare groote eenheid van licht.

Maar dat alles in zijn geheel is ons nog niet genoeg. Wy willen het ook in de onderdeelen aanschouwen: wy willen van het land tot de streek, van de streek tot het oord, van het oord tot de heem, het verblijf, komen en het naspeuren, alvorends er onzen voet in te zetten en er de bewoners te gaan zien van aangezicht tot aangezicht.

---

[1] Aan de woonplaats der oude Broekteren herinnerende.

ENS K

Steendr. v. P.W.M. Trap.

van Santen.

65 Ireni.
66 Waganinga.
67 Redineghem.
68 Arnhem.
69 Meginardeswich.
70 Castra.
71 Eliste.
72 Wui.ara.

amminge.
Iem.
schendorpe.
Vesderewalda.
unegurum.
rachun.
Ierte.
ore.

152 Thelden.
139 Coevorde.
133 Hunderi.
134 Aspanmore.
135 Keddingarijp.
136 Kinnum.
137 Lintawrde.
138 Doccinga.

Zóo als het land daar voor ons ligt, is het, zonder zichtbare grenzen, door de staatkunde (of liever nog staathuishoudkunde) in verschillende landschappen verdeeld, in den regel ieder voor zich bestuurd door een Grave: den man, die in naam des Keizers de bestaande wetten toepast, en de boeten en belastingen ontfangt en verandwoordt. Zulk een landschap, uit verschillende marken, honschappen, of hamrikken bestaande, heet nog altoos een goo. De voornaamste, en zeker de oudste grenzen zulker gowen zijn rivieren en kleinere wateren, maar ook moerassen, wouden en heiden. De vrije bewoners dezer gowen zijn allen, des gevorderd, ten oorloge verplicht, en dan verzamelen zy zich daartoe in elke goo rondom hun eigen Grave, onder wiens bestuur zy optrekken. Iedere mark strijdt ontwijfelbaar onder heur eigen hoofd, heur hopman, die de bevelen moet gehoorzamen van den Grave, als zijn overste. Maar ook deze oversten, regeeringspersonen in vredestijd, hebben hunne algemeene bevelhebbers boven zich, die, zooals gy weet, omdat zy bevel voeren over den tocht des heirs, den heirtocht, den naam van Hertogen dragen. Zulk een krijgsdistrikt wordt daarom een hertogdom genoemd; en de voor ons uitgestrekte lage landen aan de zee, de Nederlanden, vallen onder drie van zulke hertogdommen, namelyk Friesland, Saxen, en Frankenland of Ripuarie.

Wendt ge nu uwen blik van den linker naar de rechter zijde, dan ligt het laatste ons het meest naby, en wy willen dat daarom het eerste overzien.

IV.

Byna gelijklijnig met het standpunt waarop wy ons hebben geplaatst, stuwt de breede Maze, uit de hoogere bergstreken stroomende, heur blaauw water door de lagere velden. Zy leent heur naam aan het landschap, dat eerst door hare stoute golven gesplitst, daarna begrensd wordt, en daarom Masau, of Masagoo heet.

Wandelt ge nu met het oog de bergen over, den ouden Trajectijnschen heirweg langs, die van het Romeinsche Juliacum (Gulich zeggen thands de Franken) in westelyke richting naar de rivier leidt, dan valt uw blik, voor ge nog den oever bereikt, ter rechterzijde op een kleine plaats, waar de huizen en hutten van hout en stroo zich legeren rondom een statig kasteel, aan den linker oever der Geule, die zich een weinig verder in de Maas stort. Het is Marsna, [1] de koningsburcht, die weldra vermaard zal zijn door herhaalde byeenkomsten van drie Keizers zonen, die hunne scepters niet weten te voeren dan als handvatsels van het zwaard.

Ook de Marsna ligt aan een voormalig Romeinschen heirweg, die zich, van het oude veer uit, op dan eens meerdere dan eens mindere verwijdering van den Maas-oever, noordwaart strekt. Volgt ge dien weg,

[1] Thands Meerson.

dan vindt ge weldra een nieuw rustpunt, zijwaart in de boomrijke streek. Het voorkomen van het hoofdgebouw dezer plaats zou u geenszins in onzekerheid laten omtrent zijn strekking: gy herkent een geestelyk gesticht. Het is de abdy Suestra, [1] eene stichting van den geloofs-verkondiger Willebrord. Nog in 714 lagen hier slechts hoeven tusschen het geboomte; Pepijn van Herstal, de Koninklyke Meier, schonk ze den prediker, en weldra verrees er de stille abdy, die thands reeds het cieraad van het oord uitmaakt.

Zet ge den weg verder voort — vraag dan eerst een groete: gy kunt ze overbrengen aan de volgende pleisterplaats. Hier, aan den lager-oever van de Rhoer, naby de plaats waar deze schoone rivier, Westfalens trotsch, in de Maze uitmondt, vindt ge weder eene abdy: het klooster Berg, [2] door den Hofmeier Pepijn-zelf gesticht, en door hem aan sint Viron toegewijd.

Waag u hier aan de »blonde" Maasgolven, en zet het naar de overzijde, waar de overblijfselen van het Romeinsche Catulium, zich langsamerhand gaan vervormen tot het Frankische Horn.

Wilt ge nu den weg waaraan Catualium ligt (weder een heirbaan van Romeinschen oirsprong) verder noordwaart wandelen — het zal u de moeite misschien weinig beloonen. De eerste plaats die dan uwe aandacht kan trekken, zal de voormalige krijgspost Blariacum zijn, die ge thands Blaricge [3] genoemd vindt; en in de tweede, Cuchem, [4] herkent ge het Romeinsche Ceuecum door een vermoedelyke schrijffout doorgaans als Ceuelum aangeduid.

Wend u daarom liever terstond zuidwaart, en volg de baan, tusschen de hier tot aan den Maas-oever grenzende heuvelen door, over het kleine Masuyc, [5] waar het wel der moeite waardig is om u een oogenblik op te houden. Niet zoozeer om de bevallige ligging der plaats. Maar leg er een bezoek af in de abdy; vraag den nonnekens om eene proeve van heur schrijfkunst, heur teeken- en borduurwerk; neem den vorm van den tijd voor lief — en gy zult verbaasd staan over de vaardigheid dier blanke vingeren niet alleen, maar ook over den kunstzin die zich in dien arbeid uitspreekt.

Wandel dan verder naar het welvarende Trajectus, [6] waaraan het volk, met zijn Germaanschen tongslag, liever den naan van Tricht geeft. De schilderachtige omstreken waarschijnlyk minder dan wel de goede gelegenheid tot een overvaart, hebben den ouden landzaat hier tot een nederzetting uitgelokt. Wellicht is het eerst de Romein geweest, die tot zulk een besluit is gekomen. Dat deze haar tot stad heeft gemaakt, betwijfelt ge volstrekt niet, wanneer ge den vorm dier vaste muren en

[1] Thands het dorp Susteren.
[2] Thands Odiliënberg.
[3] Thands Blerik.
[4] Thands Cuyk.
[5] Thands Maaseik.
[6] Thands Maastricht.

torens aanschouwt, die haar omringen en versterken; en het wordt u volkomen bevestigd, wanneer ge, de houten en strooien hutten in de achterhoeken voorby ziende, let op het uiterlyk voorkomen van het meerendeel der woningen, van zoo menig bouwval en omgestort gedenkteeken, bogen, altaren, geloftesteenen, al herkent ge ook aan vele plaatsen — hier een kerk, daar een klooster, gints eenig ander gebouw van aanzien — de hand eens bouwmeesters van dien nieuweren stijl, die, uit het Oostersch keizerrijk afkomstig, hier reeds het burgerrecht heeft verkregen, maar zijn naam toch naar Byzantium blijft voeren.

Zoo dit nu het nieuwe Trajectus reeds in 't oogloopend van het oude onderscheidt — nog meer het kruisteeken, het algemeen symbool des christendoms, dat ge op zoo vele plaatsen vindt aangebracht, en waaruit ge de zekerheid erlangt dat ge u in eene geheel christelyke stad bevindt. Vroeger zoudt ge haar zelfs byna een geestelyke, ten minste een Bisschoppelyke stad hebben kunnen heeten; want reeds sedert de wakkere Servaas, Tongerens eerste Bisschop, in de tweede helft der vierde eeuw zijn zetel veiligheidshalven herwaart overbracht, bleven myter en krootse aan de veerstad verhecht, totdat zy in 710 naar het hooger gelegen Leodicum of Leuchia,[1] in de goo van dien naam werden verplaatst, en dat geringe, maar schoon gelegen vlek een plotselyk aanzien hebben verschaft.

Thands zal Tricht u waarschijnlyk de woning van een Keizerlyken bewindsman hebben aan te wijzen: een Frankischen Graaf, zoowel met de rechtsbedeeling als met het opzicht over de inning van den rijkstol aan de Maze belast, en misschien verblijf houdende in de voormalige vertrekken eens weelderigen Romeins. En geef ik nu toe aan het misschien van wat reeds naauwelyks een enkele eeuw later zekerheid zal zijn — dan wijst men er u ook een gebouw, waar men 's Keizers munt slaat, wier vorm zich sedert Pepijn den Korte, meer dan onder eenigen Merovingischen Vorst, van het Romeinsch model heeft losgemaakt. Geen beeldwerk ziet ge thands binnen den paerelrand, die het muntstuk zoomt, maar zoo ge slechts een weinig met den lettervorm dezes tijds bekend zijt, zult ge aan de voorzijde gemakkelyk lezen: Carolus; en aan de keerzijde òf: Traject (Trajectus, Trajectensis moneta) ontcyferen, òf in de gants niet onduidelyke R. F. het Rex Francorum herkennen.

Ware ons nu het uitzicht minder belemmerd — ik zou u hooger op, waar schilderachtige rotsoevers de rivier beginnen te zoomen, de Koninklyke hoeve wijzen, die den tweede van het drietal beroemde Pepijnen den bynaam van Herstal schonk, en gy zoudt daarmede in de goo Leuchia zijn overgestapt; doch daar ons dit niet is gegund, sla dan nu het oog westelyk, over de bloeiende Hespengau, de goo Hasbania (waar eene andere Pepyniaansche hoeve, Landen, mede uw blik onttrokken blijft) naar de goo Brachbant, waar een niet minder merkwaardige plaats, tusschen eene gelukkige wijking der zware beukenarmen door, voor ons zichtbaar blijft.

[1] Het tegenwoordige Luik.

Het is Dispargum,[1] waar de huizen en hoeven verspreid liggen rondom de oudste Frankische koningsburcht in Nederland. Daar woonde in de eerste helft der vijfde eeuw, toen de Romeinsche macht zich nog ten zuiden tot aan de Loire uitstrekte, de langhairige Koning Chlodio te midden zijner koene Saalfranken, met wier krachtige ondersteuning hy zijn rijk uitbreidde tot de Somme, de Romeinen voor zich heen drijvende. De eerste grondslag van de zoo hoog gestegen macht der Frankische Vorsten kan alzoo gerekend worden hier te zijn gelegd.

Blijft ge nu den blik steeds westwaart wenden, de slingerende baan der Schelde-rivier over, naar de door de wilde zee tot eilanden gebroken gronden, dan ontwaart ge in den dichten woudzoom, aan den anderen oever van dien stroom, de zuidelyke grens der goo Ottingia of Quasa; en gy ziet — hoe bar het in de lage, even moeras- als houtrijke streek aan de noordwestelyke zijde ook zijn moge — hier liggen genoeg hoeven en hutten by een, om de dorpen Assenede[2] en Bouchoute[3] te vormen, waar het landvolk zich trouwens zeker »sober en met een kleintjen" behelpen moet.

Beter moet het wonen zijn in de vruchtbare goo, die zich zuidelyk van daar met een breede strook langs de zee strekt: het thands reeds nog meer gras- dan woudrijke Vlaanderen. Ook is daar de woudstede Brugge[4] vrij snel opgekomen. Toen de Romeinsche Imperatoren nog over deze gewesten heerschten, kenden zy daar volstrekt geen stad. Een groot eikenwoud overdekte den bodem, en slechts hier en daar zag men de zeer verspreide hutten van houthakkers en jagers. By een brug of vlonder kwamen echter een paar woningen op, die het begin waren van eene kleine buurtschap, wellicht onder de eerste Merovingen ontstaan, doch eerst in een later tijdperk de oplettendheid der christenpriesters waardig geacht. Toen zy er heen zagen, kregen die boerenhutten eenig belang. In het begin der zevende eeuw brachten zy er een kruis en een doopvont, en in 650 stichtte Sint Trudo er eene abdy. Laat dat slechts een klein kloosterkyn geweest zijn; maar in ieder geval — aan de brug in het woud kwam een nieuw leven, en by het kruis was meer welvaart, dan vroeger by den mijlpaal der Romeinen.[5]

Gunstig genoeg om mede een weinig op te komen en te gaan bloeien, is de ligging van het noordelyker Scarphoute,[6] aan de blanke duinen en de open zee. Het beroemt zich reeds op hooger ouderdom dan Brugge, en beweert de Romeinsche havenplaats Portus Epatiaci te zijn, waar reeds de Bevelhebber der Nervische krijgsmacht verblijf hield.

---

[1] Duisburg. Het verband der zaken by Greg. Turonensis laat geen Duisburg aan den anderen Rijn-oever toe.

[2] Assenede en

[3] Bouchoute hebben die namen behouden.

[4] Thands nog de hoofdplaats van West-Vlaanderen.

[5] Prof. Visscher.

[6] Dit havenstadjen, zoo men wil in 1179 door eene kolonie van Hollanders op nieuw verlevendigd, werd in 1334 door een hooggaande zee vernield.

Wilt ge, van Scarphonte uit, de naaste noordelyke goo bezoeken — maak dan eene overeenkomst met den schipper van een dier knarren of andere lichte kustvaarders, waarvan ge er ongetwijfeld wel een in de haven zult aantreffen; er valt hier geen anderen dan den waterweg te nemen. Laat u even noordwaart den hoek om varen, het Sincfal in, dien breeden water-arm, die eenmaal de uiterste grens bepaalde der Friesche heerschappij, totdat de Frankische wapenen haar weêr over den Rijn te rug dreven. Voorzie u echter van een schipper, in deze zeeuwsche wateren goed bekend, want, ofschoon de noordelyke oever van het Sincfal zeer is afgeslagen — de zuidelyke daarentegen vangt aan te verzanden, en maakt daar dus moeielyk vaarwater.

Een bevaren zeeman daarentegen kent die gronden wel, en zal u veilig brengen naar de eenige plaats, die ik u in de door het water verbrokkelde goo Gasterna weet aan te wijzen. Het is Rodanburch,[1] evenzeer handels- als havenplaats, en welks reede is gedekt door een burcht, omstreeks de vierde eeuw gesticht. Toen koning Childerik de Eerste in 464, tijdens den fellen oorlog tusschen de Franken en de Friezen, de eilanden hier en hieromstreeks, die men ook wel de Saxische kust heet, verwoestte, ging Rodanburch reeds in vlammen op. Toch herrees het, als Frankiesch eigendom, weêr uit zijne assche, en het kasteel werd herbouwd. Toen heerschte hier evenwel nog het heidendom, en de zeeman deed er geloften aan Fraho en Norder, om gunstigen wind en goede vaart; thands zijn de uiterlyke teekenen van dat alles verdwenen: als goede christenen komen de Rodanburgers ten gebede samen binnen hunne kerk, door Bisschop Eloy ter eere der heilige Maagd gesticht, en zy hebben de gelofte aan Norder en Fraho tegen die aan de heiligen verwisseld. Laat hen echter op hunne hoede zijn, en niet verminderen in arbeidsaamheid en inspanning, want de Bruggenaren beginnen te beseffen dat hunne woonstede den handel weinig minder gunstig ligt dan Rodanburch, en ik geloof dat de wedyver reeds is aangevangen.

Houd nu uwe knar in dienst, en steven van hier, door Eede en Gouwe, naar het grootste, hoewel in zich-zelf nog weder door verschillende kleine stroomen gesmaldeelde eiland van dezen kleenen archipel, dat alleen de goo Walachra uitmaakt. Zonderlinge geruchten gaan van dit geheimzinnig eiland uit. Nog is het boschrijk, maar het geheiligde woud, waar de plaatselyke godin Nehalennia, de personificatie der nieuwe maan,[2] in heur eigen tempel werd gediend, zal als zoodanig moeielyk meer te herkennen zijn, al ligt daar nog het over-oude Domburgh[1] ter zelfder plaatse. De oude eilander van vóor 273 zou zich in deze streek niet meer thuis vinden. Het heiligdom, van kruisvormingen grondslag, met zijn koepelvormig noorder pand, welk laatste, door op zware fundamenten rustende

---

[1] Thands Aardenburg.

[2] V. d. Bergh. Nederl. Mythologie, 175. Vergelijk echter Dresselhuis, Godsdienstleer der aloude Zeelanders, 165. Dirks houdt haar voor de personificatie van den handel met Britannië.

kolommen omringd, en door statig loover omluwd, het godenverblijf vormde, en met godenbeelden, votiefsteenen en altaren prijkte, is vernield; het met straatkeien bevloerde oost- en westwaart strekkende middelvlak, met palen en plankwerk afgeschut, waarschijnlyk ten behoeve der priesterschap, tot verrichting hunner gewijde werksaamheid, is met gras begroeid, met duinzand overstoven; in het zuidelyk pand ligt het beeld der overwinning verminkt van zijn voetstuk geworpen, en is alzoo thands veeleer het zinnebeeld van de nederlage der oude godendienst. De brandnetel schiet op aan den voet van het altaar; de distel overschaduwt den geloftesteen. Om de purperen bloem fladdert de witte veldvlinder; tusschen de gebroken zuil sluipt de bruine hagedis; en op de takken van het nog overgebleven gewijd geboomte zet zich de lustige meerle, en zijn vrolyk lied schalt rond over de eenzaamheid der verwoesting.

Hadt ge, een paar eeuwen geleden, in den vreemde naar byzonderheden van Walachra gevraagd — datgene, wat men u toenmaals misschien zou hebben verhaald, zou u in het oor hebben geruischt als een sombere sage, als de nachtwind die door de spichtige halmen van het duingras fluistert. [2]

Er woont daar een volk van visschers en landbouwers; ook van koopliеden die handel drijven op Britannië. Zy zijn onderworpen aan de Franken, maar betalen toch geene schatting, want op hen rust de verplichting tot het doen van andere diensten: zy zijn veerlieden der dooden; zy varen de zielen der gestorvenen naar het tegenover liggend eiland Brittia. Zy, die aan de beurt zijn, leggen zich met de avondschemering ter ruste, tot dat de onbekende aanvoerder van den tocht hen wekken zal. Omstreeks middernacht vernemen zy een zacht geklop aan de deur, en een fluisterend geroep. Terstond staan zy op, en begeven zich naar het strand, zonder de geheime kracht te kennen die hen voortdrijft. Aan het strand vinden zy vreemde, ledige booten; zy vatten de riemen, en steken in zee. Dan bespeuren zy weldra dat de booten tot overladens toe vol zijn, zoodat het boord ter naauwernood een vingerbreed boven de golven uitsteekt; nochtans zien of hooren zy niemant: slechts de zee ruischt rondom, en pijlsnel schieten zy voort. Binnen een uur hebben zy den overtocht volbracht, ofschoon een vaartuig, door riemen gestuwd, er anders een etmaal toe behoeft. Zijn zy op het eiland Brittia aangekomen, dan zien zy aan het langsaam rijzen der vaartuigen, dat deze zich op eene overigends onzichtbare wijze ontladen. Maar het is, als of de dooden er in ontfangst worden genomen; want een stemme, die niemant weet vanwaar zy komt, noemt de namen van elk der overgevoerden op, en voegt by die der gehuwde vrouwen ook den naam van den echtgenoot. De veerlieden haasten zich

[1] Thands nog als zeedorp bestaande.

[2] Procopius van Cesarea, die vóor het midden der zesde eeuw schreef, getuigt dit verhaal uit den mond van bewoners der Noordzeekust-zelf meermalen te hebben gehoord. „Zy gaven het my in vollen ernst," zegt hy: „ofschoon ik zeer geneigd ben om te gelooven, dat het slechts in den droom plaats grijpt."

echter te rug, en de booten zijn op de keervaart, die even snel geschiedt, zoo licht, dat zy naauwlyks op de golven drukken.

Intusschen, wanneer ge nu lust mocht hebben om zelf op het »gekerstende" Walachra voet te zetten — gy zult er beter dingen vinden: bruikbare wegen, overvaarten niet van zielen maar van zeer stoffelyke koopwaren, alzoo ook handel, ook nijverheid »met een grooten toeloop van inlanders en vreemdelingen." [1] Al is het groote eiland dan ook een zeer kleine goo — het is geenszins de minst belangrijke, en wel waardig de zetel eens Graven te zijn.

Vaart ge van Walachra wech, de Arne uit, zoo geraakt ge in een slibberige chaos van schorren, slikken, en gorzen, hier meer, daar minder boven het water verheven, met sulte, kweldergras, vooral hanevoet en dergelijke zeewaterplanten bewassen, waar meeuwen, ganzen, wulpen, reigers en honderden andere strandvogels gretig komen azen, inzonderheid by vloed. Waar de schorren en gorzen evenwel hoog genoeg gerezen zijn, daar ontneemt de eilander aan die vogelenwaereld heur eigendom, en drijft er zijne schapen op, die vooral op hanevoet zijn verlekkerd, en in de zilte waterplanten een smakelyk en gezond voedsel vinden.

Alzoo bemerkt gy reeds, dat er te midden van dit zee-moeras zich ook vastere eilanden boven den waterspiegel verheffen, en gy zult er de gowen Bevelanda, Scaldis of Scouwen, en Forne aantreffen, waarvan de eerste en laatste geheel uit eilanden bestaan, terwijl de tweede ook nog een gering gedeelte van het vaste land inneemt. Ze te bezoeken, zou u altoos meer wildernis dan bewoonde streken, meer begraasde schapenweiden dan bebouwde akkervelden doen ontmoeten. Toch heeft Bevelanda, door de Suthflita of Zuidvliet reeds in tweën gedeeld, naby dien stroom zijn Goesaha, [2] en Scaldis zijn Sunnonmeri; [3] beiden gewis onbeteekenende plaatsjens, op zijn best met een hoofdhoeve, eenige schapenweiden, en verder door arme visschers bewoond. Forne daarentegen heeft zijn meer beteekenend Widelham of Widlam, [4] dat door zijn gunstige ligging aan den Maasmond, waar de Wiedel uitvloeit, in welvaart toennemt, en niet onbelangrijken handel drijft.

Behalven dit, is er echter zooveel wilds, zooveel ongezelligs in deze vochtige lucht, tusschen de golven der »zoute zee," dat het u beter zal zijn wanneer ge, beneden het zuidelyke Bevelanda om, tusschen de grenspunten der gowen Ottingia en Scaldis de Scalde [5] opvaart tot aan Anduerpa, [6] in de goo Ryensis, en u' daar ontscheept. Het rivierhoofd aldaar is tot aanleggen van schepen uitnemend geschikt. Of nu deze ver-

---

[1] Prof. Visscher en V. d. Bergh vermoeden op degelyke, door hen aangevoerde gronden, dat het oude Domburch niet vóor de negende eeuw, waarschijnlyk niet voor 877, kan bezweken zijn.

[2] Thands Goes.

[3] Thands Sonnemare.

[4] Reeds in 836 door de Noormannen verwoest.

[5] De rivier de Schelde.

[6] Thands Andwerpen.

sterkte plaats, wier kerk reeds van 641 dagteekent, heur naam zal hebben te danken aan hare ligging »aan 't werf," durf ik gereedelyk betwijfelen, al zie ik geen kans om er een betere afleiding voor in de plaats te stellen. Handel en vertier ontbreken hier niet, en de stad, door een burcht beschermd, misschien reeds uit den tijd der Imperatoren, zal het gewis nog tot eene beduidende hoogte brengen.

Van Anduerpa kunt ge gerustelyk uwen weg door de wel overal niet bebouwde, maar evenwel schoone, lommerrijke streek oostwaart nemen naar de goo Taxandria; Bouchoute[3] toch, lager in Ryensis, tusschen de overblijfselen van een statig beukenwoud, dichter by de Nethe gelegen, is nog van te luttel belang om u daarby op te houden.

Taxandria is een rijkbevolkte goo, die ontwijfelbaar reeds vroeg bewoond, en later door de Saalfranken bezeten werd. De brave Lambrecht, oudere tijdgenoot en medearbeider van Willebrord, predikte met dezen hier onvermoeid de blijde boodschap van den Christus, en zy deden er menig gewijd woud, menigen godentempel vallen. De Saliërs, dankbaar voor het betere licht, hunne zielen ontstoken, waren niet karig in de blijken van vergelding, en Willebrord ontfing verscheidene hoeven, gronden, akkers, weilanden, bosschen, waterloopen, lijfeigenen, en andere dergelijke giften ten geschenke, die hy zijner geliefde abdy Echternach heeft nagelaten.

Mocht ge nu goedvinden om, geen langen tocht duchtende, van Anduerpa komende het breede landschap dwars door te trekken, dan zult ge, na menig woud en menige wildernis en menig heideveld achter den rug gelaten te hebben, uw weg zien afwisselen door een kleine heuvelstreek, van een paar stroompjens doorsneden. Zijt ge die over en doorgetrokken, dan ontwaart ge, aan de grens der Maasgoo, waar de hoogere landstreek noord- en zuidwaart naar de veengronden helt, het kerkjen en de hoeven van het oude Budilio,[4] waar Pepijn van Herstal reeds goederen bezat, die hy der sinte Maria-kerke van Aken opdroeg. De ligging der plaatse wijst aan, dat zy voornamelyk van landbouw en veeteelt bestaat.

Trekt ge nu van Budilio noordwaart, dan zal het u geraden zijn eerst naar dezen of genen vrijen jagersgezel rond te zien, of dezen of genen hoevenaar een zijner eigenen te vragen, om u tot gids te strekken. Mocht ge aanvankelyk ook al wanen dat dit onnoodig zij — weldra zou het u blijken, wanneer ge, na korten tijd rustig wandelens de woudstreek genaderd, niet meer den hoogen grond met zijn schoone dennen, maar een dikwijls drassigen veenbodem, de Peel, hier met elzen, watervlier, hazelaar en dergelijk loofhout bewassen, voor u ziet. Eenzaam is het daar. Voor wolven hebt ge echter niet te vreezen: hoewel volstrekt niet zeldsaam in het land, kiezen zy echter de hoogere oorden, en van de evers hebt ge minder te duchten, wanneer zy slechts niet van hunne jongen zijn vergezeld. Er zullen trouwens wel doorgaands gebezigde paden door

[3] Thands nog Boukhout.
[4] Thands Budel.

het moeraswoud loopen, en het wild houdt zich daarvan meest verwijderd. Het moeraswoud door; de daaraan palende heide en heuvelen over; den grooten en kleinen arm der Aa doorwaad, en vervolgends langs den veenzoom verder getrokken, zoo vallen u weldra de hoeve van Fleodrodun [1] in 't oog, waarby op geringen afstand Durninum [2] en Baclaos [3] liggen. By dit laatste, weleer een parochie van Willebrord, thands van de Echternachsche abdy, zal de bewoner u met een mengeling van trotsch en eerbied den put toonen, die de gedachtenis aan dien edelen man bewaart; terwijl hy u in het niet onaanzienlyk dorp-zelf opmerksaam zal maken op zijne parochiekerk, voor ongeveer een eeuw gesticht, en drie heiligen, Petrus, Paulus en Lambrecht, toegewijd. Tusschen den kop der Peel en de Ortinonsche heuvelen door, over de steenrijke heide, bereikt ge daarop Herpina, [4] en daarna, meer noordwestelyk, Osne. [5] Vroeger, onder het heidendom, zoudt ge hier een maalstede hebben gevonden, waar sommige bepalingen, in de Salische wet opgenomen, werden vast gesteld; thands echter is het eene bloeiende plaats, met een kerk aan St. Willebrord gewijd, en men toont er u, zoowel als by Baclaos, in de nabyheid een put die zijn naam draagt.

Keert ge nu zuidwaart, tusschen de Maze en de heuvelen door, dan komt ge in het aanzienlyke Ortinon [6] aan den zoom van een vruchtbaar woud, dat bekend is door zijn overvloed van wilde bijen, en in welks boezem Nemer, Runne, Dommel en Aa samenvloeien tot de in de Maze uitmondende Dieze.

Hooger den stroom op, en aan een zijner zijtakken, ligt Bobanschot [7] tusschen het geboomte, een plaats, die waarschijnlyk mede van oude dagen telt, en, naar den naamsuitgang te oordeelen, hier reeds vroeg moet hebben gelegen binnen eene aarden omwalling, met puntige palen versterkt, of, even mooglyk ook, met eene vaste omtuining, die de toenmalige plaats omsloot.

In zuid-oostelyke lijn van daar, in de vlakke velden, zuidwaart van het kleine meir, waaruit een sprank van den Dommel zich voedt, ziet ge Marvilde, [8] en in die zelfde lijn, een weinig verder, over den Dommel, in een vlakke streek, Waderloe, [9] thands mede behoorende tot de Echternachsche abdy, Willebrords rijke erfgename.

Zijt ge te Waderloe, vergeet dan ook niet het westelyker gelegen Ereslo, [10] naby de bron der vrij snel vlietende Runne, met heur breede boord van welig-groene weiden, waar de zoon van den Frank Gaobert,

[1] Thands Vlierden.
[2] Thands Deurne.
[3] Thands Bakel.
[4] Thands Herpen.
[5] Thands Osch.
[6] Thands Orten.
[7] Thands Baschot.
[8] Thands Mereveldhoven.
[9] Thands Waalre.
[10] Thands Eersel.

Angelbert, bezittingen had, die hy, kersten geworden zijnde, aan Willebrord schonk. Dat waren misschien de tienden, die de abdy van Echternach er nog geniet. Ik gis, dat gy er ook, te midden der akkers, niet verre van de kerk, een lindeboom zult zien groenen, die in een roep van heiligheid staat. Of dat nu den yverenden man, die de heilige boomen der heidenen deed omhouwen en neerwerpen, welbehagelyk zou zijn, wanneer hy 't aanschouwde — dat betwijfel ik; of hy er niet evenzeer over verontwaardigd zou zijn, en het de oude afgoderij onder nieuwe vormen zou noemen — dat betwijfel ik geen oogenblik.

Wilt ge nu het zuidwaart gelegen Forest[1] en het daar dicht by gelegen Endeholt[2] gaan zien, dan hebt ge weldra de Campania,[3] die den naam heeft van woest en onveilig te zijn, achter u; ik zou u echter niet durven verzekeren, of de wilde woudstreek, aan wier grens de beide genoemde dorpen liggen, méer ontgonnen of veiliger is.

Bovendien — wanneer ge het fraai gelegen Pladella,[4] met Koninklyke bezittingen, in oogenschouw wilt nemen, dan moet ge toch weder in de Kempen te rug keeren; waarom zoudt ge dan een uitstap doen, die u ten opzichte eener vermeerdering der kennis van bewoonde plaatsen slechts luttel nieuws zou opleveren?

Houd u dus liever in de nabyheid, en ga van Pladella naar het een weinig oostelyker gevestigd Haperdum in een woudrijke streek,[5] waar de nonne Bertilinde hare eigendommen, die gedeeltelyk ook onder Hulislaum[6] lagen, aan den beminden Geloofsverkondiger schonk, na wiens dood ze op zijne bevoorrechte abdy overgingen.

Gaat ge hier op de heuvelen aan, die zich tegen de noorder kimme verheffen, dan treft ge, ongeveer aan den zoom van een der Dommelvertakkingen, Pieplo[7] aan, waar de abdy van Echternach almede bezittingen heeft, door zekeren Henricus weleer aan Willebrord geschonken.

De heide over, tusschen de dennewouden door, krijgt ge eindelyk Alfheim[8] in 't gezicht, en wanneer ge er heen wandelt, van Pieplo uit, laat dan, wanneer ge het dennewoud ter rechter hebt, uw blik eens waren over de heuvelige vlakte aan uwe linker: zy zal u herinneren aan een lang vervlogen tijdvak, waarvan gy de tafreelen reeds eenmaal onder uw oog zaagt voorbygaan. Gy zult ze lichtelyk herkennen die kleine heuvelen, daar in grooter aantal dan elders by elkander op de heide liggende, en gy zult er u de plechtigheden by voor den geest roepen, die het verbranden van een lijk, het verzamelen der assche, het opwerpen van een heuvel boven de urne vergezelden. Dat alles is ook hier met

[1] Thands Vorst, by Meerhout.
[2] Thands Eindhout.
[3] Thands de Kempen, of Kempenland.
[4] Thands het weldra zoo bekende Bladel.
[5] Thands Haperd.
[6] Thands Hulsel.
[7] Thands Poppel.
[8] Thands Alfen in Noordbrabant.

de oude bevolking voorby gegaan. De Alfheimers zijn even goede christenen als ge thands alom in het oord aantreft, en de roep van der Taxandriërs woestheid mag misschien wel wat veel aan hun woesten bodem te wijten zijn. Willebrord is ook hier een geëerd heilig, en wordt er bepaaldelyk als plaatselyk beschermer aangeroepen; het zal u derhalven niet verwonderen, wanneer ge verneemt dat ook Alfheim aan de rijke abdy van Echternach behoort.

Van hier uit kunt ge de goo Taxandria gemakkelyk verlaten, en onmiddelyk in die van Strya over treden.

Dan hebt ge Gillizela[1] het meest naby; Gillizela, waarvan ik u niet met zekerheid durf zeggen, of het zijn naam aan eene versterking, een burcht, of misschien wel aan een waterkeering dankt.

Reeds aan moerassige oorden gewoon, durft ge ook wel de westelyke veenstreek doorreizen, om op de hoogere zandgronden het overoude Sandert[2] eens in oogenschouw te nemen. Reeeds tijdens de Romeinsche heerschappij werd deze streek bewoond, die daar, in strijd met de gewone spreuk, niet alleen veld voor den veroveraar, maar ook tevens zand voor den pelgrim had. Toenmaals toch stond hier de tempel der beschermgodinne van het oord, de dea Sandraudiga, met zijne in den mullen zandbodem op ijzererts rustende grondslagen, met zijne beschilderde muurpleistering van rood en in geel vervloeiend bruin, van wit met roode streepen, van groen met bruine streepen; met zijn altaar, gekenmerkt door het opschrift

Deae Sandraudigae cultores templi;

met zijn mummie-vormige, uit ijzererts samengestelde beeltenis der godin; met zijn dak van roode Romeinsche pannen.[3] Maar het ging hier zooals met Nehalenniaas heiligdom op Walachra: toen de bazuin des christendoms klonk door het land, stortten de tempelmuren der heidensche godheden in een, en het kruis ging wortel vatten tusschen de bouwvallen. Op een verwijderden akker vindt ge nog eenig overstoven puin; dat is de plaats, waar weleer Romeinsche zoowel als Germaansche kniën zich bogen voor Sandraudigaas godin. De tijd zal die plek nog meer effenen, en wanneer een later geslacht de spade steekt in den hoogen zandakker, en op de geringe overblijfselen stoot, dan zal het verrast en verwonderd neerblikken op de gedenkteekenen eener onbekende eeredienst.

Nu is het, van hier uit, een lange wandeling over heuvelen en heiden, eenzaam en woest, de burcht Sprundelheim westwaart achter de bosschen latende, naar het aan Maze en Donge gelegen en reeds in de zevende eeuw bekende Bergom,[4] in kloosterbrieven Mons littoris

[1] Thands Gilzen.
[2] Thands Zundert.
[3] Nyhoffs Bijdragen, IV. 159. en de daar aangehaalde schrijvers.
[4] Thands Geertruidenberg.

geheeten, maar dat weldra zijn naam zal voeren naar de heilige abdisse van Nypels, Gertrude, die hare hier gelegen goederen aan heur stift vermaakte.

Bergom ligt juist op den noord-oostelyken grenshoek van Strya, en nagenoeg daartegenover wordt evenzeer de grenspaal van twee gowen gevonden. Ware ik nu een prediker — ik zou de gunstige gelegenheid tot een kort sermoen of ten minste eene zedelyke toepassing thands niet laten verloren gaan. Gy ziet, dat gy u over de rivier moet doen zetten, en gy dient toch den veerman vooraf wel te bepalen, werwaart hy u brengen zal. Moet hy u in de goo Holtland, of in die van Testrebenti aan wal zetten? Het verschilt hem niet in de overvaart, maar het zal u gewisselyk veel verschillen in de gevolgen; van uw keuze hangt dus veel af, en het is er byna eene als die tusschen goed en kwaad.

Kiest ge ter rechter, zoo treedt ge in een land, overvloeiende zooal niet van honig, dan toch van zuivel, kiest ge ter linker, en gaat ge dieper het land in, westwaart, dan betreedt ge een volkomen wildernis. Door Maze en Lek begrensd, en van de Waal doorsneden, telt Holtland nog daarenboven een aantal poelen en moerassen, vooral ten westen naar de zee, waar de bodem is bedekt met een uitgestrekt dicht woud, Mereweda: het paradijs van scholvers en kwakken, reigers en roerdompen, lepelaars en kranen, en dergelijk wild watergevogelte meer, waar het misschien zoomin aan bevers als aan everzwijnen, zeker niet aan otters en zulk gedierte ontbreekt. Zijt ge nu jager of visscher, dan zult ge er gezellen vinden; maar ook vriendelyken — dat beslis ik niet, evenmin als ik u durf verzekeren, of ge langs dat gedeelte der Maze, dat zijn naam aan het bosch ontleent, thands reeds de plaats zult vinden »hebbende in lengte en breedte tien mijlen en een halve," en die genoemd wordt Swinedrechtwere.

Alles wel ingezien, en tenzij ge een onverbeterlyk liefhebber zijt van omdoolen onder hooge sombere elzen, op een vochtigen, drassigen, onzekeren bodem; of misschien een onvermoeibare botanist, in staat om vuur te vatten by het overvloedig vinden van de anders by ons zeldsaam geworden Lysimachia nemorum, Mnium roseum, of Paris quadrifolia — het zal u beter zijn, wanneer ge u.... niet laat over zetten, ten minste niet over de Maze, maar dan liever hier over den Dommel, en aldus Testrebenti binnen treedt.

Een smalle strook lands, langs den linker Maas-oever, van de Donge tot aan de eerstvolgende groote kromming der eerstgemelde rivier, die ge van hier uit duidelyk ziet, behoort nog tot de genoemde goo, en telt een paar plaatsen, die daarom wel eens verkeerdelyk tot Taxandria zijn gerekend.

De eerste daarvan, waar ge zult aankomen wanneer ge Bergom hebt verlaten, dankt waarschijnlyk heur bestaan aan een heerenhoeve, havezathe zoo als ze over den IJssel zouden zeggen, waar zich anderen rondom heen gelegerd hebben, en die er aan allen den naam Hunsete [1] gegeven heeft.

---

[1] Thands Heusden.

Een weinig verder verheft een statig kasteel zijne transen, naby de rivier uit het geboomte; eenige huizen en hutten liggen daar om heen, allen even nietig by het zware gebouw, dat vermoedelyk op Romeinsche grondslagen rust, en zeker niet droomt van nog eenmaal in een niet onberoemde abdy herschapen te worden. Dit is Birni.[1]

Even dikwijls als een Engelschman zegt: »Ik hoop dat gy wel zijt, mijnheer!" even dikwerf heb ik thands lust om u toe toe te voegen: »Ik hoop dat gy van varen houdt!" want gy zult u dat in deze streken, zoo rijkelyk met wateren doorsneden, nog al eenige malen moeten getroosten.

Laat u dan van hier, in oostelyke richting, naar dat voorspringende land roeien, dat, hoewel een deel der Testrebentsche goo uitmakende, echter, naar de grootste plaats die er in gevonden wordt, zijn eigen naam draagt. Hebt ge voet aan wal gezet en den dijk beklommen, dan overschouwt ge de lage maar vruchtbare landouwen der Bommeler waard. Oostwaart van u, aan den dijk, ongeveer tegenover de uitmonding van de Dieze in de Maas, ligt Hedilla,[2] een dorp dat het zeker nimmer ver brengen zal, en waarvan ik niet geloof, dat het u de moeite van een bezoek zou vergoeden. Gants iets anders is dat met de plaats, die ge daar van verre recht tegenover ziet. Dáarheen dus.

Wandelende tusschen deze frisch-groene weiden en bouwlanden, waar het bovendien aan bosch-akkers noch aan schoon geboomte ontbreekt, doet het u goed, dat ge de hoogere maar ook meer ruwe en minder vruchtbare streken voor de lagere hebt verwisseld. Intusschen kan de tijd komen, dat ge over eentonigheid begint te klagen en afwisseling verlangen zult; voor-eerst zult ge echter wel te vreden zijn.

Maar ziedaar Bommele,[3] werwaart ik u het oog heb doen richten. Dat het een oude plaats zou zijn, daarvoor zijn luttel bewijzen; dat het gunstig gelegen is, blijkt beter, en wel uit den niet onbeteekenenden handel die er wordt gedreven. Ik denk dat er reeds, even als te Tricht aan de Maze, een munt en tol te vinden is, en ook een hooge ambtenaar des Keizers, wel geen Graaf van Testrebenti, want die zetelt te Theole, gints, aan de overzijde der Waal, maar toch een Onder-graaf.[4]

Om eenigen regel te hebben in uw overzicht, van goo tot goo, wijs ik u thands weder naar het westen van dit eiland, waar een nieuwe arm der Maze dagelyks belangrijker wordt, en eindelyk wel den oude eens achter zich zou kunnen laten. Daar liggen nog, aan deze zijde van den stroom, Halosta[5] en Podarwic,[6] nederig achter den dijk, tusschen hunne vredige velden, waar runderen en schapen grazige weiden vinden, en de vrucht-

[1] Thands de buurt Bern.
[2] Thands Hedel of Heel.
[3] Thands Bommel.
[4] In 999 schonk Keizer Otto de Derde het ondergraafschap van Bommel, met den tol, de munt en de gruit aldaar, aan de kerk van Utrecht. V. d. Bergh Middel-Ned. Geogr. 203.
[5] Thands Aalst.
[6] Thands Poederoyen.

bare akkers zich den zweete hunner bebouwers niet ondankbaar betoonen.

Hetzij ge nu by Podarwic reeds het water kiest, en nog een deel der nieuwe Maze wilt afvaren, of wel over land doortrekt tot den zoom der Waal — wanneer ge lust hebt om verder te gaan, en op geen eiland wilt blijven zitten, dient ge u weder toe te vertrouwen aan een paar krachtige armen, die gewoon zijn de riemen te voeren.

Hebt ge aan den anderen oever der Waal voet aan wal gezet, dan is het meest nabygelegen dorp Arclo.[1] op de grens tusschen het Over-Testrebenti en Over-Holtland, naby de rustige Linge. Misschien vindt ge er nog de bouwvallen der Romeinsche sterkte, die, zoo sommigen meenen, de aanleiding tot het ontstaan der plaats gegeven heeft; misschien zult ge er niet op bouwvallen maar op een volkomen burcht staren, waarvan de Angelsaxische of Frankische herbouwer de sporen van den oirspronkelyken stijl volstrekt niet heeft kunnen, wellicht ook niet heeft willen doen verloren gaan. Meer merkwaardigs dan dit toeft er u zeker niet: groene weiden met vee, en spreeuwen daar tusschen en achter trippelende; vruchtbare akkers met werksame bebouwers, en musschen daar naby en kraaien meer van verre; hoog geboomte met neuriënde, tjilpende of fluitende zangvogels; en dat alles rondom een verzameling van houten hoeven en houten hutten, een houten kerkjen in het midden — gy moet daaraan reeds te zeer gewoon zijn geworden om het nog iets merkwaardigs te vinden, al blijft ge erkennen dat het steeds liefelyk is te zien.

En nu de Linge over, en naar de Lek, de zelfzuchtige en begeerige dochter van den ouden Rijn, die, waar zy-zelf zich stout naar den Maasmond spoedt, haren vader den glorie zijner wateren ontneemt, zoodat de beroofde, van het punt hunner scheiding af, al langsamer en langsamer zijn weg naar het westen vervolgt, eindelyk naauwlyks meer kracht bezittende om een trage golf in de open zee te stuwen. Daar gints, verder de goo in, ongeveer een uur van dat den-Rijn-verarmende scheidingspunt, en niet verre van den zoom der Lek, in een vruchtbare kleistreek, duikt Buosichem[2] in het lommer van olmen en wilgen; boven dit dorp vindt ge ontwijfelbaar een veer, wel bekend by de Stichtsche kooplieden, wier handel hen naar Theole voert. Over Buosichem gaat het dan op de oude buurtschap aan, die reeds in 771 als het dorp Buria[3] aan de Linge bekend is, en van hier vervolgends, door welige landouwen, slingert de weg naar den Waalstroom, waar het trotsche Theole[4] in al zijn statigheid verrijst.

Hoe is de rij huizen aan de rivierhaven uitgebreid! Of die in bloei komende koopstad nu van dezen tiel, dan wel van een watertol heur naam afleidt, valt niet meer te beslissen. In elk geval — hier is de zetel van den Graaf der goo; hier zijn versterkte steenen gebouwen, een steenen

[1] Thands Arckel.
[2] Thands Beusichem.
[3] Thands Buren.
[4] Thands Thiel.

kerk, en nog anderen daarby. Ook geloof ik niet, dat ge te midden der handelsdrokte te vergeefs naar de stille, godsdienstige rust van een klooster zult behoeven rond te zien, en naardien in de hoofdplaats eener goo geen munt kan ontbreken, zult ge ook dáar niet vruchteloos naar zoeken. Schepen in de haven, uitstallingen op de straten, goederen in de pakhuizen, leven en beweging als dit alles met zich brengt — het gaat den Thielschen handelaren goed; laat hen voorzichtig en op hun hoede zijn, dat de weelde hen niet bederft! De Waal is nog zoo lang, eer hy met de Maze in zee uitmondt: hoe menige ruwe streek daar tusschen kan nog gerood en bebouwd, en Theole alzoo een gevaarlyke nabuur worden!

Gy kunt Testrebenti in hoofdzaak voor gezien houden. Allicht wiegelt er onder deze handelsvaartuigen in de haven ook een, dat voor Niumage bestemd is. Maak een overeenkomst met den schipper, en zet u rustig op het dek. Over snel zal de vaart niet zijn: het gaat tegen den stroom op, en er moet dus, zooals dat gewoonlyk geschiedt, ten zij een gunstige wind u te hulp komt, door des schippers mannen van den oever met een lijn worden getrokken,[1] en van tijd tot tijd de riemen ter hand genomen, tot versterking daarvan.

Het is niet onvermakelyk, dus de reis te doen; en het riviergezicht-zelf zal u afwisselend genoeg voorkomen. De eentonigheid der dijken weerzijds, meêslingerende met de bochten van den stroom, wordt dikwerf genoeg afgebroken. Nu eens zijn het de begroeide uiterwaarden (die het overigends den trekkenden mannen soms moeielyk maken!); dan eens is het een schilderachtige boomplok, aan de kruin van den dijk vrij en onbelemmerd opgewassen, wellicht uit eenig door een vogel verloren zaad; op een andere plaats de stoffaadje van dien dijk-zelf: eenzame zwervers: of kramers en kooplieden, in vereeniging reizende, soms van karren of wagens vergezeld; een drift vee, die van of naar de markt wordt gebracht; een ambtenaar, door eenige gewapenden vergezeld, die met een zending uit gaat, of ze reeds heeft volbracht; een Edeling met zijn jachtgezellen, zijne valken en honden, die ter jacht gaat of er van te rug keert. De stroom biedt zelf mede het zijne aan: grootere en kleinere vaartuigen hier hier en gints, die te Theole reeds hebben vertold, of er hun penning nog aan de Keizerlyke schatkist zullen moeten offeren, al naar zy gaan of komen; onder de grootsten van hen die de rivier afzakken, zult gy er ontwaren die er vrij haveloos uitzien, en dan moogt ge wel gelooven dat zy eene zeereize hebben gemaakt, en den wijn, dien zy van Keulen voerden, te Londen tegen wol en andere koopwaren hebben ingeruild. Theole is het middenpunt in dien handel, en wie de groote zee gelukkig reeds achter zich heeft, zoowel als die den overtocht nog ondernemen moet, legt in de haven der stad aan.

Eindelyk begint de oever aan uwe rechter zijde zich te verheffen; een hoogere landstreek wordt merkbaar. Nog eenige krommingen der rivier — daar rijst, als een wachter op de bergen, rondstarende over den omtrek,

[1] Nyhoffs Bydragen I. 145.

een burcht omhoog; een stad ligt daar beneden, als veilig onder die bescherming, en spiegelt zich welbehaaglyk in den stroom.

Het is Niumage.[1]

Niet meer het Oppidum Batavorum, de stad der Batauers, door de Romeinen versterkt, voor een goed deel door Romeinen bewoond, en door het tiende Legioen bezet — maar thands het Oppidum Imperiale, de Keizersstad, met de Keizerlyke burcht. Ook zijn er, evenzeer als te Tricht aan de Maze, de overblijfselen van romeinsche stichtingen in overvloed aanwezig; op het kasteel daar boven zoowel als in de stad beneden — veel wat nog bestaat, veel wat reeds is omgeworpen, veel wat reeds ten deele of geheel onder de aarde begraven ligt. Eeuwen zullen er voorby gaan, eer die »menigte van altaren, klein beeldwerk, grafschriften, geloftesteenen, mijlpalen, en zeer vele overblijfselen van gereedschappen tot de legio x behoorende," en nog zooveel bovendien, »wat tot wapening en huisbedrijf, tot kleeding, tot overdaad en weelde noodzakelyk was," en hier reeds in den bodem is geraakt, zullen zijn opgedolven.

De oude Romein, zoowel als de oude Germaan, zou echter reeds moeite hebben om zich in zijn voormalig verblijf weder thuis te vinden; de Romeinsche krijgsknecht wel het meest, om ook zelfs maar den weg te vinden in de burcht, wier gedaante geheel en al is veranderd, sedert de Keizer in 776, toen nog Koning, haar deed herbouwen en inrichten tot een verblijf, zijn rang waardig. De rijkstol en de munt zijn er oud: gy kunt penningen zien met het opschrift Noviomaco, reeds dagteekenende van het vorige Vorstenhuis, de Merovingen. Jonger is er de burcht, al heugen hare grondslagen ook reeds eeuwen. Treurig was heur verval, toen de Koning zich harer aantrok, het verwaarloosde herstelde, het vernieuwde herbouwde, de leegte vervulde met vorstelyke pracht, en haar tot een Koninklyk paleis verhief. Dat was omstreeks 776. Statig, en niet zonder trotschheid zelfs, rust zy thands op haren berg; eerbiedig en onderdanig blikt de omtrek tot haar op, zoo ver zy als een graauwe stip tegen de blaauwe lucht uitkomt; en verder nog, het geheele land door, tot waar de schuimende branding daaglyks aan de zandige kust knabbelt, spreekt men met ontzag van Niumages burcht, omdat men zich haar niet denkt zonder den machtige die er zoo dikwerf verblijf houdt.

Zet uwe kennismaking voort, en uwen weg oostwaart tevens: de goo Dubla toeft u.

Gy kunt uwen weg kiezen: te water of te land.

De eerste is zeker de gemakkelykste. Zijt ge echter de waterreizen moede, en wilt ge u eenige vermoeienissen getroosten ter wille van overvloedig natuurgenot — neem dan een behoorlyk geleide aan, zet u te paard, en — voorwaart, de poort uit, en onmiddelyk het rijkswald in.

Al behoort ge nu ook duizendmaal tot die misdeelden, die met volle eerlykheid, rechtschapenheid zelfs, in een boom niets zien dan een boom,

[1] Thands Nymegen.

en wie de stoute pracht van den eik en het geheimvol lispelen van den abeel eigendlyk even spoedig verveelt als de stomme klacht van den tot karikatuur verlaagden knotwilg — gy zult my toch moeten bekennen, dat de weg door dit woeste natuurwoud, met zijn rijke afwisseling van ruig-begroeide bergen en welig bewassen dalen (voor den daar boven zwevenden adelaar een golvende, groene bladerzee!); met zijn koele beken en kristal-heldere sprongen; met zijn ondoordringbare wildernissen en zijn open valeien; met zijn sombere schaduwen en zijn lachende zonnige plekken, verre van eentonig is. Een heerlyk woud!

Niet te ver echter zijwaart, te diep de groene verborgenheid in. Niet om de wilde paarden, die daar grazen in de bergvlakten, ruig van manen, vonkelend van blik; evenmin om de hertenkudden, of de rheebokken met hunne hinden; niet zoo zeer zelfs om de evers: zy allen zullen u schichtig ontwijken, en hunne ontveiligde weiden met snelheid voor rustiger oorden verwisselen. Maar het zou ook gemakkelyk kunnen zijn dat ge op wolven stiet, en dat is, wanneer ge ten minste niet eenige manschappen sterk zijt, zoo al niet gevaarlyk, toch bepaald minder wenschelyk.

Dat woud is des Keizers jachtrevier: Karel jaagt er gaarne en dikwerf; wellicht doet zich de gelegenheid op, dat wy hem nog eens kunnen vergezellen.

Hebt ge uwen weg goed genomen, en u in tijds zoo gewend, dat ge op niet al te grooten afstand van de rivier verwijderd uitkomt, dan nadert ge, eenmaal de grens van Dubla overschreden hebbende, reeds spoedig het in de vlakte gelegen Adelricheim,[1] en kunt van daar, over de vette landerijen, Rijngewrochten in den volsten zins des woords, de reize veilig en gerust naar Cachritheim[2] voortzetten.

Beide deze plaatsjens hebben echter minder beteekenis, dan het ongeveer een half uur van het laatste gelegen Millingen.[3] Hier, mede een half uur beneden de plaats waar de Rijn zich splitst, om zijn grootste kracht in de Waal te storten,[4] hier kunt ge u al zeer gemakkelyk verplaatsen in de dagen der oude Germanen. De zwelling der wateren tot hooge vloeden, die hier niet zeldsaam zijn, heeft de Millingen een gebruik in stand doen blijven, dat op vele plaatsen niet meer zoo noodzakelyk is, de houten, met stroo en riet gedekte woningen staan nog allen op terpen: de zelfden waarschijnlyk, die hier eenmaal door de oudste bewoners zijn opgeworpen. De Romein kwam in deze streek, legerde er zich, en richtte er zijn mijlpaal op. Nog is het oord hier boomrijk, gelijk toen, al worden er geene offeranden meer gebracht aan de goden des lands; maar de legioenen zijn verdwenen; de mijlpaal werd omgeworpen; beter dan dat

[1] Thands Erlekom.
[2] Thands Kekerdom.
[3] Nog altoos van den zelfden naam.
[4] Millingen ligt thands boven de splitsing van Rijn en Waal; men herinnere zich by deze en meer voorkomende plaatsen de groote veranderingen, die de loop van vele wateren sinds de negende eeuw heeft ondergaan.

rees er voor in de plaats: het groote woord des christendoms werd ook dezen terpbewoners gepredikt, en thands ziet ge te midden dier hoogten een kleene kerk, aan de moeder des Heeren toegewijd.

En nu dient ge u weder aan een kort watertochtjen te onderwerpen. Tegenover u ligt de goo Batua, een klein gedeelte van het eiland, waarop zich de verdreven stam der Batauers eenmaal rustig neerzette. Gy vindt er weder een rijke en vruchtbare valei, »door Rijn en Waal begrensd, door weide, bosch- en bouwland op het bevalligst geschakeerd."

Wulfara[1] is de eerste plaats, die ik u van hier aan de overzijde der Waal, achter den dijk, kan aanwijzen, Wulfara, dat eenigzins kan roemen op de oudheid zijner kapel, die reeds in 673 wordt genoemd.

Een half uur dieper het eiland in — en gy ziet Andassale[2] liggen, welks kerkjen ongeveer van dezen tijd moet zijn. Immers, wanneer ge zult letten op de samenstelling, bestaande »uit ruwe, op elkander gestapelde bonken van steen, die aan de buitenzijde slechts glad gehouwen zijn;" op die muren »van ruw marmer, van duifsteen en ik weet niet wat al vreemde kompozitie te zamen gesteld;" op die »zeer hooge kleine raampjens, die van boven eenig licht in het gebouw doen vallen" — dan overtuigt ge u terstond, dat dit niet alleen de eenvoudige bouwstijl is van dezen tijd, maar ook, dat reeds eenig vervallen of verwoest Romeinsch gebouw zijne bouwstoffen heeft moeten leenen tot oprichting van dit heiligdom.[3] Overigends wijst de geringe omvang daarvan ook te gelijk op eene kleine kudde; Andassale is een vergeten plekjen, en zal het misschien ook wel altoos blijven.

Van even geringe beteekenis is Omerun,[4] dat gy gerust kunt voorby gaan, voor Castra.[5] Wederom eene oude Romeinsche soldaten-kolonie, gelijk de naam reeds aanduidt, maar eene kolonie die zich vestigde by een reeds voor lang bestaande Germaansche heem of mark: nog zal men u hier de maalstede wijzen, waar, sedert onheugelyke tijden, de vrije mannen vergaderden en, even als thands nog, de rechter met zijne byzitters den ding houdt, onder het koele lommer van den eerwaardigen eik. Vraagt ge naar Romeinsche herinneringen — men zal u, nevens de doodengaarde der oude heidenen, het dus genaamde »kamp" toonen; en puin en scherven, hoe ook met ruigte en struiken begroeid, versproeid op, en munten en penningen, ook nog wel andere snuisterijen in den bodem, zullen getuigenis geven van het verlaten verblijf.

Gy behoeft slechts oostwaarts den dijk te houden om te Husuduna[6] aan te komen, evenzeer een oude plaats, met overblijfselen van vroege tijden omgeven. Hier verlaat ge den dijk, om, steeds oostwaart

---

[1] Thands Wolferen.
[2] Thands Andelst.
[3] Zie heldrings Wandelingen, 119, zonder overigends veel te hechten aan het denkbeeld van heidensche kapellen.
[4] Thands Ommeren.
[5] Thands Kesteren.
[6] Thands Opheusden.

gewend, de Linge over te steken, op de donkergroene elzen aan, wier loover de aan het Sticht toebehoorende hoeven en landerijen belommert, die het dorp Eliste[1] uitmaken. De oude burcht van Everard moet ge er niet meer zoeken: Deze trouwlooze Frank, zijn meester afvallig geworden, ging tot de Saxische heidenen over, en Koning Childebert de Derde, nam in zijn toorn, de bezittingen des afvalligen, en schonk ze zijn Hofmeier Pepijn van Herstal, die ze in 714 zijn zoon naliet, Karel Marteel, den grooten Hofmeier. Hertog Karel schonk ze vervolgends in 725 aan Bisschop Willebord; en aldus zijn de Elistenaars de eigen mannen der Utrechtsche kerk geworden, »ter liefde van God en ter eere van sint Maarten." Ik twijfel niet, of zy zullen de waarheid bevestigen, van het spreekwoord »Onder de krootse is 't goed wonen;" want Rixfried, de wakkere Fries, wiens hand thands dien Bisschoppelyken staf in de stad van sint Maerten voert, is een wijs man, die de belangen zijner kerk en hare goederen, alzoo ook van de eigenen dier kerk, wel degelyk ter harte neemt.

Hebt ge hier nu ook het klooster Maritheim bezocht,[2] dan kunt ge recht door trekken naar Meginardeswich,[3] aan den Rijn. Het moet een bloeiende en volkrijke plaats zijn, en, wanneer ik het wel heb, de hoofdplaats der goo. Wat u, als reiziger, daar misschien het meest belangrijk zal voorkomen, is de ligging aan de rivier, vlak tegenover Arnhem,[4] in de aangrenzende goo Felua, zoodat ge terstond goede gelegenheid hebt om u te doen over zetten. Zijt ge den statigen, maar — laat ons het erkennen, met al onze voorliefde voor de vaderlandsche rivieren — wel wat drabbig gekleurden vloed over, en stapt ge by het niet onbeteekenende dorp, dat ge by uw overtocht gedurig voor oogen hadt, aan wal, dan zijt ge in de goo Felua.

Arnhem-zelf is eene niet onbeduidende plaats, die door den transitohandel opkomt. Zoo als ge weet, loopt de koningsstraat van Niumage hier heen, om zich noordwaart naar Sutfene en Daventre te wenden, terwijl een andere lijn zich westelyk keert, en den reiziger over Hreni en Zeiste naar het handelsrijke Utrecht voert. Waarlyk, hoe stil Arnhem daar tusschen zijne groene bergen ligt — het zal het wel verder brengen, en nog eenmaal van beteekenis worden.

Verder op, tusschen heuvelige heide en donkere wouden, schuilt Feleppe,[5] eenzamer dan Arnhem, in een heerlyk oord, waar het uitlokkend en goed zou zijn een klooster te bouwen, wat tot hiertoe echter, vreemd genoeg, nog niet is geschied.

Nader nog aan den ouden IJssel dan Feleppe aan den nieuwen, ontwaart ge Theothorne.[6] Bestaat daar nog de oude boomgroep der volks-

---

[1] Thands Elst.

[2] Een der negen buurtschappen, waaruit het tegenwoordige Elst bestaat, heet Marum; vermoedelyk zal het genoemde klooster daar hebben gelegen.

[3] Thands Meinerswijk.

[4] Thands Gelderlands bekende hoofdstad.

[5] Thands Velp.

[6] Thands Dieren.

vergadering, en komen de vrije mannen daar nog saam in den lommer, om te beraadslagen over de dingen die hun gemeenschappelyk welzijn raken? Ik weet het niet; maar zeker is het, dat het dorp er nog zijn naam van draagt, een naam die, gelijk velen, in den loop des tijds wellicht zoo verbasteren zal, dat er de oirspronkelyke beteekenis moeielyk zal te herkennen zijn.

Dieper de goo in, op een hoogen heuvel te midden der heide, in een kring van wouden besloten, ontwaart ge het eenzame Lona,[1] en nog dieper, met een kleine wijziging in de rigting die ge volgdet van Theothorn naar Lona, Englandi.[2]

Dat is een merkwaardige plek in de goo, waarvan de herinnering in het geheugen zal blijven, zoolang er liefde voor onze oude, duistere historie bestaat.

Ziet ge daar »die zandige vlakte boven op den bergrug, als een kom tusschen de uitstekende hoogten ingesloten, in de schaduwe der hooge eiken, die haar van alle zijden omringen, midden in het donkere woud?" Gy herkent reeds de plaats.[3] Ook is het hier nog als in lang verleden tijden: Wanneer ge hier kwaamt op gezette dagen, eens of meermalen in het jaar, zoo zoudt ge het hier weinig minder ernstig, maar toch levendiger vinden; dan is die zandige hoogte bezet door mannen, op wier gebruind, beenig gelaat, en in wier blaauw open oog gy leest, dat eerlykheid een grondtrek huns harten is, terwijl hun hoog en gewelf voorhoofd van een helder, natuurlyk verstand getuigt. Gy weet dat daar vergadering en gericht gehouden wordt. Ja, het is aan deze plaats dat, nu reeds eeuwen her, de vrijen van de goo worden opgeroepen ter algemeene beraadslaging; hier, waar een adem der ruste uitgaat van de wouden en zich legert op de heide; hier, waar een toon van statigen ernst over het geheele landschap ligt, die er wel passende en eigenaardig is. Veel is er in den loop der tijden anders geworden: het heidendom is gevallen, het christendom is opgekomen; de Frankische opperheerschappy heeft zich ook over de Saxische gowen uitgestrekt; de Keizerlyke Graaf voert er het bewind; maar de vrije mannen hebben hunne oude voorrechten behouden, en schoon de Graaf het hoofd is der vergadering — de beraadslaging en rechtszitting geschiedt naar de oude wijze, volgends de oude wetten, op de oude, door het gebruik geheiligde plek, en zal er nog eeuwen lang gehouden worden, en alzoo den naam van het Englanderholt in eere en aanzien doen blijven.

In de nabyheid ligt eene andere merkwaardige plaats, waar het echter niet meer in alles by 't oude bleef; dat is het bronrijke Urthunsula.[4] Het gewijde woud aldaar, — altoos nog ontzachwekkend door zijn stout en reusachtig geboomte, nog eerbiedwaardig door zijn grijzen ouderdom —

[1] Thands Loenen op de Veluwe.
[2] Thands Englanderholt.
[3] Zie Ons Voorgeslacht I. 125, ook 22.
[4] Thands de Ordermark.

heeft den roep zijner heiligheid verloren, al betwijfel ik volstrekt niet, of de breede schemerende schaduwen in zijne diepste plekken vervullen het gemoed des omwoners nog met eene geheimzinnige vreeze. Maar de zuil, die de ruwe afbeelding der wijze doch geduchte Oerda droeg, [1] is nedergeworpen tusschen de bronnen onder de hooge eiken; hare eere is voorbygegaan met het laatste geslacht dat haar diende; dat misschien hare duistere godspraken onbevredigd kwam opvangen, en wellicht gretig den blik keerde van heur straf gelaat, om het verlangend heen te wenden naar de beminnelyke trekken van dien Heere Jezus, die hen zoo liefdevol te gemoet werd gedragen.

Van hier zijt ge als van zelf op weg naar Apoldro. [2] De geheele streek hier omtrent moet reeds vroeg bewoond zijn geweest. De bodem waarop gy daar uwe voetstappen zet, draagt er de vele sporen van in en op zich: deze heide mag wel worden genoemd »een vlakte der beenderen." Graaf slechts, niet alleen in die kleine heuvelen, wier bestemming gy aan hun vorm reeds herkent; maar ook op menige plaats in den vlakken of maar weinig opgehoogden grond — en gy zult beenderen vinden, onverbrand of verbrand, en van deze laatsten zoowel in als zonder urnen. [3] Geslachten na geslachten hebben hier reeds geleefd en gearbeid en hunne dooden begraven, en zijn achter elkander wech gegaan. Waarlyk! zoo ergends, dan is het hier, dat de kinderen dartelen op de graven hunner ouders, dat zy er de bloemen plukken, opgewassen uit dier stof.

Gy dient het thands noordwaart aan te houden, en u voor te bereiden op een eenzamen tocht. Vergeet daarby evenwel niet, om straks een weinig zijwaart te wijken, het woud in. Vraag daar dezen of genen zwijnenhoeder, jager, kolenbrander, houthakker, of wien ge er moogt ontmoeten, naar de Dobbe-gelle. [4] Het is een soort van diepte of kuil, hoedanigen er meer in de Feluwsche bosschen te vinden zijn. Zij heeft eene richting van het noorden naar het zuiden, is ongeveer honderd el lang, vijftig el breed, en van vier tot vijf el diep. Het laagste en noordelykste punt is tot een kleinen put uitgegraven, en bevat doorgaands water. Op de zuidelyke helling, die slechts door een sterk slingerend en naauwelyks kenbaar pad kan worden genaderd, recht tegenover den put, ligt een vierkante ruimte, met een zodenbank, van gelijken vorm, in het midden. Daar wordt de meispraak of vergadering van maalmannen en geërfden gehouden, onder voorzitting van den holtrichter. Onder den gewijden boom beraadslaagt men en maakt er wetsbepalingen, die met een »dobbe" worden bekrachtigd, dat is: men drukt den duim tegen den stam van den geheiligden boom, en dat is als een zegel gezet op het genomen besluit.

---

[1] Merkwaardig is het ook, dat volgends de Edda, de Azen by de Oerdharbron gericht houden. Zie verder V. d. Bergh. Nederl. Mythologie, 357.

[2] Thands Apeldoorn.

[3] Janssen, in Nyhoffs Bydragen, VII. 320.

[4] Thands nog aanwezig aan den rand van het Vreebosch, by Vaassen, en met fijne dennen bezet. Zie den Geld. Volks-Alm. 1853. 167.

Nu zet ge uwen weg in de aangevangen richting voort. Hy voert u door een der zoogenaamd ruwste deelen van het gewest: een uitgebreide bergachtige streek, zoo merkwaardig als misschien eenig plekjen op den gantschen vaderlandschen bodem. Offersteden en heilige steenen van reusachtige grootte vindt ge hier met zulke vreemde namen genoemd, dat ook die naam reeds op iets anders duidt, dan men van eenen eenvoudigen steen verwachten zou. Komt ge van daar, waar de IJssel de grenzen van Felua met een ruimeren bocht in Salon doet springen; zijt ge van Holste [1] uitgegaan byvoorbeeld, en daar de rivier overgestoken, om uw richting te nemen naar Borugtanscotan [2] — dan hebt ge aanzienlyke bergen te beklimmen, Woldbergen genaamd, eer ge in dat dal nederdaalt, waarin deze vreemde steenen worden gevonden, die, elk in de nabyheid eener byzondere bron, op gelijken afstand van elkander liggen. Honderjarige eiken overschaduwen den bodem, die, door geen wind of zon verdroogd, aan beeken en bronnen het aanzijn geeft in het dal der steenen, waaraan een later onwetend geslacht eenmaal den naam van Reuzenpinken geven zal. [3] Alles in dit trotsche oord wijst nog de sporen aan van dat voormalig heidendom, dat door het christendom overwonnen, maar volstrekt niet uitgeroeid is, ja waarmeê dat christendom zich eigendlyk vereenzelvigd heeft.

Afwisselend hooger en lager, soms zelfs opmerkelyk hoog, komt ge, langs en gedeeltelyk door het donkere Huifterbant of Sedewald, het grenswoud der achterstreek, by de zwijnenhoeders wel bekend, eindelyk aan vlakker en groener velden. Dat brengt u te Borugtanscotan, van waar de weg naar Thornspic [4] — welke naam aan een vroegere woudwoning, een haaghoeve, denken doet — u, na een vermoeienden heuveltocht, vrij gemakkelyk voorkomt.

Daar ligt Thornspic, met zijn nieuwe-kerk, en met zijn welige weiden en hooilanden, waaronder de veldbloemrijke Blidgerynge-mad uitmunt. Brunhars zoon, Graaf Wachrair, schonk hier ten vorigen jare, 805, eenige goederen aan Bisschop Leodegair; toen werd er nog geen kerk gevonden, en de hoogte, waarop zy thands ligt, was onbebouwd. Maar nu duurde het niet meer lang, of men hoorde er met den hamer kloppen en palen in den grond slaan, en weldra verrees er het nederig godshuis dat ge er thands ziet: houten wanden, kleine vensters, een strooien dak; maar stoorlooze stilte van binnen, opdat ieder er zijn gebed rustig kan verrichten, zonder door de buitenwaereld te worden afgetrokken.

Thands gaat ge wederom zuidwaart; ter linkerhand rijzen de bruine heuvelen der heide en het donkere woud, rechts ruischt van verre het groote meir. Moet ik u nu geleiden, dan breng ik u, daar het slechts weinig uit den weg ligt, al voortwandelende uit de vlakke streek weder de woeste heide op, over het Malenveld, welke naam u reeds aan een

---

[1] Thands Holst.
[2] Thands Schotenburg.
[3] Geldersche Volks-Almanak.
[4] Thands Doornspijk.

2.

DE DOBBE-GELLE.

mallu
maar
wedero
veer t
zweem
Maar
lyke
rand
binne
gedee
ligt,
en o
ling,
water
voorz
wel
het
binne
maar
M
Tot
N
liggi
plaa
W
in d
vroe
zoor
deze
meh
tot
M
waa
wou
zoo
boo

1
zeve
ond
war
2
mak
te b
3
4
5

mallum denken doet. Niet echter dit veld is het doel van dezen uitstap, maar gintsche met opgaand geboomte gekroonde heuvel: de Mietstee; wederom eene historische herinnering* te midden der vrije natuur. Ongeveer ter hoogte van twaalf ellen rijst hy boven het maaiveld op, en zweemt van boven in zijn gedaante naar een afgestompte halve maan. Maar dat bovenvlak, aan de westelyke en tot op de helft van de noordelyke zijde met geboomte beplant, is eigendlyk niets anders dan een breede rand rondom den grooten, vlakgebodemden, maar toch vrij diepen kuil, binnen den heuvel, die aldus slechts omwalling blijkt.[1] In het belommerde gedeelte dier binnenvlakte, die acht of tien voet beneden het maaiveld ligt, zijn drie kringvormige zitplaatsen aangebracht, van vijf el doorsnede, en op vijf el afstands van elkander liggende. Aan de zuidzijde der omwalling, en wel onmiddelyk aan de helling van den buitenkant, stoot eene watervlakte, van byna ronde gedaante, en die, by gebrek aan onderhoud, voorzeker moerassig zal worden. Hierby is opmerkelyk, dat de waterspiegel wel omtrent tien voet hooger ligt dan het binnenvlak des heuvels, en het geheele jaar door op die zelfde hoogte blijft, terwijl daarentegen het binnenvlak nimmer water behoudt, hetzij van regen, hetzij van sneeuw, maar by alle jaargetijden volkomen droog blijft.[2]

Met welk doel werd die heuvel hier uitgegraven of die wal opgeworpen? Tot een woudtempel naby het mallum?

Niemant kan dit met volstrekte zekerheid meer beantwoorden, maar ligging en vorm geven het sterkste recht ter veronderstelling; tenzij de plaats-zelf een gerichtsheuvel is geweest.

Wilt ge, met voorbygaan van het kleine maar diepe Horsmeer[3] verder in de heide, het nu naar de boorden van het groote meir, het meir Almari, vroeger Flevo, wenden, en het strand langs gaan, waar de uiterste golfzoom zich in licht schuim op het kiezelzand verliest, dan komt ge langs dezen weg tot Archi,[4] omlegerd van zijn groene weivelden, de Arkemehen, die, door geboomte en boschgrond afgewisseld, zich voortdringen tot aan den uitgestrekten plasch.

Maar van grooter belangrijkheid, ontegenzeggelyk, is het meer landwaart in gelegen Irmenlo[5] midden op de heide, en omringd van wouden, wier grenzen zich evenzeer als Archies weivlakten tot aan den zoom des meirs uitzetten, zoodat de golfslag den voet bepoelt der verste boomen van het woud Hornlo, wier welig loover in den zomer het water-

[1] Dit vlak is omzoomd met een wal, op wiens kruin, aan de west- en noordzijde, zeventien nog zichtbare ronde gaten, op omtrent vier ellen afstands van elkander, en in onderling verband op twee rijen, zich bevinden, even als of er vroeger groote boomstammen waren uitgedolven. Geld. Volks-Alm. 1842, 85.

[2] Om welke redenen dan ook de ijmekers (of bijenhouders) vau deze plaats gebruik maken, om jaarlyks, wanneer de heidebloemen bloeien, hunne bijenstallen derwaart over te brengen. Geld. Volks-Alm. 1842, 86.

[3] In de zestiende eeuw reeds moeras, en thands geheel verdwenen.

[4] Thands Ark, by het later opgekomen Nykerk op de Veluwe.

[5] Thands Ermelo.

vlak belommert, dat in de wilde najaar- en winterbuien de stammen ontwortelt en wechsleurt van den beschuimden oever.

Is een dezer wouden aan den Saxischen halfgod Irmin [1] toegewijd geweest, en vond men er te midden van het schemerend lommer zijn heiligdom, zijn zuil: den geknotten boomstam met de ruwe beeltenis?.... Het geheim ligt begraven in den donker dezer wouden, en zal met hen vergaan en verdwijnen, niets nalatende dan een raadselachtig spoor.

Een weinig noordwaart van Irminlo dwaalt uw blik weer over een gaarde van die kleene heuvelen, in de geschiedenis van wier ontstaan en bestemming gy geen vreemdeling meer zijt. Mijmerend toeft ge hier een wijle, en gy zegt met den gevoelvollen oudheidkenner: »Eerbied inboezemend ruischen hier de boomen, en wie zich by storm in deze woestenij bevindt, waant dat de geesten der afgestorvenen rondom hem waren, en onwillekeurig denkt hy aan Ossiaans verheven zangen. En hoe liefelyk tevens is hier soms, by stillen avond, de rust op deze zachte, met teder mosch en bloeiende heide begroeide heuvelen; of, by de hitte der middagzon, het lommer der krachtige boomen boven de grafheuvelen van helden, wier lijkbussen zy met hunne wortelen omvatten, ja met wier gebeente zy zich vereenigen! Dan denkt men aan de goede inborst van een sterk en krachtig volk, dat zelfs voor zijne afgestorvenen de liefelykste streken der natuur uitkoos. [2]

Te midden van al dit rijk, statig, woest geboomte, met kreupelhout en struikgewas afgewisseld, maar nader aan het meir, zult ge Telgud [3] kunnen vinden, en het zal u geenszins bevreemden, dat er een klein uur zuidelyker aan den zoom van het meir een stapelplaats van hout wordt gevonden, Niutlo, [4] die misschien de kiem tot een welvarende handelsplaats in zich draagt, en evenzeer wellicht tot een gering gehucht kan afdalen.

Nu gaat ge zuidoostelyk, steeds dwars door de bosschen, op Puthem [5] aan. Hebt ge dat kloeke dorp-zelf in oogenschouw genomen, geef u dan de moeite, en wandel in een rechte lijn oostwaart het daar gelegen woud dieper in. Het heiligdom der oude heidenen zult ge er gewis niet meer vinden, maar de plek, waar de markgenoten, de maalmannen, vergaderden, is er gebleven als in de dagen van ouds. Het is een schoone plek: de boomen verheffen zich statig ter wederzijde van den rand en uit de diepte omhoog. Een aantal steenen ligt hier nog rondom, die weleer ten zetel verstrekten van menigeen, wiens stof thands reeds sedert lang in de nabyheid slaapt onder de bemoschte heuvelen, door het geheele woud verspreid.

---

[1] Een der zonen van Mann, door Tacitus Hermio genoemd, en, volgends hem, by alle Germaansche stammen in 't algemeen bekend. Zie overigends Dl. I. 25, maar ook Grimm, D. Myth., 208; en v. d. Bergh, N. Myth., 117.

[2] Janssen, Grafh. der oude Germ. 3.

[3] Thands Telgt.

[4] Thands de Nulde, altoos een onbeteekenende plaats gebleven.

[5] Thands Putten.

Nu slechts een weinig zuidelyker in deze richting over de houtrijke heuvelen voortgegaan, tot waar de marke Uttiloch[1] schuilt in de schaduwe harer hooge olmen en elzen, naby het moerassige en ten deele gants verveende bosch. Niet, dat Uttiloch-zelf zoo byzonder merkwaardig is, maar in de nabyheid dezer plaats, zuidwaart, ligt eene hoogte, die op een afstand veel overeenkomst heeft met een heuvel van meer breedte dan hoogte. Ga derwaart, en ofschoon ge u op die plek zult herinneren, dat ze u niet vreemd is[2] — gy zult ze thands vrij rustiger kunnen opnemen, dan by een vorige gelegenheid. Kwaamt ge van de andere zijde aan, gy zoudt uw oog eerst nog verkwikken aan een kleine, frisch groene vlakte; van Uttiloch uit, moet ge de veenstreek voor lief nemen, die, allengs rijzende, u eindelyk aan den zoom van een klein, vischrijk meir brengt, en te gelijk aan de belangwekkende hoogte. Dan staat ge voor een cirkelvormige, ongeveer zes el hooge, gants met bruine dopheide begroeide omwalling, oprijzende uit eene omstreeks twaalf el breede en ruim drie el diepe gracht, door wier drooge, evenzeer met heide bewassen bedding twee aarden dammen, een aan de zuid- en een aan de oostzijde, toegang geven tot het binnenste der wallen: een ruim plein, gelijk van hoogte met de omliggende heide, drie en een halve el boven de oppervlakte des meirs, en ruim drie el boven den smallen strook tusschenlands die derwaart voert. Dat binnenplein, met uitzondering der westzijde geheel omringd van den aarden wal, die weder door de waterlooze gracht wordt ingesloten, heeft, even als de omwalling, een nagenoeg volkomen cirkelvormige gedaante, en is gants effen, behalven de zuidzijde, waar zich eene zacht glooiende hoogte opdoet. De breedte der omwalling bedraagt aan den voet gemiddeld drie-en-dertig el, en hare zuidelyke binnenzijde is onevenrediger van gloojing dan de overige deelen, hetgeen veroorzaakt schijnt door een daar aanwezigen kuil, die het voorkomen van een ouden haard heeft. Eenige schreden van dezen kuil wordt de zuidelyke doorsnede in den wal gevonden. De gracht, een weinig dieper dan de oppervlakte van het meir liggende, kon derhalven gemakkelyk van water worden voorzien, en is dit vroeger misschien ook wel voortdurend geweest.

En nu herhaal ik wat ik reeds vroeger van deze plaats heb gezegd: Wanneer ge dit alles weder hebt opgemerkt, werp dan ook een blik op dat vijftal kleine ronde aardheuvels daar op de heide aan de noordzijde der gracht, en op dat tweetal ter zuider zijde: — wederom vindt ge u omringd van graven uit den versten voortijd, en gy staat te midden der aarden wanden van den tempel, waar zy, wier assche daar in die heuvelen wech geborgen werd, zy met de hunnen, weleer den goden, door hen gediend, offers opdroegen of er andere plechtigheden met godsdienstigen eerbied verrichtten.

Wanneer ge daar staat op een rustigen avond, binnen deze ruwe aarden omwalling, te midden der uitgestrekte glansige heivelden: de

[1] Thands Uddel.
[2] Zie Dl. I 161.

kabbelende watervlakte daar beneden vóor u, het donker geboomte aan den heuveligen overkant, het schitterend en gloeiend avondrood aan den onbewolkten hemel — ja voorwaar! het moet wel een matte of trage fantazie zijn, die hier de vleugelen niet uitschiet en in breede vlucht over de klove der eeuwen heenvaart, om diep in de nacht der tijden te rug te streven, en zich te verplaatsen in de dagen, toen deze aarden halle uit den bodem der heide-zelf werd opgehaald, deze heuvelen werden saam gebracht.

Van hier verder zuidwaart trekkende, kunt ge uwe verbeelding daarmeê bezig houden, totdat ge onverwacht een nieuwe richting aan uwe gedachten geven zult, wanneer het pad u door een dorre zandstreek voert waar geen heideheuvelen zich welven, maar schrale zandduinen een somberen doolhof vormen, en de zeeschelpen, voor uwe voeten verspreid, uwe verbeelding dikwerf verwarren, zoodat ge in het ruischen des winds van verre door de wouden, het geruisch eener branding meent te hooren, en weldra het strand denkt te naderen, dat toch zoo uren en uren ver van daar ligt.

Al noemt ge de heide bar — gy zult haar weelderig heeten by deze naakte woestenij, en u dubbel gelukkig rekenen, wanneer ge het oog weer kunt verkwikken aan het groen der voor u opdoemende wouden: daar zult ge den lommer vinden, dien ge in de zandzee tegenhijgdet, en op een der hoeven van het te midden dier wouden gelegen Ottarlaun[1] de rust genieten, die, na zoo vermoeiend een tocht, meer dan behoefte geworden is.

Zijt ge nu van uwe vermoeienis hersteld, en zit u de afschrik voor de mulle zandzee niet te diep in de kniën, waag dan van hier nog een kleinen uitstap zijwaart naar den Frankenberg, kenbaar aan zijn byzondere hoogte, en boven alle andere heuvelen zich verheffende, waardoor hy ook voor het hoogste punt dezer goo gehouden wordt. Wilt ge er tusschen het kreupelhout, waarmeê zijn kruin bewassen is, naar een Romeinschen mijlpaal zoeken — wellicht doet ge dat niet te vergeefs; immers, dat alle veldwegen der omringende plaatsen er zich vereenigen, bewijst wel, dat deze hoogte altijd een merkwaardige plaats, misschien ook wel een »voornaam krijgskundig punt" geweest is, en vooral »ten tijde der Romeinen als zoodanig beschouwd werd."

Hebt ge ten volle genoten van het wijde uitzicht over de schilderachtige goo, met hare heuvelen en valeien, hare wouden en heivelden, hare tegenwoordige marken en hare overblijfselen van vroegere eeuwen — daal dan den berg af naar het zuidwesten, en houd het in die richting, altoos nog over zonnige heuvelen en door donkere wouden, op den Neder-Rijn aan. Daar zal het u goed zijn, wanneer ge de wilde boschstreken en de ruige hoogten plotselyk ziet afgewisseld door heuvelachtigen bouwgrond, en daarby neerziet in de vruchtbare valei van Redincghem,[2] hier door

---

[1] Thands Otterloo.

[2] Thands Renkum of Redichem.

heuvelen begrensd, en lager hare welig groene weilanden uitstrekkende tot aan de boorden van den koelen Rijn. Vreedsaam en schilderachtig liggen hier de hoeven; zeer waarschijnlyk zoekt ge onder den lommer van een der gintsche boomplokken niet te vergeefs naar eene kapel, en misschien is de zaalhof van Grave Meginhard, wien deze plaats, zoo ik my niet bedriege, in eigendom behoort, niet eens meer een statige hoeve, maar reeds een strenge en sombere burcht, wier gekanteelde torens donker neêr blikken in het sombere dal. Laat er slechts een paar eeuwen voorbygaan, en niemant zal die muren meer aanschouwen, zonder met huivering te denken aan de boze Adela.

Het zal u thands niet ongevallig zijn uwe verdere wandeling voort te zetten langs de gladde rivier, wier breede, zeewaart snellende stroomen kabbelend langs de grasrijke waarden ruischen. Ook is het heden geen uitgestrekte tocht. Zijt ge ongeveer een half uur voortgegaan, beklim dan den berg, dien ge reeds een poos ter rechter hadt; die even »vermakelyk is, als vruchtbaar van goed koren," en van waar ge bovendien een eindeloos vergezicht hebt over de oostelyke en westelyke, maar bovenal over de zuidelyke gowen tot diep in het u reeds zoo goed bekende Taxandria.

Dat het echter eigendlyk niet om een vergezicht alleen te doen is, hebt ge reeds zelf bespeurd, want de gants niet onaanzienlyke kerk, die zich hier boven de rondom verspreide huizen verheft, zal u merkwaardig genoeg ter beschouwing voorkomen. Gy zijt hier te Waganinga,[1] en de Waganinger roemt op dien tempel, als een der alleroudsten uit deze streek.

Werp ook den blik achterwaart, zoo verre gy kunt, en overzie nog eens, wat van de goo Felua onder uwen blik valt: gy staat hier op het punt om ze te verlaten. Westelyk den berg aftredende, langs den zoo genaamden zandkuil, »die altoos van onderen opwelt, en in 't heetst van den zomer nochtans killig water heeft," en vervolgends langs het kleine Agil meir, komt ge weldra op de Koningsstraat, die u in de goo Flehite, en dan ook spoedig aan het daarin gelegen Hreni[2] aan den oever des Rijns brengt.

Hier kunt ge de overblijfselen der heiligen bezoeken, die er met groote devotie in de kerk dezer plaats, aan de heilige Cunera gewijd, worden geëerd,[3] en daarna, onder stichtelyke overdenkingen, uwen weg voortzetten naar Hlara.[4]

Daar zult ge wederom hoeven op den berg vinden, waaronder de zaalhoeve gewis niet onaanzienlyk, en waarschijnlyk wel de oirsprong van

---

[1] Oud-Wageningen, en waarvan thands niet meer dan eenige sporen van muurwerk grondslagen van lang verwoeste gebouwen worden gevonden op den berg, recht tegenover het Lexkes veer.

[2] Thands Renen.

[3] Bisschop Meinwerc van Paderborn vertrouwde die relieken echter niet. Toen hy in 1016 van de vasallen zijner moeder een eed vergde, deed hy hen, zekerheidshalven, zweren op andere heiligen, die hy met zich had gebracht, waarvan 't gevolg was, dat van de zeven die gezworen hadden, vier aanstonds blind zijn geworden, en drie stijve armen behielden," v. Spaan, Inl. tot de hist. van Gelderland, I. 139.

[4] Thands Laar of Lievendaal.

den naam der plaatse is, want laar heeft de beteekenis van woning, huis. Of er echter de kapel reeds bestaat, toegeheiligd aan de beide wakkere naam-, land- en lotgenoten, den witten en den zwarten Ewald, die vrome Schotsche geloofsverkondigers — dat zult ge zelf dienen te onderzoeken.

Van hier de Koningsstraat naar Utrecht op, langs de heuvelen, en ongetwijfeld meest in den lommer van pijn-, denne-, en ander hoog geboomte, bereikt ge Seiste,[1] overbekend by de kooplien, die hunne goederen van de heem aan den stroom, Arnhem, naar de Bisschopsstad, of van daar te rug, vervoeren of ter markt brengen.

Hier dient ge de heirbaan te verlaten en het oostelyk over de heuvelen te wenden, tot waar de Eems, aan Hlaraas berg ontsprongen, op heur weg naar het groote meir de akkers en weivelden van Lisiduna[2] besproeit. Die zijn nu reeds sedert lang van Koninklyke goederen, als ze waren, Bisschoppelyke geworden: Karel schonk ze in 779 of 80 aan Sint Maarten of de kerk te Utrecht, te gelijk met de vier aan weerszijde van den stroom gelegen wouden: het broekige Hengestscote, het groene Fornhese, Mocoroth, en Widock.

Daarmede kunt ge ook het beteekenendste van Flehite voor gezien rekenen. Zekerheidshalven zal het u misschien goed zijn, om den loop der Eems te volgen tot hare monding, wanneer ge van zelf in de goo Nardinclant zijt over gegaan. Treedt ge dan het boomrijke meirstrand langs, zoo krijgt ge reeds van verre de scheepkens in het oog, havenende aan het van de landzijde vriendelyk belommerde Nardinc,[3] welks inwoners een niet onaanzienlyk bestaansmiddel vinden in de visscherij op het meir, die der kleine plaats een gunstige toekomst voorspelt. Meen echter niet, dat wie maar lust heeft, gerechtigd is tot visschen: de visscherij op het meir is des Keizers domein, en moet alzoo wel degelyk worden gepacht, tenzij de Vorst haar uit louter gunst om niet wil uitgeven, maar dat geschiedt niet daaglyks.

V.

Met Nardinck kunt ge uw reistocht door het hertogdom van Frankenland voor geëindigd houden. Immers — wanneer ge thands uwen weg voortzet langs den schilderachtigen meirzoom, waar de heivelden zich gedurig zien verlevendigd en afgewisseld door welige bosch-akkers en rijke woudgronden; waar ranke dennen de toppen kroonen der heuvelen, wier helling wordt beklaverd door grazende kudden, en wier voet zich verliest in de golven van het meir — dan staat ge weldra aan de monding der Vecht, en ge hebt Amuda[4] tegenover u.

---

[1] Thands Zeist.

[2] Thands Leusden.

[3] Ter hoogte van het tegenwoordig Naarden, thands door de golven der Zuiderzee overspoeld.

[4] Thands Muiden Dr. Acker Strating verstaat onder Amuda Ameide; maar hy leest dan voor Insterlake (kennelyk een slecht afschrift van Nifterlake) Isla et Lake, en laat het tweede gedeelte van den brief by Heda geheel buiten 't spel. Deze bewering van dien

Laat u overvaren — en by het weder voet aan wal zetten, hebt ge ook den voet gezet in de eerste der gowen generzijds, waar men in 't algemeen het land niet meer berekent by hoeven, maar naar het aantal vee, dat daarop kan weiden; waar de Friesche landwet de heerschende is, en die alzoo te zamen onder den Krijgsoverste staan, die Hertog van Friesland genoemd wordt.

Amuda ligt aan de uiterste noord-oostelyke punt der goo Niftarlaca, en mag voor den handel van wezendlyk belang heeten. De Vecht toch is een voornaam gemeenschapsmiddel van den Rijnhandel op Noord-Duitschland en op de landen der Oostzee; de Keizer zal derhalven ook wel hier, even als op alle Koninklyke waterbanen, oeverrecht heffen. Moge Amuda nu ook van niet byzonder grooten omvang zijn — gy vindt er al de levendigheid, aan een drokken doorvoerhandel eigen; ook is er de tol, die er van de doorvaart geheven, en daarom »cogsculd" genoemd wordt, genoeg der moeite waard, dat het versterkte tolhuis, gants aan de monding der rivier gebouwd, en misschien van Romeinschen oirsprong, er om worde onderhouden.

Gy hebt nu lang genoeg te land gereisd, om weder eens een watertochtjen te ondernemen, en de gelegenheid doet zich daartoe te Amuda ruimschoots op. Een of ander vaartuig, dat gereed is naar Utrecht te stevenen, zal wel gezind zijn om u tegen eenig vrachtloon derwaart over te brengen.

Tusschen de Keizerlyke domeinen, de landerijen en bosschen, nu eens bebouwde streek, dan welige wildernis, door, gaat de vaart den stroom op; waarby het my leed doet, dat ik u het oude Attingohem[1] niet kan toonen. De onvermoeide Bonifacius bracht daar drie jaren van zijn werksaam leven door, en de plaats zou dus wel eene aanwijzing verdienen.

Na menige bocht en slingering nadert ge eindelyk den hoogen grond, waarop het oude gehucht tegenover het Rijnveer werd aangelegd, en gy stapt aan de hoofdplaats[2] der goo Niftarlaca niet alleen, maar thands »in zekeren zin" ook van geheel Friesland, aan wal.

Ongetwijfeld is dit de belangrijkste, eigendlyk ook de eenige stad in deze noordelyke streken. Maar juist daardoor is zy dubbel waardig, om een afzonderlyk, geheel aan haar-alleen gewijd bezoek te ontfangen. Laat het vòor ditmaal alzoo by eene oppervlakkige beschouwing; bezie haar, zoo als in den regel een Engelschman Zwitserland, maar met iets minder zelf-genoegsaamheid; werp een blik op de stevige wallen, op de grootsche kerken, op de schoone gebouwen; verlustig u in de drokte en de woeling — en spoed u dan weder verder.

En dat behoeft niet eens zéer ver te zijn.

Op geringen afstand, aan de overzijde der rivier, ligt Fehtna;[3] bestaat

---

gewoonlyk streng onderzoekenden geleerde schijnt my echter te zwak, om er eenig gewicht aan te hechten.

[1] Moet dat worden gezocht in het Aatveld, tusschen Weesp en Nichtevecht?

[2] Utrecht.

[3] Thands Vechten.

nog de oude Romeinsche brug die derwaart voert — neem dan uw staf weder op, en wandel derwaart. Is echter, wat zeer mooglyk kan zijn, die gemakkelyke toegang in de Frankiesch-Friesche oorlogen vernield — laat u dan overzetten: gy zult er nog wel bewijzen voor het bestaan der oude Germaansche gastvrijheid vinden. Het merkwaardigste in Fehtna is het kasteel, van Romeinschen oirsprong, en waarschijnlyk den vrijheidlievenden Batauer Claudius Civilis reeds bekend. Sedert is er veel veranderd, en daaronder ook het eigendomsrecht van het dorp en kasteel Fehtna: de stoute Karel Marteel, die zich meniger afwijking van den goeden weg schuldig kende, schonk, »ter afwassching zijner zonden," onder andere goederen ook het dorp en kasteel »aan het monasterium binnen de muren van Utrecht."

Het oude danslied, vermeldende dat

Tusschen Keulen en Parijs

de weg naar Rome ligt, zegt ontegenzeggelyk veel waars; slechts is het ietwat onbepaald, en dat is met den weg tusschen Fehtna en Dorestad niet het geval. Daar leidt, behalven de Rijndijk, die met zijn veelvuldige krommingen zekerlyk niet de naaste weg kan worden genoemd, nog altoos de hoogstraat, een deel van de oude Romeinsche heirbaan, die weleer de Rijnkasteelen van Drusus aan elkander verbond, langs de sedert vrij smaller geworden rivier. Aan den uithoek lands, gevormd door de samenvloejing van dien stroom met de Lek, alzoo noordwaart van deze en zuidwaart van den Rijn, loopt dat pad op de streek aan, waarvan men meent dat zy eenmaal der plaatselyke godinne Leva was gewijd, en verbindt zich daar aan de straten van Dorestad.[1]

Wat ge moogt te kort komen door het al te vluchtig bezoek van Utrecht, vindt ge hier in menig opzicht vergoed; en te recht verbaast ge u over de welvaart van deze oude haven der Batauers, die vervolgends ook als legerplaats en vesting der Romeinen nog altoos Batavodurum is gebleven. »Franken en Friezen streden aan deze plaats om het bezit des lands; Pepijn van Herstal triomfeerde er op Radboud, 697; het christendom werd er gepredikt," en onder dat alles door nam Batavodurum toe in omvang en aanzien, en wies op tot dat beroemde emporium, de koopstad Dorestad, die nu eene zoo groote Europeesche vermaardheid heeft verkregen, dat reeds schrijvers uit de zevende en achtste eeuw er zich soms van bedienen »als een bekend punt, om de ligging van andere plaatsen in dien omtrek te bepalen, als by, boven of onder Dorestad gelegen," terwijl zy het overbodig rekenen om daarby van de ligging dier stad-zelf te spreken.

De voorstad, met heur overvloed van nederige houten huizen niet alleen, maar ook voornamelyk van lage strooien hutten, geeft u voorzeker dien indruk nog niet, vooral wanneer ge byziende genoeg zijt, om het aantal masten onopgemerkt te moeten laten, dat thands noch aan den

[1] Thands Wijk by Duurstede.

EEN STAD IN DE NEGENDE EEUW.

zuidelyken hoek ligt, in vreedsame vereeniging, maar zich straks zal verdeelen om, hier langs den Rijn, daar langs de Lek, de voorgenomen vaart te vervolgen. Vergeet echter niet, dat Dorestad eigendlyk in twee deelen moet worden gesplitst, die ik niet beter weet te onderscheiden, dan door het eene gedeelte Germaansch, het andere Romeinsch te noemen, omdat dáar de Romeinsche gebouwen stonden.

Het Germaansch gedeelte, als het meest noordelyke, ligt u het eerst voor de hand.

Waartoe deze, gedeeltelyk met een hegge, gedeeltelyk met een gevlochten tuin of met een greppel afgesloten ruimte moet dienen, valt u terstond in 't oog: die achterwaart loopende mannen zijn bezig met touw te spinnen; gy wandelt dus langs een touwslagerij.

Wie die verweerde hutten bewonen, wier strooien daken daar een weinig verder als uit den grond schijnen op te rijzen? Die thands juist derwaart zeulende arbeiders lossen u terstond dat raadsel op: wat zy ahter zich aansleepen is een net, van welks verzwaarsteenen gy duidelyk nog het spoor bespeurt in den bevochtigden weg dien zy langs trokken; het zijn alzoo visschers, die hun waterroof uit Lek of uit Rijn hebben opgehaald, waarvoor het hun (in zoover zy als eigenhoorigen niet reeds tot het leveren verplicht zijn) aan geen liefhebbende koopers ontbreken zal.

Nevens en tusschen die hutten, en verder op ook nog, staan er anderen, even onaanzienlyk van voorkomen: half houten, half zoden, half rieten, soms gevlochten wanden, al of niet of ook wel gedeeltelyk met klei bepleisterd, maar allen met stroo en biezen of met huiden gedekt, waarin het ons reeds van ouds bekende rookgat aan den top of in het midden is opengelaten. Even onaanzienlyk als het uiterlyk, zal ook wel het innerlyk zijn: eenige houten banken, een trog of kist, die misschien tevens voor tafel kan dienen, grof aardewerk, en het noodigst gereedschap voor huishouding en bedrijf — dit zal al vrij wel de »inventaris van het mobilair" mogen worden genoemd.

Wie hier de bewoners van zijn, is een vraag, waarvan de beandwoording zeer gemakkelyk valt; handwerkers zijn het, wier verschillenden arbeid gy licht kunt leeren kennen, omdat die, by draaglyk weder, nog doorgaands buitens deurs plaats grijpt. Zoo zult ge deze mannen, in wier omtrek het naar greenen- en eikenhout riekt, en die met bijl en hamer, met beitel en boor werksaam zijn, terstond als timmerlieden herkennen. Hier zijn het smeden, die de lucht vervullen met het luide gedruisch hunner geruchtmakende werksaamheid; daar zijn het vrij zediger, ten minste stiller arbeidende beenwerkers; de onaangename reuk, die u van gintsche zijde toewaait, verraadt dat er leder bewerkt wordt, en die werklieden daar aan genen kant kunnen wel leembakkers zijn, terwijl deze spinsters, evenzeer als die vrouwen aan den handmolen, bewijzen, dat ook het zwakker geslacht er geen ledigheid kent.

Betere huizen, wel nog steeds van hout, maar grooter van omvang, netter van bearbeiding, goed in de teer of in de verf, dikwijls nog met

stroo of huiden, maar ook wel met een dak van vierkante blokjens gedekt, wisselen allengs de geringer hutten af; gy bespeurt dat ge reeds den voet hebt gezet in het Romeinsch gedeelte der stad. En dat wordt u nog duidelyker by een blik op de geheel of gedeeltelyk uit steen opgetrokken gebouwen en woningen: de hand des Romeinschen bouwmeesters is in velen niet te miskennen. Zelfs by zulken die een herstelling, verandering, of omschepping uit lateren, Frankischen tijd doen zien, laten zich de bouwstoffen nog wel herkennen die hier eenmaal tot gants andere doeleinden zijn samengebracht; en het zou my niet bevreemden, wanneer gy in de stevige muren van eens Frieschen of Frankischen Edelmans woning fragmenten en steenmassaas ontdektet, die misschien hebben behoord tot de bestanddeelen of cieraden van een voormaals hier aanwezigen tempel van Leva of Mercurius. In dat opzicht is het hier, zooals gy het te Niumage en te Tricht aan de Maze vond.

Meer bekende overeenkomsten met reeds elders aldus voorgekomen zaken zijn u van zelf in 't oog gesprongen, en over veel, waarover ge u vroeger zoudt hebben verwonderd, verwondert ge u thands niet meer. De afgescheiden ligging by voorbeeld van nog zoo vele, zoo niet de meeste huizen, ieder op zijn eigen groen erf, ook nog wel onder zijn eigen lommer, met zijn mesthoop daarnevens, die »geïllustreerd" wordt door knorrende zwijnen en krabbende en pikkende hoenders — dat was u te Staveren al een vreemd gezicht binnen eene stad; thands kent ge de steden reeds op dat punt. Wat ge wellicht niet meer zoudt hebben verwacht, is het vrijelyk rondwandelen hier of daar van een varken, waarop niemant zijn recht van eigendom gelden doet; en Fraho, met wiens dienst dat weleer — naar 't ons toescheen — in verband stond, is zijn oude eere kwijt, en wordt reeds sedert lang onder de duivelen gerangschikt, die den armen heidenschen mensch verlokten tot de zonde van afgoderij. Maar ik vrees dat de mensch, zonder nog eens heiden te zijn, eigendlyk afgodendienaar geboren, en te dien opzichte onverbeterlyk is: toen men Fraho moest laten varen, nam men terstond den heiligen Antonius in de plaats; daar is in de gantsche zaak niets veranderd dan de naam, en het volk stelt in het patronaat van den nieuwen beschermer minstens even veel vertrouwen als weleer in dat des verworpenen.

Wy moeten hier in de Muntstraat zijn, want ziedaar het munthuis. Of ge er den ouden Muntmeester Madelijn, of den jongeren Walachair [1] zult vinden, kan ik niet beslissen. De inrichting is oud, en, naar men meent, reeds uit den tijd van Koning Dagobert; anderen geven echter Pepijn van Herstal de eere der instelling, in het jaar zijner overwinning, 697. [2]

Dat het aantal kloosters en kapellen er niet alleen niet gering, maar

[1] Het „Walacario" op de penning by v. Mieris, pl. I. f. 10, zal wel geene andere beteekenis hebben, al is het, door naamsgelijkenis verlokt, zonderling genoeg op Walcheren toegepast.

[2] De invallen der Noormannen schijnen er een einde aan den muntslag te hebben gemaakt.

zelfs in 't oog loopend groot is, hebt ge reeds opgemerkt, en dat verklaart u tevens, waarom ge tusschen kooplieden, Edelen, arbeiders en handwerkers door, zoovele geestelyken ontmoet.

Aan de haven waar ge, behalven schepen van inlanders, ook nog Keulenaars, Elbevaarders, Bardewijkers en Oost-zeënaars kunt aantreffen, springt u het eerst het tolhuis in 't oog, de halle van het navigium daar moet elk vaartuig zijn tolpenning offeren. Legt er echter een vaartuig aan, waarvan de schipper bewijst dat hy een man des Abten van St. Germain is, dan laat de Tollenaar hem ongemoeid, want de Abt behoort sedert 779 tot de weinigen die zich hier kunnen beroepen op een Koninklyken vrijbrief.

Van de haven naar het kasteel wandelende, kunt ge wel een paar kerken bezichtigen, ofschoon ik u vooraf niet durf bepalen, of de aan de waterzijde oprijzende Sint-Maarten, dan wel de hooger liggende Sint-Jan, de voorkeur verdient.

Beiden hebben echter dat met elkander en met al de overige gebouwen der stad gemeen — hoe stout of hoe fraai die zich in den ouden Romeinschen of in den nieuwen Romaanschen stijl ook mogen voordoen — dat zy van geringe beteekenis worden in vergelijking met het fiere, uitgestrekte gebouw, dat zijn hooge muren aan de westzijde der koopstad als tot hare bescherming verheft. Weder het gewoon verschijnsel hier: het minst-geoefend oog moet wel kunnen zien, dat deze kolossale muren en torens, die geen geringe plek gronds beslaan, en waaronder misschien reeds die toren boven alle anderen uitsteekt, wiens vier hoeken juist naar de hoofdstreken des hemels gericht zijn, onder het opzicht eens Romeinschen bouwmeesters zijn aangelegd en opgehaald. Sedert Pepijns overwinning hielden Frankische Vorsten hier ongetwijfeld wel eens verblijf, en zy behoefden er hun geliefkoosde tijdkorting, het weidspel, geenszins te laten varen: »gelegen in een boschrijk oord, bood de omtrek van Dorestad ruime gelegenheid aan tot de zwijnen- en hertenjacht in de wouden en wildernissen, die aan de rivier de Eem worden gevonden," zoodat ge de stoute sterkte thands gerust als een Koninklyke hofplaats, een mansio regia, beschouwen kunt.

Ik sta verbaasd over den langen tijd dien ik u midden in uw tocht, te Dorestad heb doen besteden. Het is noodig dat ge u verder spoedt; daarom van hier, en — daar ik u met eenige zekerheid geen anderen weg aan te wijzen, en alzoo den driehoek niet te snijden weet — de hoogstraat weder op, om, langs Fehtna en Utrecht de oude baan volgende, Niftarlaca te verlaten, en in de kleine goo Germepi over te gaan.

Aan den linker oever des versmalden Rijns vindt ge daar een bebouwden en betimmerden waard, die den naam Wyrda[1] draagt, en aan de Kerk van Utrecht behoort. Bonifacius, wiens herinnering gy reeds aan den Vecht-oever hebt aangetroffen, hield hier zeven jaren verblijf, en dat

[1] Thands Woerden. Het wordt ook Werdam en Vurdin genoemd.

is de eenige merkwaardigheid die ik er u vermag aan te wijzen, [1] ofschoon men het er voor houdt, dat aan deze plaats het Lauri der Romeinen moet worden gezocht.

Van Wyrda uit, zal het goed zijn om het zuidelyk op den IJssel aan te houden, en, langs den rechter oever van dien stroom, westwaart te gaan. Gy laat dan de byna nog geringer goo die tusschen Lek en IJssel ligt ingesloten, Lake et Isla, ter linker, en komt, den zoom der laatste rivier volgende, met zijn zuidelyke kromming in de goo Masalant, die ook Neder-Masalant wordt genoemd, ter onderscheiding van de u reeds bekend Masagoo. [2]

Aan den oever der Maze, die hier met Waal en Lek vereenigd als een klein meir zeewaart stroomt, ligt Flardinga. [3] Daar moogt ge wel de kerk in oogenschouw nemen, want zy behoort tot de oudsten dezer streek, en bezit de rechten eener moederkerk. De godsdienstige Heribald schonk ze aan Willebrord waardoor de abdij van Echternach, wie ze by erfenis ten deele viel, er thands de inkomsten van trekt. Het verwondert u wellicht, dat ge op een plaats van zoo gunstige ligging niets van tol of markt bespeurt, maar wanneer ge bedenkt, dat het schuins daar tegenover gelegen Widlam beiden bezit, en de laatste daar wel van byzondere beteekenis mag worden genoemd, dan zal het u gants niet meer vreemd voorkomen. Wat Flardinga daarentegen boven Widlam vooruit heeft, is het kasteel, dat almede den Romeinen zijn oirsprong dankt, en geenszins den Sclaven, zoo als sommigen u zouden willen wijsmaken.

Wederom een watertochtjen? Er is goede gelegenheid toe: de heldere Vliet, die van hier noordwaart loopt, noodigt er u toe uit. Vóor anno 48 zou dat misschien niet zoo gemakkelyk zijn gegaan; maar in dat jaar zette Corbulo hier zijne krijgsknechten aan den arbeid, en zy groeven, misschien wel gebruik makende van een reeds aanwezigen riviertak, een diepen kil van de Maze tot den Rijn, zoodat beiden door dien waterweg sinds verbonden zijn.

Maar hetzij ge 't water kiest, hetzij ge langs den oever voorttrekt — in korte uren hebt ge de grens bereikt, en Masalant verwisseld voor Rinlant, een goo van vrij grooter uitgestrektheid, en heur naam ontleenende aan den Rijn die haar doorsnijdt en zich hier geenszins meer de stoute rivier van Germanië toont, maar toch nog overvloed van heerlyke gezichtspunten biedt.

Al terstond over de grenzen ontwaart ge Forenburg, [4] een plaats, belangwekkend genoeg, om er u eene wijle op te houden. Toch is zy veel in aanzien verminderd. Toen de Romeinsche overheersching nog in kracht bestond, was dit Forum Hadriani, gelijk het werd genoemd,

---

[1] Wyrda in ripa fluvii Rheni, in het Vita sancti Gregorii voorkomende, acht v. d. Bergh Woerden te zijn.

[2] Zie hier voren, blz. 9.

[3] Thands Vlaardingen.

[4] Thands Voorburg.

een belangrijke marktplaats, door een burcht gedekt. Niet enkel krijgslieden, kramers en gelukzoekers uit Latium waren het, die zich hier hadden neergezet, maar ook Romeinen van stand, en het van marktgangers wemelende forum was door aanzienlyke huizen omringd. Ongetwijfeld zult ge er nog ruimschoots de bewijzen van vinden. Dat Forum Hadriani, met zijn Romeinsche weelde, zijne stoute gebouwen, heerlyke tempels en rijke badplaatsen, met zijn altaren en votiefsteenen, zijn bronzen en marmeren standbeelden, zijn luchtige gaanderijen en zwoele vertrekken, door stookplaatsen onder den grond verwarmd; die gantsche bebouwde ruimte, van ongeveer tien morgen groot, die den eenvoudigen Kaninefaat wel mocht voorkomen als de stad des Tybers in het klein, overgebracht aan de oevers van Corbuloos gracht — dat alles heeft gewis zwaar geleden, en de ruwe hand van Fries of Frank zal er wel heftig aan hebben geschud, zal er wel veel van hebben neergeworpen, ook laten verwilderen. Behalven de burcht, die nog bestaat, zullen er sporen in overvloed van de Romeinsche herkomst te vinden zijn. Puinhoopen zullen er liggen; groene struiken, bloemrijke heesters zullen er wassen; veel zal door vernieling of verbouwing onherkenbaar geworden zijn — maar nog eeuwen lang zal de bodem blijven spreken van dat stoute kroost van 't Zuiden, dat den fieren zonen des Noordens zoo zwaar den voet op den nek heeft gehad.

Hier zijt ge ook in een andere soort van landstreek geraakt.

Of de zeer verspreide huizen, die ge daar hebt zien liggen langs de Vliet, werkelyk zoo zindelyk zijn als er van verhaald is — zou ik zoo stout niet durven bevestigen; maar dat zy — gelijk daar by wordt gevoegd — allen door keurige weilanden omringd, en overvloeiende zijn van melk en honig, trots de besten van den lande Kanaän, daarvan zal, geloof ik, geen bewijs behoeven te worden gegeven. Hier by Foreholt[1] hebt ge de boschstreek naderby, die zich met meerdere en mindere breedte langs den gantschen duinzoom, van Maasmond tot Maresdiep, ja verder en nog over de eilanden uitstrekt. Dat heerlyke woud is in de oogen der Rijnlanders slechts een wildernis, een broeinest van reigers en kraaien. De rheebokken vinden er een schuilplaats, de wilde runderen grazen er op het woudgras, de everzwijnen zijn er overtalrijk; maar men heeft er geen stieren en koeien, geen hokkelingen, geen veerzen, geen kalveren — in een woord geen runderen zoo als er langs de boorden van de Schie en langs de fossa Corbulonis kunnen worden gezien. In het bosch ontbreekt het aan bevolking en nijverheid; daar buiten, op het vlakke veld, daar wemelt het van hoevenaars, die er met hun veestapel gezeten zijn, en, door krachtig en schoon vrouwvolk ondersteund, eene nijverheid drijven, waaruit eerlang de welvaart van het vaderland moet voortspruiten.[2]

Welnu — ik wil u van die welige akkers en groene weivelden, dat

[1] Thands Voorhout.

[2] Nagenoeg aldus prof. Visscher, in zijn naauwelyks aangevangen Handboek voor onze Geschiedenis, 223. Goed gezien, en voortreffelyk uitgedrukt. Wat hy daarby echter voegt: dat 's Gravenhage, Haarlem en Alkmaar nog eenige boomen en wandeldreven van dat woud hebben overgehouden, kan op zijn best alleen voor de eerste stad gelden.

grazende vee, die nijvere landbouwers doen blijven genieten, en leid u daartoe eerst oostelyk over Suattingaburch,[1] op de grens waar Rijnland aan Germeni stoot, naar Alfna,[2] aan de lustige boorden van den Rijn, gelegerd te midden van schoone landerijen, »mild van gras en klaver, beweid en bezaaid wordende op allerhande wijze," ook van »bol en zuddig" rietveld, maar bevrijd van de verlokkende doch gevaarlyke nabuurschap der veenen. Een oude put en eenige bouwvallen wijzen op het voormalig verblijf der Romeinen alhier, en een half bedolven steen doet u lezen, dat er weleer een deel van het eerste legioen, het Minervische, in bezetting lag. Nog werpt de spade des arbeiders wel eens een gouden of zilveren muntstuk uit den bodem, tot groote vreugde van den verrasten vinder, die in zijn verworven schat het allerminst eene herinnering aan het oude Albiniana ziet.

Nu volgt ge op den ouden, u reeds ten deele bekenden heirweg die van Utrecht komt, den loop der rivier naar hare thands naauwelyks meer zichtbare monding. Op uwen weg hebt ge, ter rechter hand, een tijd lang een moerassigen grond, met zwaar geboomte van berken, elzen, esschen, zelfs eiken bezet, waarvan een deel allengs tot veen overgaat; maar eindelyk, ter zelfde zijde, onder oude olmen en wilgen, zult ge wederom puinhoopen voorby gaan: »overblijfsels van Romeinsche gebouwen, tegels met legioenmerken, opschriften, bronzen beeldjens, gesneden steenen," het overschot eenerzijds van Agrippinaas buitenverblijf, Praetorium Agrippinae, ten anderen deele van het oude armamentarium of wapenhuis der vijftiende kohorte vrijwilligers, »dat, wegens ouderdom vervallen zijnde," onder den Imperator Lucius Septimus Severus en den Cezar Marcus Aurelius Antoninus, door de zorg van den praefect Caecilius Bati hersteld was. Friesche en vervolgends Frankische invallen en overweldigingen hebben het hunne toegebracht, om de herbouwde stichtingen nogmaals te vernielen.[3]

En wanneer ge dan weder westwaart ziet, ontwaart ge vervolgends een drietal buurten, op door den Rijn gevormde eilanden naby elkander liggende, zoo dat zy reeds te zamen bekend zijn onder den naam van Leithe[4] of — wat alleen een verschil in spelling maakt, geenszins in uitspraak — Leide. Aan den uithoek van een dier eilanden rijst een sterkte op, met een zwaren toren, hoog genoeg om vrij wat van de omstreken te kunnen overzien. Dat die burcht van Romeinschen oirsprong is, wordt gezegd; dat zy het verblijf der Gograven van Rinland is, vermoede ik; wellicht is zy ook werkelyk een overblijfsel van dat oude Lugdunum Batavorum, dat aan deze plaats wordt gezocht.

Nog meer westwaart aan den steeds smaller wordenden stroom, legt

[1] Thands Zwammerdam.

[2] Thands Alfen.

[3] Misschien ben ik hier te voorbarig, en moeten deze verwoestingen aan de latere invallen der Noormannen worden geweten.

[4] Thands Leyden.

het kleine Valcanaburch,[1] waar Rome zich weleer mede versterkt had; daar kunt ge u doen overzetten naar den noordelyken oever, waar ge dan Rinesburch of Rothulvashem[2] tegenover u en spoedig bereikt hebt. Of ge er een Romeinsche burcht zult vinden, of ook maar overblijfselen daarvan, is niet zoo zeker als sommigen wel meenen, al moogt ge hier of daar een legioensteen of eenige penningen opgraven; maar stellig is het, dat ge er een aantal mannen der Kerke van Utrecht vinden zult: dertien dier hoeven toch, die zoo lustig gelegen zijn noordelyk van de Vliet, behoorden weleer aan Radulf en Aldburg, die ze als een vrome gifte aan Sint Maarten hebben opgedragen.

Van Rothulvashem wendt ge u het best naar den oostelyken hoogen zandgrond, die daarom den naam van Ostegest[3] draagt, met zijn kleen maar reeds van verre zichtbaar kerkjen op den ronden heuvel, aan Bisschop Willebrord toegewijd, en, zoo men wil, uit het puin eener Romeinsche sterkte opgehaald.

Verder oostwaart, op lager bodem, in gras- en veldvruchtrijke landouwe, liggen de hoeven van Warmunde,[4] die daar ook reeds lang genoeg hebben gelegen, om geen Frankischen Koning Faramund voor hare stichting te behoeven dank te zeggen; wilt gy ze echter aan een Saxischen stam der Warnen toeschrijven — ik zou u dat gevoelen niet met stellige bewijzen kunnen betwisten.

Neemt ge nu uwen weg over Northgo,[5] met zijn rustige kapelle, dan trekt ge van daar door een deel van het groote duinwoud, dat zich hier zoo ver over de vlakte uitstrekt, noordwaart heen. Een wandeling door dit wilde natuurwoud, waar de doorzichtige pijnboommassa door donkere beuken- en eikengroepen wordt afgewisseld, is wel geschikt om de ziel tot ernst te stemmen, want het geldt evenzeer van deze streek, wat ergends van een dergelijke in Felua is gezegd: »de plechtige stilte, de wijde omvang van het bosch, de breede schaduwen der hoog-opgaande boomstammen, het heilig donker op den achtergrond, het geluid van den eenzamen vogel, het vallen en ritselen der bladeren, zelfs de rookwalm, hier en daar uit de kolenbrandershutten opstijgende — alles treft het gevoel van den wandelaar."

Eindelyk komt ge te Vennapen,[6] aan het stroompjen van dien naam, dat twee meirplasschen aan elkander verbindt. By deze plaats, waar men wel mag zeggen dat het groent van St. Maartens landen, terwijl die Kerk er ook het recht van visscherij bezit, hebt ge de groote en welbevolkte goo Kinhem betreden.

Kinheim, Kennemerland.... Gy zijt thands met my in gevaarlyk

---

[1] Thands Valkenburg.
[2] Thands Rijnsburg
[3] Thands Oestgeest.
[4] Thands Warmond.
[5] Thands Noordwijk.
[6] Thands de Vennip.

gezelschap. Reeds eenmaal heb ik het gezegd — voor my zong Vondel niet te vergeefs zijn liefelyk:

'tWilt vogelkyn dat zingt, daer 't onbeknipt is:
„Al d' ope lucht is mijn!"
Nog steent het om te zijn
By 't lieve nestjen, daer het uitgekipt is.

My trilt het hart in de borst, by het noemen en op het hooren van den naâm, die my »het beminde oord mijner kindsheid en jongelingsjaren, het tooneel van mijn dweepen, van mijne liefde, van mijn geluk" voor mijn oog ontrolt in al zijn schilderachtigheid, in al zijn natuurrijkdom van statigen lommer en welig groen en koele wateren; in zijn wisseling van zandige duinen en vette dalen, van kabbelende stroomen en ruischende beeken, van bloemrijke weiden en lommerrijke wouden, van golvende meiren en rimpelende plasschen.

Trek heen naar het schoone landschap, reeds sinds de dagen van den krijgshaften bondgenoot der Batauers, den blondlokkigen Bruno, vermaard. Trek er heen, en kies voor uwen tocht een schoonen lentemorgen: wanneer »de leeuwrik klapwiekend en zingend stijgt uit de weide, waar het jonge lam by de moeder dartelt, en het runddier wellustig de klaver afscheert; wanneer de liefelyke waassem van het jeugdige groen en van duizend lentebloemen u verkwikkend tegenwaait; wanneer in vaart of vliet, tusschen waterlisch en geurigen kalmus de visschen spartelen; wanneer uit elzen- en ypenloover het gekir van wouden tortelduiven, het gefluit der meerels en de zang der nachtegalen zich onderling afwisselen;" [1] wanneer de gladde hagedis zich koestert in de zonnestralen op het glansige duinmosch, en de goudkleurige kever heensnort over het laauwe zand; wanneer de bonte kapel rond fladdert over de duizende geele en witte en purperen bloemen, en de blaauwe waternimf over de spichtige riethalmen en den bruinen stroom; wanneer de klaterpopel lispelt op de lichtste trilling van het koeltjen, en berk en eik de lucht doortrekken met de frischheid van hun krachtigen geur; wanneer de jeugd van het jaargetijde zelfs den somberen els met een waas van vrolykheid omhuift, en de ernstige abeel, meer dan ergends elders misschien, zijn rijzigen stam en rankgetakte kroon en bloesemrijke kruin alom boven het zonnige landschap opwaart heft.

Ik herhaal het hier: — ik zou Kinhem by voorkeur het land der abeelen willen noemen. Van de eerste duinbocht af, die de schrale en dorre blinkerts benoorden Scoronlo van de houtrijker heuvelen scheidt, tot waar Rinland weder met een eigenaardig landschapskarakter aanvangt, rijzen de beenkleurige, goudgeel en zwart geringde, gemarmerde of gevlekte stammen op hun violet-zwarten of bruin-bemoschten voet edel en krachtig omhoog, en doen hunne rijke kruinen van blaauwgroen en zilverwit loover trillen en lispelen op het minste gefluister van het koel-

[1] Prof. van Lennep, Holl. grond en oudheden.

tjen; hier aan de helling van het duin, krom gebogen en geschoren door den onbarmhartigen zeewind, die scherp en kil naar het zuid-oosten blaast; daar statiger en stouter in het duinwoud boven brem en kreupelgroen, of tusschen dun gebladerde olmen en breed omloofde eiken zelfstandig zich verheffende; ginds eenzaam aan den landweg een bloemrijke zode belommerende, en in de purperen stralen van het avondrood het zacht geruisch zijner bladeren huwende aan den onbeschrijfelyk weemoedigen toon van den geelvink, die de hoogste twijge onder zijn lichten last slechts even buigen doet; nu weder, meer landwaart in, den groenen woudzoom met heldere tinten verlevendigende, of, in getale vereenigd, zelf een groep vormende, even grootsch, even schilderachtig, even rijk van lijnen als van kleur; dan, in gezellige vereeniging met den grijsblaauwen wilg den byvang eener hoeve deelende, en het bemoschte rietdak schuttende; of de breede takken buigende over de duinvalbeek die langs zijn voet murmelt, en hem schijnt te fluisteren van zijne gebogene maar toch nog altoos trotsche broeders aan den zeekant.

Waarlyk, Kinhem is het land der abeelen.

Maar gy hebt het nog pas betreden, en ik vergat byna, dat ge in het ruwe gedeelte, te midden waarvan ge thands dwaalt, wel dubbel een gids behoeft; gaan wy alzoo weder te zamen.

Langs den meirzoon, over een lossen, hoog bewassen veenachtigen bodem, die door de verraderlyke golfjens — opgestoven baren by fellen wind — maar al te licht en al te zeer wordt afgeknabbeld; beurtelings in schaduwe van elzen en esschen, van wilgen en klaterpopels; nevens schommelende riethalmen, met goudgeele iris doorzaaid; of langs de vette landerijen eener eenzaam gelegene hoeve, waar de werfhond u aanbast, en de arbeiders u nieuwsgierig nazien — voert het pad u van den woudstroom weder dieper boschwaart, waar de herten en rheebokken u — maar gy daarentegen de wilde stieren, die er rondzwerven, wel ontwijken zult. Echter liggen er ook hier, zoowel als in het nabnrig Heslema, verschillende landerijen, die St. Maarten geschonken zijn.

Waar het woud yler wordt, en, naar het westen reeds ten deele verveend, noordelyk en oostelyk langs en rondom den zoom van het biesrijke Spaarne welige ruimte laat aan groene, bebloemde weilanden — daar verheugt u eindelyk het gezicht op de lommerrijke hoeven van het rustige en vriendelyke Heslema of Haralem,[1] op hoogeren en harden grond gelegen, tusschen de veenstreek en de lagere landen aan den Spaarnestroom.

Westelyk van dezen stroom, gedeeltelyk langs een beek die daarin uitwatert, vindt ge de hoeven, huizen en hutten, die er deze heem op den harden grond uitmaken, rondom een zandig plein gelegen. De landbouw tiert er welig; de visscherij vindt overvloedigen voorraad in de welbevolkte rivier, en de oostelyke moerige velden aan den biezenrijken oever schijnen goede weilanden voor de varkens op te leveren.

---

[1] Thands Haarlem.

Naar den regel, dien we tot hiertoe in de kennismaking met de verschillende gowen gevolgd zijn, zou u thands een tocht wachten, dien ge misschien niet onder de aangenaamsten zoudet rekenen. Gy diendet het dan over de rivier te zetten, en het vervolgends door een drassige, struikerige woudstreek op de vrij breede waterstrook aan te houden, die als een verlengde tong van het meir Almari het harte van Kinhem binnendringt, maar, door den hoogeren geestgrond gestuit, met versmalden kil naar het noorden loopt. Vóor zy echter deze bocht vormt, ontfangt zy nog een uit de noordelyke meiren stroomenden vloed, de Zane; en dáar liggen, hooger op, ter wederzijde op ongeveer een half uur afstands van den oever, twee plaatsjens, Ostsagem[1] rechts, Westsagem[2] links van den opvarende. Hier hebt ge alle heuvelen vaarwel te zeggen: de ruwe wegen slingeren er door vette, voor de zuivelwinning en den akkerbouw uitmuntend geschikte, maar overigends zeer laag gelegen weivelden met tallooze vischrijke watertjens doorsneden, met veenen en plasschen en paden gebroken, en alles voor een groot deel aan de Utrechtsche Kerk behoorende.

Oostelyk en noordelyk van daar is het eene aaneenschakeling van groote en kleine meiren. Daar liggen, van hooge rietbosschen omgolfd, de Bamistra,[3] de Weromeri[4] — welks vischrecht, gewis by Koninklyke gifte, aan de Kerk van Utrecht gekomen is — en een aantal anderen meer, van verschillenden omvang, tusschen graslanden, drasvelden, rietzudden en biespollen. Toch is 't er niet zoo eenzaam als ge u dat wellicht voorstelt: hier en daar rijst een strooien dak tusschen wilgenhout omhoog; runderen en schapen bevolken de weiden; visscherskanen wiegelen op de meiren; door rietzudden en biespollen zwerven vogelaars en, is het er tijd toe, ook eierrapers, en vergen er zelfs het wild gevogelte schatting en cijns af.

Ik houde het nu evenwel voor uitgemaakt, dat ge voor 't oogenblik liever de hoogere streek verkiest, en doe u derhalven uwe richting noordelyk nemen.

Op den hoogen zandweg nevens de lagere landen, langs de steeds versmalde tong van het groote meir, gaat ge voort, nu eens door bosch, dan eens door struiken en kreupelhout, dan weder tusschen wei- en bouwlanden door — terwijl het geele, in de schaduw naar het paersch trekkende duin van tijd tot tijd aan uwe rechterzijde schilderachtig door het woudgroen breekt — naar de reeds sinds lang allengs bebouwde heïstreek, die de oude bewoners, van Saxische herkomst, Feltseton of heî-erf noemden, en waarvan het bewoonde en met hoeven bezette gedeelte thands den daaruit verbasterden naam van Felisun of Velsene[5] draagt. Of ge te midden dier hoeven aan de beek van St. Engelmond ook eene kerk

[1] Thands Oostzaan.
[2] Thands Westzaan.
[3] Thands de Beemster.
[4] Thands de Wormer.
[5] Thands Velzen.

2.

DE STOPPELBERG.

zult aantreffen? Reeds eene parochiale; en dat zal u niet verbazen, wanneer ik u zeg, dat in het begin der vorige eeuw een der yverigste geloofsverkondigers hier tijdelyk zijn zetel gevestigd had: dat was wederom Bonifacius, die er drie jaren lang verbleef, om te dichter in de nabyheid der nog onbekeerde heidenen te zijn. Karel Marteel schonk er vervolgends de kerk aan Willebrord, die ze der abdy van Echternach besprak; verschillende landerijen behooren hier bovendien aan St. Maarten in eigendom.

Een uur verder steeds noordwaart in de ruwe, wilde, maar toch vruchtbare streek, waar cierlyke kreupelboschjens, kleurig houtgewas en rijk en statig geboomte aan de lustige bloemrijke grasvelden de meerderheid betwisten, zult ge van verre, ter rechterhand, de hooge abeelengroep zien oprijzen, die de kerkelyke hoeve Adrichaim [1] met vriendelyke schaduwen omhuift. Uit handen der Frankische Koningen waarschijnlyk ging zy in die des Hofmeiers over. In 730 werd zy ten minste bezeten door Karel Marteel, maar deze schonk haar in de Meimaand van dat jaar aan Bisschop Willebrord, na wiens dood ze het eigendom van St. Maarten werd. De eigenhoorigen zullen het er waarschijnlyk niet slechter om hebben.

Wederom ongeveer een uur verder treft ge aan uwe andere zijde een in deze streken niet minder merkwaardige plek. Eigendlyk is het ook een verblijf — maar het allerlaatste, waarin geen bewoner ooit vrijwillig binnentreedt: 't is een ronde, door menschenhanden opgeworpen hoogte, een grafheuvel. [2] Het stof dat daar rust, in eene urne saamgebracht, sluimert er reeds zoo lang, dat er alle herinnering van verloren is gegaan; toch houdt het volk de plaats in hooge eere, en men verhaalt elkander, dat daar de Germaan Bruno op het schild verheven, en tot Hertog van zijnen stam, den stam der Kaninefaten benoemd werd.

Nogmaals een weinig verder, en thands weder ter rechterhand, moogt ge ook wel een blik zijwaart werpen. Daar ligt der Kinheimeren mallum of heemstede, waar zy ten ding komen, en waar de jaarlyksche vergadering wordt gehouden naar oude zede en recht. [3]

Achter gintsch hoog-opgaand hout, noordelyker, denk ik my de bouwvallen van het oude castra, [4] door de Romeinen weleer in Kinhem opgehaald, maar wellicht reeds in Brunoos dagen door diens Kaninefaten weder neêrgeworpen, en thands een begroeide puinhoop: waar de nachtuil nestelt onder de hooge kanteelen, en de marder zijn hairigen kop door de lage welfselgaten steekt, er zijn roof van klein wild in veiligheid brengende.

En nu het duinpad in, dat tusschen de met geurig houtgewas omzoomde hellingen naar de groene valei voert, die, door de breede Hoepbeek en het Aremerswed besproeid, den hoevelingen van Bogeheim of

---

[1] Later een kasteel, en thands nog de hofstede Adrichem, onder Wijk aan Duin.

[2] De Stoppelberg, of het zoogenaamde Huldtooneel, te Noorddorp.

[3] Deze gewoonte vond nog tot in 't laatst der vorige eeuw hier plaats.

[4] Thands de hofstede Kronenburg, in de middeleeuwen weder een burcht, onder Castricum.

Bacchem [1] goede weiden voor het vee, goede akkers voor den veldbouw oplevert. Voor zoo verre de landerijen, beemden, gebouwen en eigenhoorigen die ge hier ziet, eenmaal aan het echtpaar Antulf en Folcrid behoorden, zijn ze thands, by schenking door hun zoon aan Bonifacius gedaan, het eigendom der Benediktyner abdy van Fulda.

Terwijl ge vervolgends, den oostelyken zoom der bemoschte duinen langs, door de verder nog weinig ontgonnen wildernis uwen weg voortzet, laat ge aan uwe rechterhand een lage, iewat drassige streek, die zich oostwaart echter reeds weder ziet begrensd door de Kennemer geest, op wier rug, van de Hoepbeek doorsneden, het kleene en stille Limban [2] zijn aan den heiligen Willebrord gewijd, en aan sint Maarten toebehoorend kerkjen, op een zandbult, boven de daar rondom verspreide en ook weder ten deele aan Utrechts Kerk behoorende hoeven verheft.

U voert het pad echter steeds noordwaart, tot op die meer ontgonnen velden aan, die als kroongoederen den naam van Hegemunde [3] of heerenvelden dragen, en waar een frissche duinbron, waarschijnlyk wel met een kleene, door een statigen abeel belommerde kapel daarby, den naam van sint Adelbrecht, den yverenden geloofsprediker in deze streken, bewaart en in eere houdt. Zoo men zegt, zouden deze omheinde hoeven eenmaal de heem Hallem hebben uitgemaakt, maar die naam sinds in Hegemunde zijn opgelost.

Hebt ge nu den put van sint Adelbrecht bezocht, ga dan, van hier oostelyk uit, naar een tweede, die niet minder, zoo niet meerder nog, bekend is en geërbiedigd wordt.

Alzoo dwars over die lage vennen — uitnemende schapenweiden, waar het ook aan geen wollig vee ontbreekt — naar den rijzenden bodem der Kennemer geest, wier boschgrond hier naby water ligt en derhalven loo wordt genoemd. Sinds Willebrord echter, by zijn verblijf in deze streek, waar brak water genoeg, maar zoet al te zeldsaam is, in dat loo met gunstig gevolg naar een wel deed graven, heet het hier Heiligelo, [4] en de bronwel draagt den naam van Willebrords put. Zijt ge nu niet al te onontfankelyk voor plaatselyke overleveringen — laat u dan voeren naar de plek hier in de nabyheid, waar, zooals men zegt, de wakkere arbeider op den akker zijns Heeren het goede zaad met milde hand uitstrooide: dat plekjen-zelf is schilderachtig genoeg in de heide-achtige en woud- en waterrijke streek, en er valt wel wat te peinzen over het »voorheen en thands."

Véel is er in Kinhem, even als alom in het land, veranderd, sedert de dagen van het heidendom; véel is er tevens gebleven, al is dat soms ook onder nieuwen vorm.

Rustig en eenvoudig leeft de bevolking daar heen, en vindt de bevre-

---

[1] Thands Bakkum.
[2] Thands Limmen.
[3] Thands Egmond-binnen.
[4] Thands Heilo.

diging harer behoefte voor een groot deel op den bodem-zelf dien zy bewoont. De schrale geestgrond, als een zandige heuvelrug de goo in de lengte doorloopende, biedt het met weinig te vreden schaap voedsel genoeg. Op de afhellende weïgronden daar nevens graast het rundvee op overvloed van gras en klaver. Bouw-akkers, voor zoover zy volstrekt noodig zijn, liggen daar tusschen verspreid, en de hooge boschgrond voedt het zwijn, dat er by groote kudden wordt heen gedreven. Waar de geestgrond den boventoon heeft en te schraal in de behoefte voorziet, steekt de Noordkinhemer in het voorjaar het oostelyk meir in, tot waar een vruchtbaar eiland zijn arbeid met spade en ploeg ruimer loons biedt, en blijft er toeven tot dat de nazomer hem een weligen oogst heeft doen inzamelen van wat hy er in de lente met nijvere hand en blijde hope heeft uitgezaaid.[1] De meiren, byna al te overvloedig in getal, laten nooit verlegen om voorraad van visch, voor zoover het recht tot de vangst nog aan de heemen of dorpen behoort, en waar de Frankische Vorsten het aan hun domein hebben getrokken, daar kan het toch worden gepacht; duin en woud bezitten nog een rijkdom van wild, waaronder het noch aan herten, noch zelfs aan wilde runderen ontbreekt.

Dat is alles nagenoeg by het oude, zooals ik het u reeds eenmaal elders deed kennen.

Maar toen kwam er, te midden van den winter — wanneer de zorgen des bedrijvigen levens zich binnen de houten wanden der woonhuizen, minstens binnen de gaarden omtuining der hoeven, hebben te rug getrokken — het lustige Joelfeest, met zijne ommegangen en dansen, met zijne maaltijden en feestdronken, twaalf dagen lang.

Dat Joelfeest, als heidensch gebruik, bestaat niet meer. Maar let eens op en zie eens toe, hoe men er thands, by christelyken kerkgang en christelyk gebed, de dagen van Kersmis viert!

De lente bood de viering van Ostaraas feest — en Ostaraas starre is verschoten en uitgedoofd. Maar hare koeken? Hare eieren? Hare vuren?... Ze zijn onuitroeibaar by het volk: aan het christelyk Paaschfeest verbonden, zijn zy Paasch-koeken, Paasch-eieren en Paasch-vuren geworden, en zullen onder dien naam nog eeuwen aan eeuwen in stand blijven.

Meidag, het feest van het schoone jaargetij, aan geen byzondere godendienst verknocht, had geen wijziging noodig, en behield zijn naam zoowel als zijn vorm, ofschoon christelyke toespelingen door den tijd gewisselyk niet zullen uitblijven.

En Midzomer nu, met zijn Belders vuur? De Lust van goden en menschen is zijnen genoten gelijk geworden, en tot de laagte der verleidende boze geesten afgedaald — maar zijn vuur?.... Sint Jan trad in de plaats van Belder; sint Jans vuur vlamt te midzomer op door het gantsche land; het volk gaat even rustig ten rei, in huppelenden dans, zoo als in

[1] Dit berust op eene oude overlevering, te goeder ure nog door Leeghwater geboekt.

de dagen van ouds, en het bygeloof hecht zich met nieuwe kracht aan de kracht van het vuur van sint Jan.[1]

Niet dat ik het hun tot een verwijt maak: meer dan dwaas zou het zijn om te meenen, dat hun christendom aanvankelyk iets meer dan vormverandering kon wezen; toch is het door de heerlyke troost van de verzekering der eeuwigheid reeds geadeld, gewijd, geheiligd, en alle elementen der toekomstige hooger zedelyke ontwikkeling bevrucht in zich dragende. Ik geef het u ook alleen slechts als bewijs, hoe er nog veel wordt gevonden, dat slechts een lichte wijziging heeft ondergaan en een nieuwen naam draagt — en overigends nog het oude is en lang blijven zal.

Gy ziet — stoffe tot overpeinzen aan deze plek is er genoeg; maar het vertoef is reeds al te lang geweest: het nog wachtende gedeelte van onzen tocht wenkt ons — dies gaan wy verder.

Langs den zandigen en mullen Friescheweg, die hier links het gebroken land aan den meir-oever nadert, kunt ge over het Scarloo — de boomrijke hoogte aan het meir, waar de omwoners wellicht nog hunne meibaden nemen — uw tocht voortzetten naar de hoeven en visschershutten aan de beek van het tempelmeir, die daarom den naam van Alcmare[2] dragen. Of het oude heiligdom der heidenen reeds door een christelyk kerkjen vervangen is, laat zich gissen, te meer, daar de hoofdplaats der goo hier schijnt gevestigd te zijn, en er een tol geheven wordt. Overblijfselen van Romeinsch verblijf zal men er u niet aanwijzen: de smalle zandige wildernis, alom tusschen wateren en plasschen ingesloten, schijnt niet veel aanlokkelyks voor hen te hebben gehad, en de oude bewoner dankte daar misschien een onaangevochten vrijheid aan.

Nu omgewend by den noordelyken zoom van het meir, of liever der vereeniging van poelen en plasschen, die hier in de lage landen tusschen den duinzoom en de geesthelling zijn samengestroomd, waarboven een kleine eilandenwaereld het groene hoofd, met pluimig riet en glansige biezen gekroond, opwaart steekt: een rijke en onuitputtelyke vijver voor reigers, scholvers, kwakken, lepelaars en putoren, die by menigten in de hooge boomen van het duin- en geestwoud — van ooievaars die op de daken der hoeven nestelen, en die op hun eigen beurt allen weder om hun vleesch, hunne vederen en hunne eieren worden gezocht, met uitzondering van den ooievaar, voor wien de heidensche bygeloovige eerbied blijft voortduren. Aldus nadert gy op nieuw eene hooge boschstreek, waarachter hooge duinen zich statig verheffen. Te midden van dat rijke lommer, en gedeeltelyk naar den meirzoom gericht, zult ge Bergan[3] vinden, en verder noordwaart Scoronlo,[4] beiden in een jagtrevier, zoo rijk als ergends te zoeken; en beiden onder hunne landerijen een aantal bunders tellende, waarvan de abdy van Fulda het eigendom bezit. Bergan heeft

[1] Zie over de feesten des Germaanschen heidendoms het 1ste Deel.
[2] Thands Alkmaar.
[3] Thands Bergen.
[4] Thands Schoorl.

een kapelle, Scoronlo daarentegen een moederkerk, waaraan die kapelle ondergeschikt is.

Hier moet ge de duinen op.

Het is niet, dat ik u louter vergasten wil op een duingezicht of een landschapstafreel, hoewel dat-alleen u reeds de moeite van 't naar boven zwoegen langs de zandige helling beloonen zal; maar beter gelegenheid doet zich gewis niet voor, om kennis te maken met een landstreek, van wier inwendigen toestand zeer weinig, en slechts dit het best bekend is — dat er het reizen met groote moeielykheden gepaard gaat.

Hebt ge met inspanning en zweet een der hoogste duintoppen — waaraan hier geen gebrek is — bereikt, en wendt ge het oog oost- en zuidoost-waart, dan breidt zich een frisch en afwisselend panorama voor u uit. Aan de groene weivelden en bouwakkers, die, doormengd met veelkleurig heide- en moschland en drooge zandige hoogten — de zoogenaamde Scoronloosche nollen — zich onmiddelyk als aan uwen voet uitstrekken, sluiten zich de lage draslanden, de sappig groene wadden, die van den blaauwen Richara- of Reecker-vloed worden doorstroomd. Donker verheft zich daar achter, en gedeeltelyk zelfs reeds dwars daarover heen, het weelderig en hoog geboomte van het Scorlewald, welks dichtheid alleen wordt gebroken door kleine meiren, waarvan de plasch slechts hier en daar als spiegelend staal tusschen de donkergroene loovermassa doorschemert. Het groote Waard-meir, welks westelyke oever van hier uit achter het groote woud verscholen ligt, strekt als een grijsgraauwe vlakte verder oostwaart op, tot waar de andere oever nevelt aan de kim, en u meer land doet vermoeden dan wel te zien geeft.

Dat land is een voortzetting van de goo Westerlinga, welks gebied aan de overzijde van den Reecker eigendlyk reeds aanvangt; een woest, water- en wei-, minder woudrijk landschap, met een arme, maar stoute en vrijheidzieke bevolking. In het noorden, aan den mond van den waterloop de Leek, die daar in een zijtak van het meir Almari zeewaart of in de Koningsstraat het Flie uitstroomt, ligt de hoofdplaats, Medemelacha,[1] waar ge, naar ik vermoed, zeker een tolhuis, en waarschijnlyk ook een gebouw voor den muntslag zult vinden; aan een kerk zal het dus wel het minst ontbreken. Zuidwaart strekt deze goo zich uit tot over de Scirmeire,[2] welk watervlak gy thands zuidoostwaart van u nog flaauw en dampig ziet opdoemen, en dat aan de Waardmeir verbonden is door een smal, van hier onzichtbaar stroompjen, met hier en daar doorwaadbare kil, dat den naam van Ockenvoorde[3] of Ottervoorde draagt: een by uitstek welige plaats voor dat op visch azend gedierte, dat hier in de doortrekkende scholen overvloed en rijkdom vindt.

---

[1] Thands Medemblik.

[2] Thands de Schermer.

[3] Zonderling, dat ook de grondige v. d. Bergh de ligging dezer water-engte zoo geheel verkeerd aanwijst, daar toch de der plaatse volkomen kundige Eikelenberg dat reeds voor goed heeft uitgemaakt, de samenhang der feiten by de invallen der West-Friezen dit bevestigt, en het dorp Oterleek er nog den naam van bewaart.

Ziet ge daar nu ook naar de roemruchtige Kinheim uit? .... Och — wees toch wijs! Laat de dwaasheid om rond te zoeken naar een beek, die alleen in het weeke brein van een vlijtigen monnik gegraven is, toch eenmaal ophouden! Wilt ge haar, ondanks mijn goed gemeende waarschuwing, toch gaan vinden op de plaats waar men ze volstrekt achter Alcmare hebben wil — in den modder der Swinmeir zult ge te recht komen en er, als zoo menig een vóor u, misschien blijven steken.

Intusschen hebt ge nu van Westerlinga een genoegsaam overzicht gehad om het daarby te laten, en met het veel belangrijker Kinhem de kennis ruim genoeg gemaakt, om over Harragon [1] met zijn voormalig gewijd woud en zijne huidige kloosterlanderijen, en vervolgends langs het daaraan palende en weinig minder boschrijke Pethem, [2] thands den duinzoom verder af te wandelen tot waar de Reecker, op zijn weg naar zee door de duinen brekende, de goo ten noorden begrenst en afsnijdt van Texla.

Wanneer ge niet te ongeduldig zijt, en bedaard zoeken wilt, zult ge ontwijfelbaar in de zeer onregelmatige stroomkil een doorwaadbare plaats vinden, die u met luttel moeite en slechts een weinig voorzichtigheid een geschikte gelegenheid tot overgang biedt.

Dan is Callinge [3] de naaste plaats aan den anderen oever der Richara, in de goo Texla. Vette en vruchtbare akkers, rijke fluweelen graslanden omringen de hoeven, tot nog toe door de hooge zandheuvelen voor de dreigende baren, door het breede duinwoud voor de kille scherpte der zeewinden beschut; weidende runderen en schapen verlevendigen de eentonigheid der vlakke velden, en de herder legt zich onder de breede takken eens klaterpopels, gerust, dat op zijn vredig eiland het vee in veiligheid grazen mag:

Lief tooneel van genoegen, van welvaart en vlijt,
By den vreemdling met eerbied te naadren.

Wy laten hem die gegronde overtuiging, en wenden ons westwaart langs den stroom, tot waar het zandig duin weer boven het bonte kreupelhout rijst, om ons dáar het mulle pad naar het vochte noorden te getroosten.

Daar ligt Husiduna [4] aan de geele zandhelling, naby het vochtige strand. Driftig dringen de golven van het Maresdiep hier tusschen het kleine en groote eiland door, om zich te vereenigen met de brakke binnenwateren; het groote eiland: want aan de overzijde van dezen breeden waterstroom doemt het eigendlyke Texla op, en geeft van verre genoeg te zien, om u tot de overtuiging te brengen, dat het daar niet ontbreekt aan bosschen, die zich van de westelyke heuvelen oostwaart over de geheele vlakte uitbreiden, al liggen er ook vlakke velden genoeg, waar-

[1] Thands Hargen.
[2] Thands Petten.
[3] Thands voor een deel Callantsoog.
[4] Thands Huisduinen.

onder de voormaligen van den Fries Gerwic thands den stifte van Fulda toekomen. Ik geloof, dat gy best doet om den wijden, dikwerf verbolgen plasch maar niet over te steken, en ook het nederige Kinnum,[1] op een derde eiland, door den Fliestroom van het groote Texla gescheiden, stil te laten waar het ligt, daar het zeer waarschijnlyk de bezwaren van een uitstapjen derwaart niet beloonen zou.

't Zal alzoo goed zijn, om van Husiduna landwaart in te gaan over den meestal lagen, slechts enkele malen rijzenden bodem, en tusschen donkere broekige graslanden, ruig begroeide rietvelden, stoppelige struiken en ijl kreupelhout door, u te begeven naar den oostelyken eilandzoom, ter hoogte waar zich de zuidelyke tong van het Maresdiep splitst om zich in doorgaanden gang naar de Richare, in afwijkende richting naar het Flie te spoeden. Daar ter plaatse aan den luttel belommerden, misschien veiligheidshalven eenigzins beschoeiden oever liggen de hoeven en visschershutten, die het eenzame Bredhem of Bretenheim[2] uitmaken, waar Ratolt, de Fries, zijne gantsche vaderlyke erfschap den Benediktyners van Fulda vermaakte, en sint Maarten ook nog wel eenmaal eigendommen bekomen zal, misschien reeds bezit.

Plaatst ge u aan den wal, dan hebt ge aan de overzijde van den wierrijken stroom wederom een eiland voor u, aan welks zuid-einde gy den huiselyken rook der hoeven van Kynloson[3] opwaart ziet kronkelen, terwijl aan de oostelyke punt, op de moerige klei, de rieten daken van Ostmore[4] zich nog duidelyker voor uw oog ontwikkelen. In beide deze plaatsen behooren sommige erven en landen weder aan de Fuldasche abdy, die er Bonifacius dank voor te weten heeft.

Een deel der op deze binnenwateren zwalkende visscherskanen behoort te Ostmore thuis, maar een ander deel ook hier te Bredhem; daarom is er allicht een visscher of vaarman te vinden, willig om u tegen een geringe vergoeding over te zetten naar het noordelyk van Ostmore en oostelyk van Bredhem gelegen eiland Wiron, dat een goo op zich-zelf schijnt te zijn. Het Maresdiep spoelt recht op het hooger deel van het eiland aan, en het kan dus wel zeer voordeelig zijn dat barbaarsch recht, dat de Utrechtsche kerk hier bezit, en dat u niet onbekend is:[5] het recht van zeevang, strandrecht, jus naufragii, dat menschen en goederen van een gestrand schip de buit maakt van hem, wien de kust in eigendom behoort, waar het onheil voorvalt. Ook de Benediktyners van Fulda hebben hier groote eigendommen: hoeven, huizen, eigenhoorigen, bosschen, akkers, velden, wateren, weiden en hooilanden, onder welke laatsten er tot twintig voeders of wagenvrachten opbrengen.

---

[1] Thands nog een buurt uit dien naam.

[2] Bredhem, reeds vroeg, misschien by een der eerste inbraken in de Zype, verdronken, en sedert niet weder herbouwd. In de zestiende eeuw leefde het nog in de herinnering van den omwoner.

[3] Thands de Kyns

[4] Even als Bredhem door het zeewater bedekt.

[5] Zie Dl I, blz. 257.

Hebt ge nu op dit vruchtbaar eiland Strude[1] bezocht, van welks kapelle, den heiligen Willebrord gewijd, men wil dat zy eenmaal een heiligdom der oude heidenen was; hebt ge de u reeds bekende wijze van selbarnen of zoutbereiding[2] in oogenschouw genomen, een bedrijf dat hier der Utrechtsche Kerke voordeelig is — zoo weet ik u van de hier en daar verspreid liggende hoeven niets byzonders meer mede te deelen, dan dat een deel daarvan met een zaalhoeve het dorp Alintlo uitmaken, welks inwoners lijfeigenen van sint Maarten zijn.

Nogmaals te schepe thands, en het Flie over naar Gankchala.[3]

Dit eiland, dat wellicht tot de goo Texla behoort, schijnt vroeger Romeinsche gebouwen — misschien ook een deel van den over de moerassen van Flevo aangelegden straat — te hebben gedragen, waarvan de bouwvallen, »zware muragie" in deze oorden niet zeldsaam zijn; maar alles is hier sinds veel veranderd. Nog zult ge er menige hoeve vinden, en wouden, beemden, velden, akkers, eigenhoorigen en vee bovendien, die allen thands behooren aan de abdy van Fulda. Een groot deel des eilands moet vervolgends wel van het hier nimmer rustende en immer woelende water hebben geleden: aan sommige oorden zwerft ge in een doolhof van pluimige rietzudden, hoog-begroeid drasland, biesrijke poelen, groene, met gras overdekte moerassen, slibberige kreeken, en met drijfwier gevulde baaien, alles overzwermd, omlegerd, doortrappeld en benesteld van tallooze watervogelen, die hier fladderend en krijschend en dompelend en azend door elkander zwieren, en een volkomen kolonie schijnen uit te maken.

Aan den oostelyken zoom van Gankchala staande, ziet ge u slechts door een betrekkelyk smallen stroom gescheiden van de groote Friesche goo Westraga, en wanneer ge u ter juister plaatse doet over zetten, treedt ge tegen over Hindahlop[4] op den alouden Frieschen bodem aan wal.

Gy zult echter byna niet bespeuren dat ge van de eilanden op het vaste land gekomen zijt, zooveel poelen en plasschen, zooveel kreeken en moeren, zooveel broeklanden en veenen doen zich op den vetten groenen, maar vlakken en lagen bodem tusschen de open grasvelden aan uw oog voor. En wanneer ge — voor zoover tallooze hooge rietbosschen of woudstreken dat niet belemmeren — uw blik verder slaat, dieper het land in, daar flikkert het alom van meiren, groot en klein, die het blaauw des hemels op hunne spiegelende vlakte — anders bruin genoeg van ondergrond — weerkaatsen.

En dan loopt er hier en daar nog grond onder, die eigendlyk geen grond kan worden genoemd: niet dan een drijvende bodem van veen, somwijlen wel met zwaar hout bewassen, maar die, by sterken storm, door den fellen golfslag dikwerf wordt afgerukt en — met alles wat zich daarop bevindt: woudboomen, huizen, bewoners, weidend vee — naar een

---

[1] Thands Stroe.
[2] Zie Dl. I, blz. 257.
[3] Thands waarschijnlyk de Gammels, in Zuiderzee.
[4] Thands Hindelopen.

anderen oever gedreven, waar niet zelden weder aaneenhechting plaats grijpt.

Hieldt ge nu van hier de kust zuidwaart, dan kwaamt ge eindelyk aan eene u reeds bekende koopstad, de machtigste plaats van Westraga, Staverun.[1] Ofschoon zy sedert nog zeer in bloei en omvang is toegenomen, zoodat een stormvloed haar wel twee-duizend vier-honderd en zeven-en-dertig huizen kan wech slaan,[2] zonder haar te vernielen — het algemeen voorkomen, een christelyke kerk en een paar kloosters misschien uitgezonderd, is toch ongeveer het zelfde gebleven.

Gy doet derhalven beter met u noordwaart te wenden, meiren, plasschen, poelen en veenen langs, tot waar, op minder gebroken bodem en tusschen goeden akkergrond, de hoeven van Camminge[3] liggen. Hier wordt, even als overal in deze streken, ook vlijtig geweven, en het doek moet er wel van goede gehalte zijn, want, behalven natuurlyk voor eigen huiselyk gebruik, komt het tevens in aanmerking by het betalen van landhuur of pacht.

Noord-oostwaart uw weg nemende, wandelt ge van hier in de richting naar de Burdine, het Borndiep, door de Romeinen den Vidrus geheeten: een gerekte, breede waterplasch, die vrij diep het land inbreekt, en nog wel eens, door aanwas van omvang, de Middelzee kan worden genoemd, te meer, omdat hy Ostraga en Westraga van elkander scheidt. »Tijdelingsche aanslijkingen" kunnen hem allengs echter ook wel doen verdwijnen.[4] De Frankische naam is geducht aan dezen stroom. Omstreeks 736 werden hier de zeilen gezien die, by het noorden omgevaren, het leger van Karel Marteel aanbrachten. Weldra was de oever met Frankische krijgers overdekt; weldra ook het heir der Friezen in aantocht, door den dapperen Hertog Poppo aangevoerd. Een vinnige strijd volgde; maar de wilde Friesche dapperheid was tegen de geoefende schare des Frankischen veldheers niet bestand: Frieslands bodem dronk het bloed zijner zonen, en moest zich den heerscherstred des overwinnenden vreemdelings getroosten.

Gy kunt dat slagveld gaan bezoeken: men zal het u in de lage velden nog wel weten aan te wijzen. Een verblijf om er u tijdelyk op te houden vindt ge echter beter in een der hoeven, die daar in een reeks aan de rijp, den weg of de straat langs den waterstroom, geschaard liggen, en daaraan waarschijnlyk heur gezamendlyken naam van Keddingrijp[5] te danken hebben.

Zoo het u ergends natuurlyk voorkomt, dat de landzaat zijn toevlucht heeft moeten nemen tot de u reeds zoo goed bekende terpen[6] dan is het wel hier, waar zy ook aan alle zijden rondom u oprijzen. Weinig minder is dat ook in de broekige maar niet onbelommerde streken van Aspan-

---

[1] Staveren. Zie Dl. I, blz. 250 — 252.
[2] Dit geschiedde in het jaar 839.
[3] Thands, naar v. d. Berghs gissing, Kimswerd.
[4] De Burdine is allengs aangeslijkt en bepolderd.
[5] Thands misschien Dronrijp.
[6] Zie Dl. I. blz. 259.

mora.[1] Maar nog erger wordt het, wanneer ge nu verder zuidelyk voortgaat, over de goede akkervelden van Hunderi[2] tot aan de boorden van de kom der Burdine. Daar eindelyk zult ge stuiten voor een moerasstreek gelijk die elders van eene andere plaats naar de natuur geteekend is:[3] eene uitgestrekte, bruingeele, min of meer zandige, slib-achtige vlakte, hier meer, daar minder verheven boven het water, dat nog by eb in de reeten en goten aanwezig blijft; effen over het geheel, maar toch rimpelig door de rustelooze werking der golven; een grond, die den invloed der jaargetijden niet anders ondervindt, dan door de vorst en den dooi die zy veroorzaken; kortom — eene levenlooze vlakte, die u noch liefelyk, noch bevallig, noch wild, noch grootsch, noch verheven toeschijnt, maar waarvan de aanblik u verveelt. Verder naar binnen, alwaar de min of meer zandige vlakte in slijkgrond overgaat, wordt de oppervlakte meer spiegelend door het water, dat zich altijd uit de slib afscheidt: daar schijnt zy meer vriendelyk, maar even eentonig, en gy zoekt er ook te vergeefs planten, tot welker voortbrenging de grond nog niet geschikt is. Wel heeft hy daartoe eene neiging: want wanneer, vooral na een winter waarin het fel heeft gevroren, de lente komt, en de geheele natuur zich met bladeren en bloemen ciert — dan overdekken zich ook de slijkgronden met een dunne bruine korst, dan bloeit ook het slijk; doch als zy ondervinden, dat zy nog geene bladen en bloemen kunnen geven, dan zien zy gewillig aan, dat het water hun die korst by stukken ontneemt, waarmede, tot zelfs laat in den zomer, vloed en eb spelen. Van zulk een bodem laat zich verwachten, dat hy te eeniger tijd, en by het aanwezen van geschikte handen, zeer vatbaar voor inpoldering zal zijn.

Meer landwaart in, op slechts weinig meer verheven grond, aan eene doorwaadbare plaats aan een stroompjen, ligt Sceddanvuri.[4] Langs een eentonigen weg over de eindelooze grondvlakte, door veel weidend vee, door enkele hoeven, door tallooze waterplasschen en rietgorzen afgewisseld zonder er levendigheid aan te kunnen bybrengen, komt ge derwaart; langs een gelijken weg, maar die ter linker zijde nog meer en uitgestrekter water te zien geeft, verlaat ge het weder, om verder te gaan naar Hasalon.[5]

Hoe rijk de erfenis was, die Otger zijnen broeders Vulpolt, Alptag, en Folcwar in Hasalon heeft nagelaten, en die zy in haar geheel aan de abdy Fulda hebben geschonken, kan ik niet beslissen; maar wanneer ge daar die hoeven ziet liggen, met meer water dan land daar rondom heen, dan zegt ge onwillekeurig: »Wanneer zulk een erfenis niet voor »een goed deel in water en waterrechten bestaat, kan ze bezwaarlyk als »rijk worden gedacht!"

Het zal ook goed zijn, wanneer ge u voorloopig van uwen verderen

[1] Thands Spanum.
[2] Thands Hennaard.
[3] Ackerstratingh en Venema, de Dollard blz. 223.
[4] Thands Schettens.
[5] Thands Hieslum.

tocht ook geen al te weelderig denkbeeld schept. De rijkdom van Gankchalaas watervogelen zult ge nu missen; maar overigends wordt het hier, in nog grooteren overvloed dan daar, een doolhof van pluimige rietzudden, hoog begroeid drasland, biesrijke poelen, groene met gras overdekte moerassen, slibberige kreeken, en dat alles tusschen grootere en kleinere meiren verstrooid. Door zulk eene landstreek komt ge eindelyk aan een bewoond oord, waar vermoedelyk, en dan wel door visschers, reeds in oudere tijden eenige hutten zijn opgeslagen, die de plaats, als het bekende verblijf, de ham of heem, nog den naam van Hem[1] hebben doen behouden.

Hebt ge nu — wat waarlyk vergeeflyk is — het heimwee naar hoogere landstreek, dan zoudt ge het steeds zuidwaart dienen aan te houden; zóo lang de waterstreek door, totdat ge eindelyk de watervlier en de wilgen en de klaterpopels en het elzenhout van het uiterst westelyk gedeelte der Zeven-Wouden langsamerhand ziet plaats gunnen aan esschen en olmen en berken, ook aan beuken, en hier en daar aan een eik. Dan zijt ge aan het hoogste gedeelte dezer Friesche landen gekomen, het geestland, Gaasterland. Hier is het ten minste nog hoog en laag; hier is nog rul zand en krakend mosch; hier is nog, onder woudgeboomte en kreupelhout, waar de schuchtere patrijs de wieken rustig samenplooit, een verdwaalde pijnboom, waar een verdwaalde adelaar zich kan neerzetten in de breede kruin; hier zijn niet al te onbeteekenende heuvelen en niet onbevallige valeien, met geelend graan op de helling en rijpend gras op de vlakte. Waarlyk, wie in de natuur nog iets anders ziet dan de werkplaats van bouwman of visscher, dan de mesterij van den vetweier — hy zal, vreeze ik, gaan zeggen dat Gaasterland hem nog het best gevalt van het gantsche land der Friezen, en de bijenhouders, die hier voor hunne ymen weder een goed oord vinden, zullen hem gereedelyk byvallen.

Maar gy hebt toch ook een blik in Ostraga te slaan, daarom zal het beter zijn, dat ge, van Hem naar den boezem der Burdine wandelende, u daar met dezen of genen visscher verstaat, om u stroom-opwaart naar Lintawrde[2] te brengen. 't Is ongetwijfeld een langwijlige vaart op dat breede water, met de eentonige vlakke, gebroken landstreek wederzijds; maar het wisselt u toch de weinig mindere langwijligheid der landreize weder eenigzins af.

Lintawrde ligt, gelijk gy ziet, aan de samenvloejing van Ee en Burdine, waar de eerste in de laatste uitmondt. Aan visschershutten ontbreekt het er natuurlyk niet; maar ook evenmin aan goed weiland, waaronder men er u éen zal kunnen aanwijzen, waar voorzeker de zes ossen niet zullen ontbreken, die de Benediktynen van Fulda het recht hebben er te weiden. Er valt echter méer op te merken, dat bovendien wel zoo belangrijk is. Aan de noordzijde der plaats is de overoude bestemming van vergader- en gerichts-plaats, met het daarby behoorende heilig-

[1] Thands nog Hem.

[2] Vermoedelijk de oude naam van Leeuwarden.

dom, nog bewaard in den naam Oldenhove. De heidensche tempel is er door een christelyk kerkjen vervangen, maar vergadering en gericht zijn der plaatse bygebleven als voorheen. Een paar andere met woningen bezette terpen verheffen zich aan de oostzijde, en de ligging van dat alles is gunstig genoeg om, met bybouwing, nog eens in een te smelten en gezamendlyk een niet onbeteekenende stede te vormen.

Blikt ge van hier over den zich nu steeds sterker verbreedenden mond der Burdine noordwaart, dan schemert u aan den horizont de zoom tegen van het u reeds bekende Ambla,[1] aan welks noorder en oostelyk strand waarschijnlyk nog wel eenig barnsteen aanspoelt; de Fuldasche abdy heeft er echter bezittingen waarop met meer zekerheid te rekenen valt, en die u geen slecht denkbeeld van het eiland moeten geven: alle gronden, bosschen, kampen, akkers, huizen en gebouwen, die er vroeger de eigendommen van zekeren Reginmund uitmaakten. De duinstreek zal er nochtans een gants ander voorkomen hebben: dáar zal het wel zijn, zooals schilderachtig van Texlaas noorder streek ongeveer is gezegd: de duinen zijn er rijk aan konijnen, maar wat er meer nog de opmerksaamheid trekt, is de overvloed van zeevogelen, die er in 't zand nestelen. Geen stap kan men er doen, vooral in den broeitijd, of men ziet er zich omgeven van duizenden en tien duizenden van vogels, onderscheiden in grootte, kleur en vederpracht. Daar zwemmen in de plasschen der duinvaleien de bontgekleurde berg-eenden; daar stappen de vlugge strandloopers en bevallige gruttoos met zwierigen tred over het zand; daar krijschen de lieuwen, met hun dikke snebbe, tusschen alle slach van grootere en kleinere meeuwen. In den wintertijd trekken er wilde zwanen en ganzen over heen; en niet zelden zet zich op de hoogste toppen van het duin de eene of andere uit Noorwegen verdwaalde berg-arend neder, met trotsche blikken rond ziende op het kleiner gevogelte rondom hem heen.

Sedert de duinen bestaan, hebben deze zee- en luchtbewoners hun rust niet gestoord gezien, en zich als de vrije en rustige beheerschers van het geheele strand kunnen beschouwen; want, zoo nu en dan een hunner door een pijl getroffen wordt, of zoo jaarlyks in den broeitijd eenige eieren geraapt worden — voor éen vogel die neêrgeschoten is, blijven tien duizenden vrolyk rondgieren, en voor éen ei dat uit het nest genomen wordt, blijven duizenden onaangeroerd liggen: het gemis kan naauwlyks worden gevoeld of opgemerkt.[2]

Maar laat ons van het dierenleven tot het leven en bedrijf der menschen te rug keeren — ofschoon dat ook dikwijls is: overgaan uit een vriendelyke, vrolyke gaarde in een stormachtige zee.

Van **Lintawrde** den loop der Ee opwaart volgende, zult ge uitkomen aan een plaats, sedert 755 de merkwaardigste van het gantsche land der Friezen. Doe u op uw tocht derwaart vergezellen van een praatlievenden gids, die u wat weet mede te deelen van den omtrek; die u de eenzel-

[1] Ameland. Zie Dl. I blz. 253.
[2] V. Lennep, De Reisgenooten, blz. 117.

vigheid van den weg weet te bekorten door de mededeeling van eenige overlevering, die aan dit meir, aan deze terp, aan die woeste plek, aan genen wilgenboom, aan dat rietbosch, aan gintsche eenzame hoeve is verknocht, en die dan zulk een plek als met een tooversluier overspreidt. Neem u een gids, warm voor zijn land, gelijk Schotlands grootste dichter voor diens eigen gewest, en met ingenomenheid aldus tot u sprekende: »Het zou uw hart goed doen, wanneer gy een aantal onzer hoevenaars rondom den ruimen haard zaagt zitten; wanneer gy hen de lange, duistere en bange winter-avonden zaagt doorbrengen, luisterende naar eene oude vrouw, of naar een haveloozen zwerver, die hun allerlei verhalen uit den ouden tijd opdischt: van geesten en tooverwijven, van vijandelyke invallen en strooptochten en gevechten aan de grenzen; of hunne oude helden- en koningszangen voordragende, opgevuld met die strijdlustige namen, die het bloed van een echten Fries als horengeschal in beweging brengen."

Eindelyk zal hy u opmerksaam maken op eenig geboomte in de verte. Meer naby gekomen, zult ge er tusschen de hoeven een kerkjen zien oprijzen, en hy zal u zeggen: »Zie daar de kerk der heem of ga van Docca, Dockinga"[1] En als hy zijn muts afgenomen en stil voor zich heen een gebed opgezegd zal hebben, zal hy voortgaan en zeggen, »Daar hebben onze ouders, toen zy nog blinde heidenen en door den duivel vervoerd waren, een groot misdrijf begaan — God vergeve het hun! — De heilige man Bonifacius kwam herwaart, om hen te bekeeren van de afgoden die zy dienden, en die boze geesten der helle zijn; maar zy hebben tegen hem samengespannen, en zy hebben hem gedood in een oploop, hem en de zijnen, vierhonderd in getal, en aldus hebben zy zich vergrepen aan het bloed der heiligen. God vergeve het hun!"

Ook hier in Dockinga is het bloed der martelaren het zaad der kerke geworden, hoewel het niet valt te ontkennen, dat de akker eerst door het Frankiesch zwaard moest worden bereid. Graaf Abba, reeds namends Pepijn met het beheer der goo belast, en hier wellicht metter woon gevestigd, hield het toezicht over den bouw van Dockingaas kerk, die nu by de Friezen in eere is, en waar zy als goede christenen devotelyk heentreden om de dienst by te wonen, een sermoen te hooren, of hun gebed te doen.

Ofschoon ik nu overigends meen, dat wy hier in de hoofdplaats van Ostraga zijn, zullen wy toch niet rondzien naar een tolhuis, waartoe de ligging minder geschikt schijnt; een munt is niet onwaarschijnlyk; maar dan moet ge u dienen van een gids, die hier beter thuis is dan ik het ben.

Thands komt de werkelykheid onze verbeelding den toom korten: wy hebben te zamen gedwaald, goo uit goo in, heiden en velden over, wouden en weiden door, stroomen en meiren langs, dorpen — gelijk de onderdeelen dier honschappen en heemen en hamrikken en marken allengs nu al worden genoemd — dorpen en steden in . . . . . en nu herinneren

---

[1] Thands Dokkum.

ons rotsklomp en rijzende abeel ter rechter zijde aan ons standpunt op het Ardey-gebergte, met het wijd uitgestrekte landschap als een panorama voor ons uitgerold.

De verdere blik naar het noorden is hier afgesneden; hoe ge u wendt of keert — de kleine goo Huchmerchi, aan Ostraga palend, en met deze door de wateren der Laubachi noordelyk begrensd, blijft u verscholen, even als de beide grootere, mede nog tot Friesland behoorende gowen Hunusga en Fivelga.

Wy verlaten alzoo het Hertogdom Friesland, en gaan in dat van Saxen over.

VI.

De eerste der Saxische gowen, van de noordzijde uit, is het oude en eerwaardige Trianta. Oud — want eeuwen volgden op eeuwen, en geen handbreed gronds werd er door de elementen aan ontnomen, geen handbreed gronds door de nijverheid van den landzaat er aan toegevoegd; eerwaardig — want nog draagt het op zijnen bodem honderde gedenkteekenen des verledens, die de wisseling der eeuwen verduurden, en toch voor tijdgenoot en nageslacht de sprekendste getuigen dier wisseling zijn. [1]

De volken, die hier over dezen bodem wandelden, hebben er allen indrukken van hunne voetstappen nagelaten. In het woud, op de heide, in het moeras zelfs, liggen die sporen van vroegere geslachten afgedrukt, open en verscholen, maar dichter nog omhuld door den sluier der onwetendheid, dan door het stof der eeuwen.

Met de oudsten dier sporen hebt ge reeds kennis gemaakt. Het zijn de zoogenaamde hunebedden: die steenen gedenkteekenen, die ruwe grafgevaarten van zware granietbrokken, die over de asch der dooden van een reeds geheel vergeten volk, de Fenen, met zekere orde zijn opeengestapeld, eer het, van dezen bodem verdreven, noordelyker streken opzocht, om ook daar weder alom de mijlpalen zijner lange wandeling over de aarde op te richten.

Gy herinnert u de oprichting van een dezer graven, even als de anderen gevormd uit steenen van verschillende grootte, tot die steensoort behoorende, die men gewoonlyk grof graniet noemt. [2] Wanneer ge nu deze goo doorwandelt, dan trekken ze alom uwe aandacht. Gy dwaalt over de heide, te midden van de stille verlatenheid der natuur, alles eenzaam, alles woest in die uitgestrekte bruine sprei, die hier zeldsaam rimpelt of plooit, alles doodsch. Alles ligt hier zoo als het voor eeuwen lag: zooals toen, gloeien nog de heete zonnestralen op deze wijde verlatenheid; zooals toen, glijdt er nog de breede wolkschaduwe somber mijmerende over heen. Gints verheft een oude gekromde eik zijn verweerde kruin boven een opgeworpen steenhoop. Gy treedt derwaart; gy houdt

[1] De Wal, Bijdr. tot de gesch. en oudh. van Drenthe, blz. 131.
[2] Zie Dl. I. blz. 15, 16 en 17.

stand in de schaduwe — »en eene onwillekeurige huivering bevangt u: Gy gevoelt het — onzichtbaar omzweven u daar in het ruischen der eikenbladeren de wieken des doods, en zijn dorre hand rust er op de grijsgraauwe steenen." In sombere stemming gaat gy verder, en neemt, langs den zoom dezer kleine kronkelende heibeek, uw weg naar gintsche heuvelen. Vermoeid zet ge u neer, en, opziende uit uw gepeins, slaat ge den blik rondom u en voor u uit — daar, aan de overzijde der beek, vlak aan den oever, rijst weder een eenzaam steengraf voor uw oog, en daar tegenover nog een ander. De rimpelende vliet, van sprietgras overwelfd, vloeit murmelend tusschen beiden. Beiden liggen daar naakt, zonder schaduwe, zonder loover; slechts langs dat aan de overzijde schiet een enkele rank omhoog, omzwiert de ruwe wanden met een blinkend groen, en ciert

Met bloemen, wit en rood, het graauw-bemoscht graniet.

Om der somberheid uwer stemming te ontkomen, verlaat gy de eenzaamheid, en zoekt menschelyke woningen op. Aan den zoom van het bosch waarlangs uwe schreden u voeren, op een rijzenden grond, verheft zich weder een steengevaarte van den zelfden algemeenen vorm, en roept u nogmaals het voorbygaan van tijden en volken in het geheugen. Gy spoedt u voort naar gints, waar de grijsblaauwe rook vriendelyk uit de belommerde daken der hoeven tusschen het groene geboomte opwaart kronkelt; waar het gezellig bassen van den werfhond zich vermengt met het huiselyk gekakel en gesnater van eenden en ganzen, met het landelyk geloei en geblaet van runderen en schapen. Tusschen hoog opgeschoten graan-akkers, met geele goudsbloemen en roode veldrozen en blaauwe korenbloemen aan de zoomen, treedt ge voort — en zie: midden uit het golvende graan verheffen zich weer de graniet-ruggen, die het aanwezen van een steengraf verraden, en gelijk een heerlyk beeld der opstanding uit de groeve en van het leven na den dood, rolt de golfslag der rijpende airen daar rondom henen op en neer. [1]

Zoo doemen deze gedenkteekenen uit de geschiedenis van den grijzen voortijd allerwege voor u op, omsluierd door het geheimvol donker, door de eeuwen daarover uitgespreid.

De ligging van alle deze graven strekt zich in de richting van het oosten naar het westen, of van het noorden naar het zuiden, of van het noord-westen naar het zuid-oosten, of van het noord-oosten naar het zuid-westen, of van het noord-west ten westen naar het zuid-oost ten oosten, of van het noord-oost ten oosten naar het zuid-west ten westen uit. Hunne gedaante is een langwerpig vierkant, bestaande uit twee of meer zijsteenen, één of meer deksteenen, en één sluitsteen aan elk der beide uiteinden. Sommige graven zijn of waren weleer voorzien van een voorpoort of portaal, tegenover den buitenkant van een der twee lange zijden geplaatst, en samengesteld uit twee tot zes tegenover elkander

[1] Meyer, Darstellungen aus Nord-Deutschland S. 299.

gestelde steenen. Gy kunt ze beschouwen als nevengraven, en hoewel zy met het hoofdgraf in onmiddelyk verband staan, verschillen zy daarvan echter door tegenovergestelde richting, door mindere grootte, door kleinere steenen, en door gebrek aan sluitsteenen, naardien zy alleen zij- en deksteenen hebben. Nog worden er onder deze hoofdgraven gevonden, die, al of niet van bygraven voorzien, daarenboven zijn omgeven door een vierkanten of langwerpig ronden krans of kring van steenen, die de doodenkreits afperken. Oirspronkelyk zijn al deze graven òf geheel òf slechts gedeeltelyk, hetzij tot aan de deksteenen, hetzij alleen tot op zekere hoogte der zijsteenen, met aarde als een heuvel bedekt geweest. Gy hebt ook reeds opgemerkt, dat de grootte dezer gevaarten verschilt naar mate van het aantal der deksteenen. Het kleinste heeft slechts éen, het grootste heeft of had oirspronkelyk tien deksteenen, en dezen zijn in den regel grooter dan de zij-, sluit-, en voorpoort-steenen, zoodat sommige deksteenen op vier zijsteenen rusten. De zij- en sluit-steenen zijn aan de binnenzijde steeds plat, aan de buitenzijde meestal oneffen en ruw. Ook by de deksteenen, soms niets anders dan grove, vormlooze steenklompen, zijn de onderzijden veelal plat. [1] De hoogte des gedenkteekens van binnen zal gemiddeld misschien eene el bedragen; de breedte echter éen tot twee ellen; nochthans verschilt de breedte gewoonlyk aan een of ook wel aan de beide einden, waar het doorgaands ietwat smaller is. Zie hier in de rijen der zijsteenen en der voorpoorten genoegsame ruimte om u toe te laten er door heen te kruipen; oirspronkelyk schijnen die tusschenruimten evenwel meestal met kleinere steenen aangevuld geweest te zijn.

Maar het zijn niet alleen de Kfenen, die de assche hunner dooden aan de bewaring van Triantaas bodem hebben toevertrouwd. Toen hun bedrijf was afgespeeld, kwamen de Germanen ten tooneele, en ook zy stelden op dien bodem hunne gedenkteekenen als altaren der herinnering: ook van hunne dooden schouwen de heuvels alom over de heide, of schuilen in de schemering der wouden wech; ook hunne urnen werden hier in talloozen getale overwelfd, en die grafsteden en grafplaatsen vermengen zich met de graven van deze tijden.

Inmiddels was de Romein in de zoogenaamde ongastvrije wildernissen der barbaren doorgedrongen. De blinkende stalen helm van het Zuiden roestte in den mist van het gure Germanië; de weerstand hield het vreemde staal gedurig uit de schede, doch Romes standvastigheid bezweek niet, en lang bleef de vreemde heerschappij in hare kracht.

Ook deze liet hier hare sporen na: de indruk van de schaduwe dier reuzenmacht bleef kleven aan den bodem, ook nadat het stoute lichaamzelf reeds gants verdwenen was. [2] Gouden en zilveren munten, bronzen

[1] De grootste deksteenen, wat lengte en breedte (niet wat de dikte) betreft, bevinden zich aan hunebedden te Eext, Emmen, Exlo, Borger, Midlaren, Noordlaren, en Rolde, de zwaarsten ziet men aan hunebedden te Midlaren, Noordlaren, Eext, Borger, Rolde en Emmen. De zwaarste steen te Midlaren weegt 52200 Ned. pond; te Noordlaren 39150; te Eext 34800; te Borger 19140, te Rolde 16312; te Emmen 13594. — Janssen, Drentsche Oudheden, blz. 12; maar zie vooral de noot.

[2] Ook dat is derhalven zeer belangrijk. Ook dat, niet dat in de eerste plaats. Het Germaansch element verdient, naar mijne overtuiging als Nederlander, by ons de

en aarden beelden, wagenraderen en gedeelten van wapenen gingen den eigenaars verloren en zonken wech in het rulle zand of in de weeke veenen — om later weder aan het licht te komen en te getuigen van hunne eigene tijden. De drasse veenbodem was den overtocht der Romeinsche heirlegers niet gunstig, maar hulpmiddelen om dat te gemoet te komen en te verbeteren waren op den bodem en in den omtrek dier veenen zelf in ruimte aanwezig, en de Romeinsche krijgskunst wist daarvan een uitstekend gebruik te maken. Weldra weergalmde in de stille zwijgende eenzaamheid, die hier eeuwen achter eeuwen had geheerscht, de klank van het vinnige staal, dat zijn vlijmende scherpte beproefde op het jonge berken- en dennenhout. Geknal en gedreun, geknetter en gekraak schalden rusteloos door den omtrek rond. Verschrikt en verward zwermden de opgejaagde moerasvogels boven hun ontrust verblijf; de sperwer stoof wech uit zijn nest in het dennenwoud; de eekhoorn vlood naar de dichte toppen der verwijderde eiken — en het jonge dennen- en berkenhout, daarby ook elzenrijs, viel steeds voor de scherpe Romeinsche bijl Dagen achtereen arbeidden en zwoegden de bruine krijgers in het ruige veen en in de hoogere woudstreek. Den ranken stammen werden toppen, takken en wortels afgehouwen, en hunne lengte tot op ongeveer tweemaal van die eens mans gekort; een deel daarvan, de meest dunnen, werd nu gebezigd tot onderleggers, enkel of dubbel geplaatst, naarmate de toestand des bodems dat vergde, en een ander deel diende vervolgends als dwarsleggers daarover heen, des noods mede in dubbele lagen. Krachtige hamerslagen bevestigden met klein in den grond gedreven paalwerk de onwrikbaarheid van dat alles, en aldus bouwden zy zich een houten pad over het moeras. Onder al die werksaamheid door, was de bijl ook aan zwaarder hout gelegd. Krakend en dreunend stortten groote gevelde stammen ten bodem. Dan woedde de bijl in kruin en kroon en wortel, de wigge in lendenen en zijden; knersend en kreunend spleten schors, vezelen en merg van een — en de aldus inderhaast vervaardigde planken bevloerden geheel of ten deele den houten hoofdweg en diens bypaden en zijtakken die nu voor het oogenblik als een zekere en vertrouwde baan van het zuid-westen naar het noord-oosten door de verraderlyke veenen slingerende.

Toen rolden met dof geratel de treinkarren met haar traag maar stevig ossenspan over het houten plavei. Toen dreunde het van den vasten tred der gesandaalde krijgers, wier pantsieren ratelden tegen het korte zwaard, de geschouderde speer; wier gebogen helmen en gewelfde armschilden graauwden in den nevel, of flitsten in den bleeken zonnestraal.

Langsaam ging het voort. Eindelyk kwam de laatste trage kar, de

---

voorkeur boven alles, en. daarna ook het vreemde. Ik zou het my geen eere rekenen, indien ik de ontboezeming der kommissie van het voormalig Instituut kon onderschrijven: „Dit denkbeeld bovendien eener Romeinsche herkomst heeft op zich zelve iets zeer bekoorlijks, vermits het aan de ontdekking eene belangrijkheid bijzet, welke bij iedere andere onderstelling grootendeels verloren gaat." Intusschen is de plaat tegenover blz. 62 van het IIe deel van de Verhandelingen der Tweede Klasse van dat Instituut, gekopieerd naar die van den Hoofd-Ingenieur Karsten, zeer belangrijk en dankenswaard.

laatste geordende bende, de laatste slenderende zoetelaar. Toen was alles voorby. Het gedruisch verwijderde zich, verflaauwde, stierf wech aan het dampig verschiet. De reiger en het waterhoen, de putoor en de snep, de lepelaar en de duiker dalen allengs weder neêr, en hernemen hunne oude plaats; exters en kraaien zetteden zich reeds vroeger weder op de onstuimig verlaten takken; sperwer en boomvalk, havik en kiekendief betrekken weder hunne stoppelige nesten; boschkat en eekhoorn beklauteren weder stammen en twijgen; de boschstier, de ever, en het edeler en fijner wild komen weder hunne bekende drinkplaatsen bezoeken, en aldus herstelt zich het natuurleven in zijn ouden toestand. Ook de bodem-zelf. Langsaam zinkt het breede houten pad wech in de veenen, die er overheen wassen en blijven aangroeien, tot dat het laatste spoor is verdwenen. Nochtans voert dit niet tot vernietiging; integendeel: tot verduurzaming. Als een kleed der onverderfelykheid overdekken die veenen het lichte hout; en na eeuwen achter eeuwen zal het toeval opstaan, en den levenden geslachten aanwijzen wat hier verborgen ligt uit de dagen der macht van het oud Rome. [1]

Op een andere plaats vindt ge u verward en verbijsterd door de veelvuldige overblijfselen uit het verleden, die u aan alle zijden omringen. Wandel eens dat voetpad op, dat daar, langs het groenland ter uwer linker, over de heide slingert. Zie hier aan uw rechter, in schaduwe van dien boomrijken bouwgrond, reeds terstond een steengraf uit den voortijd. Gy treedt voort, en nu ziet ge dwars voor u heen een wal, van een el hoogte, met schrale heideplanten begroeid, die zich rechts achter het geboomte van het bouwland verliest, en zich links meer dan een mijl ver over de heide uitstrekt. Hebt ge dien wal, die aan den voet wel tot vier ellen breed is, bestegen, zoo staart ge beneden vóór u in een drooge gracht, van minstens gelijke breedte als de wal hoog is. Gints in de verte ontwaart ge een dergelijke hoogte als waarop gy hier staat, maar daar zijn wal en gracht dubbel, een verscheidenheid, die ge in deze soort van overblijfselen meer bespeuren zult; men noemt ze wildgraven of landweeren.

Den wal af, de drooge gracht door, het daarvan omsloten veld op — en gy verwondert u weer over een reeks en netwerk van met de spade afgestoken greppels, die een onregelmatige samenvoeging van vierkante perken vormen, verschillend van grootte, maar overigends lang en breed genoeg om daarop een tent, een stroohut of iets dergelijks op te slaan; elders zijn deze perken met lage walletjens omringd, en somwijlen staan ze ook in verband met die eigenaartige, van een gracht omgeven omwalling, die ge nog onlangs reeds ten tweeden male by Uttiloch hebt beschouwd. [2] Intusschen bespeurt ge, dat er hier en daar kuilen in den grond zijn gegraven, en een weinig verder vertoont zich nog een put.

[1] In 1818 werd deze brug het eerst ontdekt, tusschen Valthe en Ter Apel, onder de veenen. Het aanvankelyk vermoeden van een Romeinschen oirsprong werd eerst door Janssen beslist. Zie zijn Drentsche Oudheden, bl. 66, en de daar verder in den loop van het stuk aangehaalde schrijvers. Janssens gevoelen is later nog wel eens betwist, maar de deugdelykheid zijne aangevoerde bewijsgronden zijn er volstrekt niet door verzwakt geworden.

[2] Zie bl. 33; ook Dl. I. blz. 161.

Meer naar deze zijde rijst een grafheuvel; en een aantal dergelijken, grooten en kleinen onder-een by elkander, verheffen daar op verderen afstand vóor u hunne sombere welving in stille eenzaamheid.

Het voetpad geleidt derwaart. Maar eer ge ter halverwege zijt, vindt ge u nogmaals door eene omwalling gestuit. Deze is veel lager dan de eerste, ook met smaller drooge gracht daarachter, en vormt nagenoeg een op zich-zelf liggend kamp, van een zeer langwerpig vierkant, welks smalle zijden echter schuin en onregelmatig loopen.

Nu ziet deze geheele uitgestrektheid er zoo eenzaam en verlaten, en toch te gelijk ook weder zoo bearbeid en zoo door menschenhanden geregeld uit, dat het u is, als waren de bewoners, dat gy u hier onwillekeurig denkt, slechts korten tijd te voren dezen bodem ontweken. En wie zal u dat met grond kunnen tegenspreken? Wie zal bepalen, of zy, wier stof daar rust in die heuvelen, voor jaren of reeds voor eeuwen zijn voorby gegaan, of dat misschien hunne assche nog laauw is in de urne? Te vergeefs ziet gy in het rond, de ledige uitgestrektheid over: er is niemant die u andwoorden zal.

Wederom wandelt ge verder; en na eenig omdoolen over de vlakkeheide en tusschen laag kreupelhout, of onder stoute eiken, enkele rankeberken of statige dennen door — bevindt ge u plotselyk weder vooreen ander monument.

Hier is het een afgestoken gedeelte der heide, van eenige duizend schreden in den omtrek. Men geeft het, by gebrek van juisteren naam, dien van legerplaats. De gedaante van deze hier is die van een ruim en vrij regelmatig vierkant, maar er liggen er op Triantaas bodem van veel onregelmatiger vorm. Wanneer ge de lage omwalling die voor u ligt bestijgt, en het geheel overziet, dan ontwaart ge, even als achter de landweere, eene aaneenschakeling van perken, elk door opgeworpen lage walletjens langs greppels omgeven. Zie daar eenige perken van vierkanten en langwerpig vierkanten vorm, ongelijk van grootte, gemiddeld misschien van omstreeks veertig ellen middellijn: aan gintsche zijde liggen er van meer driehoekige gedaante, en deze hier naby vormt een onregelmatigen zeshoek. Let ook op die vier grafheuvelen tegenover u: hunne ligging is zóo, dat elk hunner een hoek van een perk vormt, »in dier voege, dat twee walletjens rechtstandig tegen den boog des heuvels vallen, en de heuvels dus opzettelyk vereenigd zijn." Ook buiten deze legerplaats, minder en meer in hare nabyheid, welven zich een aantal zulke graven, in afzondering of by elkander. Maar wat ge boven alles wel moogt opmerken, omdat het iets zeldsaams by deze soort van monumenten heeten mag, en alleen aan déze plaats gevonden wordt, zijn die twee granietblokken daar, op eenigen afstand van elkander, deels op, deels in den grond gelegen. Graaft ge daar tusschen, zoo zult ge een vaste bevloering vinden, »bestaande uit kiezelgruis, keien en granietsteenen, doormengd met houtskolen en potscherven." Die bevloering loopt nog onder de omwalling voort, er wijst, met het aardewerk en de granietklompen daarby, dus op een vernield hunebed, maar tevens op het ontstaan dezer bewallingen in lateren tijd.

Met wat doel werden nu deze zoogenaamde legerplaatsen opgeworpen?.... Het is er mede als met de wildgraven: niemant die u daarop voldoend andwoorden zal.

Dit alleen weet men:

Zy zijn niet van Romeinsche, maar van Germaansche afkomst, en, zooals ons daareven zelfs bleek, jonger dan de hunebedden.

Zy staan met Germaansche grafheuvelen in onmiddelyk verband, en er zijn sporen van verbranding aangetroffen; men kan daaruit afleiden, dat zy eene bestemming gehad hebben, overeenkomstig met begrafenisplechtigheden, doch die bestemming kan nog niet nader bepaald worden.

Er zijn nog geene gronden ontdekt, om er, zoo als gegist is, eene godsdienstige of krijgskundige bestemming aan toe te kennen; ook niet, om ze voor oude grondslagen van verstoorde woningen, of voor oude schapenweiden, of voor tuintjens te houden, want de bodem draagt geene sporen van vroegere kultuur. [1]

In gissingen over deze wel nimmer op te lossen raadsels verdiept, verlaat ge dien doolhof van kaden. Van de veenen kwaamt ge in de heide; van de heide trekt ge thands naar het woud, en doolt er rond in den koelen lommer, die den hier en daar doorbrekenden zonnestraal een purperachtigen glans geeft op den zwart-graauwen bodem. In

Die wemeling van schaduwe en van licht,
— Bekoorlyk, boeiend om de onzekerheid —
Die 't loof omzweeft, het kreupelhout verdicht,
En scheemring om de breede stammen spreidt,

doolt ge rond, waarby het maar goed is, dat ge in een gezelschap van jagers vervalt, want het is hier zoo min als ergends elders in de groote, vooral oostelyke wouden, een veilig dwalen: er zullen nog wel eenige eeuwen voorby gaan, eer het gevaarlyk gedierte hier gants en al is uitgeroeid.

Des ondanks blijft ge daar toch toeven aan dat groote open woudplein, omzoomd met breedstammige en zwaargetakte eiken, wien ge het kunt aanzien, dat nog nooit eenige bijl, staal of steen, den luister schond hunner groene kroon, en die in hun looverschaduw ook de schaduw hunner achtbaarheid voor zich heen werpen. Te midden van dat plein rijst eene nagenoeg vierkante omwalling, ongeveer twee mans lengte hoog, en omringd door zitbanken van aarde, met zoden gedekt. Gy behoeft hier niet, gelijk by wildgraven en legerplaatsen, den wal te beklimmen: aan de westzijde, nagenoeg vlak by den noordwestelyken hoek, is hy afgesneden, en maakt eene ruime opening. Treedt ge dien ingang door, waarby de breedte van den wal aan zijn voet u wel tien ellen blijkt, dan ziet ge, dat dit binnenvlak zeer ten onrechte een kuil

[1] Janssen, Drentsche Oudheden. blz. 121. — Uit alles blijkt echter, dat zy, zelfs wanneer ze tot de dagen der eerste Karolingen konden worden gebracht, tot het Germaansch-Heidensch tijdperk behooren, en dus onder Karel den Groote reeds tot een verouderden toestand behoorden.

wordt genoemd, want het ligt zóoveel hooger dan de woudbodem, dat de omwalling binnenwaart een derde van hare buitenwaartsche hoogte verliest. Aan ruimte ontbreekt het hier niet: van den eenen waltop tot den anderen meet ge twee-en-dertig el in de lengte, van het zuiden naar het noorden, en acht-en-twintig el in de breedte, aan het oosten naar het westen. En gy vraagt niet eens meer, met wat doel hier deze plaats nu aldus werd ingericht: »die verscheydene aerdene zitbanken, van onderscheydelyke formen," die ge hier van groene zoden ziet opgericht, zoowel als die soortgelijke zitplaatsen buiten de omwalling, bevestigen u in uwe reeds opgevatte meening, dat ge hier staat binnen een ander Englanderholt, een andere Mietstede. Blaauw is de hemel boven, groen zijn de boomen rondom u; alzoo is het wel de rechte plaats voor een mallum, waar de vrije mannen samenkomen ter beraadslaging, waar twisten worden beslecht, en recht wordt gesproken en gedaan naar der vaderen wijze, onder het oog des hemels in de vrije natuur.[1]

By zoovele archaeologische gedenkteekenen,[2] als u nu achtereenvolgends in dit stille en eenzame Trianta onder het oog zijn gekomen, zult ge my gewis willen toestemmen, dat deze zonderlinge landstreek, waarover, in een labyrint van monumenten uit den grijzen voortijd, zulk een sluier van geheimzinnigheid ligt verspreid, dien het slechts voor een deel gelukt is op te heffen — wel te recht den naam mag dragen van het Nederlandsch Egypte.

Vorscht ge nu naar de hoofdplaats dezer goo — zoek die dan in het noorden. Daar, aan de samenvloejing van een paar in veen en heide ontsprongen stroomen, op de uiterste helling van een zuidwaart opglooienden hoogen zandrug, ligt Gruoninga of Cruoninga,[3] waar der heilige Walburg ter eere een kerkjen rijst.

Zóo ver is onze blik het uitzicht echter niet vergund, en wy moeten te rug. Op dien teruggang kunt ge echter vertoeven aan eene andere zandhoogte, waarlangs de Kleine-Vecht door lage weilanden stroomt, en er een doorwaadbare plaats, een voorde vormt, de Covorde of Coevorde[4] geheeten. Van Gruoninga naar Salon trekkende, voert de weg over deze voorde, waarnevens ge allicht eene hoeve, misschien zelfs reeds een soort van burcht vinden zoudt; ons pad ligt echter westelyk — en tusschen een paar meiren door, over de heide en door woud en wilde veenen, geraakt ge eindelyk in de goo Umbalaha.

Deze kleine goo, tusschen de grooten Ostraga, Trianta en Salen inge-

[1] Zie hiervoren bl. 28 en 31, en van mallum, maalstede het register des Eersten Deels, in voce.

[2] Nog vindt men in Drenthe een tweetal zoogenoemde waterburchten: „geïzoleerde aardhoogten, die omgeven zijn van eene of meerdere grachten waarin zich water bevindt, en soms daarenboven ook van een of meer wallen." Ik heb deze monumenten opzettelyk buiten beschouwing gelaten, omdat de tijd van hun ontstaan zeer onzeker is, en men er misschien wel den grondslag van versterkte hoeven of houten burchten uit de negende eeuw of daaromstreeks in hebbe te zien.

[3] Thands Groningen.

[4] Thands Coevorden.

sloten, en door het meir Almari afgesneden, wordt ook Pagus Forestensis geheeten, wat u niet bevreemdt, wanneer ge slechts een blik hebt geworpen in die ruwe woudstreek, die het best met Holtland te vergelijken is: een volkomen wildernis, gebroken door meiren, moerassen en poelen, en ten westen, naar het meir, bedekt met een uitgestrekt dicht woud. Dat woud, Fulnaho [1] geheeten, is niet alleen, even als Mereweda, het paradijs van scholvers en kwakken, reigers en putoren, lepelaars en kranen, en dergelijk watergevogelte meer; het ontbreekt er niet aan bevers en otters, zelfs niet aan everzwijnen; maar ongetwijfeld vindt ge hier ook de indrukken der hoeven van den grimmigen woudstier, [2] den plompen elo, eland, en den vluggen schelo, het rendier. Daarenboven is het hooger gedeelte uitnemend geschikt voor de vangst van valken, waaraan het rijk is. [3] Daarom is het ook een banwoud, en behoort het onder Keizerlyk jachtrecht.

Hebt ge den moed, om in dit wilde woud door te dringen tot aan de boorden van het meir, dan ziet ge op ongeveer een half uur afstands een door veehouders, varenslieden en visschers bewoond eiland uit het watervlak oprijzen. Het is Urch, [4] tegenover den Vechtmond gelegen, dat by noordelyke en noord-westelyke stormvloeden zwaren nood van water te lijden heeft, zoodat de bodem aan die zijde ook uit luttel beter dan »drassig, overgeloopen en moerassig land bestaat — meer voor eenden en ganzen dan voor menschen bewoonbaar.'' Dat eiland behoort echter aan de volgende goo, het door Vecht en Aa van Umbalaha afgescheiden Salon.

Naar die goo voert dus geen andere weg, dan die over den stroom, en gy hebt derhalven hier of daar aan den oever naar een visschershut om te zien, waar men wel in 't bezit zal zijn van een kaan of een bootjen, om u over te zetten. Of liever — vaar dan de Vecht op, tot waar zy zich afbuigt om oostwaart te kronkelen, en zet het dáar aan wal.

Dan bereikt ge, na kort wandelens zuidwaart, de marke Aschendorpe, [5] waar de abdy van Corvey nog geene bezittingen heeft, maar ze weldra hebben zal, en waar Bruodor dan, van zestien juk lands, jaarlyks zal moeten betalen veertien mud erwten, twee schapen, en een stuk doek; Diozo van zijn tien juk lands acht mud erwten, éen schaap, en mede een stuk doek.

Zóo dicht zijt ge hier by den rechter IJssel-oever, dat ge lichtelyk derwaart wandelen, en dan verder daarlangs zuidwaart uw tocht voortzetten kunt. De afwisseling van woud- en waardgronden langs de rivier, en het gezicht der eilanden en schepen in den stroom, nu eens handels-

[1] Ter plaatse waar thands Vollenhoven ligt.

[2] Zie onder andere Reinwardts Byvoegsel, achter de Fremery, Over eenen hoorn, etc. van Bos Primigenitus. Een fraaie afbeelding van dien kop wordt ook gevonden in Prof. Hartings Voorw. Scheppingen, hoewel byna alle glyfografiën in dat uitnemende werk door een ongeschikte drukpers bitter mishandeld zijn.

[3] Eerst in 1141 werd de stad Steenwijk door bisschop Herbert ontslagen van het leveren van valken; waarschijnlyk ten gevolge der toenemende kultuur.

[4] Thands in Schokland en Urk gesplitst.

[5] Thands Assendorp.

dan eens visschers-vaartuigen, bekorten merkelyk dien tocht, en zoo bereikt ge het welvarende Holste,[1] nog eer ge dat vermoedde.

Noord-oostelyk van daar, landwaart in, ligt Tunegurum,[2] geheel of gedeeltelyk, naar ik vermoede, Keizerlyk goed; de zeven hoeven, waarvan de St. Mauritius te Maagdenburg eenmaal de voordeelen zal trekken, zijn evenwel thands nog niet aan die kerk geschonken.

Aan Tunugurums mark stoot noordelyk die aan Wesderewalda.[3] Of daar de zeven mannen reeds wonen — niet Griekenlands wijzen, maar eenvoudige Salonsche Wesderewalders: Wastbert en Omar, Odulf en Ritger, Gerwerc en Dedo en Beio, die jaarlyks veertien »siclis" visch hebben te leveren, terwijl zes hunner nog bovendien op Pinxteren en op Sint-Maarten een stuk doek moeten betalen — dat durf ik niet beslissen; wel is het zeker, dat Graaf Everard op dit oogeublik nog niet in Salon bestuurt, de schenking nog niet gedaan, en de abdy van Corney die voordeelen alzoo nog niet trekkende is.

Nu met nieuwen moed oostwaart heen; het pad door de hooge struiken gezocht en met voorzichtigheid op; den zoom van het lommerrijke en vrij uitgestrekte Dalmholt langs — en weldra zijt ge weder op een rijzenden grond, en verheffen zich die bemoschte heuvelen voor u, die hier den linker oever der Regge begrenzen. Aan den voet dier heuvelen, niet verre van den kalmen stroom, strekken zich de velden en hooilanden, de weiden en bouwgronden der hoeven van Arachem[4] uit.

Aan den anderen oever, een weinig hooger, ligt Herte,[5] vanwaar de afstand tot de aangrenzende goo Tuvanti, die aan de oude woonplaats der Tubanten herinnert, geen twee uren tellen kan.

De twee plaatsen die ge — hoewel er gewisselyk meer worden gevonden — van hier uit bespeuren kunt: Thelden,[6] op den hoogen grond tusschen de veenwouden, en het aan eikenhout rijke Gore,[7] aan de moeras-streek naby de heuvelen, leveren echter te weinig byzonderheden om er u by op te houden, tenzij ge lust hadt, om by de laatste plaats de zwijnen weder eens op de masting te zien drijven.[8]

Ware onze kennisneming van Trianta minder uitvoerig geweest — ik zou u ten sterkste aandrijven om het van hier voor ons oog verscholen Ulsnen[9] te bezoeken, welks omstreken een zoo grooten rijkdom van oudheden en gedenkteekenen uit den voortijd bezitten, als misschien nergends in zulk een verbazenden overvloed wordt aangetroffen.[10] Na ons Triantsch uitstapjen is dit echter minder noodzakelyk meer; ik stel u

---

[1] Thands Olst.
[2] Thands Tongeren, by Raalte.
[3] Thands waarschijnlyk Westerholt.
[4] Thands Archem.
[5] Thands Heerde.
[6] Thands Delden.
[7] Thands Goor.
[8] Zie Dl. I, blz. 207.
[9] Thands Uelzen in Hannover.
[10] Zie daarvan het merkwaardig geschrift des Graven von Estorff, Heidnische Alterthümer.

derhalven vóor, om Tuvanti, dat in grondgesteldheid en uiterlyk voorkomen toch luttel van Salon verschilt, rustig ter zijde te laten, en de reize rechtstreeks voort te zetten naar het houtrijke Hamaland.

Zonder afwijking zuidwaart op de Schipbeke aan, en deze over — en gy hebt de oude goo achter u, de nieuwe betreden.

De eerste, en te gelijk ook de merkwaardigste plaats, die ge dan in Hamaland bezoekt, is Daventre,[1] in een veenrijk oord, op de uiterste grens aan de uitmonding der Schipbeke in den IJssel. Door deze ligging is zy reeds als eene geschikte havenplaats bekend, en wordt er natuurlyk een tol geheven; daar het tevens de hoofdplaats der goo is, waar de Graaf zetelt en gerichte houdt, zult ge er ook niet te vergeefs naar een gebouw omzien, waar de munt wordt geslagen.[2] Het grootste getal der inwoners is er echter eigenhoorig, en wanneer het den Keizer gelust, beschenkt hy deze of gene kerk of geestelyke inrichting, misschien ook wel een of anderen gunsteling, met een deel huizen. Even als in iedere andere stad, wordt er, by al den handel toch ook nog landbouw gedreven, en ik weet er een byvang, waarvan jaarlyks op Sint-Maartensmisse één schaap, twee sikkels, en drie stuks doek moet worden betaald. De kerk is er een bezoek waard: zy dagteekent van 755, toen zy op last van den geloofsprediker Lebuines werd gesticht.

Thands kunt ge — wat u in lange niet gegund was — weder eens een koningsstraat wandelen. En wilt ge — ik zal niet zeggen gemakkelijker reizen, maar — u wandelen of paardrijden sparen — daar zal wel gelegenheid zijn om een plaats te krijgen in deze of gene Sutfensche vrachtkar, die, heur last te Daventre ontladen hebbende, naar Sutfene[3] te rug keert.

Welligt voert uw weg u dan door de heem van Menarding, en door het banwoud, dat zich weêrszijds van den IJssel uitstrekt, maar waarvan alleen de Keizer of wie hy in dat voorrecht wil doen deelen, het recht van jacht heeft. Nadert ge dan de Berkel, zoo hebt ge ook weldra Sutfene bereikt, dat aan de monding ligt van dit stroompjen in den IJssel, en, even als Daventre, in een streek waar het niet aan veenen ontbreekt; dat is ook de grootste overeenkomst, die het met Daventre heeft, waarvoor het in ieder ander opzicht verre moet onderdoen.

Nog hooger de rivier op, vindt ge Withmundi,[4] waar ge al spoedig de naby den oever getimmerde kerk, aan sint Ludger toegewijd, uit de woningen der hoeven onderkennen kunt. 't Is er een zoo aangenaam oord, dat Ludger aanvankelyk voornemens was om hier een klooster der

[1] Thands Deventer.

[2] In 1046 schonk Keizer Henrik de Derde, met stad en tol van Deventer, ook de munt aldaar aan de kerk van Utrecht. Dumbar en anderen zijn van gevoelen, dat daaronder niet moet worden verstaan het geheele recht der munt, zoo als de Keizer dat bezat, maar alleen het voordeel, dat de Heer des lands van de munt trok. De vroegst bekende Deventersche munt valt tusschen 983 en 1002, en daarvan zijn er in 1849 en 1850 in Polen gevonden. — Zie hiervan Cost Jordens, in den Ov. Alm. van 1854.

[3] Thands Zutfen.

[4] Thands de buurtschap Wichmond.

Orde van Sint-Benediktus te doen bouwen; later evenwel veranderde hy van inzicht, en deed het te Werden aan de Roehr ophalen.

Over een weg, waarlangs de veenen allengs voor vennen en mieden plaats maken, en deze weder worden afgewisseld of wijken voor boschgronden, bereikt ge een vrij langen tocht Langara.[1] Wanneer ge een der vrienden van Gerward, Landwardszoon, van Heeze mocht zijn, zal het u niet de minste moeite kosten om te Langara een goede ontfangst en een mild onthaal te verkrijgen. Gerward toch heeft hier een of meer hoeven, met beemden, weiden en wateren daarby behoorende; maar of ge u nu daartoe moet wenden aan Seginwerd en diens vrouw, of aan Werenhild, of aan Albmard en diens moeder, daarin kan ik u niet inlichten, omdat deze eigenhoorigen even goed op andere zijner goederen, in Hellenwich, in Asnon, in Hesin, of elders kunnen wonen; want Gerward is een rijk man.

Nu zijt ge te naby Duttinchem,[2] om ook niet derwaart een uitstapjen te doen; de weg daarheen, met den kronkelenden Ouden-IJselstroom in 't verschiet, is niet onvermakelyk, en het dorp-zelf niet onbeduidend. Graaf Rodger, die hier verblijf houdt, deed er onlangs de kerk stichten, en, zoo ik vermoede, der heilige maagd en martelaresse Catheryne toewijden. Sint Maarten mag er zich op verheugen, want ik geloof wel dat de Graaf het voornemen heeft om de nieuwe stichting, met een aantal daarby behoorende eigenhoorigen, aan de kerk van Utrecht op te dragen. Hy zal ongetwijfeld met den Heezer Gerward denken: »Terwijle dat een ieder in de tegenwoordige waereld woont, is 't hem ten uiterste noodig om een zaad van goede werken tegen het aanstaande oordeel van den eenigen God voor zich-zelf te bezorgen en in voorraad op te doen, opdat hem de dood niet schielyk en onverwacht kome te verrassen."

Gy ziet dat Duttinchem weder aan eene samenstrooming ligt: dat is van den Ouden-IJssel en de Slinge. Volgt ge nu den loop dezer laatste rivier opwaart, tusschen een hoogeren, soms zelfs heuvelachtigen grond rechts, en eene lagere, dikwerf veenachtige streek links — dan bereikt ge eindelyk Aladna,[3] waar ge weder goederen en eigenhoorigen van Gerward vinden zult.

Gaat ge het water over, en houdt ge het daarby westwaart op de heuvelen aan — dan kunt ge u daar op nieuw overtuigen dat Gerward waarlyk rijk aan bezittingen is, want ook dáar treft gy ze al wederom onder de hoeven en beemden, de weiden en wateren, en de eigenhoorigen van Wastervelde[4] aan.

Nu hier de heuvelen om, en tusschen de broekstreek op het woud aan, dat daar voor u ligt — en zoo brengt de slingerende baan u eindelyk op de vette weilanden, waar de runderen van Asuin[5] zich zoo

[1] Thands de buurtschap Langarak.
[2] Thands Deutichem.
[3] Thands Aalten.
[4] Thands Varseveld.
[5] Thands Aaswijn.

ruim te goed kunnen doen, en waarvan ook de schapen en varkens, voor zooveel de laatsten niet naar het oostelyker woud worden gedreven, hun aandeel ontfangen.

En zie daar ons dan naby de grens van Hamaland.

Het is zoo, gy zoudt uw tocht nog wel kunnen rekken, en byvoorbeeld van hier eerst naar de gowen en horsten, wandelen die westwaart liggen, waar de zeven huizen, die nu wel tot een grooter getal zullen zijn aangegroeid, hun ouden naam nog bewaren in den tegenwoordige: Suvanhara.[1]

Dat zou u echter een luttele vermeerdering van kennis aanbrengen: Suvanhara gelijkt op Asuin, en Asuin op Wastervelde, en Wastervelde op Aladna — zoo als dat gewoonlyk met dorpen in de zelfde landstreek het geval is. Ik geloof daarom, dat gė beter zult doen met hier van Hamaland afscheid te nemen, op den Rijn aan te wandelen, dáar gelegenheid te zoeken om u in te schepen en dan stroomopwaart te varen, tot dat ge te Xanten,[2] in de goo Hattuaria, weder voet aan wal kunt zetten.

Hadde ik vrijheid u oók in den vreemde op te houden — ik zou het ten minste doen binnen dit Xanten, met zijn gemengd karakter van oud Romeinsch en nieuw Frankiesch, met zijn schoone bouwvallen en ellendige hutten, waar men de door Civilis ingenomen oude legerplaats, het Castra Vetera der Romeinen zoekt, wat die stede dus voor iederen landgenoot des kloeken Batauwers belangrijk maken moet. Wy kunnen echter in de buitenlandsche goo niet vertoeven; daarom verlaat ge Xanten, het rechtstreeks van den Rijn naar de Maze wendende, waar ge ongetwijfeld wel eene of andere scheepsgelegenheid vinden zult, om u zonder vermoeienis naar het bekende Maas-tricht te voeren.

Dáar dan, het oude hoofdpunt nagenoeg van onzen uitgang, aan wal stappende, kunt ge zeggen, dat ge een tochtjen door de Nederlandsche gowen des Keizers volbracht, en in hoofdzake met die landstreken en hare byzonderheden kennis gemaakt hebt, zoodat het geheel, in een breed overzicht, u tamelyk wel voor den geest staat.

Meent ge, dat ik u te lang heb rond geleid, of ook dikwerf heb gewezen op zaken meer met den grond, dan met de historie in verband — herinner u dan Riters veel omvattend woord: »De aarde is het opvoedingshuis der menschheid."

VII.

En wanneer ge u thans eens tot een overzicht zet, dan zult ge ten slotte de woorden des oudheidkenners gaarne willen bystemmen, die verklaarde: dat men »zeer ten onrechte" zich den toestand der maatschappij hier te lande voorstelde, als van na het vertrek der Romeinen, tot op de twaalfde of dertiende eeuw toe, in een staat van ontbinding verkeerende.

---

[1] Thands Oud-Zevenaar.

[2] Thands nog Xanten.

In tegendeel. Verre van te zijn verminderd, is de toestand der maatschappij, sedert gy dien in een vorig tijdvak beschouwdet, in zijn grooten samenhang vooruit gegaan.

In plaats van de voorheen grootendeels op zich-zelf staande en dikwijls met elkander in vijandschap liggende gewesten, hebt ge een samengeschakeld geheel gevonden, waarvan de verhouding der deelen onderling tot elkander en tot den staat volkomen naar de behoefte des tijds geordend en geregeld is, onder het eenhoofdig bestuur des Keizers.

Wegens den gewichtigen rang, dien het krijgswezen nog in de maatschappy bekleedt, ziet ge het land, naar den overwegenden volksstam der bewoners, in drie deelen, krijgsdistrikten als ge wilt, gesplitst, waarvan het hoofd, de Hertog, als Veldheer de regeling der zaken in oorlogstijd in handen heeft.

De burgerlyke verdeeling, die misschien juister rechterlyke verdeeling heeten moet, bestaat uit een aantal gewesten van kleineren omvang, gowen genaamd, waar een Graaf den persoon des Keizers en diens belang vertegenwoordigt, maar ook het recht en de orde en veiligheid bewaakt en handhaaft.

In zijn goo is hy het hoofd van het burgerlyk bestuur, van justitie en politie, van krijgs- en geldwezen. Hy zorgt derhalven voor de handhaving van het recht, ook tusschen byzondere personen; voor de verandwoording der Keizerlyke inkomsten aan de schatkist; voor de bescherming van weduwen en weezen; voor de openbare veiligheid, en voor het vervolgen en straffen der misdadigers, naar de landrechten overigends, zoo als die al van ouds by den volke hebben bestaan en wet geworden zijn. Echter wordt door hem noch door de rechterlyke vergaderingen, onder hun voorzittterschap, in de goo gehouden, over leven en dood geoordeeld, want de doodvonnissen worden alleen geveld door de vierschaar, die, telkends na het sluiten der groote volksvergaderingen, met en onder de Zendgraven — die ge later zult ontmoeten — hare zittingen houdt; over alle andere zaken in zijn goo spreekt de Graaf met zijne byzitters recht in het hoogste ressort. Evenzeer is hy er het krijgshoofd. Hy heeft de manlijst van al de in zijne goo liggende marken, waarover hy tweemalen 's jaars wapenschouwing houdt. [1]

De byzitters der Graven, uit de voorname ingezetenen gekozen, worden thands, namens den keizer, door de Zendgraven aangesteld. Begaan die byzitters misdrijven in hunne betrekking, worden zy van omkoopbaarheid beschuldigd — dan worden zy door de Zendgraven geoordeeld. Jaarlyks, op gezette tijden, worden onder het voorzitterschap van den Grave vergaderingen gehouden, waarin alle Edele en vrije ingezetenen moeten verschijnen, om over de belangen der goo te handelen; vermoedelyk ook om voorloopig te beraadslagen over die aangelegenheden, die later een onder-

---

[1] Zie het verschillend gevoelen der geleerden over den eigendlyken oirsprong van het woord Grave (waaronder die van graauw wel het allermeest verwerpelyk is! in verband met den aart hunner betrekking, by Kemble, Die Sachsen in Engeland, I. S. 128 — 113.

werp van behandeling voor en door de Zendgraven moeten uitmaken.

De Graven houden behalven dat, op vastgestelde tijden des jaars, met hunne byzitters de zoogenaamde goo-gerichten, waarin zoowel in lijfstraffelyke als in burgerlyke zaken recht gesproken wordt; dit geschiedt steeds in tegenwoordigheid des volks, dat nog altoos tot het bywonen dezer rechterlyke zittingen gehouden is. Bovendien zijn de Graven verplicht, om zoodanige andere rechtsdagen te houden, als door hen noodzakelyk wordt geacht.

Hoogst waarschijnlyk zullen deze byzondere rechtsdagen hoofdzakelyk moeten dienen tot het ontfangen van klachten, het aanhangig maken van rechtszaken, het inwinnen van narichten omtrent reeds onder behandeling zijnde rechtsgedingen, het hooren van getuigen en deskundigen — met één woord, tot het verrichten van alles wat strekken kan om de aanhangige zaken, die door den Grave en zijne byzitters in het goo-ding moeten worden beslecht, in wijsbaren staat te brengen.

Dat zijn de u reeds van vroegeren tijd bekende »geboden dingen", tot welker bywoning niet het geheele volk verplicht is. [1] Slechts zy, die er om eene bepaalde oorzaak worden geroepen, zijn gehouden er te verschijnen.

Iedere Graaf heeff gemeenlyk een Ondergraaf, zoo als gy byvoorbeeld in Testrebenti en Hamaland hebt ontmoet. De Graaf kan hem eenige zijner ambtsverrichtingen overdragen, zoo als het toezicht op de openbare wegen, bruggen, wateren, waterlossingen en andere zaken meer. Ook neemt de Ondergraaf, by ziekte, afwezigheid of andere beletselen des Graven, diens werksaamheid op zich.

De gowen of graafschappen zijn verdeeld gebleven in de onderscheidene kleinere marken of honderden, en in elk daarvan bevindt zich thands een aan den Grave ondergeschikt ambtenaar, die zijne aanstelling van den Keizer houdt, den naam van Schelta, Schout, of Centenarius, Honderdman, voert, en een van de voornaamste eigen-erfde inboorlingen en ingezetenen der marke moet zijn.

Deze Schouten of Honderdmannen zijn rechters van lageren rang, en het hoofd van het burgerlyk bestuur, ieder in zijne marke; zy houden rechtzittingen ten overstaan van byzitters, die by de Saxen Keurnoten, Oldermans, by de Friezen Orkenen en Sithar, by de Franken weleer Rachineburgen, en thands Schepenen genoemd worden.

Gelijk de Graaf in zijn goo, staat de Schout in zijn marke aan het hoofd der politie, en zorgt voor de openbare veiligheid, voor het behoorlyk doen onderhouden van bruggen, wegen, wateringen, waterlossingen, en meer dergelijke zaken van burgerlyk beheer. Zy hebben het bevel over de weerbaren manschappen, de landweer, de heirban: alle vrije ingezetenen, grondbezitters en anderen, tot het voeren der wapenen verplicht, of liever tot de krijgsdienst gerechtigd. De Schout roept hen op, allen of ten deele, naar den eisch der omstandigheden; hy zorgt voor het uitrusten der heirwagens, en geleidt zijne van al het noodige voorziene

[1] Zie Dl. I. blz. 125.

bende tot den Graaf. Deze houdt dan de wapenschouwing over al de aldus uit zijne goo rondom hem verzamelde benden, de heirmannen, en voert ze, na alles geordend te hebben, den Keizer, of diens Veldheer den Hertog toe, wiens op deze aloude wijze samengesteld leger nog altoos den naam van heirban draagt.[1]

Elke marke of honderd heeft weder eene onderverdeeling in Tienden, Kluften, of Buurtschappen, aan het hoofd waarvan een Tienman, een Deken, Decanus, gesteld is, die in zijne afdeeling voor de rust en veiligheid zorgt, en de misdadigers doet aanhouden om ze den Schout over te leveren. In den krijg voeren deze Tienmannen, die door den Grave en zijne byzitters worden aangesteld, onder den Schout het bevel over de gewapenden hunner kluft. In burgerlyke zaken zijn zy het evenzeer, die alle verschillen in hunne buurtschap over weiden, masten, hooien, oogsten en dergelijken regelen, en die, onder schoutelyke goedkeuring, de willekeuren samenstellen op het geregeld verrichten van deze en andere werksaamheden en zaken, den landbouw betreffende. Kleine geschillen, zooals over de gemeene velden, weiden, bosschen, zaai- of bouwlanden, esschen en dergelijken, worden door hen beslist, zelfs ook wanneer ze ontstaan zijn met aangrenzende kluften van de zelfde marke, byaldien ze niet belangrijk genoeg kunnen heeten, om de tusschenkomst van den Schout der marke noodzakelyk te maken. In hoeverre zy gerechtigd zijn tot het verlijden der akten van vrijwillig rechtsgebied — thands doorgaands nog mondelyk, met in-acht-neming van symbolische vormen — durf ik u niet verzekeren; waarschijnlyk is dit den Schout der marke aanbevolen.

De kerkelyke inrichting staat met die van het waereldlyk bestuur in verband; de Keizer is aller opperhoofd.

Onder hem is de Aarts-bisschop van Keulen het hoofd der geestelyken onzer gowen, en ook het hoofd aller bewoners in geestelyken zin; de Bisdommen van Utrecht, in 696 opgericht, van Bremen, in 788, en van Munster in 805 gesticht, behooren tot dat Aarts-Bisdom.

De Bisschop staat in rang met den Graaf gelijk, en door hem worden ook de kerk-ambten begeven, behalven daar, waar de beschermheer — gewoonlyk de stichter der kerk, of diens nazaat of erfgenaam, ofschoon hy ook leek zij — het recht van voorstelling heeft. De goederen en inkomsten der kerk staan onder zijn bestuur, maar hy heeft het recht niet om er iets van te vervreemden: hy mag ze tot godsdienstige doeleinden-alleen besteden.

Gelijk de Graven Ondergraven, zoo hebben de Bisschoppen Keur- of Wybisschoppen onder zich, op wie zy eenige hunner verrichtingen, het wijden van kerken en andere kerkelyke zaken van dien aart overdragen.

De Bisschoppen hebben in hun sticht Aarts-priesters onder zich,[2] die

[1] Zie hiervan reeds Dl. I. blz. 271.

[2] Het ambt van Aarts-priester werd later bekleed door den Kerkelyken Deken, die vervolgends Proost wordt genoemd.

een groot gedeelte der herderlyke zorgen van den Bisschop, hoofdzakelyk omtrent de leeken, waarnemen. Zy zijn het, die driemalen in het jaar synode of, zooals het volk zegt, seend houden, even als de Graaf het goo-ding. Van hunne vonnissen kan men zich beroepen op den Bisschop, van dezen op den Aarts-bisschop, en van den Aarts-bisschop zelfs op en Paus.d

De grondverdeeling is die in parochiën of kerspelen, kerkspillen, waarby men zich hoogst waarschijnlyk heeft geregeld naar de oude markverdeeling, zoodat kerkspil en dingspil wel gelijke grenzen zullen hebben. [1] In elk kerspel bevindt zich in den regel een parochiekerk, die bediend wordt door een kerspel-priester: Rector Ecclesiae, Kerkheer, Pastoor, wiens rang met dien van den Schout overeenkomt.

De kleinste verdeeling, die echter als zoodanig eigendlyk niet in aanmerking komt, en meer eene inrichting is ten behoeve der parochianen, vindt ge slechts in uitgestrekte kerspelen. Er zijn namelyk in sommige kluften, tienden of buurtschappen kapellen getimmerd, die bediend worden door een aan den Pastoor ondergeschikten Vicaris, een Kapellaan, wiens rang met dien van den Tienman of Deken overeenkomt. De doop en andere voorname kerkelyke plechtigheden mogen in deze kapellen niet worden bediend, maar kunnen alleen worden verricht in de parochie- of kerspel-kerk, die ook den naam van moeder-kerk draagt.

Alzoo zijn er nu Kathedrale of dom-kerken, parochie of kerspelkerken en oratoriën of kapellen. Sommigen dezer aan den pastoor des kerspels ondergeschikte kapellen en bedehuizen zijn vervolgends meermalen door de Bisschoppen tot den rang van kerspelkerken verheven, en met de daaraan verbonden waardigheden en voorrechten begunstigd. [2]

Aldus is de ligging der sporen, waarin de trein des daaglykschen levens zich beweegt, en herinner u dan daarby, wat ge nu in 't algemeen hebt gezien van handel en nyverheid, van landbouw en veeteelt.

Laat my nu nog eenmaal de vraag herhalen: »Vindt ge hier eenige schaduw van die ontbinding, die historische on- en wankunde u heeft doen vermoeden, door haastig over dien tijd heen te stappen, omdat zy er in geen weg wist, of dien ze u als nevel en duisternis heeft vertoond in haren gebrekkigen spiegel, wien het aan de behoorlyke foelie ontbrak"?

Wy willen in 't voorbygaan even de schouders over haar ophalen — en liever trachten een oogenblik in de nabyheid te komen des machtigen mans, wiens geniale blik, wiens reusachtige wil en wiens ijzersterke hand al die verspreide deelen tot zulk een gesloten geheel samengevoegd hebben en geordend niet alleen, maar nu dat kolossale lichaam ook in voortgaande beweging houden. In de nabyheid van hem,

dien een elk als zijn bevelen vragend
Met eerbied aanstaart;

---

[1] Deze parochiale verdeeling, ingericht volgends de Roomsche kerk-orde, moet omtrent dezen tijd door Ludger, zoo al niet voltooid, althands begonnen zijn.

[2] Westendorp, Groninger Jaarboeken. I. blz. 83—92. Magnin, Besturen in Drenthe. I. blz. 76—80. Visch, Geschiedenis van Bentheim, blz. 51.

zoo als de dichter hem te recht voorstelt: en van wien hy met even veel recht en volle warmte verder zingt:

hy was de Morgen, dagend
In West-Europaas nacht; hy was de Mozes wel,
Die 't rechtgeloovig volk, door kommer, lang en fel,
Geleid heeft en gesteund te midden der Barbaren;
Hy wees 't beloofde Land, ten loonprijs der gevaren;
Hy stichtte 't Christendom in 't opgewaakt Euroop.[1]

VIII.

Treed het Ardey-gebergte af, noordwaart aan. Daar hebt ge

De Rhoer, die 't hair met riet vertuit.[2]

Scheep u daar in, en houd het westwaart aan, tot waar de rustige blonde golven waarop ge voorwaart wiegelt zich verliezen in de snelle vaart, waarmeê de fiere Rijnstroom zijn vloed van wateren voort stuwt, als hijgde hy de groote zee tegen — zijn graf, dat hy ook oud, en af, en kindsch bereiken zal.

Voort met den stroom, en de riemen daarby gerept. Voort, de monding der Lippe ter eener, het bemuurde Xanten ter anderer zijde latende Voort, nog altoos Huttuaria ter linker, en ter rechter eerst Boructra, dan Dorerinse, vervolgends reeds Hamaland. Voort, thands tusschen Dubla en Hamaland door; voort, sneller nog dan de stroom zelf, zoodat de achterhaalde golfjens opsplijten voor den boeg en wech glijden langs de boorden, die met het schuim der riemen zijn bespat. Daar zet zich de rivier eensklaps uit tot eene geweldige breedte — maar alleen om zich zichtbaar weder te versmallen: zy deelt heur waterschat in twee armen, waarvan de rechter nog een korte bocht noordwaart maakt en zijn ouden naam behoudt, om dan, daarin den linker gelijk, die hier een nieuwen naam gaat dragen,

Westwaart naar de zee te spoeyen

Niet gepoosd, het doel uwer reize is te schoon. Den linker stroom, den statigen Waal, gehouden — en voort!

De vette landerijen van Batua lachen u weder tegen; die van Dubla ontgaan weldra uw oog, om wech te glooien in den hellenden grond van Niumage — nu weet ge ook, werwaart ik u voeren wil.

Ziedaar de laatste der hoogten, die de vaart op de rivier, al zaktet ge haar ook ten einde af, u zal aanbieden. Gy zijt hier geen vreemdeling meer. Gy bevindt u ten tweeden male in dit oord, en gy herinnert het u, al was het ten vorigen male ook dat ge van de andere zijde naderdet.

---

[1] Alberdingk Thijm.
[2] Vondel.

Wederom is het als toen: »nog eenige krommingen van den stroom — daar rijst, als een wachter op de bergen, een burcht omhoog; een stad ligt daar beneden, als veilig onder die bescherming, en spiegelt zich welbehagelyk in den stroom.

Het is Niumage." [1]

IX.

»Rome! Heerlyk Rome! werwaart de pelgrim zich ook keert — alom begroeten de sporen uwer heerschappij zijnen blik. Nog steeds toont de borst van een dapper Germaansch geslacht de nerven van den adelaarsklaauw, en aan de gewijde boorden des Rijns bewonderen wy de verhevene gedenkteekenen van gintschen grootschen tijd, toen Italië de beheerscheresse der waereld was!"

. Zoo stroomde het woord uit des dichters ziele, toen hy den bodem van Keulen betrad; en de reiziger van klassieke opleiding, die in den aanvang der negende eeuw den voet binnen Niumage zette, moet die gewaarwording hebben gedeeld, die woorden hebben bevestigd.

De fiere rijks-stad strekt zich breed langs den linker Waal-oever uit, ter lengte van ongeveer twee duizend, en ter breedte op sommige plaatsen van vijf honderd schreden. Wat ge er by een vorig bezoek [2] oppervlakkig hebt gezien, beschouw dat thands meer van naby, en stap hier in de haven, [3] waar uw schipper vertollen moet, en waar het zoo min als op de rivier aan koopvaarders mangelt, aan wal.

De haven deelt byna, zoo als gy ziet, de stad in twee ongelijke helften; een ooster-, en een wester gedeelte. Naardien ge op de burcht te recht komen en er het langst vertoeven moet, rade ik u: begeef u het eerst de westzijde in.

De huizen zijn er natuurlyk zeer ongelijk, zoowel van stijl als van gehalte. In de voornaamsten, van tufsteen opgehaald, of met beschilderde kalk bepleisterd, en met kolommen vercierd, herkent ge den bouwtrant des Romeins, in de pannen op de daken, zoowel als in de bevloering van menig vertrek daar binnen, zoudt ge dat bestendigd vinden, terwijl nog menig stuk huisraad bovendien de kunstvaardige hand des Zuiderlings verraadt. Duizende kleinigheden rondom u heen bovendien; hetzij aan de gebouwen, hetzij onder de winkel-uitstallingen, hetzij zelfs nog aan de kleeding. Zie slechts hier by dezen smid den vorm der grendels, sloten, sleutels en lepels; ziedaar by dien pottebakker die aarden lampen, kruiken, kommen, schalen, nappen en kannen, waaronder gewis zelfs nog van ouderen datum zijn: deze schaal toch is kennelyk van roode Samische, en die van Lemnische aarde, waarom ik het voor zeker houde, dat gy er ook wel

---

[1] Zie blz. 24.
[2] Zie blz. 24.
[3] De oude haven.

het fecit met den naam van eenen Draucus, of Maianis, of Quintilianus of van welken Romeinschen pottenfabrikant dan ook, op vinden zult. Merk op — terwijl deze Frankische kramer met zijn kort gesneden baard, rustig in zijn deur staande, u de goede hoedanigheid zijner waren luide opvijzelt — dat die maten en gewichten, die reukbusjens en schrijfpriemen, dat keurige koperen lampjen, die nette kleedergespen en hairnaalden allen van zuiver Romeinschen vorm, en eer oud dan nieuw zijn; ja dat schoone koperen beeldjen, dat hy volstrekt voor dat eener heilige wil doen doorgaan, en er zeker ook nog wel voor slijten zal, schijnt my niets anders dan een zuiver Ceresbeeldjen toe.

Den overgang der tijden bespeurt ge in dat overigends niet onaanzienlyk gebouw, tegen over deze uit enkel hout getimmerde woningen. Het is zichtbaar van Romeinschen grondslag, maar de Frankische bouwmeester, die het onlangs vernieuwde, had óf luttel sympathie voor de oude lijnen, óf bouwde uit een meer bekrompen beurs, en bedierf met zijn al te onregelmatige steenklompen ook zelfs het cierlyk uiterlyk dat er nog overbleef.

Erger is het nog een weinig verder: daar heeft de bouwmeester — of laat ik dien tytel niet misbruiken — heeft de metselaar het nieuwe huis uit de overblijfselen van een oud Romeinsch opgehaald, en niet alleen gebroken kolommen dwars, en kapiteelen op den kop, als gewoon materiaal gebezigd, maar zelfs dien fraaien, byna nog ongeschonden gelottesteen tusschen het overige ingemetseld, als hadde hy nooit eene andere plaats of bestemming gehad, als ware dat »Mercurio regi sive fortunae" hier volkomen te huis.

Zie daar, onder het lommer dier beide zware lindeboomen, een eenvoudiger woning, van geringen omvang, het voormalig verblijf misschien van een goed burger van Noviomagum. Wellicht is het daar, dat weleer de wanden geurden van de kruiderijen, door Marcus Ulpius Heracles, den Griekschen geneesheer by het hier in bezetting gelegen hebbende Romeinsch legioen, tot bereiding zijner oliën en zalven samengebracht. Ik heb reden om te vermoeden, dat hy hier ergends moet hebben gewoond.[1]

Ga thands liever dezen kant, ter zijde af. Wanneer ge in die richting uwen weg vervolgdet, zoudt ge aan de oude Romeinsche begraafplaats komen, waarvan het gezicht u niet aangenaam zou zijn: al te yverige handen onder de nieuw bekeerden tot het christendom, misschien ook wel nog ruweren van Friesche of Frankische krijgers, hebben die graven hier en daar geschonden, er zich luttel om bekommerende, of het de rustplaats van een Praetor, van een Proconsul, of van een gewoon burger was. Niet alleen ziet ge er thands scherven van graflampen, urnen, kruiken en traanfleschjens, maar zelfs gebroken grafsteenen en omgewoelde graven.

Alzoo doet ge beter dezerzijds te gaan: dat tempeltjen langs, dat misschien wel een christelyke wijding heeft ondergaan, en thands als bidkapel wordt gebezigd.

---

[1] Zie die reden by Joh. in de Betouw, Oudh. op de Winseling, enz. blz. 10.

Voorheen moet het hier voor den oppervlakkigen beschouwer allezins een vrolyk en fraai voorkomen hebben gehad, toen de gebouwen meer in den zelfden geest waren opgetrokken, het groene geboomte er even breed lommer schonk, en hier en daar een niet onverdienstelyk bewerkt standbeeld zich op zijn voetstuk verhief, zoo als ge nog uit hoofdelooze rompen en verstrooide brokken kunt opmaken.

Gints naby de rivier verheft zich een zwaar gebouw, dat wel op stevige fondamenten moet rusten, om zulke duchtige muren te kunnen dragen. Waarschijnlyk zal het eene versterking zijn, en er wordt ook van gezegd dat het den Romeinen tevens tot munt- en wisselhuis diende; niet onmooglyk, maar dan ware het goed om eens ter plaatse onderzoek te doen: wellicht vond men hier of daar nog brokken van matryzen, die dan waarlyk het gerucht den stempel der geloofwaardigheid konden indrukken.[1]

Dat er thands nog gemunt wordt, geloof ik niet. De plaats, waar men nu 's Keizers naam tegen dien van Noviomaco stempelt, zal wel moeten worden gezocht aan de andere zijde der haven, werwaart het heden tijd wordt u te wenden. Wanneer ge by het zuid-einde der haven om, naar dien onbebouwden heuvel, den Hundisburg,[2] gaat, die ongeveer ter halverwege op den weg naar de burcht ligt, dan twijfel ik niet, of gy zult by iederen priester en monnik, en ook wel by menigen leek, op uw vraag naar de »platea monetaria" in de nabyheid worden te recht gewezen. Let dan ook te gelijk eens op de huizen in die muntstraat, want er is wel kans, dat ge in een der muren of op een der erven daarvan weder een geloftesteen ontmoet, »Deae Minervae" toegewijd, en gewis niet bestemd, om hier nog eenmaal onder den grond te geraken.

Ziedaar de burcht. Maar ga voor 't oogenblik achter den berg om, het plein aan die zijde over, en verwonder u daar over het by uitstek Romeinsch voorkomen der tufsteenen huizen van dit gedeelte der stad, dat het sterkst bewoond schijnt te zijn geweest ten tijde der Keizers Lucius Septimius Severus, en Constantinus.

Maar nu wijst ge my op een geheel op zich-zelf gelegen gebouw, te midden eener omperkte ruimte, en uw blik van twijfel schijnt te vragen: »En is dat ook Romeinsch?"

Voorzeker niet.

Niumage was, na het verval des Romeinschen gebieds hier te lande, en het veroveren van Gallie door de Franken, dezer heerschappij onderworpen gebleven, en werd tijdens het bestuur van Pepijn door het licht des Evangelies bestraald.

Aldus ongeveer verhaalt de oude Niumagenaar u zelf. Het Christendom, dat hier reeds in de vierde eeuw, en misschien zelfs vroeger, bekend was en aanhangers gevonden had, ontlook nu fier en groeide krachtig op, en

[1] In 1802 zijn er stukjens van matryzen aan den oever der rivier gevonden.

[2] Niet te verwarren met den Hoenderberg, waarvan 't slechts een voorgedeelte was. 't Is de plaats waar de tegenwoordige kerk staat, wier grondslagen eerst in 1254 werden gelegd.

omstreeks 692, naar men meent, werd de kerk gebouwd, die daar thands voor u ligt, te midden der omperkte ruimte, in wie kruis en heuvel u als een kerkhof doen kennen. Goden, matres en matronae hebben hier hun tijd gehad; de urnen, de traanfleschjens, en de teerspijs-kruiken zijn met hen verdwenen: in de schaduwe van dit heiligdom des kruices brengt de bewoner van Niumage zijne afgestorvenen thands ter ruste, en bidt er van den God des hemels en der aarde een zalige opstanding voor hunne zielen af.

En nu den berg op, naar de burcht.

X.

Een hechte muur, van tufsteen opgemetseld, met torens en rondeelen versterkt, omcingelt het paleis met de nevengebouwen.

Laat my u hierby nog eenmaal op eene herinnering aan de dagen van het oude Noviomagum opmerksaam maken.

Dat het tiende Legioen hier in bezetting heeft gelegen, is u reeds bekend. Waarschijnlyk is dat ook het geval geweest met het twintigste, dat ten jare 15, op het voorbeeld van het een-en-twintigste en het vijfde legioen in dien moorddadigen opstand uitbrak, die door Germanicus, uit Gallie herwaart gespoed, ter naauwernood gestild werd. Zie hier een grafsteen, die het aandenken aan een der Veteranen nog bewaart, te gelijk met den naam der getrouwe gade, die hem volgde by zijn zwerftochten in den vreemde, en hem lief had tot in den dood. Lees het in het opschrift, dat de laatste rustplaats des zwervenden kinds van Modena vermeldt: »Lucius Cornelius Licinius, zoon van Lucius Cornelius, beschreven in de wijk Pollia te Rome, geboortig van Mutina; meer dan twintig jaar gediend hebbende by het twintigste legioen; gestorven in het zes-en-zestigste jaar zijns levens. Prima, zijne echtgenote, richtte hem dit grafteeken op."

Den zwerver zoowel als diens trouwe gezellinne herdenkende, treedt ge onder het gewelf eener zware poort door, binnen op het plein, dat thands, by 's Keizers vertoef in de wallen, niet over eenzaamheid behoeft te klagen. Gy kunt u echter met die krijgers en dienaars van hoogeren en lageren rang, die komenden en gaanden, die yverig bezigen of die slenderende luierenden niet ophouden. Wilt ge in 't voorbygaan iets opmerken, sla dan eens even een blik op dien waterput aan uwe rechterhand, dat juweel der burcht, dat zulk een groote steun is by een belegering.

Wat ge nochtans, alvorends het paleis binnen te treden, naauwkeurig moogt opnemen, is de kapel die ge tegen over u ziet, aan het einde dier reeks gebouwen naar de noordzijde.

Al terstond valt u de zestienzijdige vorm in het oog, en de vooruitspringende ingang, tegenover het minder uitstekende choor, toont u dat de ligging des gebouws van het oosten naar het westen strekt, een symbolische lijn, waaraan de christen-bouwmeesters zeer hechtten. Het gebouw is van grooten, dikwijls onreglematig-gehouwen tufsteen opgehaald. Elk

der zijden heeft twee boven elkander geplaatste rondboognissen, en in iedere nis, op de helft harer hoogte, is een rondboog-raam gemetseld, laag en breed van proportie, dat naar buiten schuins uitloopt. Slechts weinig hooger dan de bovenramen volgt de eenvoudige kroonlijst, van gehouwen steen, waarop het dak rust. Uit dit dak verrijst het schip der kapel in een achthoekigen vorm, wederom met een nis en een kleiner raam in elke zijde, en op de nu hooger rijzende kroonlijst rust het lage, spits samenloopende dak. Het metselwerk, uit lagen van vierkanten tufsteen bestaande, dunkt u ruw, en dat is het werkelyk. Zie slechts, hoe dikwerf die groote hoeksteenen aan de hoeken van een anderen aart zijn. Zie hier, en zie daar, en zie gints — van hoe onregelmatigen vorm die steenen! Zie ze hier scheef en schuin op elkander gestapeld; wat dáar tusschen gemetseld is zijn roode tichels, en hier zijn het leien. Intusschen doen deze onachtsaamheden volstrekt geen nadeel aan den vorm der kapelle in zijn geheel, en de samenstelling is van dien aart, dat zy den kamp met den tijd rustig kan aanvangen en, eeuwen door eeuwen heen, triomfantelyk voortzetten.

Wenschelyk is het, dat het nageslacht, by herstellingen, den oirspronkelyken vorm eerbiedige! [1]

Het bezoek daar binnen kan slechts vluchtig zijn.

Zijt ge een bereisd man, en hebt ge de thands reeds beroemde hoofdstad der Christenheid, het prachtvolle Rome bezocht, dan wekt de eerste blik hier in de binnenste achtkante ruimte eenige herinnering aan de St. Costanza-kerk, die van zuiver Constantijnschen oirsprong is, en dat mag u een bewijs leveren voor de verwantschap der beide bouwstijlen. Maar weldra herinnert ge u — hoewel de overeenkomst evenzeer verre van volkomen is — nog meer de kapel binnen het Keizerlyk Aken, en dat is geen wonder, want ook die, even als deze, dankt hare stichting aan Karel den Groote, ofschoon de bouw hier eenvoudiger moet worden genoemd.

Het schemerig licht, dat hier heerscht, is zeker meer geschikt om de stemming van den geest by de godsdienst-oefening te verhoogen, dan tot eene naauwkeurige opneming der kapel-verciering. Gy behoeft echter het muziefwerk [2] en de fresko-schilderingen niet zoo naauwkeurig op te nemen: wy zullen die in het paleis wel op grooter schaal te rug vinden. Ook kunt ge gerust het oog wenden van de kraagsteenen der ribben in den ondersten omgang: ruwe steenen koppen, die door hunne beschildering een schril voorkomen hebben. Let evenwel naauwkeuriger op de gewelven. Gy ziet daar de ribben met roode lijnen als steenen afgedeeld, en aan het kruis met groene en roode kepervormige figuren en donkerroode bloemen in fresko vercierd. De welfselvakken daartusschen zijn beschilderd met roode, van het kruis uitloopende ranken, vercierd met fantastische bloemen van geele, donkerroodachtig-bruine, en soms groene of blaauwe kleur. En zie nu dat altaar in de nis tegen over den ingang; dat schoone

[1] De herstellers hebben er zich natuurlyk reeds aan vergrepen.

[2] Ik kies dit oude Dietsche woord, boven het altoos toch vreemder mozaïek.

-
n
l,
ts
n
er
er
e,
f-
e
l.
e
r
n
r
l
,

-

l-
e
t.
g
r
n
t
n
d.
le
t
et
n:
k
n
g
n.
n
le
d
e
ve
e

2.

KAPEL VAN KAREL DEN GROOTE.

altaar, met zijn snijwerk en zijn vercieringen en zijn schitterende kleuren; met zijn kostbaar missaal en beide gulden kandelaars; met zijn prachtigen met edelgesteenten bezetten kelk, die thands, als naar gewoonte buiten de dienst, op zijde ligt, de opening naar voren gewend. Zie de ciborie daar boven, van zijde en goud [1] — waarlyk, dit alles is keurige arbeid, den Keizerlyken stichter waardig.

Maar het wordt thands tijd tot bezichtiging van het paleis-zelf, dat voortreffelyk gebouw, dat door de kenners wordt geroemd als edel en vorstelyk, en onvergelijkelyk schoon en bewonderenswaardig van arbeid.

Zoo ik my niet bedriege, voert hier, uit een der zestien zijden van den boven-omgang, de zesde rechts van den ingang gerekend, een overdekte overgang naar de Vorstelyke vertrekken. [2] Het zou echter te groote vrijpostigheid verraden, om dien weg te durven gaan, en wy houden ons te vreden met den gewone: de kapel uit, wederom het eerste binnenplein over (het tweede ligt oostelyk van het eerste, en ten noorden, achter de kapel en het hoofdgebouw, ligt het derde), en aldus staan wy voor den grooten hoofd-ingang.

De zware eikenhouten deuren, op vierkante pylers staande, met tegen den muur geplaatste kolommen, zijn geopend. Beschouw nog eerst het welfsel, gevormd door een grooten rondboog, op kolommen rustende die voor elkander uitspringen, en vercierd met evenwijdige reeksen van doppen, ruiten en rozetten — daarna zullen wy ons het eerst tot de benedenruimte wenden.

XI.

Intusschen heeft het uitwendig voorkomen u reeds de lofspraak der tijdgenoten over »het edel en koninklyk huis, van onvergelijkelyk schoonen en bewonderenswaardigen bouw" doen bystemmen. Het bestaat wel uit zeer verschillende deelen, naar de verschillende perioden waarin het is opgehaald, maar naar mijn inzien mag hierop worden toegepast, wat nagenoeg van een ander gebouw werd gezegd: [3] deze gedeelten staan doorgaands geenszins in een zelfstandigen vorm nevens elkander. Veeleer is er by uitlegging en verandering der gebouwen op gelet om het nieuwe met het oude zoodanig in onderling verband te brengen, dat er het scherpste oog, de meest onvermoeide zorgvuldigheid, de meest ervaren kritiek wordt vereischt, om den oirspronkelyken aanleg en iedere vernieuwing in hun eigenaardigen vorm te kunnen herkennen en in hun samenhang te ontwikkelen. — En geen wonder. Het is bekend, dat de Keizer, ter opbouwing en verciering zijner paleizen, en ter bevordering der kerkelyke bouwkunst, opzettelyk bouwmeesters uit Italië deed komen.

Ongetwijfeld hebben zy, bevoorrechten des Keizers, ook belangrijken

[1] Daaronder verstond men toen niet de hostiekast, maar den throonhemel boven het altaar.

[2] Te Aken bestond die overgang van het paleis naar de kerk; Oltmans acht het te Nymegen ook zeer waarschijnlyk.

[3] Kugler, Kleine Schriften und Studien (Baudenkmale von Trier). S. 22.

invloed uitgeoefend op de, vooral onder begunstiging der Benediktynen opgekomen, bouwvereenigingen of bouwhutten, gelijk er nu reeds bestaan te Osnabrug, Fulda, Paderborn, Metz, Tours, Orleans, en elders. Ook in 's Keizers onmiddelyke omgeving zult ge niet te vergeefs behoeven te trachten om over deze hoofdkunst, deze oudste — helaas ook meest mishandelde — aller kunsten, in wetenschappelyk onderhoud te komen. De geleerde Alkwijn zult ge er niet meer vinden, en evenmin thands Paulus Diaconus, of Pisanus, uitstekende kenners der bouwkunde; maar spreek eens met 's Keizers vertrouwdsten schrijver Einhard — gy zult bemerken dat hy niet minder uitnemend op de hoogte dier kennisse staat, en dat hy Vitruvius niet alleen grondig heeft bestudeerd, maar hem ook volkomen begrijpt.

Den Italiaanschen bouwmeesters intusschen zweefden de klassieke modellen hunner Zuidelyke landstreken nog eenigzins voor den geest, terwijl het evenzeer blijkt, dat zy nog meer doordrongen waren van den lateren Griekschen of Byzantijnschen stijl. Daar hier echter bodem, luchtgestel en bouwstoffen van gants anderen aart zijn, hadden zy, aan de natnurlyke grondstelling van Vitruvius getrouw, ook weder volgends andere voorwaarden te arbeiden, en hebben dat probleem ook waarlyk niet onverdienstelyk opgelost. Zy hebben een samengestelden of gemengden bouwstijl gevormd, dien ge, om zijn Germaansch bestanddeel, den Byzantijnsch-Germaanschen zoudt kunnen noemen, en die het minst van den echt Byzantijnschen stijl afwijkt.

Wanneer ge opmerksaam rondom u ziet, moet het u lichtelyk in het oog vallen wat er de eigenaardige kenmerken van zijn.

Reeds bespeurt ge dat in deze benedenvertrekken — die my toeschijnen eigendlyk meer een soort van bewoonbaar gemaakt pand of beneden-galerijen te zijn — wanneer ge slechts acht slaat op die zware en grove samenstelling der kolommen, die dikwerf tot voetstuk slechts een enkelen vierkanten, van boven rondvormigen steen hebben, terwijl de nu eens kegelvormige, dan van onder tot boven evenwijdige schacht de bepaalde maat der evenredigheid van dikte en lengte mist. De kapiteelen zijn van geene gelijkvormige hoogte, en er heerscht geene bepaling in het loofwerk dat hen verciert; zie daar zelfs een kapiteel, dat byna een derde gedeelte der geheele kolom inneemt. Naar byzondere vercieringen zult ge hier niet zoeken, naardien ge reeds hebt bemerkt, dat het slechts ondergeschikte hofbeambten, lagere dienstmannen der Edelen, en eigenhoorigen zijn, die hier verblijf houden en er voor sneeuw en regen, voor hitte en vorst behoorlyk beschut zijn.

Maar zie ons hier weder voor den hoofd-ingang; beklimmen wy dus den breeden zwaren trap, om ook vluchtig een blik te werpen in de groote zalen, de galerijen en zuilengangen, de neven- en bovenvertrekken.

Open die zware, prachtige bronzen deur — en wy zijn in de groote zaal, die ge wel de rijkszaal noemen moogt, want het is hier, dat meer dan eenmaal die hooge vergadering gehouden wordt.

Het ietwat sombere licht, dat er door de overvloedige rondboogven-

zynen
s be-
ders.
even
eest
en.
nds
aar
ult
at,
ook

odel-
rwijl
eren
estel
nur-
ndere
nver-
wstijl
nsch-
echt

n het

ijnen
gale-
grove
kelen
eens
aalde
van
werk
eelte
niet
ikte
die
orst

dus
de
ken.
oote
neer

ven-

Steendr v F W M Trap

SCHILDERWERK VAN OMSTREEKS 800.

sters, met gekleurde muziefsgewijze ingezette glasruiten, binnenvalt, verhoogt den statigen indruk, dien deze grootsche ruimte op u te weeg brengt. Waren het daarbuiten steen- en beeldhouwers die de vercieringen hebben gebracht — hier zijn het vooral ook de meesters van het penceel, die hun aandeel in de verfraajing hebben bygedragen. Tusschen de nu eens omslingerde, dan eens gedraaide, dan weder palmboomstamvormige wandzuilen, die niet altoos tot steunsels, maar byna even dikwerf alleen tot cieraad zijn gebezigd, breiden zich breede vakken uit, en het is voornamelyk hier, dat uitstekende schilders, in wie de Traditie der schoone Grieksche vormen nog niet was wech gestorven, hunne kleurrijke tafereelen, tusschen lijsten van muzief-arbeid, hebben aangebracht.

Welk een verscheidenheid in deze fresko-schilderijen!

Feiten uit de historiën van Rome en van Grieken wisselen af met voorstellingen uit de geschiedenis der eerste Christen-Keizers en de heldendaden van Karels voorvaderen en die van hem-zelf. Zie daar tusschen die beide hoofdvensters — wier vorm van de anderen, behalven hunne meerdere grootte, ook nog dáarin afwijkt, dat zy ieder uitloopen in een puntboog, die een drielobboog omsluit — eene op-zich-zelf-staande figuur, blijkends de aureool iemant uit de gewijde geschiedenis voorstellende, en wien boek en pen duidelyk als den Evangelist kenmerken. Uit deze afzonderlyke groote figuur kunt ge 't best het karakter der kunst van deze meesters opmaken; niet echter der kunst van dezen tijd in 't algemeen, want die staat op lageren trap. De teekening van gewaad en plooivorm, breed en grootsch, doet denken aan de antieken, maar met eene helling naar het Byzantijnsch. Hoe geheel eigenaardig is de vorm van dat hoofd. met spaarzamen rijkdom van lokken, breede wenkbraauwen, en rondgewelfde oogen, wier blik helder en open is. Ik stem u echter toe, dat de uiterste ledematen wel een weinig groot zijn, maar daarentegen zult gy de beweeglykheid en goede afronding van vingers en tenen moeten erkennen.[1] Hoe veel vrijheid overigends in de behandeling, en toch daarby hoe bepaald en zuiver! Met welk een flink penceel zijn die breede schaduwen gelegd! — De kleuren mogen eenigzins hard zijn, maar de hand die ze heeft samengevoegd was toch gants niet vreemd aan der ouden zin voor harmonie; en die helle, breed gelegde, graauwachtig naar het groen zweemende schaduwen, met de warme, bruinachtig naar het roode hellende toetsen aan neus, mond, kin en vingerspitsen stemmen eigenaardig samen met den hellen grondtoon van het vleesch. Voorwaar — dat stoute en gevoelvolle beeld is meesterwerk, en wel waard om te pronken in de rijkszaal van een van 's Keizers schoonste paleizen!

Rechts en links van hier zijn nog andere ruime zalen — al moeten ze in omvang en in pracht voor deze onderdoen — waar, by 's Vorsten verblijf alhier, de byzondere vergaderingen der Bisschoppen en groote Leenmannen worden gehouden. Ook de dingzaal, waar de Keizer-zelf rechtszitting houdt en vonnis velt, zal wel eene afzonderlyke zijn.

[1] „Fast nach Art eines Rubens," zegt Kugler.

Laat ons ze vluchtig doorloopen.

In hoofdzaak hebben ze allen met elkander eenige gelijkheid; allen komen zy dáarin onderling volstrekt overeen, dat zij in omvang en pracht, in cierlykheid en rijkdom van beeldhouw- en schilderwerk en verguldsel voor de groote rijkszaal moeten onderdoen.

De zuilengangen en galerijen die langs de vertrekken loopen of ze aan elkander verbinden, zijn, behalven reeds dikwerf door kunstig bronzen traliewerk, doorgaands opmerkelyk om de rijke verscheidenheid van boven en kolommen, wier hoogst zeldsaam gebundelde, byna altoos bewerkte, en meerendeels beschilderde schachten nu eens rusten op evenzeer beschilderde voetstukken die, al of niet aan de vier hoeken met dierenkoppen of bladeren vercierd, soms gedragen worden door liggende leeuwen, dan weder alleen hun steunsel vinden in allerlei vorm van menschen- en dierenhoofden; deze laatsten hebben gewoonlyk een stil, maar somwijlen ook, hetzij toevallig of opzettelyk, een denkend karakter.

De grootste speling van het onuitputtelyk vernuft des beeldhoowers openbaart zich echter in de onophoudelyke wisseling van den vorm der met sprekende kleuren prijkende kapiteelen. Nu eens zijn het pompel- of andere bladeren, die een schijn van overeenkomst met het Korinthiesch geven; somwijlen lijsten deze bladeren aan elk der vier zijden menschenhoofden in; dan weder bestaat het kapiteel geheel alleen uit hetzij platte, hetzij uitspringende hoofden; niet zelden wordt het ook gevormd door monsters of dergelijke figuren. Zie daar rechte, hier schuinsche ruiten; ginds weder doppen; daar zigzag-lijnen.... ik heb het u reeds gezegd — het vernuft des beeldhouwers is hierin onuitputtelyk, en het penceel des schilders staat hem getrouw by, om al deze vormen met de sprekendste kleuren, ook met verguldsel, te verlevendigen.

Deze kleinere vertrekken, die toch door hunne vercieringen van schilderwerk, wandtapeten en meubelen zekeren graad van weelde verraden, zijn ten deele verblijven der Grooten van 's Keizers hof, maar een ander gedeelte dient daarenboven om te worden betrokken door de Edelen, de groote Leenmannen, de Bisschoppen, of tot welken aanzienlyk geestelyken of waereldlyken stand die tijdelyke gasten ook mogen behooren, die onophoudelyk uit verschillende gewesten van het onmetelyk rijksgebied aan het hof komen, en er korter of langer tijd vertoeven. De verlichting door de rondboog-vensters, in de zware en dikke muren, meestal door éen, soms ook door twee dunne pylers in twee of drie ramen gescheiden, is er niet zoo somber, als ge u dat waarschijnlyk hebt voorgesteld, en de vensters zijn ook niet zóo klein, als ze u van beneden toeschenen.

Slechts nog in dit vertrek, dat in alles het aanzien heeft als of het door een geestelyke van hoogen rang wordt bewoond, wil ik u een oogenblik ophouden. Niet om dien keurig besneden, beschilderden en vergulden bidstoel, maar om het krucifix, boven dien bidstoel opgehangen. Het is een kruis van hout, maar overtrokken met lijnwaad, waarop een grond van gips is gelegd; daarop is in groote afmetingen de gekruisigde Heiland geschilderd, aan de vier hoeken omgeven door de symbolen der

2.
Steendr. v. P.W.M. Trap.

VOORLEZING VOOR KAREL DEN GROOTE.

evangelisten: den engel, den leeuw, den os, en den adelaar. In de teekening der hoofdfiguur vooral, het hangende hoofd, de plooien van het breede blaauwe schort, en in de geheele schildering, openbaart zich de Byzantijnsche school, maar zooals die, door een Frankischen meester opgevat, in de uitvoering alreeds aanmerkelyk heeft verloren. [1]

En nu niet luidruchtig, maar zachtkens voort: wy zijn in de nabyheid der zaal, waar de Keizer met zijn hofstoet zich bevindt, misschien nog aan het noenmaal, waarby hy byzonder van de fruit en het gebraad nuttigt, want gezoden spijzen bemint hy niet.

Laat ons voorzichtig binnentreden, en gaan zien.

XII.

Het noenmaal is reeds afgeloopen, de disch zelfs afgedekt, en met de schragen waarop hy rustte wech genomen; het middelvak der zaal is alzoo ledig.

Der zaal — want vertrek is een te onjuiste naam voor deze ruimte, die ten deele nog door een tapijt is afgescheiden. De muren zijn vlak beschilderd, maar nevens de diepe, door twee steenen pylers gedeelde rondboogvensters, ziet ge vakken met groote figuren uit de gewijde schrift, door muzief-arbeid in gelijst. Kleurige tapijten dekken den grond en de beide verhevenheden of beunen, die daar tegenover elkander zijn geplaatst; en bovenal prachtig is het beeld- en kleurrijk hangtapijt, dat een gedeelte der zaal afsluit. Maar wy kunnen aan al deze dingen slechts een vluchtig oog geven: de Keizer-zelf is hier tegenwoordig.

Gy hebt uw blik reeds op hem gevestigd; op hem, den eenigen man die rustig nederzit, terwijl al de anderen daar staan, en die, zittende, toch reeds boven al de anderen een machtigen indruk maakt. Hy had die smalle gouden kroon, met edelgesteenten bezet, niet noodig, om onder al die Edelen en Grooten als hun gebieder te worden erkend; het is trouwens ook zeldsaam dat hy ze draagt. Dat hoog gewelfd voorhoofd, de zetel van verhevene gedachten; die groote, heldere, sprekende oogen, zoo indrukwekkend by het zilvergraauw zijner hairen; die breede borst, geschapen voor een Koninklyken ademtocht; die fiere bouw, geboren tot het torschen van zwarigheden, waar anderen onder zouden bezwijken; dat geheele voorkomen, zoo vorstelyk en gebiedend, ofschoon de ietwat te korte hals het hoofd een weinig buigen doet — dat alles boezemt u den hoogsten eerbied in, ondanks den eenvoud van zijn gewaad.

En waarlyk, dat gewaad is eenvoudig: 't is de gewone Frankische kleederdracht van dezen tijd. Over het linnen hemd en de korte linnen onderhozen draagt hy den tot de kniën reikenden lijfrok, met zijden boordsel vercierd. Aan den gordelriem om zijn gezet midden hangt hem

[1] Zie, van een dergelijk krucifix, Kugler Kleine Schriften und Studien, S. 174. — De beschrijving van het Nymeegsch paleis is aan die van dat te Ingelheim ontleend, met aanwijzing tevens van de eigenaardigste vormen des Byzantijnschen stijls.

het zwaard met gouden gevest en gouden schede; even dikwerf bezigt hy er een, welks gevest en schede beiden van zilver zijn. De hozen heeft hy omvlochten met gekleurde banden, en de voeten zijn in bestikt fluweel geschoeid. Een zee-groene, breed geplooide Venetiaansche mantel maakt zijn overkleed uit. Hy haat de uitheemsche kleine mantels, tot grooten spijt zijner hovelingen, en heeft den Friezen verboden ze te vervaardigen of er handel in te drijven.

Gy hebt reeds genoeg Frankische Edelen en vrijen gezien, om overtuigd te zijn, dat deze kleederdracht des Keizers zeer eenvoudig en, zooals Einhard te recht opmerkt, de vaderlandsche kleeding is. Mocht ge nog aan dien roem van eenvoud twijfelen — let dan eens op het gewaad der hovelingen, daar nevens en achter zijn zetel geschaard.

Hoe weinigen onder hen zijn hem gelijk! Zich te tooien met de pracht der Venetiaansche markt: in lijfrokken, samengesteld uit de schitterend bonte vedervellen van Oostersche vogelen, in zijde gevat, en dan vercierd met de hals- en rughuid en de staartvederen van paauwen, geboord met strepen van Tyriesch purper of van oranje kleur — daarin scheppen velen hunner geneuchte, en rekenen het zich een eere. Wanneer het koud is, dekt de Keizer zich borst en schouderen met een pels van otter- of schapenvellen; de hoofsche Edelen zouden zich daarmede echter niet gaarne behelpen, en zy dragen ze liever van hermelijn, of ten minste van marderbont.

Weinig minder weelde spreiden sommigen in hunne mantels ten toon. Zie slechts dien stoeren Edelman dáar, dien ge waarlyk geen verwend hofkind zult noemen, en wien ge het wel kunt aanzien, dat hy 's Keizers seinhoren nog liever hoort schallen op het slagveld dan in het jachtrevier — hoe prachtig is niet de purperen, met een teder grijs gevoerden, en met breede randen van gouddraad gezoomden mantel, die hem om de breede schouderen plooit. En let nu op die statige gestalte aan deze zijde. Ik houd my verzekerd, dat gy niet zult kunnen beslissen wat ge aan zijn ruim-geplooiden mantel, ook weder — zooals doorgaands — op den rechter schouder met een rijk gewerkten gesp samengehecht, het meest bewondert: de gelukkige vermenging der levendige kleuren uitwendig, of het tintelend azuur waarmede hy is gevoerd. Doorgaands — zeg ik opzettelyk: enkelen toch plooien den mantel gelijkelyk over de beide schouderen, en slaan hem, als een volkomen overkleed, op de borst over elkander. Die eenvoudigheid is echter meer alleen den geestelyken, geleerden en klerken eigen, tenzij men reist, vooral by kille of koude dagen, want dan hult ieder zich in zijn mantel, zoo warm hy slechts kan.

De rijkdom van het vrouwengewaad is hier niet minder in 't oog springend, en dat kan niet anders. De edel gedoschten, die de plaats ter rechter zijde beslaan, zijn de Rijksprincessen, Karels dochters uit twee huwelyken en verschillenden tijdelyke verbindtenissen. Die daar nevens hem zit — op eene plaats die eigendlyk der Keizerinne paste; maar de laatste, Luidgarde de Alamannische, rust reeds zes jaren in het graf — zal wel de oudste dochter zijn, Rotrude, met Bertha en Gisla gesproten uit 's Keizers tweeden echt: met de Sueefsche Hildegarde. Thetrade en Hil-

trude, in huwelyk met de schoone maar luttel zachtaardige Fastrada gewonnen, sluiten zich den oudsten aan. Rotha, van eene onbekende moeder, Rothilde, Madelgardes dochter, en Adeltrude, uit de Saxische Gerswinde geboren, doen zich door hare jeugdige jaren kennen. Ook zijne kleindochters, de verweesde telgen zijns tweeden zoons Pepijn, zijn daar, gelijk altoos; want waarheen hy trekt —tenzij in den krijg — hy doet zich van zijn kroost, hem innig en ziels lief boven alles, vergezellen. Dan zitten zijn eenig overgebleven echteling Lodewijk, met diens bastertbroeders Drogo en Hugo, en nu weldra ook de jonge Theuderik, nevens hem in den zadel, en drijven hunne fiere rossen naast het zijne voort. Bertha met hare zusters en den gantschen vrouwelyken sleep, het vrouwentimmer, volgen den trein op eenigen afstand, door een uitgelezen lijfwacht tegen alle aanranding of ieder voorkoombaar onheil beschermd.

Ofschoon zy te recht beroemd zijn om hare schoonheid, moet ik u in het genot der beschouwing daarvan storen, door u opmerksaam te maken op hare kleeding, die slechts in pracht, niet in vorm, van de algemeene dracht der voornamere vrouwen verschilt. Allen dragen zy een lang, van even beneden den hals tot aan de voeten reikend kleed, naauw sluitend aan het bovenlijf, maar van de heupen af in ruime plooien nedervallende, hetgeen den ranken schoonen vorm bevalliger doet uitkomen dan ooit eenige dracht ter waereld gedaan heeft of zal doen. Dat kleed, met wijde mouwen, die de engeren van het onderkleed, sluitende om de pols, vrijelyk doen uitkomen, is naar den eigenaardigen smaak der bezitster verschillend van kleur en vercierselen. Gy ziet er zeegroene, en hemelsblaauwe, en oranjekleurige stoffen, met sneeuwwitte wolle en zilverdraad doorstikt, opgelegd, of geboord; gy ziet er scharlaken, en purper, en korenblaauw, en grasgroen met gouddraad gewerkt, en de breede zoomen zijn doorgaands met goud en edelgesteenten doorvlochten en ingelegd. Van de rijke golvende lokken, al of niet gediadeemd, daalt een weelderig geplooide sluier, soms ook met gouddraad doorstikt of geboord, even als de kleurige gordelsjerp, die, gemeenlyk van fijne wol, zijde, of eene Oostersche stoffe vervaardigd, laag op de heupen rust, van voren samengeknoopt is, en dan in lange slippen tot byna op den voeten nederhangt.

Enkele gordels bestaan uit kostbaar vercierde en met gesteente getooide riemen, maar aan geen van allen zie ik de kleine afhangende gordeltasch, dien ge by sommigen der Edelen ontwaart. [1]

---

[1] Schotel, in zijn, als naar gewoonte, rijke Bydrage tot de Gesch. der kerkel. en wereldl. Kleeding, zegt, dat men, volgends eene overlevering, in de tiende eeuw gordeltasschen begon te dragen, in navolging der pelgrims naar Palestina. Intusschen vind ik in de, boven alle bedenking van onzekerheid verheven en even naauwkeurige als prachtige, Peintures et ornements des manuscrits, etc. des Graven de Bastard de figuur eens Edelmans uit een h. s. der negende eeuw, die een afhangende tasch aan den gordel draagt. Bovendien zijn er bronzen taschbeugels gevonden van veel vroeger tijd. (Zie b. v. Cochet, Sépultures Gaul. Rom. Franq. et Norm. pag. 263 — 275., waaruit ook de afbeeldingen op de plaat tegenover bl. 200 van mijn Ie deel genomen zijn), zoodat de aangehaalde overlevering klaarblijkelyk niet het minste geloof verdient. Wellicht is zy gegrond op, of ten minste gesteund door Danse, die zegt: „Nos premiers chevaliers en faisaient

De prachtige mantel, die dit vrouwelyk gewaad voltooit, verschilt slechts dáarin van dien der mannen, dat hy niet op den schouder, maar op de borst wordt saamgehaakt. Gy kunt opmerken, dat die haak of gesp, doorgaands rond van vorm, soms uit muzief-arbeid, maar meerendeels, even als de breede borstketenen, de oorcieraden, en de hairbanden of diadeemen, uit keurig goudsmeê-werk bestaat.

De overige vrouwen, waarvan gy de gehuwden gemakkelyk kunt onderkennen aan de tot over de kniën reikende gestrengelde en met breede linten doorstrikte hairvlechten, verschillen, voor zoo ver zy tot de voornamen behooren, luttel in weelde van gewaad met de Rijksprincessen; allen, ook de meer eenvoudigen, komen met elkander hoofdzakelyk in den vorm der kleederen overeen, al is het dan ook, dat ge er hier en daar eene enkele ontwaart, by wie het bovenkleed een weinig korter is, zoodat ook nog een gedeelte zichtbaar wordt van het kleurig onderkleed, soms met breede boorden gezoomd, of met kruis-, ruit-, en cirkel-vormige of andere figuren bestikt.

Even weinig als de mantel, verschilt ook het schoeisel der vrouwen van dat der mannen: uit wollen, fluweelen, zijden, of lederen stof vervaardigd, is het met borduurwerk, ook met paerlen en edelgesteenten vercierd, heeft by sommigen den vorm van kleine laarsjens, en wordt ook wel op den voet saamgeregen.

De kleine knaap die zoo rustig en te vreden aan 's Keizers knie staat, en op wiens schouder de machtige rechte zoo welgevallig rust, is ongetwijfeld des Vorsten jongste kleinzoon en naamgenoot Karel, wiens eenvoudige, en toch niet onbevallige kleeding, u te gelijk een denkbeeld geeft van het kindergewaad dezes tijds.

XIII.

Wie nu de in aandacht, of stil gepeins, verzonken man is, wiens hofrang hem vergunt zoo naby den Keizerlyken opperheer te staan, durf ik niet beslissen. Zijn laag-nederhangend gewaad kenmerkt nog geenszins een geestelyke of ten minste kerkelyke waardigheid, en is het niet vreemd onder de Edelen, vooral van vreemden oirsprong, aan het hof. Zijn geheel voorkomen heeft evenwel zooveel van waereldlyk en kerkelyk beiden, dat ik hem vermoed een van 's Keizers meest geliefde klerken te zijn, misschien zelfs wel de geleerde Einhard, door Ermold den Zwarte een man van kloek verstand en goedaardig van harte genoemd; een man bovendien, wien alle volgende eeuwen het dank zullen weten, dat hy haar zoo menigen trek uit 's Vorsten byzonder leven heeft bewaard, dien de geschiedenis anders zoo lichtelyk voorby ziet, en die toch dikwerf, meer dan honderd groote feiten in oorlogs- of staatsbedrijf, een uitstekend mensch doen kennen.

usage dans les voyages de la Terre-Sainte. Elles leur servaient pour porter des reliques dans leur pays ou pour les conserver par dévotion." A. w. pag. 275. De zaak op zich-zelf is eene kleinigheid, maar deze uitweiding staat hier niet zonder reden.

Dat zelfs Arabische gelaatstrekken en volksdracht onder het hofgezin niet eens meer als iets vreemdsoortigs worden beschouwd, zal u niet verwonderen, wanneer ge bedenkt, op wat voet van vriendschap de groote Keizer met den Kalief van het Oosten staat.

Merkwaardiger persoon derhalven is u de man, op wien thands, met voorbygaan zelfs aan den Heerscher, byna aller blikken gevestigd zijn. De tonsuur kenmerkt in hem den geestelyke, de kap en dalmatiek den Bisschop, en dit laatste wordt bovendien bevestigd door den houten, met een gulden kromming gekroonden staf, de krootse, in de hand van een nevens hem staanden diaken, die tevens een boek draagt.

Wellicht is het des Keizers beroemde vriend, Bisschop Theodulf van Orleans, dichter en geleerde [1] en mededinger in den roem der vroomheid en geleerdheid van Tours eerbiedwaardigen Abt Alkwijn, wien hy in jaren overleefd heeft.

De Bisschop staat voor een in Byzantijnschen stijl gebeeldhouwden lessenaar, en vervolgt de lezing die, volgends 's Keizers daaglyksche gewoonte onder den maaltijd aangevangen, waarschijnlyk heden iets langer dan gewoonlyk wordt voortgezet. Waarom dit thands door een prelaat van zulk een rang, en niet door een gewonen of jongeren klerk geschiedt — daarover hebben wy ons niet te bekommeren. Genoeg is het ons, te zien dat aller aandacht op het strengst is geboeid, dat aller oogen byna onafgebroken op den lezer zijn gericht, en dat zijn onderwerp hun geest gespannen houdt.

Maken wy ons alzoo met het boek en diens inhoud bekend. Een handschrift uit de dagen van Karel den Groote — dat is wel der moeite eener naauwkeurige opneming waard.

Het is een kwartijn op perkament, van ongeveer honderd bladen dikte. Ieder blad is op beide zijden met een kolom van doorgaands vijftien regels beschreven. De regels staan op lijnen, die met den blooten griffel op het perkament getrokken, maar door den schrijver evenwel niet al te streng in acht gehouden zijn. Dat die schrijver echter geenszins een nieuweling moet zijn geweest, bespeurt ge wel aan de vaste hand waarmeê de letters zijn neêrgezet; het gewoon schrift met zwarten, de bovenschriften met rooden inkt, terwijl de initialen met kleurige inktvlekken zijn uitgemonsterd. Negentien bladen van het handschrift bevatten het onderwerp der lezing; het is in de legende »de inquisitione vel inventione sanctae crucis." Vatten wy kortelyk den inhoud samen, zoo verkrijgen wy dit:

Keizer Constantijn de Groote trok in het jaar onzes Heeren 303, het zesde zijner regeering, [2] te velde tegen de horden der barbaren, die het Romeinsche rijk bestormden. Toen verscheen hem in den droom eene gedaante, hem wijzende op een kruis, met het omschrift: »In dit teeken

---

[1] De twaalf eerste vaerzen zijner hymne „Gloria, laus et honor tibi sit, Rex Christe redemtor, werden in Frankrijk, tot op den tijd der revolutie, by de plechtige processie op Palmzondag gezongen. Misschien is dat gebruik na de restauratie zelfs weder hersteld. Lorenz, Alcuins Leben, S. 175.

[2] Historiesch alzoo het jaar 312.

zult gy overwinnen." [1] Constantijn liet terstond een afbeelding van h heilig teeken vervaardigen, deed het zijnen krijgslieden als standert voo uitdragen, tastte onder die bescherming den vijand aan, en wierp he te rug.

Dit wonder bezielde Helena, de moeder des Keizers, met geestdrift o het in Jeruzalem verborgen kruis des Heilands op te sporen. Ter bere king van dit doel reisde zy naar Palestinaas hoofdstad, waar haar doc de Joden echter vele hinderpalen in den weg werden gelegd. Eindely was er een zekere Jood Judas, die aanbood om haar in hare pogingen t ondersteunen. Daar hy echter zelf de verheimelykte plaats niet naauw keurig wist aan te wijzen, wierp zy zich op de knieën, en smeekte de bystand des hemels af.

En ziet — ter plaatse waar het kruis verborgen was, beefde de aard en wonderzoete balsemgeuren stegen er omhoog.

Er werd gegraven.

Maar — nu vond men, in plaats van éen, drie kruisen, en er wa een nieuw wonder noodig om te verklaren welk hout door het bloed de Verlossers geheiligd was.

Dat geschiedde op deze wijze:

De Keizerin had de drie kruisen aan eene opendlyke plaats binne Jeruzalem opgericht, en nu geviel het, dat het lijk eens jongelings wer voorby gedragen. Oogenblikkelyk liet Judas den lijkstoet stil staan. Twe maal legde hy een kruis op het levenloos lichaam, maar zonder een gevolg. Niet zoodra had daarentegen het derde het lijk beroerd, of ooge blikkelyk herleefde de jongeling, en stond in volkomen gezondheid o Judas bekeerde zich, en ontfing den doop. Het kruis-zelf werd ter eeuwig vereering wederom opgericht, en een prachtige tempel verrees er weld over heen.

Het vrome verlangen der Keizerin begeerde ook nog de nagels, d hunne heiliging hadden ontfangen in de bloedige wonden des Heere Vurig was daartoe heur gebed. En ziet wederom — de plaats waar z lagen gloeide plotselyk in een purperen licht, en de nagels verschenen a vlammend goud.

Zoo verwekte de Keizerin Helena het heilig christelyk geloof in Jeruzale

Ziedaar, waarmeê het eenvoudig kinderlyk geloof des grooten Keize en der zijnen zich verkwikt; ziedaar waarmeê hun historische zin zi voedt. En volkomen te recht: het voldoet aan de eischen huns tijds, a de mate hunner ontwikkeling, die merkwaardig en belangrijk is in verg lijking met de voorafgegane eeuwen.

Welk een onmenschkundige dwaas moet het zijn, die van den uitst kendsten man der negende eeuw, en van de uitmuntende geleerden rondo hem heen, verlangt dat zy, die aanvangen de bouwstoffen der kennis t

[1] Meer nog bekend en verspreid is de andere sage, die het „In hoc signo vince ondom de kruisfiguur den Keizer in de lucht doet verschijnen.

van het
ert voor-
erp hem

drift om
er berei-
aar door
Eindelyk
ingen te
 naauw-
ekte den

e aarde

er was
loed des

s binnen
ngs werd
n. Twee-
ler eenig
of oogen-
lheid op.
eeuwige
r weldra

gels, die
Heeren.
waar zy
enen als

ruzalem.

Keizers
zin zich
jds, aan
n verge-

uitste-
rondom
nnis te

vinces"

Et ponentes eas in medio ciuitatis expec-
tabant gloriam xpi. VBI ORABANT
CŪ CRUCEM, SIGNU PI.

Et circa horæ nonæ ecce ferebatur
mortuus iuuenis in grabato. Ut
dederat autem gaudio plenus
Et nunc cognoscas domina di-
lectissimum lignum.

Steendr. v. P. W. M. Trap.

HANDSCHRIFT EN PENTEEKENING.

(9e EEUW.)

vergaderen, er ook reeds de kritiek op toepassen die in volgende eeuwen nog moet worden geboren!

Maar er is in onzen kwartijn meer dat wel verdient om er een naauwkeuriger blik op te werpen. De schrijver, of liever overschrijver, van het boek, bezat nog eene andere bekwaamheid, dan het vormen van letters: hy was ook teekenaar, en hy heeft zich het genot gegund om zijn boek met een negentiental ongekleurde teekeningen in omtrek, tusschen den text, te vercieren. Zij stellen den lezer de gewichtigste en belangrijkste feiten der legende voor oogen, en zijn, als voortbrengselen der teekenkunst uit den aanvang der negende eeuw, de nadere beschouwing overwaardig.

Daar ons echter het vrije gebruik des kostbaren geschrifts onthouden is, zoo moet ge u vergenoegen met een blik te werpen langs den schouder des Bisschops, en u te vreden houden met de voorstelling die daar recto nu juist opgeslagen ligt.

»Exponentes eas in medio civitatis expectabant gloriam Christi, ubi ornabant crucem cum signo Christi." [1]

Aldus luidt het juist niet al te regelmatig gevormde bovenschrift, en daaronder volgt onmiddelyk de tiende der negentien pen-teekeningen. Het tafreel, daarin afgebeeld, stelt die periode der legende voor, waar de drie gevonden kruisen op eene opendlyke plaats binnen de stad Jeruzalem zijn opgericht. Ter rechter zijde ziet ge de Keizerin Helena met een harer Vrouwen, in geloovige verwachting, dat door een goddelyk wonder dat kruis hun zal worden aangewezen, waaraan Christus zijn bloed voor het behoud der menschheid vergoten heeft; ter linkerzijde ontwaart ge den Jood Judas, die Constantijns moeder de plaats heeft aangegeven waar de kruisen verborgen lagen, en nu met belangstelling wacht, of het ware heilige kruis werkelyk aan de Keizerin zal worden getoond, en of het zijn wonderkracht metterdaad openbaren zal.

Onmiddelyk daaronder leest ge:

»Et circa horam nonam ecce ferebatur mortuus juvenis in grabbato. Judas crucem gaudio plenus, nunc cognoscis domina dilectissimum lignum." [2]

Voorzeker — deze pen-teekening staat verre ten achter by het fraaie, het waarlyk schoone schilderwerk dat wy in het paleis reeds onder het oog hebben gehad, maar er is, by al het gebrekkige, eene oirspronkelykheid in, die zich ongetwijfeld ontwikkelen zal en vooruitkomen. [3]

---

[1] [De kruisen] in het midden der stad ten toon stellende, verwachtten zy de heerlykheid van Christus, waar zy het kruis vercierden met het teeken van Christus.

[2] En omstreeks de negende ure, zie — daar werd gedragen een gestorven jongeling op een baar. Judas, vol blijdschap [zeide]: „Nu herkent gy, Vrouwe! het kruis, het dierbaarste hout."

[3] Zie het verslag van dit merkwaardig handschrift in de Kunst-Denkmäler in Deutschland, S. 7.

XIV.

En dat kan niet uitblijven, waar het oog van den Vorst-zelf niet alleen met belangstelling zulken arbeid gadeslaat, maar ook voor eene vlijtige beoefening daarvan zorgt. Nooit was er een Heerscher der Volkeren, die met meer waarachtige belangstelling voor de verspreiding van kennis onder zijne onderdanen heeft gearbeid en gewaakt.

Merkwaardig daaromtrent is een schrijven van zijn voormaligen leermeester en vriend, Alkwijn, nu voor drie jaren als Abt van Tours overleden.

Terwijl wy de zaal verlaten, en ons elderswaart wenden, wil ik hem u voorlezen:

»Uwer wijsheid" — aldus schrijft de geleerde Abt aan zijn Vorstelyken vriend — »Uwer wijsheid is het niet onbekend, dat wy op elke bladzijde der heilige Schrift tot het aanleeren van wijsheid worden opgewekt; dat tot het verkrijgen van een gelukkig leven niets verhevener, tot oefening niets aangenamer, tegen kwade aanvechtingen niets dapperder, in elke waardigheid niets loffelyker, en ook, naar de uitspraak der Wijsgeeren, tot het regeeren over volkeren niets noodiger, gelijk tot een reinen levenswandel niets beter is, dan de verciering met wijsheid, de lof der geleerdheid, en het vermogen der beschaving. Daarom roept ook de wijze Salomo tot haren lof: Wijsheid is beter dan paerlen, en alles wat men zich wenschen mag kan by haar niet worden vergeleken. Zy is het, die de nederigen verhoogt en den hooge eere waardig maakt. Door haar regeeren de Koningen. Wel hun, die hare wegen behouden en daaglyks aan hare poorte waken. — Mijn Heer Koning! vermaan alle jongelingen in Uwer Hoogheids paleis, dat zy dit met allen yver trachten te leeren en door dagelyksche inspanning verwerven, opdat zy in den bloei hunner jeugd goeden voortgang daarin maken mogen, en daardoor waardig geacht, immer met eere grijs te worden en ter eeuwige zaligheid te geraken. Ik voor my — ik zal naar de mate van mijn gering talent niet nalatig zijn om onder uwe dienaren in deze oorden de zaden der wijsheid uit te strooien, gedachtig aan de spreuk: Zaai uw zaad vroegtijdig, en laat uwe hand tot den avond niet ledig zijn, want gy weet niet wat tot wasdom geraken zal, dit of dat, en geschiedde het ook met beiden, zoo ware het des te beter."

Dat dit verlangen van Alkwijn steeds door den Keizer werd vervuld, spreekt reeds van zelf. Maar 's Vorsten dorst naar kennis werd er waarschijnlyk zooveel te meer door geprikkeld; want het was omstreeks dezen tijd, dat de geleerde Wizo aan het hoofd eener zending naar York reisde, om afschriften te maken van belangrijke boeken die zich daar bevonden. Die te York genomen afschriften werden te Tours weder vermenigvuldigd, en van daar in de hoofdbibliotheken des Rijks verspreid; en daar nu ook in het Frankische rijk, even als in Engeland, weldra een boekerij het hoofdcieraad eens kloosters werd gerekend, en zy bovenal een goede

aanbeveling by den Keizer is, zoo zijn de boekerijen, en daarmede de boeken, in den laatsten tijd zeer vertalrijkt, hoe kostbaar zy dan ook nog mogen zijn.

XV.

Niemant kan verklaren, waarom een groot man in een bepaald tijdperk optreedt, en wat hy van het zijne bydraagt ter ontwikkeling der menschheid; de oplossing daarvan heeft de Voorzienigheid aan zich behouden, maar het feit is daarom niet minder zeker.

Aldus sprak een groot man, die de geschiedenis der beschaving van het Westen tot een onderwerp zijner byzondere studie koos. [1] En hy voegt er by: Er zijn menschen, wien het schouwspel van regeeringloosheid of maatschappelyken stilstand tot ergernis strekt; wier gezond verstand daarvan een afkeer heeft, als van eene zaak die niet moest bestaan; wien het eene behoefte is, om in die verwarring een regelmaat, eene algemeene richting, iets ordelyks en duurzaams in te voeren. Zy zijn eene verschrikkelyke, dikwerf tyrannieke macht, die duizenden onrechtvaardigheden begaat, duizendmaal afdwaalt, want de menschelyke zwakheid vergezelt haar; en toch is die macht ook roemrijk en heilzaam, want zy geeft der menschheid, door de hand eens menschen, een sterken schok, en brengt haar geheel in beweging tot vooruitgang.

De worsteling van den geest der beschaving tegen dien van barbaarschheid en wanorde — dat is de geschiedenis der regeering van Karel den Groote.

In hoeverre nu ook hy — niet zoo zeer de palm zijner macht te buiten ging, als wel — gewelddadig inbreuk maakte op de rechten van anderen, dat hebben wy te vergoêlyken, te bemantelen, noch af te keuren; wy hebben alleen den blik te slaan op de feiten van zijn staatkundig bestuur, omdat dezen samenhangen met den maatschappelyken en huiselyken toestand niet alleen, maar voornamelyk ook omdat het den grondslag heeft gelegd voor de toestanden die er op gevolgd, ja er waarlyk uit ontkiemd en opgewassen zijn.

Om hem trekt zijn tijd zich samen;
In hem spiegelt zijn tijd zich af.

Hem, dat is zijne wijze van bestuur, zijne regeering, te kennen, is zijnen tijd kennen; en de eerstvolgende eeuwen kunnen niet helder en duidelyk worden begrepen, wanneer niet de zijne u klaar voor oogen ligt.

Nu is het niet doenlyk, om hem daarin met zoo groote breedvoerigheid in al zijne poogingen tot ontwikkeling van het maatschappelyk leven te volgen, en alles persoonlyk in oogenschouw te nemen, gelijk wy dat tot hiertoe hebben gedaan. Veel is er, waarvan een breed overzicht u aanvan-

---

[1] Guizot.

kelyk moet vergenoegen, om daarna het meest belangrijke voor ons doel later meer op zich-zelf en in zijne onderdeelen te gaan zien.

Zet u tot het eerste hier met my op dezen torentrans, dien wy al pratende hebben bestegen. 't Lichte koeltjen dat er speelt deert u niet, daar wy van de windzijde zitten afgekeerd. en niets is zoo uitlokkend en eigenaardig te gelijk, tot het spreken over de handelingen en inrichtingen van een groot man, als op eene plaats, vanwaar ge een ruim gedeelte kunt overzien van het gebied, dat door die inrichtingen gezegend is.

XVI.

Karel de Groote beschouwt zich-zelf als het volstrekt en onafhankelyk opperhoofd des Rijks; derhalven is de tytel van Keizer, met den aureool der oude Romeinsche waardigheid omstraald, hem ongetwijfeld aangenaam en lief. En toch behoeft ge daarom geen huichelarij te zoeken achter zijne betuiging, na den dag zijner kroning: »Hadde ik het voornemen »des Pausen gekend — ik zou op dat feest de kerk niet bebben bezocht." Het lag in zijn aart, liever zich-zelf de kroon op het hoofd te drukken, ten bewijze dat hy zijn macht niet van een ander rekende ontfangen te hebben. [1]

Welke denkbeelden hy der aanneming van de Keizerlyke waardigheid verbond, spreekt zich onmiskenbaar in zijn later terugkomen daarop uit. Anno 802 liet hy van zijn heerschers-zetel te Aken een bepaling uitgaan, volgends welke een gezantschap, uit waereldlyke en geestelyke Grooten bestaande, door het gantsche Rijk moest trekken, om van alle inwoners de huldiging als Keizerlyke onderdanen te ontfangen, ofschoon zy hem reeds vroeger de belofte van trouwe als Koning hadden afgelegd. Daarby moest opendlyk worden verkondigd, hoeveel méer de nieuwe eed inhield, en hoeveel grooter hy moest worden geacht, daar hy niet louter en alleen op de vroeger beloofde trouwe berustte; en als zoodanig werd vooral in 't licht gesteld, »dat ieder, om der godsdienst wille, gehouden is met alle krachten zijn plicht te volbrengen, ook dáár, waar het oog des Keizers verre was," juist »omdat het dezen niet mooglyk zij, over alles te gelijk te waken." Derhalven »moet ieder inzonderheid de kerk Gods eeren, en den weduwen, weezen, en vreemdelingen niet benadeelen" — hetgeen duidelyk aan dergelijke bepalingen in de Mozaïsche wet herinnert. »De geestelyken en monniken moeten volgends de ordening der Kerke leven, en anderen daaruit onderwijzen; de rechters het recht spreken naar de geschreven wetten, niet naar hun eigen goeddunken."

Op deze wijze zijn eerst inderdaad alle bewoners des Rijks veranderd in onderdanen des Keizers; ook de vrijen, die naar Germaansche wijze een zeer zelfstandige plaats innemen, zijn nu in zekeren

[1] In 813, toen Karel, aan zijn naderend einde denkende, in overeenstemming met de Rijksvergadering, zijnen zoon Lodewijk de Keizerlyke waardigheid overdroeg, zette deze jonge Vorst, volgends zijns vaders last, zich-zelf met eigen handen de kroon op, voor het hoog-altaar in den dom te Aken.

zin Karels leenmannen, mannen des Keizers. De Paus, die overigends als de eerste Bisschop des Frankenrijks wordt beschouwd, staat, zoowel zelf als de gezamendlyke geestelykheid des Rijks, in gelijke verhouding van afhankelykheid als dat vroeger reeds in het Romeinsche keizerrijk het geval was, en thands nog in het Byzantijnsche plaats vindt.

XVII.

Van Karels opvoeding weet reeds Einhard, die het zich toch gewis aan geen moeite des onderzoeks zal hebben laten ontbreken, niets met zekerheid te vermelden.

Is de knaap, en dat weten wy voorzeker, naar Germaansche en dus ook Frankische zede, by voorkeur in de behandeling der wapenen, in worstelen, springen, wedloopen, zwemmen en paardrijden geoefend — ook de christelyke vroomheidszin, het erfdeel des Karolingischen Vorstengeslachts, werd van kindsbeen af in zijn boezem aangekweekt; tevens ontbrak het hem niet aan onderricht in de Latijnsche taal, die, naar de toenmalige samenstelling en gesteldheid van het Frankenrijk, voor den toekomstigen heerscher onmisbaar moest worden geacht. Karels werksame geest, die zich in heldere en vloeiende voordracht meêdeelde, bediende zich van het Latijn als van zijn Frankische moedertaal. Eerst later werd hy tot de beoefening van het Grieksch geleid, maar dit heeft hy beter leeren verstaan dan spreken.

Zijn zucht voor wetenschap is met de toenemende uitbreiding van zijn gezichtskreits immer meer opgewekt; gaarne trok hy steeds de geleerdste mannen in den kring zijner omgeving, en gelijk ge hem hebt aanschouwd, nog in zijn grijzen ouderdom, is hy met onverkoelden yver op de vermeerdering zijner kennis in alle vakken der wetenschap zijns tijds, waereldlyk en geestelyk, bedacht. By Peter van Pisa heeft hy de grammatika, later by Alkwijn de rhetorika en dialektika geleerd. Alkwijn heeft hem ook in 't byzonder gewonnen voor de astronomie, waaraan hy veel tijd en arbeid te koste legde, en om wier wille hy zich met zijne hovelingen — op het voorbeeld der Spaansche en Aziatische hoven — in het rekenen met Arabische cyfers oefende. Naar de meer praktische wijze van onderricht zijns tijds, waarby het schrijven minder in zwang was, heeft hy daarin aanvankelyk ook geen onderwijs genoten; en aldus verklaart het zich, dat hy — ook zelfs nu nog, als grijzaart — in slapelooze uren der nacht, bezig is met zijn schrift te verbeteren, waartoe hy steeds tablet en stift onder zijn hoofdkussen heeft.

Wezendlyken invloed op 's Keizers wetenschappelyk streven oefende van den aanvang af de geleerde Paus Adriaan de Eerste, met wien hy reeds in den eersten tijd zijner alleenheersching in vriendschappelyke verbintenis trad. Later, in 781, leerde hy in Italië den Angelsax Alkwijn kennen, dien hy echter eerst in 793 door dringende beden heeft weten te bewegen om de leiding der Akademie van York — waar de beroemdste geleerden en de yverigste geloofspredikers dezes tijds hunne opleiding en

vorming ontfangen hebben — te verlaten, en zich in 's Keizers onmiddelyke omgeving te komen ophouden. In dien tusschentijd heeft de Keizer levendige briefwisseling met hem onderhouden, en zich van den raad dezes kennisrijken en ontwikkelden mans bediend by zijne regeling van het staats- en kerkwezen, terwijl hy hem ook vooral tot oprichting van scholen aan zijn hof riep. Meer dan sestig jaren oud, trok Alkwijn op zijn eigen verlangen, als bestuurder der Kloosterschool van Sint Martijn, naar Tours te rug, waar hy ongeveer tien jaren later overleed.

Omstreeks 782 schijnt ook de Longobard Paul Warnefrieds zoon, bygenaamd Diaconus, die sedert de onderwerping zijns volks de eenzaamheid had gezocht in de beroemde abdy van Monte Cassino, met Karel den Groote in nadere verbintenis getreden te zijn. De aanleiding hunner bekendschap was eene elegie, door hem aan Karel toegezonden, waarin hy dezen — en niet te vergeefs — om de vrijlating smeekte van zijn broeder, die in den opstand van Hertog Rotgaud gewikkeld was. Reeds in 783 vinden wy Paulus Diaconus aan het Frankische hof, en hy vooral is het geweest, die door zijne nog zoo zeldsame, veelomvattende kennis van het Grieksch, den Vorst liefde voor deze taal inboezemde, en met zijne hulp de geestelyken tot de studie der Grieksche Kerkvaderen en het Nieuwe Testament bracht.

XVIII.

Hoe meer vertrouwd Karel de Groote allengs met de Romeinsch-christelyke beschaving werd, hoe meer hy dit hooger ontwikkelings element in zijn rijk trachtte te verbreiden. Het lag echter in den aart der toestanden, dat de grondslagen der rijks-instelling berustten op het Germaansch karakter; en 's Keizers gantsche Wetgeving bewijst, dat hy inzicht genoeg bezat, om, by zijn streven naar vooruitgang, niet in vergeefschen kamp te treden met de Germaansche zucht tot zelfstandigheid. Den Germaanschen stammen kon niet, zooals de onderdanen des ouden rijks van Rome, een zelfde sprake en gelijke zeden worden opgedrongen: het Frankenrijk was en bleef, ook na de vernieuwing van het Westersch Keizerschap, meer een verbinding daarmede, een genootschap daarvan, waarin den enkelen bestanddeelen zooveel gelijkheid van rechten werd toegestaan, dat zelfs de opperheerschappij, oirspronkelyk den Frankischen stamme behoorende, op andere verwante stammen kon overgaan.

Een vast middenpunt voor Germaansche stam-zelfstandigheid vond de Keizer overigends nog slechts in Beieren, waar, tot op Thassilo, het oude stam-hertogdom, ofschoon met begrensde macht, aan het Agilolfingische geslacht gebleven was. Onder de Saxen schijnt Widukind tijdens den strijd met Karel wel invloed op alle vertakkingen te hebben uitgeoefend, doch het is meer dan betwijfelbaar, dat hy ooit door den Saxischen stam als algemeene Hertog erkend is geworden.

Even als Karel, na Thassiloos afzetting, in Beieren slechts Goo-graven in plaats van den stam-Hertog bestaan liet, zoo stelde hy ook — veellicht

na eene nieuwe goo-verdeeling — Koninklyke Graven over de Saxen en Friezen aan.

Intusschen hadden de door hem onderworpen Germaansche stammen hun oud recht behouden, zooals dat ook den overigen stammen in het Frankenrijk door de Merovingen gelaten was. Op deze wijze is den Germaanschen stammen hun overoude zelfregeering gebleven. Den goo- en mark-genoten blijft het recht toegestaan tot het nemen van eigene besluiten omtrent hunne gemeenschappelyke aangelegenheden, en de rechtspraak blijft den standgenoten toevertrouwd. Doch, daar de Graaf als Rechter de rechtsgedingen in 's Keizers naam leiden moet, en — wat weldra van nog grooter invloed worden zal — daar de Meiers of Voogden der alom in het rijk verstrooid liggende koningsgoederen, [1] domeinen, als genoten der goo- en markvergaderingen een overwegenden invloed bekomen, zoo wordt op deze wijze al meer en meer de uitoefening eener vrije gemeenteregeering voor de toekomst ondermijnd, en het rijk steeds monarchaler ingericht.

De vrijheid der rijks-onderdanen is echter boven alles daardoor in gevaar gebracht, dat het rijk-zelf, naar den aart van zijn ontstaan, een veroverings-rijk is, ja zulks door den Keizer immer meer wordt, en dat derhalven de krijgsinrichtingen de grondslagen van het gezamendlyk staatswezen blijven moeten. Karel de Groote beschouwt, naar echt Germaansche wijze, de vrije mannen te recht als de eigendlyke weerbare kracht van den staat; daar hy zich echter genoodzaakt heeft gezien, de opgeroepenen steeds by herhaling in den veroveringskrijg over de grenzen te voeren, zoo is hy hierdoor met de ware bestemming des vrijen huisvaders: als landweer eigen grond en bodem te verdedigen — in tegenspraak geraakt. Zoo moest hy in den loop des tijds zich gedrongen zien, om tot immer drukkender maatregelen zijn toevlucht te nemen, ten einde zijn veelvuldig verzwakte legermacht voltallig te houden, en dit is den stand der vrijen reeds hoogst verderfelyk, en dreigt het nog meer te zullen worden.

Volgends het capitularia van 803, moet ieder vrije, die vier hoeven of mansen [2] als eigendom of in leen bezit, zich-zelf ten krijg rusten en voor zich of met zijn leenheer of Grave te velde trekken; wie minder dan drie mansen bezit, moet met andere bezitters of leenhouders van zulke geringe goederen in overleg komen, en een hunner door onderlingen bystand ten oorlog uitrusten.

Nog scherper zal de Keizer het omschrijven, en weldra in een nieuw capitulaar bepalen: — »Verder zullen diegenen, die leenen houden, geza-

---

[1] Dien naam bleven zy dragen, ook na de vernieuwing der Keizerlyke waardigheid.

[2] Een manse moet in Holland met een morgen van zeshonderd roeden hebben gelijk gestaan. Huydecoper in zijn uitgave van Stoke II. blz. 613. „Maar — zegt hy vroeger, blz. 595 — men noemde, in die eeuwen, zoowel alle onbepaalde grootten van Land, als de bekende Landmaten, met eenen naam, Mansus." — Dat geheele „Toegift" is lezenswaardig. — Op de Veluwe schijnt de manse zestienmaal grooter geweest te zijn.

mendlyk te velde trekken; evenzoo iedere vrije, die slechts drie mansen in eigendom bezit." [1]

Hoe Graven en Leenheeren, Bisschoppen en Abten hun voordeel met deze Keizerlyke bepalingen doen, en zich daarmede door kwellende bedriegerijen zoeken te verrijken — dat is den rechtvaardigen Keizer, tot hun geluk, nog niet bekend. Maar laten zy er niet te veel op bouwen: het zou by eene of andere gelegenheid wel eens kunnen geschieden dat hem de oogen open gingen, en dan zouden zy gewis geene reden hebben om zich te verheugen. Dan zal het blijken »dat hy, die zijn eigendom niet aan den Bisschop, Abt, Graaf of Ondergraaf wilde afstaan, door dezen immer op nieuw gedwongen wordt om te velde te trekken, totdat hy zich door verarming wel genoodzaakt ziet om, hoe onwillens ook, zijne bezitting aan zijn bestuurder op te dragen of te verkoopen; waartegen anderen, die hebben kunnen goedvinden om hun eigendom in leen te verwisselen, van krijgsdienst verschoond blijven." Dan zullen er komen klagen: »dat de geringeren tot de krijgsdienst worden verplicht, terwijl diegenen, die vermogen bezitten om zich los te koopen, te huis kunnen blijven." Dan zal het openbaar worden, al strekt het niet tot eere van den ouden Germaanschen heldengeest, dat velen zich onder de hoede van eenigen leenheer begeven, omdat zy weten dat deze geen deel aan den veldtocht nemen zal. Ja — dan zal zelfs het afschuwelyk wanbedrijf aan het licht komen: dat er zijn, die zich niet hebben ontzien om een moord te plegen, wanneer zy gevaar liepen om uit hun schuilplaats gehaald en tot de krijgsdienst gedwongen te worden. [2]

Aldus zijn, ten gevolge van den drukkenden last dien de heirban op deze wijze opleverde, ontelbaar velen der vrije grondbezitters aanmerkelyk verminderd en tot den lageren rang van leenmannen overgegaan; de grondslag is gelegd tot een toekomst, waarvan men zeggen zal: »Het getal der vrije grondbezitters is zeer versmolten." En al zal dit nu juist niet zoo plotselyk geschieden, en al blijft nog altijd het aantal der gewoon vrijen niet onbelangrijk — het is toch een verschijnsel dat bedroeft, dat den blik op de toekomst somber maakt. Een groot deel dier schoone hoeven, die gy hier in talloozen getale ziet verspreid in het uitgestrekte heerlyke landschap aan uwen voet, thands leenhoeven, behoorde voorheen tot de vrije eigen-erfde bezittingen.

Intusschen ligt het reeds in de natuur van het leenwezen-zelf dat de macht van den krijgshaften adel, en byzonder der Graven en andere hooge beambten van het rijk, wier medewerking het voor alles behoefde om de legers tot stand en te velde te brengen, ten koste der vrijen aanwies, en dat alzoo de Leen-aristokratie sterk wordt nevens het Keizerschap.

[1] Anno 807. Balusius stelt het verkeerdelyk in 805, en heeft daardoor aanleiding gegeven tot een geheel valsche gevolgtrekking van Pfister, als of de bepalingen omtrent den heirban zachter zijn geworden. Assmann, Gesch. des Mitttelalt. S. 125.

[2] Capitularia, anno 811.

XIX.

Te gelijk hiermede is onder Karel den Groote een ander, evenzeer reeds lang voorhanden zijnd aristokratiesch element tot hoogere beteekenis gekomen: de Hiërarchie.

Wel is de vooruitziende Keizer bedacht geweest om die macht hare grenzen af te bakenen, opdat zy geen overmacht worden mocht, maar deze maatregelen zullen slechts van kracht blijven, zoo lang een hand, sterk en geducht als de zijne, en van zooveel wijsheid onderschraagd, den staf voert der waereldheerschappij.

In de eerste plaats is de macht der hoogere geestelykheid reeds aangewassen door de gemelde omstandigheden by den heirban; maar de Keizer versterkte haar ook opzettelyk, op verschillende wijze, zoowel terwijl hy bovendien een vaste kerk-ordening grondvestte, als byzonder dáardoor, dat hy den Paus tot eersten Bisschop des rijks verhief, en aldus de eenheid der kerk bevestigde. Overigends is zijne opvatting der hooge bestemming van de Kerk en hare verhouding tot den staat zeer juist. Uit achting en eerbied voor haar doeleinde, dat zich verder dan het stoffelyk leven uitstrekt, heeft hy haar eene zekere zelfstandigheid toegekend, zonder nochtans daarby te vergeten, dat zy noodwendig ondergeschikt moet blijven aan de ordening van den staat, en zich geene plaats aanmatige daar buiten, veel minder daar boven.

Zoo stelde hy de verkiezing der geestelyken door de gemeente in, maar behoudt echter het recht van bevestiging aan het opperhoofd van den staat.[1] Tot onderhoud der geestelykheid werd overal de stipte betaling der tienden ook door de wetten des rijks ingescherpt;[2] maar ofschoon hy te gelyk het recht der kerk, om hare grondbezittingen uit te breiden, in stand heeft gelaten, naardien hare inkomsten nog niet voldoende zijn, om de middelen te bestrijden, die ter bereiking van heur grootsch doel moet leiden, zoo yvert hy daarentegen nadrukkelyk tegen het misbruik, daarby uit de hebzucht der geestelyken en het bygeloof der leeken ontstaan.

Thands reeds peinst hy er over, om het by een uitgeschreven wet te keer te gaan; en wanneer hy een capitulaar zal geven over de vragen, door de Keizerlyke Zendboden aan de Bisschoppen en Abten te richten — dan zal het gewisselyk heeten: »Men moet hun vragen, of diegene de waereld hebbe afgezworen, die daaglyks rusteloos bezig is om zijne bezittingen op allerlei wijze te vermeerderen, terwijl hy den armen lieden de zaligheden des hemels voorhoudt, of hen met eeuwige straffen der helle bedreigt, en, in den name Gods, rijken en armen, van eenvoudig gemoed, om den tuin leidt, zoodat zy zich van hunne goederen ontdoen, en hunne rechtmatige erfgenamen onterven."[3] Om het onbetamelyke van dergelijken

[1] Deze wet werd echter niet overal in uitvoering gebracht, en geraakte, vooral door nalatigheid van Karels opvolgers, weldra geheel in onbruik.

[2] Deze tienden schijnen evenwel niet voordurend betaald geworden te zijn. Zie de gants niet oppervlakkig bestudeerde dissertatie van J. van de Graft (Middelburg, 1856). blz 43.

[3] Volgends de beroemde capitularia van 811.

de gestrengheid der wetten en dier handhaving (waaraan hy het geenszins ontbreken laat!) — maar bovenal door zorg voor de ontwikkeling en beschaving des volks, ofschoon die slechts zeer langsaam vorderingen maken kan.

De gedachte daartoe lag in het doel der christelyke Kerk, en de Keizer laat er zich boven alles aan gelegen liggen, om de geestelykheid, die gerekend mag worden byzonder in 't bezit der Romeinsch-christelyke kennis te zijn, niet slechts op allerlei wijzen aan elken invloed der bomoejingen van aardschgezindheid te onttrekken, maar bovendien laat hy geene gelegenheid ongebruikt voorbygaan, om hen te wijzen op de hooge bestemming van hun ambt, en hen, by overtreding zijner wetten, zelfs te tuchtigen.

Even als zijn vader Pepijn, keert hy met gestrengheid het heilloos misbruik van verkoop der geestelyke ambten en waardigheden,[1] een misbruik, dat zoo oud is als de rijkdom der Kerk.

Zoo ook heeft hy, in navolging zijns vaders, den geestelyken verboden om de wapenen te voeren, in den oorlog te trekken, op de jacht, te gaan. Daarby heeft hy het hun onophoudelyk ingescherpt, dat zy hun leven naar de kerkelyke verordeningen, de canons, hebben in te richten; dat ieder Bisschop jaarlyks zijn sprengel bereize, en het volk onderwijze. Hy wil gehoorzame onderdanen, maar hy zoekt den grondslag dier gehoorzaamheid in verstandelyke ontwikkeling, niet in domheid of bekrompenheid. Onder invloed van Paulus Diaconus heeft hy in 782 een schrijven doen rondgaan, over het herstellen van texten in de boeken des bybels, waarin hy verklaart, dat hy het zich ten plicht acht, om de studie der wetenschappen ook door zijn eigen voorbeeld te bevorderen, en in 't byzonder sedert geruimen tijd de door onwetendheid der afschrijvers bedorven boeken des Ouden- en Nieuwen verbonds naauwkeurig herstelt. Te gelijk beroept hy zich op het voorbeeld zijns vaders. Zoo als deze den kerken van Gallië gezangen gegeven had, zoo wilde hy haar met een reeks van voorlezingen beschenken; daartoe had hy zijnen vertrouwde Paulus Diaconus opgedragen, »om uit de geschriften der katholyke kerkvaders, als van wijd-uitgestrekte velden, bloemen te verzamelen en tot een krans te winden, en deze had dan ook reeds voorlezingen voor den gantschen jaarkreits in twee banden samengesteld."

In zijn voortreffelyk schrijven van 787 heeft hy by alle Bisschoppen en Abten ernstig aangedrongen, »dat zy zich met yver op de wetenschappen, inzonderheid op de taalstudie, zullen toeleggen, opdat zy daardoor de heilige Schriften recht mogen verstaan; tot dit doel echter moeten als leeraren mannen worden gekozen, die vlijt en bekwaamheid toonen om anderen te onderrichten."

Tot verheffing der godsdienst is hy in 't byzonder bedacht geweest op de invoering van een geregeld kerkgezang, waartoe hy orgelspelers en

[1] Naar Simon den Tovenaar, die de wondergave voor geld meende te koopen, simonie genoemd.

zangers uit Italië heeft doen komen; ook is het bevel van hem uitgegaan, dat die geestelyken, die niet in staat zijn om zelf sermoenen te vervaardigen, de door hem bezorgde Latijnsche vertalingen uit de Grieksche kerkvaders moeten bezigen, en daaraan een sermoen in de Vaderlandsche sprake verbinden.

Om degelyke geestelyken te vormen, heeft hy instellingen van hooger onderwijs doen oprichten, naar het voorbeeld van die reeds in Engeland bestonden. Alkwijn grondvestte een zoodanige hoogeschool in Tours, 793, en later in Parijs, en terwijl door zijn invloed scholieren naar York werden gezonden om afschriften van boeken te nemen, gaf hy het voorbeeld tot het oprichten van boekerijen aan de hoofdscholen.

By een bezoek in het beroemde klooster van Monte-Cassino schijnt Karel allereerst het denkbeeld te hebben opgevat, om het kloosterwezen in geheel zijn rijk naar de voortreffelyke regelen der Benediktijnen te verbeteren, gelijk hy dat later werkelyk ten uitvoer heeft gebracht; sedert dien tijd is er allengs een reeks ontstaan van wel-ingerichte kloosterscholen, deels geleerde, deels voor het volk. [1]

Aan de kerk moet bovendien, naar Karels oogmerk, een geregeld volks-onderricht worden verbonden. Reeds ingevolge zijne vroegste wetten, moet de openbare godsdienst-oefening ook aan het onderwijs des volks ten nutte worden gemaakt; vervolgends heeft hy er byzonder op aangedrongen, dat ieder priester aan de hem toevertrouwde gemeente het Gebed des Heeren en het Geloof naauwkeurig inprente, haar in de godsdienst onderrichte, en yverig vermane tot godsvrucht.

Toen hy de kloosters, by de invoering der regelen van Benediktus, tevens verplichtte tot de oprichting van zangscholen, heeft hy te gelijk zijn waereldlyken ambtenaren bevolen, om het volk de wetten voor te lezen, te verklaren, en zich daarna door vragen te overtuigen, dat het ze begrepen had; tevens gelastte hy, »dat iedereen zijne zonen" — van dochters is nog geen sprake — "naar de school moet zenden om de letters te leeren, en dat die knapen daarmede vlijtig moeten voortgaan, tot dat zy wel onderwezen zijn."

Een schrijven van Bisschop Theodulf van Orleans aan de geestelyken van zijn sprengel (reeds vóor 800) toont duidelyker aan, wat yverige voorstanders der kerk ter uitvoering van Karels doel bevorderlyk achtten. »De priesters" — aldus heet het daar — »moeten in alle plaatsen scholen hebben, en wanneer een geloovige hun zijne kleinen tot onderwijs wil overgeven, zoo zullen zy niet weigeren dezen aan te nemen, maar hen in tegendeel met alle liefde onderricht geven. Zij zullen daarvoor volstrekt geen loon vorderen, maar mogen alleen ten geschenke aannemen wat de ouders der kinderen hun uit erkentelykheid vrijwillig aanbieden."

Deze bepalingen ontdekken overigends te gelijk de klip, waarop de inrich-

[1] In de abdy van Monte-Cassino toont men nog heden ten dage den steen van rood marmer, waarop de Koning, in de lente van 787, voor het graf des heiligen Benediktus lag neergeknield.

ting van volksscholen in deze dagen weldra zal moeten stranden: de invoering van den schooldwang verdraagt zich evenmin met de geaartheid des Germaans, als de geestelykheid kan worden bewogen om, uit vrije aandrift, een last op zich te nemen, die haar geen tastbaar voordeel aanbrengt.

XXII.

's Keizers yver voor hooger ontwikkeling en de verspreiding daarvan onder het volk, doet zich in 't byzonder kennen door de oprichting van een geleerden kring onder zijn hofstoet, die zich de beschaving der Vaderlandsche taal ten oogwit stelde, zoodat de Vorst zelf is aangevangen om daarin een Spraakleer te ontwerpen; Duitsche namen heeft hy den maanden en windstreken geschonken, Duitsche volkszangen heeft hy verzameld en doen opschrijven.

Met dat alles is het niet te ontkennen, dat, ten gevolge van den geheelen toestand des tijds, de invloed der Romeinsche Letterkunde het overwicht heeft, zoodat in de toekomst nog weinig te verwachten valt omtrent het te voorschijn treden van eenig geschrift in de volkstaal, naardien dezer ontwikkeling natuurlyk nog verre by het Latijn ten achter staat.

Hoe nu 's Vorsten yver voor de beschaving zijner volken met zijnen christelyken godsdienstzin gepaard gaat, spreekt zich ook dáarin uit, dat hem de zorg voor armen en noodlijdenden, vooral onder zijne geloofsgenoten, innig ter harte gaat. Even als hy aalmoezen zendt voor arme christenen in de landen van Azië en Afrika, zoo is het ook voornamelyk om hunnent wille, dat hy de vriendschap zoekt der Vorsten aan gene zijde der zee, om den christenen, die onder die heerschappij leven, verlichting en bystand te verschaffen. De schoonste getuigenis van den milden zin, die den christen-Keizer van het Westen even als den verre rondom in het Oosten heerschenden Kalief Haroen al Rasjied bezielt, geven de betrekkingen tusschen hen beiden. De Kalief moet, naar men wil, niet slechts 's Vorsten gezanten het bezoek aan 't heilig Graf hebben toegestaan, maar ook deze geëerbiedigde plaats onder zijne Vorstelyke macht hebben gesteld.

Het aangeknoopt verkeer van Karel den Groote met den beroemden Kalief, den beschermer van wetenschap en kunst, strekt ook ter bevordering der beschaving van het christelyk Westen, dat daarin door de Arabieren in menig opzicht verre overtroffen wordt.

Op dergelijke wijze houdt de Keizer, niettegenstaande verschillende moeielykheden, ook een vriendschappelyke betrekking met den Beheerscher van Byzantium staande, hetgeen wederom aan de beschaving zijner onderdanen niet dan voordeelig kan zijn. [1]

In zijne betrekking tot verwijderde volkeren is de Keizer bovenal zoo veel mooglyk bedacht geweest op het behouden of bevestigen des vredes,

[1] Het schijnt zelfs, dat hy in 812 van Keizer Michaël een vormelyke erkenning zijner Keizerlyke waardigheid erlangde, ofschoon deze, by de dikwerf gewelddadige throonsverwisseling in Byzantium, door Michaëls opvolgers niet altoos als verbindend is beschouwd.

en op afweering van gewelddadige verstooring van orde. Op zulk eene wijze heeft hy zijn aanzien bevestigd by de christen-Vorsten in Spanje zoowel als by die in Schotland en Engeland, terwijl hy wel het voornemen heeft, om zich met dezen tegen de Noormannen te verbinden, zooals hy met genen tegen de Arabieren verbonden is.

Wat zijne schepping in de toekomst van de zeerooverijen dezer beide vijandelyke volken dreigt, is zijn vooruitzienden blik niet verborgen! daarom heeft hy in de Noordzee tegen de Noormannen, in de Middellandsche zee tegen de Saracenen krijgsvloten uitgerust.

Hoe yverig hy op de bevordering der stoffelyke ontwikkeling van den landbouw en de nyverheid bedacht is, zal u blijken uit de inrichting der Koninklyke hoeven of landgoederen. Even groot in zorg voor het kleinste zoowel als voor het grootste, heeft hy die hoeven, door zijn persoonlyk toezicht, tot ware voorbeelden van landhuishoudkundige inrichtingen gemaakt.

In zijne huwelyks- en huiselyke betrekkingen verschijnt hy niet onberispelyk, maar toch als een liefhebbend en gemoedelyk huisvader. Door de Keizerin Fastrada, met wie hy het langst in den echt verbonden was, doch die hem slechts twee dochters schonk, schijnt hy zich al te zeer te hebben laten leiden. Nadat drie gemalinnen hem door den dood ontrukt zijn, heeft hy slechts tijdelyke verbintenissen aangeknoopt.

De opvoeding zijner kinderen leidde hy zelf, en by zonen en dochteren beiden deed hy reeds in hunne vroege jeugd de grondslagen leggen tot eene hoogere vorming van den geest; eerst daarna werden de zonen, zoodra zy den geschikten leeftijd bereikt hadden, in paardrijden, in krijgs- en jacht-oefeningen onderwezen, terwijl de dochters, naar de gewoonte des tijds, onderricht ontfingen in spinnen en weven van wolle, en in andere vrouwelyke handwerken, waaronder

Het schildren met de naalde

geen kleine plaats beslaat.

Van zijne dochters heeft hy menige verdrietelyke zaak beleefd, omdat hy, uit al te groote vaderlyke liefde, zich niet van haar wilde scheiden, maar ze tot aan zijn dood by zich wenschte te houden.

Ziedaar een overzicht, zoo helder en duidelyk als gy het u in dezen saamgedrongen omvang wenschen kunt. [1] Thands zal het uwe, niet mijne schuld zijn, indien gy er niet met warme belangstelling op aandringt, om sommige dezer zaken ook in de nabyheid te aanschouwen; maar bovenal en het eerst, indien ge niet erkent, dat het zeldsame tijden zijn, die een man aan hun hoofd zien van zooveel omvattend, ja van zoo reusachtig en heerlyk een begrip, om het welzijn van den staat, onder zijne hoede gesteld, in alle deelen op vaste grondslagen te vestigen, en om het volk, aan zijn zorg toevertrouwd, waarachtig gelukkig te maken, langs den

[1] Zie deze uitmuntende uiteenzetting by Asman, Gesch. des Mittelalters, S. 120 — 138.

eenig onbedrieglyken weg die tot volksgeluk leiden kan: den weg der christelyke beschaving. [1]

XXIII.

Ofschoon wy, na dit uurtjen van rustig overpeinzen, tusschen ruwe maar hechte en zware muren den door smalle openingen hier en daar spaarzaam verlichten slingerenden trap weder afdalen, is het echter nog niet om het paleis te verlaten.

Doch — al heeft Ermold de Zwarte evenzeer hier de vaerzen kunnen toepassen, die hem de bewondering van Ingelheims hofgebouw zal doen ontboezemen.

> Daar, aan den lokkenden stroom van den Rijn is de plaatse gelegen,
> Die rijk met pracht is getooid, duchtig met wallen versterkt;
> Waar zich de huizing verheft, door honderde zuilen gedragen,
> Talrijke poorten daarby, velerlei woningen ook.
> Duizend poorten en deuren, en duizende bogen der zalen
> Zijn door de machtige hand van kunstige meesters gebouwd. [2]

toch zal ik u niet ten tweedemale de pracht van bouwstijl en inrichting te bewonderen geven.

Gy hebt nog andere bezoeken te brengen.

Wellicht verlangt ge thands weder eens menschen te zien; wenden wy ons alzoo het eerst naar een der vertrekken, die door eenig lid van het groote en uitgestrekte hofgezin worden bewoond. Er heerscht dan genoegsame overeenkomst in den bouw en de inrichting dier verblijven, om u in hoofdzake een voorstelling van het meerendeel te kunnen maken, wanneer ge èen daarvan goed hebt opgenomen.

Gants geene somberheid heerscht in deze galerij: helder vloeien de zonnestralen door de rondbogen op den ingelegden steenen vloer, en het geldt ook weder aan deze plaats, even goed van dit paleis als van dat te Ingelheim: alles ademt licht en vreugde, die zoowel uit het lachende landschap door de open vensters binnen stroomt, als van het prachtige schilderwerk en de schoone pylers en kolommen uitstraalt. Het is vooral van hier, dat men het meest vrije en ruime uitzicht over den rijken omtrek heeft, en dat zal ook wel de oorzaak zijn, waarom de bouwmeester hier zulk breed vensterwerk heeft aangebracht. Sommige kolommen, van zwartgroenen edelen terpentijnsteen, of van wit-graauw, of ook van wit kristallyn marmer, versterken u in het al vroeger opgevat denk-

---

[1] Meer dan wenschelyk ware het, dat — eerbiedshalven zeg ik niet onze staatmannen — de politici onder ons (de heelen, maar vooral de halven, en alle mogelyke politieke breuken daarby ingesloten!) eens van meet af een studie maakten op het leven diens Vorsten uit de negende eeuw. Zy zouden leeren: dat ook langs den weg van bezuiniging en cyfers — maar daarop in lange na niet het eerst, het heil des volks en der maatschappij moet worden nagestreefd.

[2] Abt Ermold had de pracht, die hy bezingt, met eigen oogen aanschouwd. Hy schreef zijn gedicht in 826.

ler

re
ar
g

n
n

2.

KAROLINGISCHE OUDHEDEN.

n. v. d. Kellen

Vertrek en Meubelen.

beeld, dat menige reeds voorhanden zijnde Romeinsche bouwstof hier opzettelyk, en gants niet met slechten smaak, is aangebracht. [1]

Verschillende vertrekken komen in deze galerij uit; begeef u, daar ge keuze hebt, naar die daar aan 't einde: de deur is er meer dan half geopend, gy kunt er alzoo onbelemmerd binnen zien.

Het is een vierkante, vrij groote ruimte, waarvan de vlakke muren geverwd zijn. De ondiepe, tamelyk vlakke zolderwelving steunt op ronde bogen, die op schraagsteenen rusten, waarvan slechts een viertal — twee aan het raam en twee aan deze deur — de kapiteelen van dunne pylers uitmaken. De bevloering bestaat uit estrikken, die, op hunne kanten nevens elkander geplaatst, een regelmatig ruitwerk vormen.

Alzoo is dat alles niet byzonder rijk.

Toch is het geen verblijf voor een ingenoot van lagen rang, en in die dwaling zult ge ook niet vervallen, want gy hebt de bewoners reeds opgemerkt, hem en haar beiden, en den levendigen kleine bovendien, die u recht geeft om te vermoeden, dat hier echtelyk geluk heerscht.

Echter is het thands de moeder alleen — in heur eenvoudig huisgewaad, met den kapvormig omgeslagen sluier of lange huive, van sneeuwwit Augsburgs linnen [2] — die zich bezig houdt met het knaapjen, dat haar, gewis tot zijn groote vreugde, in de diepe vensternis, voor het door een middenpyler in tweën gedeelde rondboograam, iewat staat voor te snappen, dat het moederharte goed doet, en haar den zoeten glimlach des geluks om de lippen lokt.

Ernstiger — neen, dat is hier een zeer misplaatst woord — liever, afgetrokkener bezigheid spant de aandacht des vaders in. Klerk, rentmeester, zich in wetenschappelyke oefening verdiepende Edelman, of wat hy ook zijn moge — hoe eenvoudig de verciering is van zijn huisgewaad, zoo bewijzen kleur en stoffe toch genoeg, dat hy een man van niet daaglykschen rang moet zijn. Zijn glansend blaauwe lijfrok van fijne wol is zichtbaar van dien Frieschen arbeid, die reeds in de vorige eeuw den roep had van de beste te zijn, en de Keizer-zelf heeft ook witte, graauwe, blaauwe en bonte mantels van dit doek als geschenken aan Kalief Haroen gezonden. De helder groene hozen zijn vervaardigd van die lichte maar dichtgeweven stof, die wy uit het zuiden ontfangen, en die den naam van baragan draagt. Zijne roode schoenen schijnen my toe uit een fluweelachtig of fijn wollen weefsel te bestaan, maar verzekeren durf ik dat niet, omdat ze ten deele verborgen zijn tusschen de drie-pootige voeting van den lessenaar, die voor hem staat op een verlenging van zijn niet hoogen maar toch breeden armstoel.

»De ranke vorm des lessenaars, met zijn gebogen standert, ten ge-

---

[1] Zie van deze en andere plaatsen, die, aan Ingelheim ontleend, op Niumage toegepast zijn, behalven Erm. Nigellus, lib. IV. v. 179 — 282, vooral ook Abb. von Mainzer Alterth. V. S. 6 — 17.

[2] In de tiende eeuw was Augsburg ten minste reeds door zijne linnens vermaard. Zei Hüllmann, Städtew. des Mittelalters, S. 261.

makke van des schrijvers knieën, naar 't my toeschijnt, vormt een in oog loopend kontrast met den zwaren stoel!" zegt ge,

En toch is dat oordeel voorbarig.

Wanneer ge naauwkeuriger oplet, zult ge ontwaren dat die halfron vorm, die oppervlakkig zelfs iets plomps heeft, is gebroken niet allee maar zelfs zeer wordt verlevendigd door twee rijen bogen — éen bove en éen beneden — rustende op korte en, stevigheidshalven, dikke kolon metjens; dat een met loofwerk vercierde lijst de benedenste bogen dek terwijl de ruimte, die er nu nog tusschen de bovenste kolommetjens ove blijft, voor de eene helft met uitgesneden vierkanten en starren, voor d andere helft met ruitwerk en doppen is vercierd. Den kleurzin des tijd geenszins den byzonderen smaak des bezitters moet ge het wijten, dat d gantsche zetel, beschilderd en verguld als hy is, u wat bont voorkomt,

Dat het blad van den lessenaar ook is beschilderd, en zelfs wel zee fraai, met beeldwerk misschien, of met bloemen of arabesken, zou i haast denken, omdat het overdekt is door een kostbaren, met franj gezoomden, afhangenden doek, waarop de perkamenten kwartijn ligt, di den ernstig ingespannen schrijver bezig houdt.

Aan de beweging zijner hand ontwaart ge al spoedig dat hy rustig maar evenwel niet al te vlug arbeidt. Durft ge hem echter meer nab treden, dan zult ge u overtuigen, dat by hem de invloed van Alkwijn aanprijzing zichtbaar is, en dat het handschrift, waaraan hy bezig is tot dezulken van dezen tijd zal behooren, die zich door zuivere en smaak volle uitvoering zullen blijven onderscheiden. Dat hy niet by uitstek vlu werkt, kan bovendien nog eene andere oorzaak hebben: wellicht zou he hem sneller afgaan, wanneer hy met de hoekige Merovingische letter schreef, waarin zijn schrijfmeester hem weleer heeft geoefend; maar h is met zijn tijd medegegaan, en het zijn de kleine Romeinsche letters — en waar het te pas komt ook de grooten — die zich langsamerhan achtereenvolgends uit zijne pennetrekken ontwikkelen. [1]

Uitmuntende inkt, waarmeê hy schrijft!

»Geen wonder!" andwoordt hy u met zekere tevredenheid, terwijl h het mes, dat hem ook dient om de regellijnen in het perkament aan t geven, uit de linkerhand in de rechter doet overgaan, en er zijne pe meê aanpunt: »Geen wonder — 't is inkt, vervaardigd door de monnike der abdy van Tegernsee; [2] en welke andere kan daarby halen?"

Na zulk een inlichting verwondert gy u volstrekt niet meer over he glansende vocht dat hy roemt, en gy werpt uw blik, na dien nog ee oogenblik te hebben doen rusten op dezen stoel, over de andere zetel in het vertrek. Eenheid van vorm vindt ge er zoo min in, als gelijkhei van gemak. Die, waaruit de Vrouwe is opgestaan, en die schijnt samen-gesteld uit een grooten ronden bak, wiens helften met den bodem aa elkander zijn bevestigd, dunkt u meer bruikbaar dan fraai, en in iede

[1] Lorentz, Alc. Leben. S. 192.
[2] In Opper-Beieren.

een in 't

nalfronde
t alleen,
n boven
kolom-
en dekt,
ns over-
voor de
des tijds,
, dat de
komt,
wel zeer
zou ik
franje
igt, die

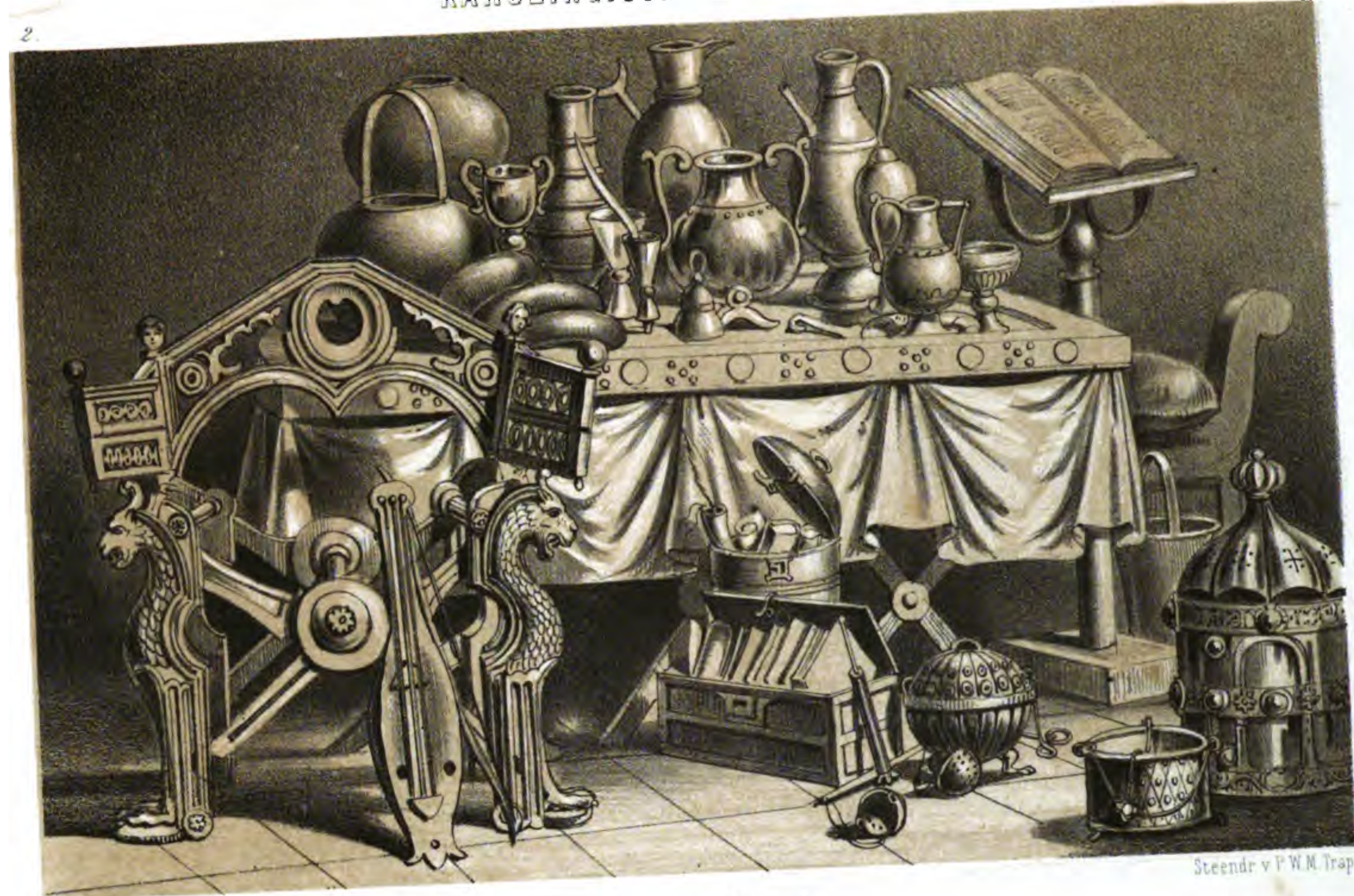
rustig,
er naby
Alkwijns
ezig is,
smaak-
ek vlug
zou het
letters
aar hy
ters —
erhand

wijl hy
aan te
ne pen
nniken

er het
g een
zetels
heid
men-
aan
ieder

KAROLINGISCHE OUDHEDEN.

2.

Huisraad en Meubelen.

geval gemakkelyker dan de overigen, vooral dan dat logge driekant, met zijn pylervormigen rug, dat wel een voorbeeld van wansmaak heeten mag, en, schoon ook door het fijnste dons in fluweel gekussend, altoos een lastige en onzekere zitplaats moet aanbieden; gy ziet echter metterdaad, dat de meening, alsof de stoelen in 't algemeen van rugleuningen ontbloot zijn, bezijden de waarheid is. [1]

Beter is het met de rustbedden gesteld.

Dit, aan uw linkerhand, roept u vroegeren tijd voor den geest. Dat het goed slapen is op zulk eene sponde, herinnert ge u nog uit de dagen toen ge omwandeldet by een vorig geslachte, en op menige hoeve de u gastvrij aangebodene ruste genoot. [2]

By de slaapplaats ter rechterzijde aarzelt ge echter byna om haar een ledikant te noemen: de zware bouw, die de vier stijlen der kribbe verlengt tot kolommen, als steunsels van een dakvormigen hemel, noopt u veeleer om te spreken van een bedstede; hetgeen trouwens wel de oudste algemeene naam voor iedere slaapplaats zal zijn. Peluw en kussens, hoewel hun uiterlyk een zekeren schijn van hardheid bezit, zullen denkelyk toch wel met dons, minstens met vederen gevuld zijn. De bontkleurige sprei schijnt my uit de zelfde wolachtige stoffe vervaardigd als het kleed, dat langs het houten, afzonderlyk gedekte blad der tafel by wijze eener drapeering neerplooit.

Nu ge langs de eene om den pyler geslagen helft des gordijns, dat het voorkomen van tapijtwerk heeft, opwaart ziet, werp dan te gelijk ook eens een blik naar de van 't gewelf afhangende koperen lamp; ofschoon zy volstrekt geen aanspraak op schoonheid van vorm kan maken, is het echter zichtbaar, dat de werkman getracht heeft om der bruikbaarheid ook toch nog eenige cierlykheid by te zetten. Intusschen vrees ik, dat zy over het ruime vertrek een wel wat al te karig licht verspreiden moet, zoodat de bewoners, by eenige byzondere gelegenheid, zeer spoedig hun toevlucht zullen moeten nemen tot kaarsen, of tot fakkels, die, ouder gewoonte, door dienaren in de hand worden gehouden.

Er is echter niets dat ons kan verlokken, om tot die late ure in dit vertrek te blijven vertoeven: in tegendeel hebt ge het recht om meer te zien, en u daartoe elders te wenden.

Of we het voor 't oogenblik by de meubelen en het huisraad hielden? Dan open ik u deze deur.

XXIV.

Het is wel ietwat schraal licht, dat er in dit vertrek valt, maar er was ook volstrekt geen hel-verlichte ruimte noodig, toen men omzag naar eene geschikte gelegenheid om inderhaast eenig huisraad en meubelen, voor het oogenblik buiten gebruik, by elkander te bergen.

[1] Weinhold, Deutsch. Frauen, S. 836. De afbeeldingen op mijne beide platen zijn ontleend aan de Vigne, Strutt, Lemaitre, en Seré.

[2] Zie Dl. I. blz. 62, 77 en 78.

Wat al terstond uw aandacht trekt, is dat prachtig gestoelte, welks samenstelling en uitvoering met elkander in degelykheid wed-yveren. 't Is ongetwijfeld een kostbaar, en daardoor zeldsaam meubelstuk, dat men slechts alleen in een Vorstelyk paleis verwachten kan. Dat het evenwel geen goud is, al blinkt het u gulden tegen, daarvan hebt ge u reeds van naby overtuigd, doordien op sommige plaatsen de oirspronkelyke stof, het brons, door het trouwens niet dun opgelegde verguldsel heen schemert. Vooral is dit het geval met de zitting-steunsels; waaruit ik aanleiding neem om te vermoeden, dat zy eerst met een onderlage, 't zij dan van hout of metaal, worden gedekt, eer het fluweelen of satijnen kussen wordt gelegd, waarop de Vorst zich nederzet, om er te throonen in majesteit. De koppen van het fantastiesch gedierte dat ten voeting strekt, en welks oogen uit blinkend gesteente bestaat; de rozetten, die als schroeven zijn aangebracht; de hoofden op de hoeken der rugleuning, ja geheel het ornament zoowel als de gantsche samenstelling, geeft den vervaardiger recht op den roem van een kunstenaar in zijn vak te worden genoemd.[1]

Tegen den throonstoel heeft — wat overigends by een haastige overbrenging niet bevreemden kan — deze of gene dienstknecht of slaaf en rebeke geplaatst, met welk drie-snarig muziek-instrument, dat door een strijkstok wordt bespeeld, gy aldus mede ter loops kennis maken kunt.

Eigenaardiger echter is het, om eerst, of ten minste naauwkeuriger, een blik te slaan op de lantaren, die ter uwer rechte staat. Deze is evenzeer opmerkelyk in hare soort, al is het een arbeid van over de zee, en door een Angel-Saxischen kunstenaar gewrocht. Wel zijn de lichtgaten slechts met dunne hoornen schijven, en nog geenszins met glas gesloten; wel moogt ge, naar uwen eenvoudiger smaak, die vrij groote gekleurde steenen overtollige cieraden heeten — de drie banden, die den cylinder omringen, zijn zoo net en zuiver van bearbeiding, en de kap, met hare gevarieerde luchtgaten, is zoo volkomen in evenredigheid met het geheel, dat het onrechtvaardig zou zijn, den meester in zijn werkstuk niet te eeren.

Ik voor my stel de lantaren verre boven de hanglamp, die er nevens staat, een weinig meer op den voorgrond: ofschoon veel kleiner van stuk, verkrijgt zy door de eentónigheid van haren vorm, mager vercierd met ruitwerk en rondjens, zelfs iets plomps.

Van veel beter bewerking is daarentegen weder dat wyrookvat — dat wel tot de Keizerlyke kapel zal behooren — en evenzeer die daarby liggende kleine schalen, by welk laatste geraad gy kunt opmerken, dat er geen sprake is van een evenaar, daar alleen de balans zich in den hanger beweegt, en het oog alleen de zuiverheid van het evenwicht moet bepalen.

Waart ge nu nog een volslagen vreemdeling in het boekwezen van dezen tijd, ik zou u een oogenblik meer bezig houden met den inhoud dier beide lederen koffers, dan met hun uiterlyk; thands wil ik u, met

[1] Deze zetel wordt gewoonlyk de throon van Dagobert genoemd, door Eligius vervaardigd, ofschoon daarvoor volstrekt geen historiesch bewijs bestaat.

betrekking tot het eerste, slechts opmerksaam maken op dien horen, aan wiens rand de beide koordjens reeds de geschiktheid tot een draagbaren inktkoker aangeven, terwijl de daarin achtergeblevene schrijfpen dat bovendien bevestigt. Aan de koffers-zelf kan alleen de sluiting, door middel van een kramslot, waarby de kram aan een riempjen is gehecht, iets merkwaardigs voor u hebben, omdat zy u bewijst, hoe oud deze soort van eenvoudige sloten is.

Meer verscheidenheid, zoo niet rijkdom, biedt de daarachter oprijzende disch, wiens afplooiende draperie niet zoo lang is als by dien in de kamer die wy zoo even verlieten; hierdoor wordt een gedeelte zichtbaar der schragen, waarop het stevige en met een hoogen vercierden rand omgeven blad rust.

Dat ge hier op den hoek een drietal ringbrooden vindt, van die soort die men op reis aan een stok over den schouder draagt, moet gewisselyk der zorgeloosheid van een of anderen bediende worden geweten. Maar behalven dat, is er hier genoeg, wat als een staal der kunstvlijt van deze dagen verstrekken kan. Let vooreerst op dien blinkenden zilveren beker; cieraads-, meer dan nuttigheidshalven voorzeker, van een paar ooren voorzien. De gehengselde ketel, een bierketel wellicht, doet u denken aan een dergelyke in het vertrek des schrijvers. De kannen, met en zonder tuit en oor herinneren u den ouden vorm, waarvan zy eene voortzetting zijn. Een paar echter hebben iets nieuws. Ik spreek niet van die met het maanvormig handvatsel, noch van de vaasvormige, met een deksel getopt; maar van de twee-oorige, met heur netten paerelrand om den hals, en in evenwicht rustende op een voetstuk; en in de tweede plaats van die cierlyke schenkkan op een gesteelde schaal, beiden in 't vuur verguld, zoodat het hier, gelijk by den zetel, máar minder verdacht, slechts schijngoud is wat u tegenblinkt. Der drinkschale daarnevens zult ge geen fraaie bewerking willen ontzeggen, en daarna hebt ge dan ook slechts luttel oog voor die koperen bel en dien groen glazen kelk, terwijl ge in het kelkvormig metaal, dat met spitsen voet in een vierkant plankjen steekt, met eenige verwondering een inktkoker herkent, waarin de pen des schrijvers nog is nagebleven.

Ook hier is gewis nog kortelings een schrijver aan den arbeid geweest. Gy zult dat bevestigd vinden, wanneer ge daar, by dien ter-zij-geschoven hoog-gekussenden stoel, naar dien lessenaar treedt, die van zoo eenvoudig maar te gelijk van zoo stevig maaksel is, dat hy voor meer dan een enkel geslacht dienst zal doen. Sla slechts een blad van dien perkamenten foliant om, en gy zult zien, dat het nog niet volschreven is.

Dit zij u genoeg. By den inhoud zullen wy thands niet staande blijven, verzekerd als ik ben dat wy later nog wel eens meer boeken zullen zien, en leeren kennen. Laat ons thands by het huisraad en de meubelen blijven, en, na het meer daaglyksche, ook eens iets kostbaarders gaan bezien.

Tot mijn leedwezen kan ik u niet de drie prachtige zilveren schotels toonen, die tot de uitnemendste zeldsaamheden van 's Keizers kunstschatten

behooren, minder nog om de stoffelyke waarde, dan om de bewerking de eerste toch geeft eigendlyk u een gezicht van de hoofdstad der chris tenwaereld, het trotsche Rome, de tweede levert u den aanblik van he weinig minder prachtige lievelings-oord des eersten christen-Keizers, Kon stantinopel; de derde eindelyk stelt u de gantsche waereld voor oogen. De blik op deze kostbaarheden is ons, jammer genoeg, onthouden, en in vergelijking van dit, is het slechts een geringe schadeloosstelling die ik kan aanbieden.

Laat ons evenwel toch dit kleine vertrekjen binnengaan.

XXV.

Er is hier geen pracht van muur- of glas-schilderwerk; er blinke hier aan de wanden geen spiegels van zilver, van glas, of van kristal niet eens zelfs van staal, ofschoon de laatsten in het paleis vrij algemeen en de eersten in de Keizerlyke vertrekken gants geene zeldsaamheid zijn En toch is er prachts genoeg by een.

Treed eens naar het openstaand raam, waaruit ge het gezicht heb op een binnenplein, met een der torens en een gedeelte der omwalling van de burcht. Zie dan in de nabyheid van dat venster deze kleine, ui smalle reepen van kostbaar hout vervaardigde tafel, waarop eenige voor werpen staan, wel geschikt om, al had ge nog niets anders gezien, een goed denkbeeld op te vatten van de kunstvlijt dezes tijds.

Die zilveren beker — al herinnert zijn schaal u den oirvorm deze soort, by de oorlogzuchtigsten der oude Germaansche stammen in gebruik den hoofdschedel — legt geen kwade getuigenis af van den smaak en de bekwaamheid zijns vervaardigers; en oordeelt gy hem te zeer met di ingezette edelgesteenten van verschillende kleuren overladen — vergee dan niet, dat de weelde in een vroege beschavings-periode altoos een zekeren open zin voor overladenheid met zich voert: de smaak heeft vee loutering noodig, eer zy de schoonheid van het eenvoudige leert waardeeren en er de juiste mate voor vindt. [2]

In den tweeden beker, daarnevens, zoudt gy, by een haastig oordeel gevaar loopen u te bedriegen: hy bewijst meer voor de handigheid dan voor de kunstvaardigheid des genen, die hem aldus hebben samengesteld. Het zilveren voetstuk is Frankische arbeid, de agaten kop daarentegen heeft zijn oirsprong in den vreemde, en behoort tot een vroegeren tijd: 't is vermoedelyk een kunstwerk uit de dagen der Ptolomeën, en, hetzij door kooplieden naar het westen gebracht, hetzij door dezen of genen

---

[1] De waereld-deelen, voor zoo verre zy toen bekend waren; waarschijnlyk zal de Ptolomeïsche voorstelling hier ten grondslag hebben gestrekt.

[2] Deze beker behoorde eenmaal aan de kerk van sint Remy te Rheims, blijkends een inschrift op den voet. „Les lettres de cette inscription sont celles du temps de Saint Louis, elles semblent même peut-être plus anciennes. Le travail est oriental, et le dessin rappelle l'architecture de plusieurs monuments byzantins, entre autres celle de S. Sophie de Constantinople, dont il imite les pleins-cintres." Histoire de l'orfèvrerie — Op Lemaitres platen by Le Bas komt hy te recht onder Karolingische oudheden voor.

bewerking:
der chris-
ik van het
zers, Kon-
r oogen.[1]
len, en in
g die ik u

r blinken
n kristal,
lgemeen,
heid zijn.

cht hebt
mwalling
eine, uit
ge voor-
ien, een

n *dezer*
ebruik,
en de
iet die
vergeet
os een
ft veel
rdeeren

oordeel,
eid dan
gesteld.
ntegen
n tijd:
, hetzij
genen

zal de

nds een
t Louis,
rappelle
de Con-
maitres

KAROLINGISCHE OUDHEDEN.

Zilveren beker. Agaten beker. Drinkhoren. Schaakstukken. Schaakstuk (Geschenk van Kalief Haroen.)

voornamen Romein van vroeger achtergelaten. In elk geval, de goudsmid — een man, zich der eerwaardigheid van zijn kunstvak niet weinig bewust, sedert Eloy Remens Bisschop werd en vervolgends zelfs een plaats onder de heiligen bekwam — de goudsmid toonde dat hy weg wist met den ouden kop: hy stelde er een rijk bewerkt voetstuk onder, en maakte hem aldus tot een zeldsamen beker, waardig om te prijken op een Vorstelyken disch. [1]

Echt inheemsch, echt Germaansch van afkomst daarentegen, is de drinkhoren die daar achter staat. Rustende op een zilveren adelaarsklaauw; aan zijn opening met een zilveren rand geboord; aan zijn punt mede met een zilveren beslag en klapwiekenden vogel vercierd, zou hy zelfs een Einheriër [2] in Walhalla in verrukking brengen; evenzeer is hy, zoowel als zijns gelijken van minder aanzienlyk voorkomen, in blijvende achting by de zonen der Franken en andere Germanen, en behoudt zijne eervolle plaats op het dressoor en den disch van Edelen en Vorsten. Gy zoudt er zelfs kunnen vinden, even rijk van beslag als dien ge voor u ziet, en bovendien nog met snijwerk van bloemen en beelden in het hoorn vercierd.

En zie nu, wat ge waarschijnlyk het allerminst nu reeds zult hebben verwacht, ook een drietal stukken van dat diepzinnige spel, dat, uit het Oosten overgenomén, den Vorstentytel Sjah in het harder klinkende »scaac" behouden heeft. In hoeverre de bronskleurige olifant van oirspronkelyk of slechts nagevolgd Oostersch maaksel is, zou ik niet durven bepalen.

Van den wagenmennenden krijgsman (Koning — of springer, paard?) laat zich lichter een Westersche afkomst gissen. Maar de getorende olifant, van Koninklyke ruiters omringd, bovendien een Vorstelyken, van lijfwachten omgeven persoon op den rug dragende, en met den snuit een te paard zittenden ruiter omslingerende, van wien het wel schijnt of hy den kornak naar beneden heeft gesleurd: die zoo zeer samengestelde figuur, allerkunstigst gesneden, zal ongetwijfeld den beeldenaars in 't yvoor wel tot nayver en ontwikkeling prikkelen, maar zy is geen inlandsche arbeid, integendeel: zuiver Oostersch. Onder de geschenken, door den Rechtvaardigen Kalief [3] aan Karel den Groote gezonden, bevond zich ook een schaakspel, en het waarlyk fraaie stuk dat gy voor u ziet, behoort daartoe, en maakt er ontwijfelbaar één der beide Sjahs of Koningen van uit. [4]

Wat er zich nu verder in deze kleene ruimte aan uw oog voordoet, is

---

[1] Deze beker, nog onder den naam van Coupe de Ptolémée bekend, is door Karel den Eenvoudige aan de kerk te St. Denijs geschonken.

[2] Zie Dl. I. blz. 102.

[3] Niet ten onrechte merkt Prof. Vreede aan, dat het zonderling is, een man als Haroen — „de moordenaar zijner zuster, de moordenaar van den Vizier Giaffar, die hem zoo lang met getrouwheid had gediend, de moordenaar van het geheele geslacht der Barneciden" — den naam al Rasjied, den Rechtvaardige, te zien dragen. Zie den Tex en van Hall, Nederl. Jaarb. voor Regtsgel. en Wetg. IV. 195 — Aan Karels roem hebben Voltaire, Gibbon, Kotzebue, Scherr, en de romanschrijver Sue te vergeefs geknaagd. Misschien heeft Voltaire, een der ellendigste historici, die ooit een grooten naam verwierf, de anderen op dat voetspoor verleid.

[4] Opzettelyk heeft de bekwame teekenaar hier de schaakstukken iewat te groot voorgesteld, opdat de vorm door de verkleinde voorstelling niet te veel lijden mocht.

niet van dien aärt, dat ge er lang by behoeft stil te staan. Schotels en schalen, niet alleen van verschillenden vorm, maar ook van verschillende stof: van glas en marmer, zoowel als van zilver; kelken en bekers van edele metalen zoowel als ván aardewerk, en dergelijken meer — dat hebt ge nu reeds elders in 't paleis gezien, of zult het gewis hier of by eenigen Edelman nog meermalen zien.

Toch moogt gy het paleis niet verlaten, zonder er alvorens ook nog een paar andere plaatsen te hebben bezocht.

XXVI.

De eerste daarvan zoo heimlyk en voorzichtig mooglyk, want het is eene afdeeling van het gebouw, waar niet ieder die het begeeren mocht zoo rustig den vrijen toegang heeft.

In hoeverre zulks echter verholen geschiedt, valt — helaas — wel niet te betwijfelen. Wanneer ge dat eens vroegt aan den grijzen Angilbert, den tegenwoordigen Abt van het heerlyke Saint-Ricquier, den grooten geleerde, die zich eene boekerij van twee honderd handschriften verzameld heeft, den roemrijken dichter, dien Karel zijn Homerus noemt — de oude man zou blozende zich den tijd herinneren toen hy nog 's Keizers klerk was, en de schoone oogen van Bertha, Karels tweede dochter, hem de borst in gloed hadden gezet. — Bespied eens den jongen geestelyke, die van tijd tot tijd aan 's Keizers hof verschijnt, wanneer hy wordt toegelaten by de oudste Princes Rotrude, — hare houding tegenover hem by hun samenzijn zal u doen zeggen: »Dat is de hartelykheid eener moeder jegens een geliefd kind."

En Graaf Rorik aarzelt niet om hem zijn wel beminden zoon te noemen.

Gy herinnert u, hoe wy vroeger bespraken »dat hy van zijne dochters menige verdrietelyke zaak heeft beleefd;" gy zult nu te gelijk begrijpen dat de vertrekken, die wy thands zoo behoedsaam zijn binnen getreden, het vrouwenverblijf uitmaken.

Dit is het rustigste gedeelte van het gantsche paleis. Het geheele waas, dat er over deze vertrekken ligt, doet reeds denken aan een zachter verkeer dan dat der ruwere mannen, al zijn die mannen ook Edelen.

Naar den arbeid die hier wordt verricht, heet men het vrouwenverblijf ook wel de weefplaats, soms zelfs het werkhuis, en ofschoon dit laatste ons wel ietwat hard en van te grove beteekenis klinkt, is het echter een passende naam, want zelfs hier aan het hof besteden de Princessen met hare vrouwen en maagden van verschillenden rang zoo min den tijd aan ledigheid, als op ergends een kasteel of eenige hoeve.

Hier brengt het vrouwelyk gezin den meesten tijd door. Hier wordt gesponnen en geweven, genaaid en gestikt, en de yverige bezigen geven het geener Grieksche Penelope in rustigen arbeid toe. Daar het de vrouwen zijn die in de behoefte aan kleedingstukken en menig pronkwerk van tapijten en andere, ook fijnere stikkerij, zelf voorzien, is er altijd bezigheid in overvloed. Dezen zonderen het vlas en de wolle af, die, behoorlyk

gehekeld en gezuiverd, geschikt zijn om op het rokken te worden gebracht, en voegen die soorten te zamen. Anderen, met het rokken tusschen de kniën of ook wel in een voetstel bevestigd, houden zich bezig met dien overouden vrouwelyken arbeid, die by de Germaansche stammen nog zoo echt inheemsch is, van de armste eigenhoorige tot aan de Edelste Rijksprincesse — het spinnen.

Is de ruwe stoffe aldus tot draden gevormd, zoo wordt het gesponnen garen of de met kammen gekaarde wol op den weefstoel gebracht, en het is hieraan vooral, dat de kunstvlijt der vrouwen zich kennen doet.[1] Zy weven er kunstrijk bontgekleurd doek, zoowel als eenvoudig linnen en sterke wollens. En dat is niet eerst sedert onlangs. Voor twee eeuwen waren de Angelsaxische nonnekens reeds bekend, die met zelfvervaardigde prachtige kleederen hare minnaars beschonken.[2] Het behoort in ieder goed ingericht huis, dat er altoos voorraad van stoffen zij, opdat men nimmer in verlegenheid gerake, wanneer men een vreemdeling, een gast, een vriend, of een leenman wil beschenken, of wanneer een plotselyk opgekomen feest, of welke dergelijke gelegenheid dan ook, een byzonderen voorraad van kleederdosch noodzakelyk maakt. Dan moet er naar schaar en naald worden gegrepen, en Vorstinnen achten zich voor dien arbeid niet te gering, maar stellen het zich ter ernstige taak. Rustig zetten zy de schaar in laken als in doek, ook in het kostbaar uitheemsche, dat door een vreemden koopman is aangevoerd; van hare vrouwen omgeven, knippen zy de kleedingstukken, en terwijl zy ieder de taak der samenstelling van verschillende deelen aanwijzen, nemen zy-zelf daarvan ook nog het hare op zich.

De naad wordt met byzondere zorgvuldigheid behandeld; die hem zichtbaar laat, kan den roem niet dragen dat zy eene goede naaister is; daarom legt men er zich op toe om hem òf tot in het onzichtbare fijn te stikken, òf met eenig oplegsel te bedekken, zoodat, in beide gevallen, het kleedingstuk als uit één geheel geweven schijnt.

Nu kunt ge evenwel niet meenen dat Vorstinnen en Edele vrouwen zich immer en geregeld met dezen arbeid bezighouden, of dat hy haar de meest geliefkoosde is; integendeel: als de laatste kunt ge voorzeker het stikken en borduren noemen. Tot in het hooge Noorden strekt zich

---

[1] Weinhold ontleent aan het Ant. Tidsckr. 1846/8 de volgende beschrijving van een oud-Noordschen weefstoel, die waarschijnlyk met den oud-Germaansche in hoofdzaak geheel overeenkomt. „An den Webebaume, welcher drehbar auf zwei Pfosten ruht, ist die Kette unmittelbar und nicht durch die Traden angemacht. Das Werft wird durch eine Stange der Mitte, die auf zwei Pflöcken liegt und über welche die Kette gezogen ist, gespannt, am meisten aber durch die Gewichtsteine, welche unten an die einzelnen Fadenbündel gebunden sind. Ein grosses lanzetförmiges Gerät von Fischbein dient den Einschlag festzuschlagen, welcher durch einen scharfen Knochen in Ordnung gehalten ist, — Es wird stehend gewebt. — Altnord. Leben, S. 321. — Eene afbeelding van zulk een weefstoel wordt gevonden in Worsaae Afbildn. S. 123.

[2] Op grond des schrijvens van Hieronimus aan Demetrius werd op het Concilie van Aken, 816, den Nonnen het spinnen en weven aanbevolen, als de beste bezigheid in hare ledige uren.

dat zelfs uit, en »borda skögul," borduurmaagden, is daar eene dichterlyke uitdrukking voor vrouwe.

En dat borduurwerk bepaalt zich niet tot voorwerpen van geringen omvang. Het zijn niet slechts zijden banden en boorden, die zy met kleuren en gouddraad doorvlechten en met edelgesteenten bezetten; het is niet alleen op de prachtigste kleederen, en op de plechtgewaden die zy als een geschenk voor de geestelyken bewerken, dat zy met zijde, met goud, zilver en edelgesteenten letters, figuren, bloemen, en allerlei beeldwerk stikken; dat zy de prachtige banieren vervaardigen, waaronder hun vader, gemaal of verwant de zijnen verzamelt en aanvoert tot den strijd — kunstwerken, die waarlyk reusachtig mogen worden genoemd, danken dikwerf aan die tedere vingeren hun bestaan. De dom van Aken, 's Keizers lievelingsgebouw, is trotsch op zijn reusachtig koepelmuzief, waar ge, op een gulden grond, met roode starren bezaaid, een heerlyk beeld van Christus aanschouwt, met blinkenden kruis-nimbus, en het lange ondergewaad met een purperen mantel overplooid; de feestzaal van het paleis te Ingelheim roemt op heur onvergankelyk schilderwerk, de daden voorstellende van Ninus, van Cyrus, van Phalaris, van Romulus, van Hannibal, van Alexander den Groote — waarschijnlyk naar Orosius — zoowel als die van latere, van Christen-Vorsten: van Constantijn en van Theodosius; daarby de overwinning van Karel Marteel op de Friezen; de verovering van Aquitanië door Pepijn; eindelyk Karel-zelf, de kroon des overwinnaars op de lokken, te midden van zijn glorierijkst feit — de ten onderbrenging der Saxen.

En toch — dunkt u het tapijtwerk, dat ge hier in deze zaal, gelijk in meer anderen van het paleis, de wanden bekleeden ziet, zooveel minder verdienstelyk van uitvoering?.... Welnu — dat schilderwerk met de naald is door de Princessen en hare vrouwen ten uitvoer gebracht; en niet alleen haar is deze bekwaamheid eigen, maar gy zult die òok ontmoeten by menige Edelvrouwe van dezen tijd. Dat zy ter vervaardiging van zulken keurigen arbeid voorbeelden behoeven, en die van in- of uitlandsche schilders, of vreemde — Byzantijnschen of ook wel Oostersche — borduurwerken ontleenen, ligt overigends in den aart der zake, en verkleint volstrekt de waarde van haren moed en harer bedrevenheid niet. Het te durven aanvangen en aldus te volvoeren, verdient reeds op zich-zelf lof en eere.

En zie hier, op het fulpen kussen van dit kruisstoeltjen, dat wel een vouwstoeltjen schijnt, ter goeder ure ook een werkstuk liggen van dien aart, die wel niet tot de groote borduurwerken behoort, maar dat toch by uitnemendheid geschikt is, om u een denkbeeld der bewerking in 't algemeen te geven.

Zoo als gy ziet, is het een deel van eenig tooisel, dat wellicht als goudboordsel den zoom eener tunicelle of van een dalmatiek vercieren moet; misschien moet het ook dienen als een kunstrijk verciersel om den ondersten zoom eener alba te boorden. Het geeft eene voorstelling van het beeld des Heilands, als waereldrichter throonend op den zetel zijner heer-

2

BORDUURWERK UIT DE 9E EEUW.

lykheid,
gelisten:
›majestas
byschrifte
guren —
lijnen me
welfsels r
stemmend
Op die
zich naar
figuren, l
met goud
zijde gew
zich door
Beziet
vervaardig
stikte zw
Hebt
doen opr
zich als
Maar
is vervaa
en hier t
woord op
welke w
Dat h
slechts
landsch
ascetisch
streven
even al
maar v
zijn aan
is er
halve-m
onderzo
komt
minare
om hi
Maa
der n
te we
West
voorb
samen
deze

ykheid, omgeven van de gevleugelde symbolische voorstelling der Evangelisten: het menschengelaat en dierenaangezicht. Ter rechter zijde dezer »majestas Domini" ziet ge in staande houding de drie Apostelen, door byschriften kenbaar gemaakt: Petrus, Simon en Filippus. Deze apostelfiguren — wier overigends vrij drooge omtrekken byna als evenwijdige ijnen met elkander loopen — staan onder een drievoudigen boog, wiens welfsels rusten op bladvormig gewerkte kapiteelen, die volkomen overeenstemmend zijn met het voetstuk hunner kolommen.

Op die kolommen verheffen zich tusschen de bogen kleine torens, die ich naar boven eenigzins in den vorm eener minaret verdeelen. Al de iguren, het architektoniesch en ander bywerk zoowel als de beelden, zijn net gouddraad gestikt. Slechts de vleeschdeelen zijn van geelachtig witte ijde gewerkt. De grond wordt gevormd door een tedere purperstof, die ich door een toon van donker violet als »Keizerlyk purper kennen doet.

Beziet ge het kunstwerk aan de achterzijde, dan blijkt het u, dat de ervaardigster op dicht geweven linnen heeft gearbeid, waardoor de ingetikte zware gouddraden een behoorlyken ondergrond vinden.

Hebt ge eenige kennis van borduurwerk, dan behoef ik u ook niet te loen opmerken dat het geheel met den langen steek is uitgevoerd, en ich als een vrij regelmatige, horizontaal loopende vlamsteek doet kennen.

Maar vraagt ge my thands, of ik u verzekeren durf dat het werkelyk hier s vervaardigd? Of het misschien niet uit den vreemde herwaart is gebracht, n hier tot voorbeeld moet dienen?.... Ik mag my daar geen stellig andvoord op vermeten, maar in elk geval geeft het u een volkomen denkbeeld, op velke wijze de Edelvrouwen in Frankenland de borduurnaald hanteeren.

Dat het overigends, ook zelfs al is het hier aan deze plaatse voor nog lechts weinige uren volwrocht. wat zeer goed zijn kan, naar een uitandsch voorbeeld is bewerkt, daarvan kunt ge u overtuigd houden. De scetische, streng hiërarchische houding der figuren, die niet het minste treven naar de uitdrukking eener persoonlykheid verraadt, spreekt wel, ven als het bouwkunstig bywerk, voor een Byzantijnschen oirsprong; naar vergeet niet, dat de namen der apostelen met Latijnsche letteren ijn aangewezen, waartoe een Griek zich gewis niet verledigen zou. Ook s er nog iets: die herhaaldelyk by elkander voorkomende kruisen en alve-manen; en juist dat is in staat om ons eenig licht te geven in het nderzoek naar de afkomst. Dat vermengen van kruisen en halve-manen omt zeer algemeen by de Siciliaansche Mooren voor; en legt ge dan die ninaret-achtige torens mede in de schaal, dan zoudt ge veel grond hebben m hier aan Siciliaansch-Moorschen arbeid te denken.

Maar nu nog ten slotte, eer ge dit merkwaardig kunstvoortbrengsel ler negende eeuw weer op zijne plaats legt: er is niets om mijn gevoelen e weerspreken — en de samenvloejing van drie elementen, Byzantijnsch, Westersch, en Moorsch, leidt er my bepaaldelyk toe — dat verschillende oorbeelden hier den grondslag hebben gelegd tot eene eigene en vrije amenstelling, die bewijst op welk eén belangrijken trap van ontwikkeling leze kunst hier reeds geklommen is.

XXVII.

En nu ook oog voor iets anders: — ziedaar muziek-instrumenten.

Dat bewijst, dat deze hoofsche vrouwen minstens by hare kunstbezigheid ook nog hare kunst-uitspanningen hebben.

In de eerste plaats deze harp, die in heur Gaelischen naam ook te gelijk heur eigendlyk moederland doet kennen. [1] De eenvoudigheid en cierlykheid, waarby goud noch kleuren gespaard zijn, van dit instrument — waarvan Fortunatus reeds voor twee eeuwen zong:

Romanusque lyra, plaudat tibi Barbarus harpa —

bewijzen tot welke hoogte van volmaking het reeds is gebracht. Deze hier telt twaalf snaren, maar dat getal loopt by anderen zeer uit een, zoodat ge er by sommige tot zelfs twee-en-twintig tellen kunt. Wanneer ge nu misschien meemt, dat ge thands eene van een kleiner soort voor u ziet, dan bedriegt ge u: in 't algemeen zijn ze van deze grootte, alzoo draagbaar, en wanneer by 't bespelen het beneden-einde op den schoot rust, komt de hals van het speeltuig zelden hooger dan het hoofd des spelers.

Die een weinig kleinere harp dáar, van den vorm eens gelijkbeenigen driehoeks, die vijftien snaren telt, behoort vooral by de Saxen te huis, en draagt daarom den naam van Saxische harp.

Eenigermate kunt ge hiertoe ook rekenen die twee zeer eenvoudig gevormde speeltuigen, wier gedaante veel overeenkomst heeft met een rond boograam, waarvan een der beide stijlen tot een handvat is verlengd. Zy zijn van een zeker getal snaren voorzien, somtijds niet meer dan vier, groot genoeg, om ze met kleine stokjens te bespelen. Zy dragen den naam van choron of chorus, en hebben dezen laatste — die het denkbeeld met zich brengt van verschillende speeltuigen in een enkel vereenigd — gemeen met dat vreemdsoortig speeltuig hier, welks vorm u eenigzins aan een blaasbalg doet denken: een naam die er minder ongepast dan ietwat plomp voor zou zijn, want het is een blaas-instrument.

De chorus is niets anders dan een soort van fluit. Een dubbele metalen buis vormt het lankwerpig vierkant, dat, overtrokken door een huid, den luchthouder of luchtzak uitmaakt; aan de eene zijde daarvan bevindt zich in het midden het mondstuk, en aan de zijde daartegenover steken de fluit-openingen uit." [2]

Maar nader nog dan de choron verbindt zich aan de harp het psalterium, [3] dat steeds zijn klankboôm van boven heeft, en even als de harp met beide handen wordt bespeeld, of ook, naar willekeur, met éene hand

---

[1] Le nom de la harpe porte dans son étymologie gaélique la preuve de sa veritable patrie. — Lecroix et Seré, le Moyen Age et la Renaissance, T. IV., Instr. de mus. f. XII. r.

[2] In lateren tijd werd de chorus een soort van tympanon.

[3] Het psalterium moet niet worden verward met het psalterion, dat in de dertiende eeuw verschijnt, en een gants anderen vorm heeft.

en zelfs met de stift. Het twee-en-twintigsnarig psalterium dat ge hier ziet — van hout of van koper, ik kan dat op 't eerste gezicht niet zoo terstond bepalen — heeft eenigzins de gedaante van een schild; maar er zijn er evenzeer rond, vierkant, lankwerpig en driehoekig, terwijl sommigen ook zijn voorzien van een verlenging of uitstek, dat door den bespeler, gemakshalven denk ik, over den schouder wordt gelegd; allen stemmen daarin overeen dat men ze naar willekeur met handen of met een stift bespeelt.

Maar nu ik u achtereenvolgends opmerksaam meen te moeten maken op dezen triangel en die lier,[1] by wier vervaardiging het zelfde vormbegrip schijnt te hebben voorgezeten, en op dien twaalf-snarigen cyther — onder welke speeltuigen er evenzeer worden gevonden van tien of van twintig snaren[2] — hebt gy met een zekere verbazing het oog gericht op dat kolossale snaar-speeltuig, dat u het voorkomen schijnt te hebben eener reusachtige gitare.

Dat is een organistrum.

Dit speeltuig, van twee klankgaten voorzien, is bespannen met drie snaren, die in trilling worden gezet door het draaien van een sleutel, waaraan een radertjen verbonden is. Acht beweegbare toetsen, op den hals aangebracht, en zich verheffende of zich leggende, naar willekeur des bespelers, brengen terwijl de begeerde veranderingen in de tonen te weeg. Er zijn altoos twee personen noodig om het organistrum te bespelen; zy houden het op hunne kniën, en terwijl de een de toetsen slaat, draait de ander den sleutel. Op den klank af zoudt ge wanen een klavier te hooren.

Maar luister werkelyk......

Daar is muziek beneden op het plein.

Alzoo haast u, en laat ons van deze gelegenheid gebruik maken om speeltuigen van den Karolingischen tijd ook in werking te zien.

XXVIII.

Een niet onbelangrijk tooneel.

In het midden van een vrij uitgestrekten halven kring — gevormd door eenige Edelen en krijgslieden van rang, waarby zich, op zoo kleine verwijdering als het verschil van stand gedoogt, een aantal minder aanzienlyke beambten, vrije dienaren en krijgslieden heeft gevoegd — staan onder den rustigen lommer eener oude linde, een viertal personen: twee mannen, een knaap, en een vrouw; een vijfde persoon, een grijzaart, zit nevens

---

[1] „Psalterium triangulaire," of, zooals Isidorus van Sevilla het noemt, Canticum. De afbeelding, Seré ontleend, is uit de negende eeuw. „Il n'est plus question de cet instrument aprés le dixiéme siécle." Lacroix.

[2] Het getal der liersnaren beliep van vier tot acht. Gewoonlyk waren het darmsnaren, maar er komen ook voor van geel koper en een vermenging van zilver en goud. De klankbodem, steeds beneden aan het speeltuig, bestond meest uit hout, soms echter ook uit metaal, yvoor, of schildpad.

hen. Deze zijn het, wier welluidende tonen bekoorlyk ruischen over h voorplein van het paleis.

De vrouwe bezit volstrekt geen schoonheid. Wel ontbreekt het he lankwerpig gelaat niet aan regelmatigheid van lijnen, maar zy is mag en bruin, en heur blonde lokken zijn door de zon byna rood geschroei Het speeltuig dat zy hanteert is een Noordsche lier — wier vorm vei moedelyk den grondslag tot dien des vedels heeft gelegd — die zy m de linker hand schraagt, terwijl zy er met de vingeren der rechter zoe luidende tonen aan ontlokt.

In uitmuntende harmonie daarmede is de muziek van den knaap. Leve dig en vlug, en met veel geoefendheid beweegt hy den metalen strijkst langs de eenige snaar die, over een kam loopende, zijn speeltuig bespan Het is een monocordion, dat gewis veel studie vergt om zulk e verscheidenheid van tonen voort te brengen, als die knaap het afdwing

De jongste der drie mannen bespeelt een blaas-instrument, waarvan terstond de verwantschap in het oog valt met den chorus, dien ge stra in de vertrekken der vrouwen vondt. Ook hier herkent ge den choru maar in eenvoudiger samenstelling. De luchthouder is rond, en daart verlengt zich slechts een enkele, in een dierenkop eindigende pijp, voo zien van zes klankgaten, waardoor de speler, terwijl het vlak zijner han zijn instrument tot steunsel dient, met de vingeren de liefelyke fluittone beheerscht.

En de grijzaart?.... Ook zijn speeltuig aarzelt ge niet een naam t geven, op grond van wat ge straks reeds hebt gezien.

't Is een psalterium; en te recht maakt gy de opmerking, dat he juist een dezer instrumenten is van die soort, waarvan ik u straks spral die een klankbevorderend verlengstuk bezitten, dat te gelijk op den link schouder des spelers rust, en alzoo diens gemak in de behandeling bevorde

Maar nu de middelste dezer drie mannen — die daar staat zonder ee speeltuig, en te gelijk zoo gemakkelyk en onbevangen, om niet te zeg trotsch, als een der aanwezige Edelen luiert — voedt hy zich, als parasiet, met de verdiensten van hen, die zich zoo vlijtig tonen in hunne ku

Het schijnt wel zoo.

Maar de muziek is ten einde. De mannen en de knaap hebben hu speeltuigen ter zijde gezet.

De vrouw evenwel niet.

Zullen wy dan ook een solo hooren op de lier?

Zie eens toe: de luierende schijnt uit zijn onverschilligen trots te waken. Hy slaat zijn korten blaauwen mantel, die tot hiertoe zijn gro met oranjekleurige boordsels gezoomden lijfrok bedekte, over den re arm te rug.

De zijnen hebben zich gezet; hy-alleen staat; allen die den krin hoorders uitmaken vestigen hun oog op hem.

Wat verwacht men?

Dat weet ik niet. Maar zeker is het, dat hy geene teleurstelling want nu hy met eene eenvoudige beweging der hand aanvangt te spr

en over he

rt het her
zy is magr
geschroei
vorm ve-
die zy me
chter zoe

ap. Leven
strijkstok
g bespant
zulk een
afdwingt
aarvan t
ge stral
chorus.
en daarui
pijp, voor-
ijner hand
fluittonen

en maar te

n, is het
rakt zich.
den hare
g bevordert
onder eenig
; te zeggen
ch, als een
nne kunst?

ben hunne

ts te ont-
groenen,
n rechter

ring der

g baart,
spreken,

TOONKUNSTENAARS UIT DE NEGENDE EEUW.

gaan er blikken rond in dien luisterenden kring, die elkander schijnen te zeggen: »Ziet toe — dat gaat goed worden!"

Een zacht, harmoniesch liergetokkel ruischt onder de linde, en aldus vangt de spreker op eenigzins zingenden toon aan.

Etzel — de machtige man
Aan land en luiden —
Een broederbond sloot hy,
Vast gevestigd,
Met Apuliëns Prinslyken heerscher:
D' edelen Ermenrijk.

„Bondgijzels wisslen wy,
„Bevordrend den vrede."
Dus bevalen de Vorsten.

Etzel zond Osid, zijn neef, en twaalf genoten.
Van zijne zijde zond Ermenrijk
Walther van Wasgenstein,
Den zachtzinnigen zoon zijner zuster,
Daarby twaalf dappere degens.

Toen telde Walther vier winters,
En zeven zag hy by Etzel verzwinden.
Twee winters toefde hy daar, toen
Hildegon herwaart kwam,
Ilias dochter, den Jarl van Grieken,
Zeven winters slechts oud,
Zedig, en zuiver van harte.
Zy nu zagen elkander
Naauwlyks nog —
Daar flikkerde flonkrend
De vlamme der minne, meer dan vluchtig,
In beider boezem, badend in heil.
Etzel echter, der Hunnen Edelste
Op Susats cierlyk slotpaleis,
Vernam dat door 't noodlot eerst namaals.

En terwijl de tonen der lier met een zachten, zielvollen galm ruischen onder de linde, poost de spreker een oogenblik, als wil hy de aandacht zijner hoorders aldus sterker spannen.

Dan vervolgt hy weder

Etzel gaf een gastmaal
En een ruischenden rondedans,
In zijn geurende gaarde der kruiden.
Daar, heimlyk verholen, hield Walther
De hand Hildegondes.
Hoeveel zy bespraken
In 't heimlyk gesprek,
Door geen loerend oor beluisterd!

Een lieflyk gefluister trilt van de snaren der lier, en vaart zwijmend op, in het lispelend lindegebladert.

De spreker gaat voort.

Walther, de waardige, sprak:

„Hoe lang, o beminlyke maagd!
„Houdt ge, gehoorzaam aan Ercaas hand,
„Etzels des heerschers huis?
„Dat, voorwaar! was deeglyker daad,
„Dat ge my volgdet naar 't erf mijner vaadren,
„'t Verblijf mijner wakkre verwanten."

Zy, de zedige, sprak zacht:

„Dat ik, ver van huis en heim,
„Verre van minnende magen.
„Als dienende dochter moet dingen
„Naar Ercaas gunst, des Hunnenbeheerschers
„Geliefde gemalin —
„Mag u dat spooren tot spotten?...."

Walthers willig andwoord was:

„Jonkvrouw! gy zijt van 't hooge Huis
„Ilias, des Jarls van Grieken;
„Uw oom is Osantrix,
„Der Wilkinen waardige Vorst,
„Ik ben Ermenrijks zusters zoon,
„Des roemruchtigen Konings van Rome —
„Waarom verwijlen wy
„Langer dus hier in Etzels hof?
„Wilt gy nu wèl doen —
„Maak u dan vaardig ter vlucht:
„God minne my, gelijk ik u minne."

Toen andwoordde de Edele maagd:

„Nu ik voorwaar uw wille weet,
„Melde ik u den mijne meê.

„Vier winters slechts voeren
„Mijn baan voorby,
„Toen verscheent ge mijn ziele,
„Door 't oog aanschouwd.
„Sinds minne ik u méer
„Dan iemant op aarde.
„Zoo wijke ik met u wech
„Van hier, waarheen gy wilt."

En Walthers wederwoord was:

„Zij het zoo, gelijk gy zegt —
„Kom dan by 't dagen des dags
„Aan de buitenste burchtpoort,
„Vul u de handen met goud, zooveel
„Als gy in beiden kunt bergen:
„Van Koningin Erdaas goedren en goud
„Kent ge bewaarplaats en waarde."

„Zoo zal het zijn, gelijk gy zegt."
Aldus zeide zy zacht.

Koning Etzel bleef de aanslag
Verheimlykt en verholen,

Totdat hy de vlucht ervoer
Des wakkeren Walthers,
En der heerlyke Hildegond,
Uit Susat, zijn statig slotpaleis.

Goed en goud, in groote mate,
Voerden zy mede op de vaardige vlucht.
Beiden gingen alleen uit de burcht.
Zy hadden geen zoo goeden vriend
Dat zy aan hem 't geheim vertrouwden.

Snel en gejaagd, als in haastige onrust, hoordet ge de tonen middelerwijl de voorstelling der vlucht begeleiden. Thands is er iets dreigends in hun ratelen, dat een bange verwachting opwekt.

En na korte pooze vervolgt de spreker aldus:

Telkends by 't naadren der nacht,
Na zinkende zonne,
Trokken de getrouwen
Verder en verder voort ter vlucht.
Maar des daags, de dalen vermijdend,
Drongen ze in 't warrigst der wouden.
Walther, de vaardige, ving vogels
Met loosheid en list;
Of hy wierp in de weemlende waatren
Den hakenden hoek, en haalde
De buit uit den vlietenden vloed.
Aldus hield hy den honger verre.

Etzel intusschen, den Koning, kwam
Het naricht ter oore, hoe te nacht
Walther en Hildegond waren ontweken.
Spijtig sprak hy, gespannen
Van getergden toorn,
Tot twaalf moedige mannen:
„Zit haastig en hevig hen na!
„Breng my goud weêr en goed,
„En, heirmannen! hoort,
„Ook 't hoofd van Walther!"

Daar togen de twaalf
In dreunenden draf,
Weepsch noch wijfachtig
Maar wilvaardig en vroed,
Op der vluchtenden pad.
Koning Aldrians zoon,
De hooghartige Hagen,
Reed dien rasschen rid
Meê met de mannen.
Zoo speurden zy spoedig
Den onverheimlykten hoefslag,
En spoedden, zich-zelf
Noch de rossen sparend,
Zich in der verspieden spoor.

Meer stormend en bruisend, dan gy het by een speeltuig van dergelyken aart vermoeden zoudt, klinkt thands de snaarmuziek, en bewijst eene niet

geringe geoefendheid van de tedere vingeren die ze slaan, een niet onbeteekenende ontwikkeling van het gevoel, dat zoo juist den indruk der woorden weet te verhoogen.

En met krachtige stem hervat de spreker zijn verhaal:

Straks verried een stuivende stofwolk
Den vluchtenden 't gevaar.
Daar sprong spoedig Walther,
De geweldige in de wapenen,
Haastig van den staalhoevigen hengst.
Hildegond hief hy
Zacht uit den zadel,
Ook den geschorten schat.
Dan zette hy zich
Rustig weêr op 't ros,
Den helm op het hoofd,
De scherpgespitste speer
In de gespierde vuist.

Toen Hildegond hem in 't harnas zag,
Hoog van harte maar heftig,
Toen zeî de zachtzinnige:

„My jaagt het harte, en my jammert,
„Dat gy den twist van het staal
„Alleen tegen twaalf moet bestaan.
„Rijd liever te rug,
„En spaar lijf en leven!"

Walther sprak:
„Wees wel te moede.
„Weer uw tranen; woen niet dus!
„'k Was dikwerf in 't gedrang,
„Waar de hooge helm werd doorhouwen;
„Het schuttende schild gespleten;
„Versplinterd de scherpe speer;
„Het harnas doorhageld met houwen,
„Waar de rijzigste ruiter van 't ros zonk.
„Dat deed ik dikwerf zelf.
„Genen, daar gints — hun overmoed
„Geeft hun op my geen overmacht

En de spreker poost weer een oogenblik, als wil hy der muziek de stemming doen bevorderen waarin zijn verhaal van Walther van Aquitanië zijne opmerksame en gespannen hoorders heeft gebracht.

Maar zie nu eens het gelaat der vrouw. Hoe bezield thands, nu zy, by het heftig aanslaan der snaren, heur blikken op den spreker houdt gericht! Hare neusvleugels trillen; een lichte krulling buigt de hoeken harer lippen opwaart; heur voorhoofd schijnt breeder en hooger geworden; heur oog schittert van den inwendigen gloed, uitstralende aan haren boezem.

Is die vrouw thands niet schoon, niet waarlyk schoon?

Ik vermoed dat de spreker heur echtgenoot is; dat zy zich trotsch gevoelt op de gave, hem ten deel gevallen; dat de fiere blik, dien zy thands op de door verwachting gespannen scharen der luisterenden slaat, tot hen zegt: »Is dat niet heerlyk? Is dat niet voortreffelyk?.... En

het is mijn echtgenoot die u thands aan zijne lippen doet hangen, u, Edelen des Grooten Keizers, als ware het de Groote Keizer-zelf die tot u spreekt!"

Of zy-zelf daartoe heeft bygedragen door de begeleiding van heur levendig spel — dat vergeet zy ten eenenmale, om te fierder te zijn op zijn triomf.

Voorwaar — iedere minnende vrouw is schoon, wanneer de liefde heurs harten ontstraalt aan heur oog!

Maar de spreker vangt aan met het laatste deel van zijn lied:

Walther reed toornig hun tegen,
Geveld de vinnige speer.
Vlug als de gevleugelde wind
Stortte er stout een voorwaart.

Walther wachtte.
„Wie zijt gy?
„Vanwaar? Wie wees u den weg,
„En werwaart waant ge u te wenden?"

Dus de hooghartige held.
Maar — bleef ook 't andwoord niet achter —
Straks verhief zich de stormende strijd,
Sterk en gestreng en schrikklyk.
't Glansende goud der glinstrende helmen,
't Staal van het statige schild,
De ringen van 't ratelend pantser —
't Verdoofde en verdween en verduisterde
In het vinnig en vurig gevecht.

Vroeger nog naderde de nacht,
Dan het eind van den knellenden kamp.
Bloedig waren Walthers wonden.
Elf Edele strijders, als één man,
Had zijn staal geslingerd in 't stof.
Hagen alleen, de mismoedige man,
Nam de wijk in het wildste van 't woud.

Walther, de wakkre winnaar,
Keerde niet traag naar de plek
Waar de trouwe hem angstig toefde.
Zy wiesch zijne wonden,
Zy bond ze in 't verband.
Snel sloeg hy vuur uit de steenen,
En weldra gloeiden in 't wilde woud
De flikkerende vlammen.
Daarby bried hy den breeden rug
Eens evers, opgejaagd uit zijn krocht.
Dus versterkten zy straks
Rustig lijf en leden,
Totdat van 't bruine gebraad
Slechts de reuzige ruggegraat
De wakke[1] wervels toonde.

Hagen, terwijl door 't hooge hout
In slingering sluipend,

[1] Vochtige.

Sprong thands spoorslags
Uit struik en struweel,
Het vonkende vuur naby,
Waar Walther verwijlde.
Het zwaard zwaaiend
Dacht hy hem te dooden.

Dat bemerkte de maagd.

„Hoed u!" hield zy heimlyk aan:
„De vijand, uw vuchtel[1] ontvloden,
„Wendt herwaart zijn weg!"

Daar verhief de manhafte held
Het ramlend gerooste rif,
En hy wierp zoo geweldig een worp,
Dat de valsche vijand
Duizlend en voetslingrend viel:
Een gapende wonde in de wang,
Het oog uit de oogkas puilend.

Daar lag hy bloedend, de bloode boef.
Sprakeloos spartlende sprong hy
Half zwijmelend weêr in den zadel;
Sloeg heftig zijn hengst met den hiel,
En stoof dus heen naar Suats slot,
Om Etzel de ellende te klagen.

Thands besteeg ook de weerhafte Walther
Met de aanminnige maagd
Zijn moedigen klepper.
Zorgsaam reed hy zuidwaart,
Door 't ongebaand gebergte,
Naar den edelgeboren Ermenrijk,
En verhaalde den hoogen Heer
Zijn gevaarvolle vaart,
Maar ook roemrijke reize.

Weldra weder herwonnen zy
By Etzel den Koning eere,
Goede eere en goede gunst;
Want Ermenrijk, de milde man,
Schonk gulle giften en gaven,
Glinstrend gesteente en glansend goud,
Aan Etzel den Heerscher der Hunnen.

Dit is het lustig en luisterrijk lied
Van Walther en Hildegonde.

Aldus is het verhaal ten einde, dat ons een proeve levert van de heldenpoëzy uit het Frankische tijdvak, die tevens ook nog volkspoëzy is in den volsten zin des woords. De Keizer bemint die liederen en sagen, waarin zich het karakter des volks zoo getrouw afspiegelt. Hy, de eerste en grootste held zijns tijds, wiens naam nog lang zal klinken in de zangen der toekomende geslachten — hy heeft ze lief, die krachtige tafreelen, waarin de oude helden weder optreden te midden hunner oude

[1] Vechter, zwaard.

feiten, omstraald en verlicht door den glans dier eigene daden; hy heeft er open zin en een warm harte voor; daarom deed hy er ook een groot getal van verzamelen en afschrijven, opdat ze voor het nageslacht niet zullen verloren gaan. Ook zijnen kinderen heeft hy er liefde voor ingeboezemd, en Prins Lodewijk kent menig dier schoone zangen, »dier eerbiedwekkende gedenkzuilen onzer aloude poezy, waarin het ruwe doch heerlyk voorhistorische leven, het woud- en zeeleven der voorouderlyke reuzenmenschen zich aan ons vertoont," van buiten. [1]

En hoe ook de Edelen en krijgers met die zangen zijn ingenomen; hoe ze hun het hart warm maken en de hand doen trillen om de greep van het zwaard — zie dat slechts aan deze schare, wier luide toejuiching na heur ingespannen aandacht u wel geen ander bewijs meer zal doen vergen. En vraagt ge dat echter toch — hoor dan slechts hoe er nu zijn, die met opgewondenheid roepen om het Hiltibraths lied; anderen weder om het lied van Hilde en Hetel, zoo dat de muziek, die weder is ingevallen, er door wordt overstemd.

Natuurlyk vindt het verlangen gehoor. Beiden zullen worden voorgedragen of — mogt ge dat woord ietwat juister vinden — opgezongen.

Jammer genoeg — wy kunnen nog slechts een luttel oogenblik op deze plaats toeven. Laat ons echter ten minste nog den aanvang hooren van het oudst bekende gedenkteeken in de geschiedenis onzer letteren: een krachtige en kernige voorstelling, in een taal zoo stout als die der Noordsche Edda, en van eene epische breedte en gelijkmatigheid in den gang, die aan den trant van Homerus denken doet.

't Is het Hiltibraths-lied.

Diedrik van Bern [2] is voor Odoaker gevlucht naar der Hunnen Koning Etzel; met hem zijn getrouwe dienstman Hiltibrath. Deze heeft zijn jeugdige gade met hunnen onmondigen zoon in zijn vaderland achtergelaten. Na verloop van vele jaren keert hy naar Bern te rug, en ontmoet onder weg zijn zoon Hadubrant, die sinds tot een man is opgewassen. Zy kennen elkander niet; krijgen twist, en....

Maar het krijgshaftige voorspel der muziek zwijgt; slechts de lier tokkelt nog voort, en by dat toongeleide vangt de spreker aan:

Ik hoorde verhalen,
Dat Hiltibrath en Hadubrant,
Twee helden onder de heiren,
Elkander uitdaagden
Ten teistrenden tweekamp.
Beiden zy, vader en zoon,
De manhaftige helden,
Enger hunne pantsers persend,
Kleedden zich in krijgsgewaad;

[1] Door de overvroomheid zijns lateren leeftijds vervoerd, verbood Lodewijk de heidensche zangen, zoodat men waarschijnlyk aan hem de vernietiging onzer oude heerlyke heldenpoëzy te wijten heeft.

[2] Theodorik van Verona. — Zie overigends van dit en onze andere oude volksliederen, waaromtrent ik hier niet al te wijdloopig durf zijn, Prof. Jonckbloets Gesch. der Middenned. Dichtkunst, Dl. I, blz. 14—78.

Gordden de glinsterende zwaarden aan
Over de maliën, manmoedig
Ten kloeken kamp.

Hiltibrath, de hooge held,
Kloek van gaven des geestes —
Vriendlyk hy vroeg,
Met weinige woorden,
Hoe de vader Hadubrants heette
Onder de vrijen des volks.

Zie nu, hoe levendig de spreker verhaalt dat Hadubrant zijns vaders naam noemt. Luister, welke goedgevoelde tedere tonen het verhaal dieper doen ingrijpen, wanneer Hiltibrath, zijn eigen naam vernemende, niet wil strijden tegen dien kloeken jongeling, in wien hy zijn zoon hervindt, wiens toornige stemming hy tracht te verzachten, door hem een geschenk aan te bieden.

Merk op, hoe spreker en speelster beiden het gevoel trachten uit te drukken van den jongen held, die den grijzen krijger mistrouwt:

Hadubrant, Hiltibraths zoon,
Sprak heftig en hoog:
„Met de glavie[1] moet men
„Die giften ontfangen:
„Spits tegen spits.
„Overmoedige man!
„Loos en listig
„Tracht gy my met willige woorden
„Te verwarren:
„Gy wilt my verraden
„Met de raatlende speer.
„Even oud als vol arg,
„Zijt gy graauw van hairen
„Als vergrijsd in bedrog.
„Dit toch zeiden my zeevaarders,
„Van 't westen langs woelende waatren
„Herwaart gewenteld:
„„Dood is de dappere Hiltibrath,
„„Des heldhaften Heribrants zoon.""

Laat ons thands gaan. Zoo verlokkend en boeiend het zijn moge, om den krachtigen heldenzang ten einde toe aan te hooren — laat ons thands gaan: nog iets anders wenkt ons.

Wilt ge nu ondersweegs datgene, wat in de negentiende-eeuwsche tijdschriften onuitstaanbaar is: het »vervolg en slot"?

't Is in 't korte dit:

Ofschoon de gepantserde grijze held zich in zijn harte verzet tegen een strijd met zijn eigen kind, welks fierheid hem toch verrukt, ziet hy er zich in 't einde echter toe genoodzaakt. Dat brengt Hadubrant evenwel geen heil: hy wordt overwonnen.

Doch in de reuzenkracht die hem nederwierp, herkent hy den mach-

[1] De speer.

tigen held, die de oirsprong zijns levens is. Hiltibrath daarentegen voelt zich gelukkig boven mate in het bezit van een zoo kloekhartigen zoon. Zy trekken naar de burcht, waar de gewaande weduwe toeft op haren zoon, die haar dan vervolgends, met een onverwachte verrassing, in den vreemdeling, aan heur gullen disch ontfangen, zijnen vader en haren echtgenoot hervinden doet.

En wilt ge nu, terwijl wy door dezen overwelfden gang treden, ook nog met korte trekken den inhoud van het Lied van Hetel en Hilde?.... Luister dan.

Hagen, [1] Koning Siegebants zoon van Eyrland, heeft eene dochter, die naar hare moeder den naam van Hilde draagt. Met zooveel zorg, met zooveel angstvalligheid doet hy haar opvoeden, dat niet alleen geen man tot haar wordt toegelaten, maar zelfs zon en wind worden buiten gesloten.

Hagen is een krachtige man; maar wie zijne dochter ter echtgenote begeeren zal, moet nog stouter spieren toonen dan de zijnen. Komen er boden, voor hunne meesters biddende om hare hand — hy laat ze hangen; verschijnen er Vorsten, die dingen naar hare trouwe — hy neemt hun lijf en eere.

.Zoo wordt Hildes naam, aan dien van Hagen verhecht, een schrik in den omtrek, van naby en van verre, maar ook een prikkel voor alle stoutmoedige dapperen, om te streven naar dien duren prijs.

Hetel, Koning der Hegelingen, naby der Friezen land, [2] noodigt twee zijner kloekste helden, Froete en den wijdberoemden zangmeester Horrant, om hem de schoone Hilde tot gemalin te verwerven. Beide mannen, hoe kloek zy zijn, weigeren echter den gevaarvollen tocht te ondernemen, zonder den bystand des ouden Wates, den onvervaarden en moedigen degen, wiens naam men alom kent, zoo ver weergaloos-stoute oorlogsmoed wordt gewaardeerd.

Alzoo wordt Wate geroepen.

Niet zonder toorn verneemt de licht-ontstoken held tot wat waagstuk men zijn hulp vergt. Eindelyk laat hy zich overhalen, al is het met tegenzin; zóo verre brengt men het, dat hy zich vermommen zal als een koopman, om in dat uiterlyk naar Eyrland [3] te trekken, en daar den schijn aan te nemen, alsof hy door Koning Hetel verbannen was.

De helden vertrekken; en daar hunne loosheid hunne dapperheid evenaart, weten zy door een ongehoorde vrijgevigheid, uit hun schijnbaren handelsrijkdom voortspruitende, de gunst van den argdenkenden en overmoedigen Hagen te verwerven; zoodat zy zelfs ten hove worden genoodigd.

Dáar zijn de drie gezanten uiterst welkoom. De Edelvrouwen bovenal

---

[1] Een naam, die een geweldigen indruk moet hebben nagelaten. Graaf Hagano van 922, is volstrekt niet voldoende ter opheldering van de ruwe, trotsche en overmoedige figuur, die ons onophoudelyk uit de helden-poëzy der oude dagen tegentreedt; ook zelfs niet na de voorstelling van mijn vriend Alberdingk Thijm, die hierin anders wel het volledigst is.

[2] In Zeeland. Zie Jonckbloet, a. w. blz. 79.

[3] Jonckbloet stelt daaronder het tegenwoordige Eierland, boven Texel, voor.

zien er hen gaarne, byzonder den ouden, zonderlingen Wate, niettegenstaande hy zoo weinig hoffelykheid bezit, dat hy haar opendlyk kennen doet hoe het hem by schoone vrouwen en maagden nog nooit zoo wel te moede is geweest, als in het wilde gedrang van den bloedigen strijd.

Weldra heeft er aan het hof een wapenspel plaats, en Hagen, trotsch op zijne strijdbare mannen, vraagt den vreemdelingen, of er in hun vaderland ook wordt gekampt met zoo groote behendigheid by zoo grooten moed.

Een grimlach van minachting krult nu Wates lippen, terwijl hy zegt, dat hy het nog nooit had aanschouwd, maar wel wenschte het aldus ook te leeren. Daarop vernedert zich de hooghartige Koning-zelf om Wate te onderrichten in het voeren der wapenen, en ziet zich weldra genoodzaakt te bekennen, dat hem noch anderen ooit een zoo vlugge leerling voorkwam.

Vervolgends zetten de drie wakkere en bekwame mannen het hof des Konings van Eyrland in klimmende verwondering. Eerst Wate, door zijn reuzenkracht; dan Froete, door zijn verbazenden rijkdom; daarna Horrant, door zijn onbereikbaar-voortreffelyk gezang.

Toen hy, de beroemde Zanger, als een onbekende koopman daar zijn stem verhief, aanschouwde men een nooit gezien tafreel. De vogelen, hoe zoet zy mochten kwinkeleeren, verstomden; de schoone Hilde en hare jonkvrouwen verloren zich in de betooverende tonen; wie sliep, ontwaakte vrolyk, en de Koning, hoe hard van aart, zette zich op de tinnen zijner burcht, om geen toon te verliezen van den heerlyken zang.

Als hy geëindigd heeft, bidt Hilde haren vader om hem op nieuw tot zingen aan te spooren; en weldra wordt zijn gezang haar tot zoo groote behoefte, dat zy hem tot zich laat komen, binnen het vrouwenverblijf, in haar vertrek. Nu de looze Zanger eenmaal zoo verre is, maakt hy van de schoone gelegenheid gebruik, en openbaart der Jonkvrouwe de ware oorzaak van hun verschijnen aan heurs vaders hof. Welgevallig hoort zy hem aan. By de overlegging hoe te handelen, stelt hy voor om haar te schaken, en zy stemt daarin willig toe.

Met naïve listigheid geeft zy heur verlangen te kennen om het vaartuig te bezichtigen, waarmeê de vreemdelingen zijn aangekomen.

Dat verlangen wordt voldaan. Van hare moeder vergezeld, en door een aan beider rang passend gevolg begeleid, bezoekt zy het schip der Hegelingen, en schenkt alzoo den drie helden de gelegenheid om hun voornemen op de gemakkelykste wijze ten uitvoer te brengen. De verborgen krijgslieden komen eensklaps te voorschijn; zy scheiden moeder en dochter zoo hoffelyk mooglyk, maar stooten het gevolg vrij ruwer uit het schip. Daarna maken zy zich ijlings tochtvaardig; halen de zeilen in top; wenden het vrolyk van daar, en zetten het in Hegelingenland gelukkig aan wal.

Maar het kwade kwam na.

Hagen, naauwlyks van de ontvoering zijner dochter onderricht, verzamelt zijne mannen, en snelt zijne gasten, die hem aldus hebben verraden en van zijn dierste kleinood beroofd, op het spoor. Eindelyk bereikt hy Hetels strand, en een felle strijd vangt tusschen de beide heirlegers aan. Hetel, hoe dapper hy ook moge zijn, wordt gewond; Hagen, hoe hevig

zijne zwaardslagen ook vallen, moet onderdoen voor Wate. Maar daarop volgt eene verzoening, waarna Hetel zijne beminde Hilde huwt, met toestemming heurs vaders, en Hagen weder na Eyrland te rug keert. [1]

XXIX.

Wellicht verwondert het u eenigzins, te bespeuren dat de poëzy dezer dagen zulk eene beteekenende hoogte heeft bereikt. By een vollediger overzicht zou het u duidelyk worden, dat uwe opvatting niet eens te hoog gestemd is.

De volksverhuizing gaf hoofdzakelyk aanleiding, dat de rhapsodische gezangen niet meer konden voldoen. Nu werden zy dienstbaar gemaakt om deël te worden van een grooter geheel, en van dat oogenblik kan men eerst zeggen, dat de eigendlyke volkspoëzy in verhevener zin aanvangt: want nu was het niet meer te doen om een feit, eene handeling, maar vorm en inkleeding moesten noodwendig op den voorgrond treden: de voorhanden zijnde poëtische stof werd dichterlyk opgevat en verwerkt, en zoo ontstond een kunststuk. Tot nu toe was de poëzy in handen der geheele natie: die had de feiten gewrocht; die zorgde ook dat ze niet werden vergeten. Maar die elementen te vereenigen en ze tot een kunstprodukt te vormen, werd het werk van enkele individuën; het epos door den elektrieken vonk van het genie tot een schoone en indrukwekkende eenheid te doen samensmelten — dat vermocht het geheele volk niet meer: dat deed de dichter.

Dat dit nu reeds ten tijde van Karel den Groote plaats vindt, valt niet te betwijfelen; want hot is onloochenbaar, dat, zoodra men eene samenhangende reeks van historische liederen bezat, die opgeschreven — gelijk Karel dit verordende — en dus gemakkelyk te overzien waren, ook aan een hof, dat met de klassieke Letteren bekend zocht te raken en de oude waereld trachtte te verjongen, van zelf de zucht wel moest ontstaan om die liederen tot een geheel te verbinden. Zonder te willen beweeren dat de hellenisten in grooten getale aan 's Keizers hof te vinden zijn, weet men toch, dat sedert de invoering van het Christendom in Gallië de Bisschoppen in voortdurende betrekking staan met Rome: klerken en pelgrims trekken daar onophoudelyk heen, om er licht te vragen voor hun verstand of voor hun gemoed. In de eeuwige stad leerden zy waarschijnlyk de meesterstukken kennen van Virgilius en Homerus — den laatste wellicht in de taal der Kerk — en zoo werd hun waarschijnlyk de voortreffelykheid der kunst-eenheid geopenbaard. [2]

Deze verchristelyking, en daarby de vermenging met de zuidlanders, plantten in den Germaanschen geest dien kiem der romantiek, die, welig opwassend, het oude heidensche overschaduwde in den nieuwen sagenkring die in en na de volksverhuizing rondom de meest op den voorgrond ge-

[1] Zie deze sage in Simrocks meesterlyke overbrenging van Gudrun, strofe 204—562, en den korten inhoud by Jonckbloet. blz. 70; maar zie daarby ook blz. 77.

[2] Jonckbloet. I. blz. 85.

treden heldengestalten zich vormde.[1] Ware het ons vergund een blik
slaan in den voortreffelyken schat van volkspoëzy, dien de Keizer z
heeft verzameld — welk een heerlyke kring van roemruchtige held
en heldinnen zou zich voor ons openen, uit alle Germaansche land
saamgestroomd!

Daar zijn de Hunnenkoning Etzel, en in zijne omgeving Walther v
Aquitanië, Rudegeer van Bechlaren, Irnfried van Thuringen en and
helden: dezen vormen de Hunnische sagenkreits.

Dan verschijnen de Borgondische Koningsbroeders Gunther, Geirnot
Gizelher; met hun moeder Oete, hun zuster Kriemhilde, hunne dien
mannen, den vaal-bleeken een-oogigen Hagen, den vedelenden Volker,
den trouwen Dankwart; met Gunthers gemalin Brunhilde en haren vr
geren bedwinger, den Nederlandschen Zegevrijt: zy behooren tot de bl
dige Borgondiesch- Nederlandsche sagenkreits.

Daarop naderen de gepantserde mannen van de Oost-Gothische sagenkrei
de Oost-Gothische Koningen uit het geslacht der Amelongen: Erm
rijk en zijn neef Diedrik van Bern, met zijne Welfinger mannen,
onder dezen de meest roemrijke hunner, de oude wapenmeester Hiltibra

Nu treden andere epische gestalten op, en tederen daarby: der Frie
Koning Hetel, met zijne zachte dochter Goedroen; der Denen Vorst H
rant, met zijne ooms Froete en Wate, wien de Noordsche Vorsten Lo
wijk en Hartmoet tegenover staan: zy maken de hoofdfiguren der Fries
Deensche sagenkreits uit.

Daarna komt de forsche, breedgeschouderde Beówulf ten tooneele,
onvertsaagde Vorst der Jutten, met zijne Scandinaafsche helden Witt
en Wieland, en hunne mytische omgeving: zy vormen de Noords
sagenkreits.

Eindelyk volgen de Lombardische Koningen en helden Roder, Ot
Hugdiedrik en Wolfdiedrik — de Lombardische sagenkreits — en slui
den epischen trein, die door de volks- en helden-poëzy der oude da
heenwandelt.

Den heldenzin der Germaansche volken opwekkend en verfrisschend, h
moed veredelend, hun verbeelding voedend, hun schoonheidszin ontwik
lend — zullen deze hooge gestalten nog eeuwen lang als levend on
de levenden rondgaan en blijven vertoeven, om, wanneer zy deze hu
taak hebben volbracht, als lichtgevende sterrebeelden in onsterfelykh
te blijven schitteren aan den diepen horizont der geschiedenis.

XXX.

Het wapengekletter, dat door al die liederen en zangen heenbru
was een eigenaardige inleiding tot de plaats waarheen wy op weg z
Nu wy er zijn gekomen, aarzelt gy geen oogenblik om my dat toe
stemmen.

---

[1] Scherr, Gesch. deutscher Cultur und Sitte. S. 63.

een blik te
Keizer zich
ige helden
che landen

alther van
en andere

Geirnot en
ne dienst-
Volker, en
ren me-
de bloe-

nkreits:
Ermen-
en, en
ibrath.
Friezen
st Hor-
n Lode-
Friesch-

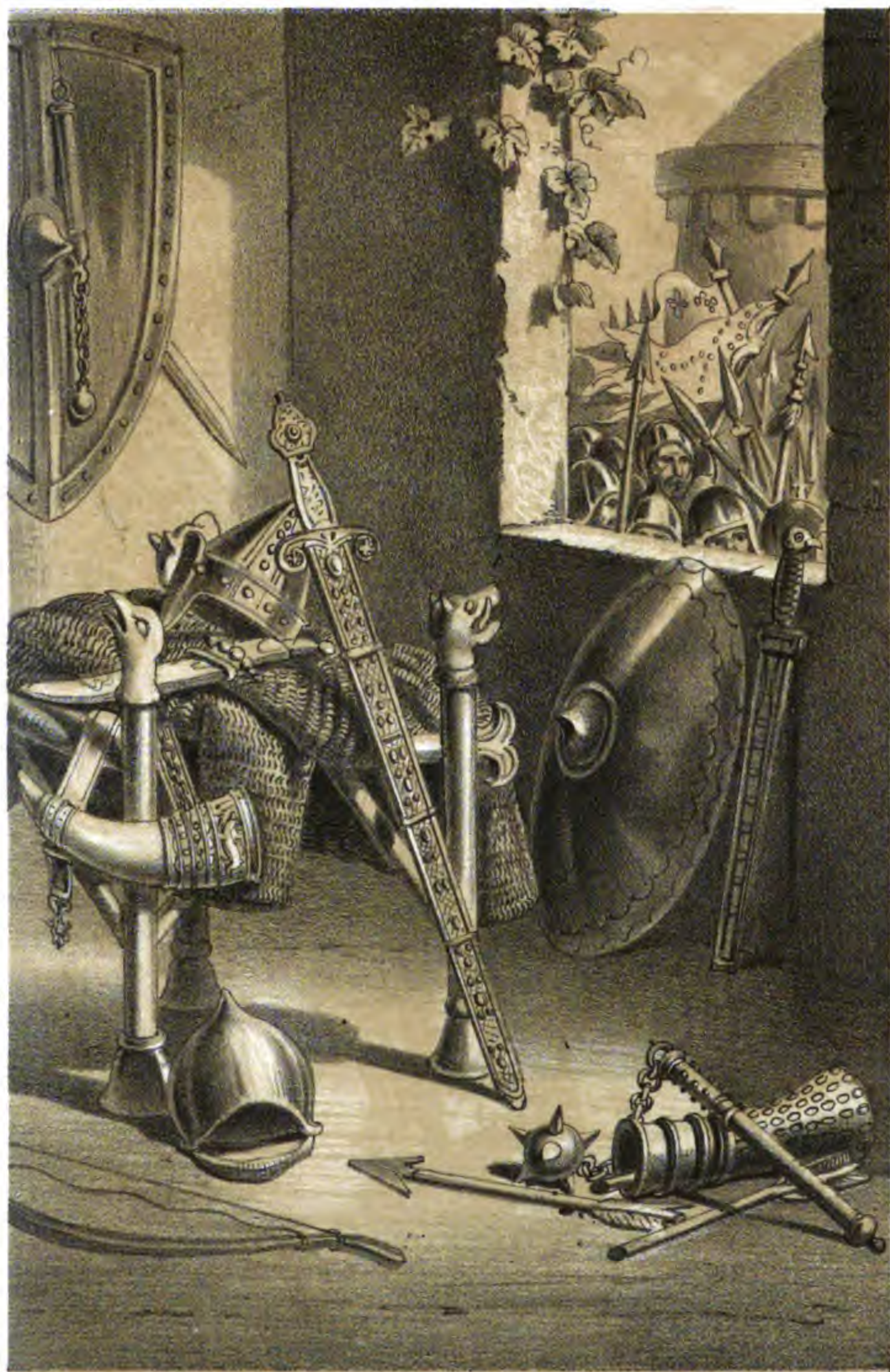
eele, de
Wittich
oordsche

, Otnit,
sluiten
dagen

d, hun
wikke-
onder
hunne
ykheid

nbruist,
eg zijn.
toe te

KAROLINGISCHE OUDHEDEN.

n. v. d. Kellen

Steendr. v. P. W. M. Trap.

Krijgs-Wapenen.

Het is de wapenhal.

De ordelooze wijze waarop alles — kostbare zaken daaronder zelfs — hier door-een ligt, toont weder, dat de ontpakking pas heeft plaats gehad; die beiden kisten dáár, zijn nog niet eens ontsloten, vandaar ook, dat ge hier eigendlyk zoo geringen voorraad ontmoet. Het zou echter zeer goed kunnen zijn, dat de hier aanwezige wapenen opzettelyk daar zijn, om eenige herstelling te ondergaan, en dat die beide smeders daaraan reeds arbeiden. Zy schuwen den rooden vuurgloed niet, al is de dag op zich-zelf reeds zwoel, maar zy hebben zich dan ook in geen ander gewaad gestoken dan eenig en alleen in den grof-linnen lijfrok, met een touwen gordel om het middel gesloten, en ruim geopend op de ruige borst.

Maar luister!....

't Is het scherpe geluid van een krijgshoorn dat u aftrekt. Zie door dat raam. Een bende krijgers trekt daar beneden voorby, waarschijnlyk tot een wapen-oefening, misschien ook naar een aangewezen plaats, die zy moeten bezetten.

Hoog wapperen de bonte banieren, tusschen de flikkerende speerpunten boven de blinkende helmen. Gy ziet, dat er nog geen sprake is van eigendlyke wapenstukken op de banieren, ofschoon er somwijlen ook dierenbeelden op voorkomen. Dezen hier vóor u zijn betrekkelyk van eenvoudige verciering. Die eene, van purper satijn, in drie wimpels uitgesneden, is met ronde figuren van gouddraad bestikt, in de gedaante van een kruis, waarvan de vorm echter eenigzins verloren gaat in de zoomen aan de boven- en benedenzijde der banier, die uit de zelfde figuren bestaan; de andere, van eene fijne fluweelachtige blaauwe stof, is met een soort van vierbladerige bloemen in zilverdraad bestikt, waarvan de harten uit in-goud-gevatte edelgesteenten bestaan. Beiden zijn ongetwijfeld kunstvoortbrengselen uit het vrouwenvertrek. De banieren zijn nog niet van dat bepaald algemeen gebruik, dat iederen Edeling zijn eigene doet voeren; toch zijn ze reeds veelvuldig, en sedert de vierde eeuw bespeurt men die klimmende weelde, die er het goud en edelgesteente niet aan sparen doet.

Van uniform ziet ge wel, dat er volstrekt geen sprake is onder deze krijgslieden; niet eens van veldteekens. Hun herkenning er hereenigingsteeken is de banier; ieder weet by welke hy behoort; daaronder staan ook zijne landslieden, nog nader zijne genoten uit de zelfde goo, en eindelyk zijne vrienden en verwanten uit de marke; by dezen sluit hy zich aan.

De wapening is niet minder verschillend: ieder wapent zich gelijk hy dat het best kan, ofschoon er reeds eenigermate eene bepaling bestaat. Daarom vindt gy dezen met speer, zwaard, strijdtaxt en schild; dien met speer en zwaard; genen met de speer, een kort zwaardmes, en het schild; anderen met schild en strijdkolf, en dergelijke verschillende wijze van wapening.

Let ge op het wapentuig-zelf? Zie eens, terwijl ze daar beneden u voorby trekken, hoe er ook niet het flaauwste streven naar eenheid daaromtrent bestaat. Zie daar, by de banieren, in eens vier verschillende

vormen van speeren, terwijl ge de banierstokken-zelf als een vijfde kunt rekenen. Met de helmen of strijd- of stormhoeden — al naar gy ze noemen wilt — is 't het zelfde. De heirman, die daar nu langs het venster gaat, draagt een ronde, van voren met een langen, smallen, hangenden klep voorzien, het neusstuk geheeten. Die hem volgt, heeft een puntig getopten helm, met een breeder maar korter en meer driekant neusstuk. Een derde mist dat beschutsel: het gansche voorhoofd is hem open en onbedekt, maar daarentegen verlengt zich de helm tot in den nek.

Er bestaat geen regel daaromtrent.

Evenwel, van hoedanigen vorm ook — alle wapentuig is met die zorg en voorliefde bewerkt, die ge by een krijgshaftig volk verwachten kunt.

Zie dit schild, met stalen platen belegd. Met uitzondering van het puntige middenstuk, den bokel — welving, bochel — is het zoo eenvoudig van maaksel als ge het u denken kunt; en toch — hoe zuiver van vorm, hoe onberispelyk-juist die tegen elkander gekeerde halve cirkels, waaruit de rand bestaat!

Zie het zwaard dat daarnevens staat. Op zich-zelf is het mede van eenvoudigen vorm; en toch — de knop van de met ruiten vercierde greep is met zorgvuldigheid tot een vogelkop bewerkt, en de lederen schede, van onderen op drie kogeltjens rustend, is zuiver door metalen randen ingelijst en met evenredige tusschenreepen beslagen.

Zie het schild, daar aan den wand hangende: hoe strak spant het dikke roodgeverwde leder — een zwijnshuid waarschijnlyk — over het houten raam, en met hoeveel netheid zijn de koperen nageltjens aangebracht op het stalen beslag, dat den rand zoomt en over het midden boven en beneden den bokel loopt!

Daarover hangt een kolfvlegel, bestaande uit een houten, met ijzer beslagen staaf, waaraan, door middel van een ijzeren keten, een kogel van het zelfde metaal is verbonden. Deze is zeker al uiterst eenvoudig, en moet daarom in cierlykheid van bewerking onderdoen voor dat dergelijk pletterend wapen, dat over dien pijlkoker heen geworpen ligt, en welks kogel, van ijzeren punten voorzien, tot die soort behoort, die, op een stevigen stok gezet, satiriek genoeg morgenster wordt geheeten.

Een kleene maar rijke verzameling, byna de volkomen rusting eens Edelings uitmakende, vindt ge daar op dien eigenaardig gevormden bronzen krukstoel by een. Te recht verwondert ge u over het vorstelyk gecierde zwaard. Het gevest, moge het werkelyk goud of — wat ik echter niet geloof — slechts verguld zilver zijn — is van het keurigste goudsmeêwerk, en ter wederzijde van den knop met een blinkenden steen bezet. De lederen schede is met gouden randen en gouddraadwerk byna gantschelyk bedekt, en kleurige gesteenten, regelmatig ingelegd, glansen u tusschen het goudgefonkel tegen. In 't algemeen zijn de zwaarden niet byzonder lang, hetgeen ook minder noodig is, omdat zy steeds tot houwen, niet tot stooten worden gebezigd, weshalven zy dikwerf slechts aan éene zijde gescherpt zijn. Het zwaard vooral is het lievelingswapen geworden.

Zooals de moederlyke kleinodiën op de dochter, gaat het zwaard over op den zoon, en een erfstuk, van geslachte op geslachte in het zelfde huis gebleven, staat hoog in aanzien; zelfs stelt men er prijs op om te weten in welke handen het eenmaal geweest, en door welke helden het gebezigd is.[1] Soms draagt het zwaard, even als het strijdros, een naam, en is zijn bezitter byna even lief.

Wel niet zóo prachtig maar overigends toch zeer cierlyk, is de bewerking van het zwaardmes, de sax, die daar achter op den maliënkolder ligt: een vinnig wapen in de krachtige hand des geoefenden krijgers.

Uw blik is echter reeds op den daarnevens staanden helm gevallen, en waarlyk niet ten onrechte. Smetteloos helder blinkt het gepolijst ijzer, waaruit de spits toeloopende kap bestaat, u tegen; even glansend is het goudkleurig koper van den rand met het neusstuk, en van den dwarsband die van beiden zijden over den helmtop loopt, met blinkende stalen nagels vastgeklonken.

Minder cierlyk van bewerking, maar daarom niet minder doelmatig, is de uit geslagen ijzer vervaardigde helm, beneden tegen den stoelpoot rustend, naby dien handboog, bespannen met twee snaren, waarvan de eene tot gebruik, de andere in geval van springen tot onmiddelyke vervanging dient. Intusschen onderscheidt zich deze strijdhoed door een lederen stormband, die, om wang en kin sluitend, echter minder dient tot beveiligingsmiddel, dan wel tot steviger bevestiging op het hoofd.

Een opmerkenswaardig krijgsstuk hangt daar boven, aan een rijken riem: 't is een seinhoren of zoogenaamde olifante, uit elpenbeen vervaardigd; en dienende om de krijgers saam te roepen. Het snijwerk is niet onbevallig, maar toch geenszins in 't oog loopend, en volstrekt niet zoo prachtig, dat ge er een stuk van persoonlyk gebruik des Keizers in zoudt vermoeden, hetgeen al weder voor 's Vorsten eenvoudigen zin bewijst.[2]

Maar nu het gewis aller-merkwaardigst wapenstuk in dezen hoek is die krijgsrok, maliënkolder of pantser, achteloos over de zitting van den stoel heengeworpen. Neem den helm en de sax, die er op neergelegd zijn, wech, en houd hem dan eens voor u uit, zoo ziet ge, dat het een lijfrok van buigsaam leder is.[3] De maliën bestaan uit kleine ijzeren ringen, in regelmatige rijen de een over den ander gelegd, en met ossenpeezen stevig vastgenaaid. 't Is de nieuwste soort van maliënkolders, en eerst omstreeks dezen tijd in gebruik gekomen. Waarschijnlyk behoort hy dan ook tot de Keizerlyke wapenrusting, die ik u tot mijn leedwezen niet in heur geheel kan toonen.

---

[1] Een voorbeeld daarvan in de sagen van het Noorden. Egil Skallagrimson, de groote strijder en Skald, bezat het zwaard Dragvendil, dat hy van Arinbiörn ontfangen had. Deze had het van Thorolf Skallagrimson; die van Skallagrim; deze van Thorolf, zijn broeder. Thorolf echter had het van Grimm Lodewange, en deze van zijn vader Ketil Haeng. Vóor Ketil was het in bezit des Finnenkonings Goesi. Weinhold, Altn. Leben. S. 19.

[2] Deze seinhoren werd in 's Keizers grafstede te Aken gevonden.

[3] Evenzeer had men er, wier maliën op zwaar of dubbel gestikt lijnwaad waren bevestigt.

XXXI.

Maar — zie den krijgsman Adalbert, den getrouwen volger diens dapperen Gerolfs, Koningin Hildegaards broeder, wiens gebeente nu reeds zeven jaren binnen de stille muren des kloosters Reichenau rust. [1]

Geen gezel kon ons thands aangenamer zijn, dan juist deze even praatzieke als krijgshaftige dienstman. Niet omdat hy zoo heerlyk weet te verhalen van de groote krijgstochten tegen de Hunnen, de Wenden, de Saxen, waarin hy zijn Heer, zijn Heer den Keizer volgde — maar omdat hy daarby den Keizer zóo dikwerf in het wapen heeft gezien, dat hem niets gemakkelyker zal vallen dan ons daarvan een duidelyke voorstelling te leveren. En wil hy dat doen met een uitvoerigheid, den verhalenden krijgers zoo dikwerf eigen — wy zullen het hem thands niet euvel duiden.

Niets is hem liever, dan te spreken van zijn grooten Veldheer; en met den arm tegen het steenen raampost leunende, vangt hy aan:

»Na den dood des glorierijken Pepijns, kwamen de Longobarden Rome weder verontrusten. De onverwinnelyke Karel, ofschoon door menige bezigheid aan deze zijde der Alpen opgehouden, maakte zich ijlings vaardig ten tocht naar Italië. Na geringen strijd, of by vrijwillige onderwerping, hadden de Longobarden het hoofd in den schoot gelegd; en ter voortdurende verzekering daarvan, en opdat zy zich nimmermeer van het rijk der Franken zouden losscheuren of sint Pieters grenzen aanranden, nam Karel de dochter huns Konings Desiderius tot gemalinne. Maar zy was ziekelyk van gestel, en hem geene geschikte echtgenote, weshalven hy, na den raad van wijze priesteren te hebben ingewonnen, haar verliet, als ware zy eene doode geweest.

»Dat vertoornde haren vader Desiderius, die zich daarop met zijne landslieden by eede verbond, en, zelf binnen de wallen van Pavia zich verschansend, besloot om den onoverwinnelyken Karel den oorlog aan te doen.

»Nu was het eenige jaren vroeger geschied, dat een zijner voornaamste Vorsten, Ottokar, den toorn des geduchten Keizers had gaande gemaakt, waarom hy gevloden was, en een schuilplaats by Desiderius had gezocht.

»Toen zy nu de aankomst des geweldigen Karels vernamen, bestegen zy een zeer hoogen toren, vanwaar zy heinde en verre de aanrukkende scharen te gemoet konden zien. Als de eerste benden zich vertoonden, die daar zoo rustig voorwaart trokken, sprak Desiderius tot Ottokar: »Is Karel wellicht by dien grooten hoop?"

»Maar Ottokar andwoordde: »Nog niet."

»Toen Desiderius echter den heirban zag, opgekomen uit geheel het uitgestrekte rijk, sprak hy als in zekerheid: »Gewis rijdt Karel by deze benden."

---

[1] Hy sneuvelde in den strijd tegen de Avaren. 799.

»Ottokar hernam: »Nog niet — en ook thands nog niet."

»Daarop werd het den Longobarden-Koning angstig in 't gemoed, en hy begon te zeggen: »Wat zullen wy aanvangen, wanneer er nog meer met hem opkomen!"

»Ottokar sprak: »Weldra zult gy zien hoe hy aanrukt. Wat er echter van ons worden moet — dat weet ik niet."

»En zie, terwijl zy nog spraken, verscheen des Keizers gezin, het nimmer trage.

»»Dat is Karel!" riep de Vorst.

»Maar Ottokar andwoordde: »Nog niet — en ook thands nog niet."

»Daarop vertoonden zich de Bisschoppen, de Abten, de geestelyken, de kapellanen met hun gevolg. En toen hy alle dezen aanschouwde, stamelde de Vorst, het daglicht reeds moede en verlangend naar den dood, nog met moeite de woorden: »Laat ons afklimmen, en ons onder de aarde verbergen voor den toorn van een zoo machtigen vijand!"

»Ottokar echter, wien de macht en de krijgstoerustingen des onvergelijkelyken Keizers al te wel bekend was, ja die in betere dagen daarmede zeer vertrouwd was geweest, hernam, bang te moede: »Wanneer gy ziet dat op de vlakten een ijzeren korenveld golft,[1] en dat Po en Tessino met donkere, ijzerzwarte golven naar de wallen der stad bruisen — dan is er waarschijnlykheid dat Karel komt."

»Hy had nog niet eens uitgesproken, toen het scheen of er aan het westen een duistere wolk opklom, die den helderen dag in eene angstwekkende duisternis hulde. Maar toen de Keizer al nader en nader kwam, straalde de glans zijner gewapenden den belegerden een dag tegen, die hun donkerder scheen dan de zwartste nacht. Toen aanschouwde men ook hem-zelf, den ijzeren Karel: het hoofd omsloten door een ijzeren helm, de armen met ijzeren platen gedekt; de ijzeren borst en de breede schouderen door een ijzeren pantser beschut. Zijn linker hand voerde de hooggeheven ijzeren speer, want de rechter was steeds voor het zegenrijke zwaard gereed; de dijen — by anderen, om te sneller te paard te kunnen stijgen, ongepantserd — zijn by hem naar de buitenzijden in ijzeren schubben gedoscht. Van de ijzeren beenbekleedsels behoef ik niet te reppen, want die zijn by het gantsche heir in gebruik. Aan zijn schild zag men niets dan ijzer; ijzer was ook zijn strijdros, aan verwe en aan moed. Deze wapenrusting was, voor zooveel mooglyk, nagevolgd door allen die voor hem heen trokken, door allen die hem ter zijde reden, door allen die na hem kwamen — ja in 't algemeen door de gantsche legermacht.

IJzer vervulde veld en wegen, de zonnestralen werden te rug gekaatst door den glans van het ijzer; het van schrik verstomde volk boog het verwaten hoofd voor het koude ijzer; de ontzetting voor het klinkende ijzer drong tot diep in den aard. — »Ach, dat ijzer! Wee, dat ijzer!" zoo kreunde het verwarde angstgeroep der inwoners. Voor het ijzer sidderde

[1] De geleerde lezer wete, dat ik hier opzettelyk vrij vertaal: Werinberts leerling is hier in zijn voorstelling niet gelukkig.

de sterkte der muren, en de moed der jongelingen verging voor het ijzer der ouden.

»Dit alzoo, wat ik met langen omhaal beproefde wijdloopig te schilderen, zag de waarheidlievende en scherptoeziende Ottokar met snellen blik; en hy sprak tot Desiderius: »Zie — daar is hy, naar wien gy zoo rusteloos hebt uitgezien!......" Met deze woorden zonk hy byna levenloos in een." [1]

Gaat het u thands als my — dan zult ge u over den »langen omhaal" en de »wijdloopigheid" des verhalers geenszins beklagen: de krijgsman heeft ons niet alleen in flinke trekken den ten strijd gerusten Keizer geschilderd, maar ook het optrekken van geheel zijn machtig leger als levend doen aanschouwen. Wy zijn hem dus dubbelen dank schuldig, en betalen hem dien gaarne.

XXXII.

Eer wy echter van hier gaan, hebt ge nog een blik te slaan op dat viertal krijgsrokken daar gints, de overige wapenen kunt ge reeds vluchtiger overzien. Maar treed nu langs dat waarschijnlyk door de smeders ter zij gezette aanbeeld, naar die houten kisten. Zet dat prachtige zwaard des Keizers, met gouden gevest en lederen schede, wier gulden bovenrand met glinsterend gesteente is ingelegd, voor een oogenblik tegen den muur, en neem dan dien maliënkolder eens in handen.

Weder een gants ander maaksel dan wat ge straks bezichtigdet, en dat reeds eene verbetering van dit-hier te noemen is. De rok-zelf bestaat, gelijk gy ziet, uit stevig leder, en de met ossenpeezen daarop vastgenaaide ringen, niet over maar nevens elkander geplaatst, zijn uit zeer fijn staal vervaardigd. Deze soort van maliënkolders is, even als de vorige, geheel van dezen tijd, en slechts een luttel ouder.

Wat men dan vroeger algemeen bezigde, en ook thands nog zeer algemeen in gebruik is?

Deze naastliggende kolder geeft u terstond een andwoord.

Het is een zoogenaamde brigantijn. De opgenaaide maliën zijn niet van ijzer of staal, maar bestaan uit vierkante hoornen plaatjens, zoodanig in regelmatige rijen schubsgewijze over elkander gelegd, dat het benedengedeelte des eenen het bovendeel van het andere dekt, waarom zulk een kolder zeer juist en eigenaardig ook wel schubbenpantsers wordt genoemd. Intusschen zijn de maliën volstrekt niet altoos van hoorn vervaardigd, maar veel meer nog van dik leder, dat door koking tot een grooten graad van hardheid is gebracht.

Dat er ook evenzeer brigantijns worden gevonden met metalen schubben, daarvan vindt ge een bewijs in die hier boven den hoornen aan den muur

[1] Monach. Sangall. L. II. c. 17. De monnik stelde het tweede boek zijner verhalen samen uit de mededeelingen van den ouden krijger Adalbert.

Krijgs-Wapenen.

hangt. Dezen zijn van ijzer, en onderscheiden zich ook nog daarin van die anderen, dat zy in hunnen vorm werkelyk naar schubben gelijken; er komen ook voor, onder de lederen zoowel als onder de metalen, die driehoekig zijn uitgesneden, zoodat de gantsche kolder een regelmatig ruitwerk schijnt te vormen.

Een vijfde soort van krijgsrok eindelyk — en gy ziet er te gelijk uit dat het vernuft zich by voortduring op ruime vervulling der behoeften van de edele vechtkunst blijft spitsen — een vijfde soort hangt daarnevens: een rondas-kolder, [1] Het onderscheid valt u terstond van zelf in 't oog: het leder van den rok is overdekt met ronde koperen plaatjens, regelmatig nevens elkander gesteld, en in het midden vastgestoken. Deze kolders, waarvan de plaatjens ook wel uit ijzer bestaan, worden gerekend tot de lichte wapening te behooren.

XXXIII.

En nu — gy zult weldra eenigen dier wapenen zien bezigen, al zijn het dan de zwaarsten niet: de veerkrachtige boog en de snelle pijlen, de vinnige speer en het korte scherpsnijdende zwaard.

Hoe en waar? Hoort ge dan niet, waarover die beide smeders, ondanks hun vermoeienden arbeid toch tot praten genegen, zich onderhouden met dien jonkman, een eigenhoorige jager, die zich zoo even by hen heeft gevoegd?

Niemant zal u hier het verwijt van onbescheidenheid doen; doe het derhalven ook u-zelf niet: luister gerust naar des jagers woord, en hebt ge den aanvang des gespreks verloren — een reden te meer, om dubbel te letten op datgene, wat hy thands met zoo zichtbare warmte en levendigheid van gebaren meêdeelt.

....»En zoo werd my gelast" — dus hoort ge hem zeggen: — »den zoekman [2] te vergezellen. Ter juister tijd kwamen wy in een begraasd dal, waar de bedaard afgeweide jonge spruiten en mannetjensbloeisels van hazelstruiken en abeelen kenmerkten dat het een laveiplaats was, en wel van een hert: de hinden zijn gulziger. Weldra bleek het, dat een groot en gedaagd hert er gewoon is ter laveie te gaan." [3]

»Zaagt ge het?" vraagt een der smeders, den vijl, waarmeê hy bezig is, een oogenblik latende rusten,

»Neen wy!" hervat de jager, met een half medelijdenden glimlach over de onkunde van den smid: »Maar het spoor: zool en hiel groot en breed, klove breed en open, voethoornen [4] rond en grof, en bot aan de randen —

---

[1] Cotte à rondache.

[2] Sucheman: de man die met de lei- of spoorhond zocht. Sloet, Jagtbedr., 30. — Ik durf niet te zeggen, of deze spoorder toen reeds de gewoonte had, om de holle hand, met sterken azijn gevuld, onder de neusg. [illegible]n van zijn hond te houden, „om de zelve te ontstoppen," zooals Merula opgeeft.

[3] Zijn voedsel te nemen; te grazen.

[4] Punten der hoeven.

zoudt ge nu nog twijfelen, of het hert degelyk volwassen en gedaagd is?

»En groot?.... De stappen zijn breed en lang; de achtervoet gaat niet over den voorvoet; maar blijft byna een handbreed daar achter, en het hooge gras, de kruiden en het struikgewas op zijn weg naar het leger waren luttel afgeschrobt en nedergeveld. Wat dunkt u?.... Waren wy der Braakmaand [1] reeds achter den rug, zoodat het hert, nu 't hoofd week en in 't bloed, niet het teergevoelig gewei op 't ruggebeen deed rusten, maar 't stout ophief — wy zouden ook daarvan de zwaarte hebben kunnen schatten!

»Maar ik vertoef reeds te lang: ik moet het zemelbrood voor de honden nog helpen bereiden, en dat is hier thands, by het geweldig groot aantal, geen kleinigheid, God groete u!"

Alzoo gaat de Keizer morgen ter jacht!

Laat ons dan heden nog niet vertrekken, maar een onderkomen zoeken hier of daar in 't paleis. Kan het niet zijn op een deftig ledikant, onder fijne wol, zijde of bont — wy zullen ons te vreden houden met een meer eenvoudig rustbed, ja des noods met een kribbe zelfs, wanneer het stroo slechts versch, en het daarover gespreide doek niet onzindelyk zij, wat anders by de lagere bedienden maar al te dikwerf het geval is.

— —

XXXIV.

Door zijne antrustiones [2] omgeven, rijdt Keizer Karel de Groote ter jacht; antrustiones in engen zin, want dit woord, onder de heerschappij der Frankische Koningen opgekomen, neemt in zijn ruimere beteekenis eigendlyk allen op, die den Vorst trouw hebben gezworen. Ook de Princessen en eenigen harer vrouwen, zijn daarby tegenwoordig, en thands wel een byzonderen blik waardig. Onze altoos beperkte tijd duldt dat echter niet, en wy hebben alzoo slechts eenig en alleen een oog voor de eigendlyke jacht.

Laat ons daarom dit smalle voetpad kiezen,

Voor den breeden jagertrein,
Met zijn honden en zijn rossen,
Tusschen 't struikgewas der bosschen
Al te needrig en te klein.

Nu eens bukkende onder de overhangende zware takken door; dan eens struikelende over de dikke knoestige boomwortelen, wier vochtig mosch den stoot al luttel verzacht; dan weder worstelende tusschen ruige en

[1] Juni.

[2] Sie war die Verbindung, auf welcher die persönliche Sicherheit der Könige beruhte, und von welcher ihre Herrschermacht ausging. — Sie ist wohl unzweifelhaft von der Treue, altd: traust, ags. truth, abzuleiten, welche dem königlichen Dienstherrn, altd.- druhtin, weibl. druhtina, eidlich durch jurare trustem gelobt werden musste. Daniels, Deutsche Reichs-nud Staatenrechtsgesch. S. 423 u. 419.

gd is?
t gaa
er, en
ar het
Waren
hoofd
n deel
hebben

onden
antal,

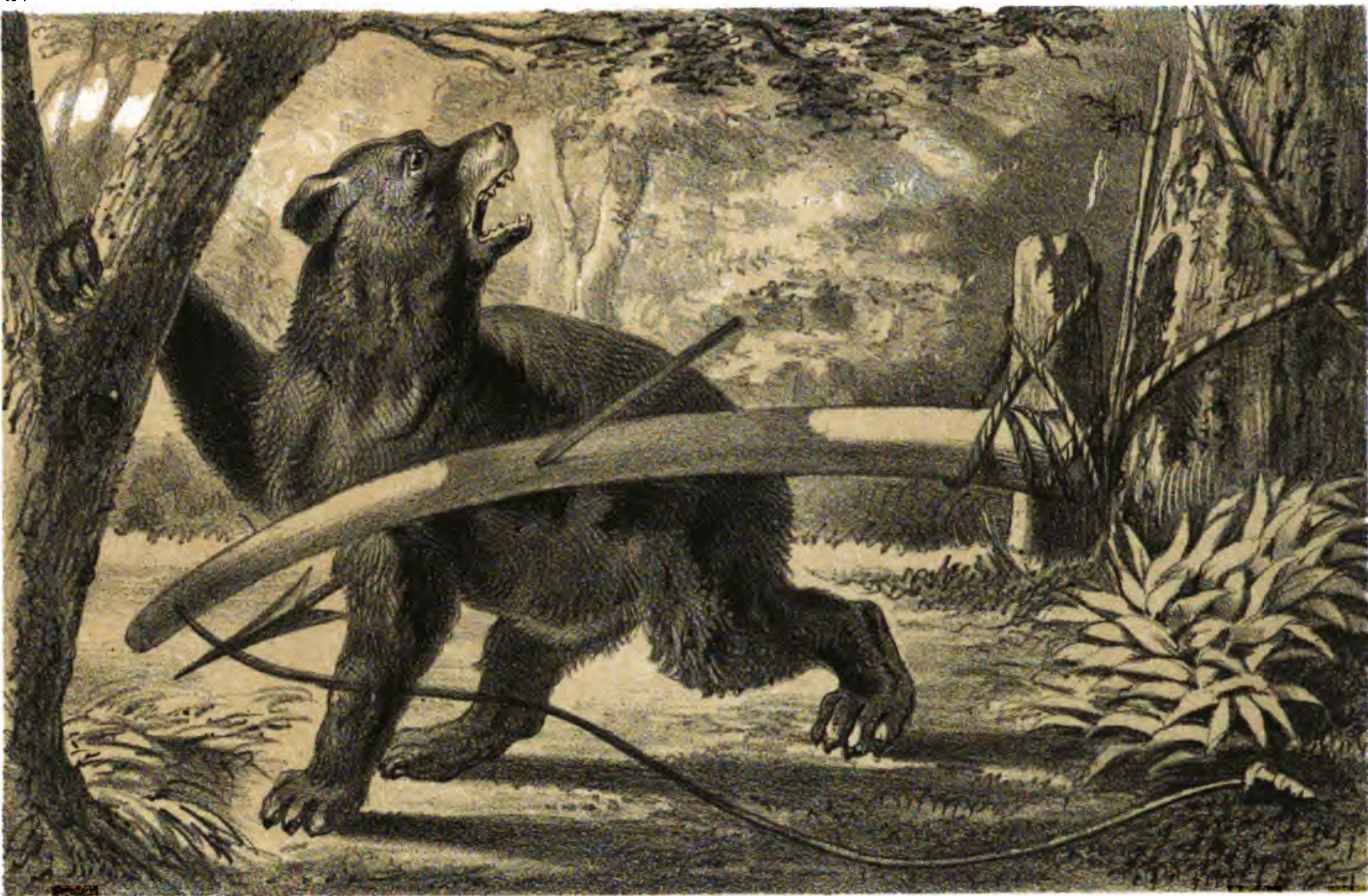
oeken
onder
meer
stroo
, wat

roote
heer-
etee-
k de
ands
dat
r de

eens
sch
en

hte,
rene,
ruh-
iels,

2.

EEN WILDBOOG.

rankerige struweelen door, of ter zijde dringende om niet door reusachtige scherpe distelen te worden gekwetst, strompelen wy door, totdat het enge pad zich eindelyk vereenigt met eene een weinig breedere baan, die wel door den herhaalden gang van eenig wild schijnt gevormd Bewaarheidt dat vermoeden zich, zoo zullen wy ongetwijfeld uitkomen aan eenigen poel of plasch, die den woudbewoneren tot drinkplaats dient.

Ha.... zie hier een teeken dat er een val in deze richting is, en.... maar ziedaar reeds onzen padbereider! Wy kunnen van geluk spreken, dat wy hem aldus aantreffen: nog kort te voren wentelend in zijn thands geronnen bloed, en daar liggende, dood en reeds verstijvend.

Het is een bruine beer.

Ten deele is hy slachtoffer geworden van de list der menschen, maar ook ten deele van zijn eigen koppigheid, en gy hebt slechts een weinig naauwkeurig toe te zien, om te weten hoe dat geschiedde.

Deze stevige paal is daar opzettelyk nagenoeg tegen dien zwaren boomstam geplaatst, met niet meer tusschenruimte dan noodzakelyk gerekend werd om er het uiteinde tusschen te wringen van den jongen ontbladerden ahorn, dien ge wel aan de kleur der bast herkent, en die er vervolgends op ongeveer een derde van een manshoogte met stevige touwen werd vastgemaakt. Op deze wijze stak hy half schuin over een kleine open plek in het woud, waar een naauwkeurig zoekend oog bespeurd had, dat het spoor van den beer liep, op diens weg naar de drinkplaats. Maar dat was nog niet voldoende: hy moest dien weg versperren. Nu werd er een sterk touw aan het dunne einde van den ahornstam geknoopt, en om den zwaren boom heen, met kracht te rug getrokken. Daarop werd het uiteinde met een mik in dezen tegenoverstaanden boom bevestigd.

Vroeg in den morgen kwam de ruige dorstige gast door het schemerende woud aangewandeld. Reeds op eenigen afstand bespeurde hy dat er op zijn weg iets gaande moest zijn; niet door 't gezicht, want dat is by den beer niet zoo uitstekend, maar door zijn byzonder fijnen reuk, waarin hy alle woudbewoners overtreft. Dat maakte hem toornig en grimmig. Dof murmelend en brommend ging hy verder, tot dat hem eindelyk de versperring in 't oog viel. Knerstandend van ontevredenheid liep hy op den hinderpaal toe: zijn grove argeloosheid vermoedde geen aanslag, zijn plompe gramschap verkoos niet den geringsten omweg te nemen, zelfs niet van een paar schreden. Toornig rukte en sleurde hy aan het dwars voor hem over het pad gespannen touw, en eensklaps — daar slingert het snel en geweldig langs hem heen te rug; maar ook op het zelfde oogenblik slaat de ahornstam uit de spanning, en hem tegen borst en lenden. En toch werd hy niet te rug geworpen, ofschoon hem plotselyk een koude snelle huivering dwars door huid en ingewand voer; in tegendeel — het scheen alsof hy aan den stam werd vast gekleefd, en hoe hy daar nu in beet en rukte — het maakte zijn huivering slechts tot hevige pijn, maar verloste hem niet.

Gy ziet wat er de oorzaak van is. In den gespannen ahornstam stak een stevige taaie speer, wier scherp-gepunt blad van weerhaken is voor-

zien; by het losschieten van het touw sprong het verraderlyk wapen met den stam voorwaart, en voer het grimmig dier plotselyk dwars door huid en ingewand: dat was de kille huivering die hy gevoelde.

Toen baatte hem rukken noch woelen tot iets anders dan ter verheffing van zijn pijn tot woeste smart, en tegelyk tot grooter bloedverlies. Zijn dompig gebrul, dat akelig klonk door de eenzame wildernis, verzwakte weldra, eindelyk zonk hy uitgeput en stervend neêr. Waren wy iets vroeger gekomen, wy hadden wellicht den onwelkomen aanblik nog gehad van hem te zien zieltogen.

Daar nadert gerucht!.... Ha — het zijn de mannen die den boog hebben gesteld; zy zullen over de uitkomst even te vreden zijn, als wy over de kennismaking met zulk een werktuig.

Intusschen zijn het niet alleen beeren, die men dergelijke of andere valstrikken zet. Voor iemant, die niet behoorlyk op de aangegeven teekens op de bywegen of wildpaden let, is de gang door het woud niet zonder gevaar, vooral wanneer hy, gelyk wy, vreemdeling is in de streek, want er liggen hier en daar nog al voet-angels, klemmen, en strikken, zoowel als diepe kuilen, zóo goed overdekt, dat ook het meest geoefend oog moeite heeft om ze te onderscheiden. Voor de geburen en omwoners is er minder nood, omdat ieder, die een val of knip stelt, of een kuil graaft, daarvan, behalven nog de merkteekens, opendlyke waarschuwing moet doen.

De wilde wolf, die zooveel schade aanricht, vooral wanneer een strenge winter hem buiten zijne woestenijen jaagt, wordt, naar ik hoor, gedood door een gespannen boog. Het komt my voor, dat deze wellicht slechts dáarin van de beerenbogen verschillen zal, dat er eenig gebonden wild, of ook aas aan het touw is vastgemaakt. [1]

De oeren, wier getal alreeds in den loop des tijds zeer verminderd is, worden nog steeds belaagd door kuilen, wier zoomen met versche of met olie glad gemaakte huiden zijn belegd; wordt de grove grazer door den dierlyken reuk dezer huiden van zijn pad gelokt, en waagt hy zich in zijne plompe onvoorzichtigheid op de gevaarvolle helling — het is zeldsaam dat hem de terugkeer nog tijdig gelukt: glijdende, worstelende en tuimelende, stort hy in den gegraven afgrond, waar de verheugde jager hem weldra vindt, en hem met speer of pijlen afmaakt.

Overigends kan men in onbebouwde en woeste streken — in deserto et extra culturas — vallen en knippen zetten, bogen spannen, en kuilen graven wat men wil, zonder strafbaar te zijn, al werd er eenig huiselyk vee, of zelfs een mensch, het slachtoffer van. [2] Een vreemdeling is er echter niet toe gerechtigd, en de vrije, die het waagt in een domaniaal (dat is thands Keizerlyk) woud strikken te spannen, wordt als banbreukig gestraft, terwijl de heer voor een lijfeigene aansprakelyk wordt gesteld.

---

[1] De Lex Burgund. noemt ze „tensurae” zonder ze nader te omschrijven. Gelukkig vond ik den omtrek eener miniatuur in Lacroix, en het is volgends deze dat ik mijne beschrijving vervaardigd heb.

[2] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft. Th I. S. 149.

Gy ziet dus datgene, wat menige romanschrijver, rijk aan fantazy — als de meesten — maar arm aan kennis — als wederom de meesten, helaas! — u in zijne jachtvoorstellingen ter goeder trouw heeft diets gemaakt: dat jagen overal en door ieder een, waar en wie slechts lust heeft — van vallen of knippen zetten spreken ze niet, om de eenvoudige reden dat ze er nooit iets van vernomen hebben — tot uwe groote verbazing gants buiten de grenzen der waarheid ligt.

Maar hoe kunnen wy ons thands, te midden der levende natuur, daarmede bezig houden! Laat ons den jachttrein opzoeken, en doen wy ons intusschen te goed met het genot des aanbliks van deze fiere en rijkomlooverde boomen.

Zy strekken hunne reusachtige stammen en hunne kolossale armen zoo trotsch naar boven, als gevoelden zy zich vreemd aan de vochtige aarde, in wier voet zy wortelen; en zy heffen de dicht-gebladerde kruin zoo hoog, als waren zy zich geen andere gemeenschap bewust dan met den heerlyken blaauwen hemel, en als gevoelden zy een weemoedig heimwee naar de schitterende zon, die hunne blinkende bladeren doet tintelen van een heerlyker glans, dan die van blank zilver en rood goud.

»Hoe rustig en stil is het nog in het woud. Het koeltjen zuist hoorbaar door de toppen van het geboomte, en ritselt vreesachtig door de lagere twijgen. Der vogelen zang klinkt van alle zijden lustig door een, en de vrolyke zangers roepen elkander toe, zoo luidkeels en onbevangen, dat zelfs een gedrukt gemoed by dit opwekkend concert zijn last moet voelen glijden!"

Aldus oordeelt gy; en gy spreekt dat oordeel uit, terwijl ge uw oor scherper doet luisteren, en uw blik een onmiskenbare verwondering teekent over die stilte?....

»Maar de jachtstoet is immers reeds lang het woud binnen gereden?..."

Ik zal u hierop met de taal van een in dergelijke zaken geleerd man andwoorden. In 't generaal betaamt der jacht eigendlyk stilte. Zulks betuigen Aristoteles, Sect. XI, probl. XLI; Plato, in Lyside; Seneca, Hippolytus, act. I, en Plinius, lib. I, Epist. VI. Want als Oppianus, lib. I, Κυνηγετικῶν en vele andere schrijvers leeren: dat de jacht geschiedt met veel gebaars, met veel roepens en tierens; voorts, dat de Glossa Juris Canonici daarby voegt: dat de jacht voornamelyk om die oorzake niet betaamt den Kerkelyken personen, maar wel de visscherije, als wezende een stil werk en eene zedige oefening [1] — zoo heeft zoodanig rumoer hier nog geen plaats, want stilte is van noode, eer het wild opgedaan en bezet is.

Tegen de gronden van zulke geleerden, onberispelyke klassieken, aan 's Keizers hof evenzeer geëerbiedigd als bekend, kunt ge niets inbrengen, uit de stilte rondom begrijpt ge alzoo, dat het wild nog geenszins benard, en de jachttrein alzoo nog tot geen aanvallen bereid is.

Spoeden wy ons thands door hagen en struiken, door jong kreupelhout

[1] Merula, Jaght-bedrijf. f. 99.

en struweelen, over het spichtige woudgras en de weelderige struiken, alles nog door den daauw als met een wazig blaauw, dof vernis overtogen, naar den jachtstoet-zelf.

Het spoor is opgenomen, en men heeft zich overtuigd dat het een stuk wild is, bekwaam om met moeite en naarstigheid gejaagd te worden.

De toegangen voor het wild naar dieper in het woud zijn reeds afgezet met schutten en staken, groot en klein, hoog en laag, zoodat men thands zeggen kan: »Het is verraden!"

Te midden van de groene verhulling der lagere bosschaadje, belommerd door de ritselende kruinen van het hoog geboomte, ligt het hert gints ongetwijfeld nog rustig te herkaauwen, en droomt zich veilig en zeker in de hem omringende stilte der natuur, waaraan het ruischen der boomtoppen en de liefelyke wildzang der vogelen niets ontnemen.

Maar nu wordt het gewis eensklaps uit dien zoeten droom van vrede en veiligheid met een geweldigen schok opgeschrikt. De jager, die het spoor het allereerst heeft opgedaan, en het wild het uitloopen en afkeeren benomen heeft, is voorgetreden, en heeft zijne honden — echte s i e z e n of speurhonden, met groote en open neusgaten, gebogen rug, dikke lendenen, breede schoften, strakke en sterke kniën en pooten [1] — weder op de eerste lucht gebracht. De anderen volgen terstond, en nu met luid gebas, want het »tieren en baren" het geroep en het horengeblaas der jagers die hen aanmoedigen en prikkelen, heeft hun het recht gegeven om dat luide te beandwoorden.

Nu is in waarheid het woud éen rumoer. Het geschal der horens, het gebriesch der rossen, het geschreeuw der jagers, het geblaf der honden rolt in luide galmen door het geboomte, en vermengt zich met het ruischen der hoogere twijgen. En terwijl stuift het beangstigde wild, reeds in zijn leger sidderend, voort naar het diepst van 't woud; maar dáar zich belemmerd ziende, wendt het zich, en kiest de heuvelachtige vlakte, rijkelyk met kreupelboschjens, en hier en daar zelfs nog met enkel hoog hout begroeid, waar het hope heeft het gevaar te zullen ontkomen.

Listig als het is, neemt het zijn loop zóo, dat het den wind achter zich heeft. Maar de honden hebben goede lucht, en de jagers zitten hen steeds op den staart, porrende met stem en horengeschal, met hoog, wakker vreugdwekkend geluid, gelijk het behoort.

Zoo rent en draaft alles voort, heuvel op en heuvel af, door struik en struweel. Somwijlen is het wild van verre in 't gezicht, waar het, in vliegenden ren, eensklaps op den top eens heuvels verschijnt, om weer zoo plotselyk daar achter te verdwijnen, als had het zich in een afgrond geworpen; dan verdubbelt zich het rumoer, en de vrolyke kreten der

---

[1] „Les nazeaux doivent estre gros et ouvers, les oreilles larges, et de moyenne espesseur, les reins courbez, le rable gros, les hanches aussi grosses et larges, la cuisse troussee: et le iarret droit bien herpé: la queue grosse pres des reins, et la reste gresle iusques au bout, le poil de dessouz, le ventre rude. la iambe grosse, la patte du pied seche, et en forme de celle d'un Regnard, les ongles gros," Fouilloux in zijn Venerie, ed. 1560; en zoo zal het vroeger óok wel zijn geweest.

jagers schallen onder het horengeluid, als ware de vreugde der overwinning reeds behaald.

Maar hoe nu?.... Wat vertraging is daar in den troep, en verwarring bovendien? Wat snuffelen zy verlegen rond, daar aan den ingang van dat kleine boschjen onder die jonge berken?.... Zy verdeelen zich in drie hoopen, die ieder een anderen weg willen. Hoort dat bestraffen, dat aanhitsen der jagers, die zich, met eindeloos en driftig geroep, van alle kanten daar rondom komen verzamelen. Hebben de wakkere dieren hun reuk verloren?...

In waarheid! Het hert heeft hun den wissel gegeven: hoe snel ook zijn vaart was — het heeft daar toch het verlaten leger van een ander hert bespeurd en er zich neergeworpen, plat op den buik, met de vier pooten daaronder, terwijl het zijn heeten adem in de koelte en vochtigheid van den grond blies.

Er is een oogenblik oponthoud.

Maar ook niet meer dan een oogenblik.

De list heeft tot niets meer gebaat. Een der yverigste honden, in jacht by jacht geoefend, heeft met rusteloos snuffelen de plek gevonden, waar het hert met een kolossalen sprong uit het leger 't eerst weer voet zette, en toen, na herhaling van nog een paar anderen van weinig minder omvang, weder in schuinsche zij-richting voorwaart stoof.

Ziet ge verder, daar gints in het diepst van het dal, dien schoonen groep hoog-opgaand eiken- en beukenhout, werwaart de breede jachttrein heen golft? Dat is daar een liefelyke plek: een doorschijnende waterpoel, zwart bruin waar de snelle zonnestralen hem overvallen, maar in de schaduw een sterk-donkere spiegel, die de bloemen aan zijn boord en de stammen aan zijn helling, en de dichte looverlagen die zich daar langs en daar boven opwelven, wonder-krachtig weerkaatst, en in zijne rimpels tooverachtig beleeft.

Gy ziet het aan de oudere honden, die, ontwijfelbaar zeker van hunne zaak, immer snuffelend, vrolyk en met gretig verlangen bassen, dat het vliedende, zweetende wild derwaart zijn heil heeft gezocht.

Het vond er voor een oogenblik een toevlucht.

Maar ook *hier* was het weder: slechts voor een oogenblik.

Wie daar toen aan den zoom gezeten had, zich verlustigende in de aantrekkelyke werking van den grooten beweeglyken spiegel — hy zoû zijne rustige fantazyën plotselyk onmeedoogend verstoord hebben gezien. Woeste golfslag en spattend schuim, en duizende woelende rimpelen daar rondom heen, verstoorden op eens het even zielvol als rustig tooneel. Want eensklaps, met forschen sprong, had het beangstigde wild zich in het water geworpen — als wist het, dat die vloeiende stoffe geen reuk bewaart — en was aldus naar de overzijde gespoed.

Een spoor van schuim teekende echter zijn baan.

Nog is dat niet geheel en al verdwenen, nu de voorste honden alreeds aan den oever staan, en er heen en weêr loopen langs den zoom, even onrustig en verlegen als straks onder de berken. Ook de anderen snellen

toe, en van links en rechts over de heuvelen komen de jagers en jageressen aangedraafd.

Maar dat alles duurde slechts kort.

Wie behooren tot die het laatst komen, hebben niet noodig te wachten, maar kunnen voortrijden, met vernieuwden spoed, de anderen na. Het scherp oog van een der jagers had nog tijdig de laatste luttele plekjens van den schuimstreep bespeurd, en de honden daarna ijlings aan de overzijde weder op het spoor gebracht. Alzoo is het nu weder horengeschal en luide lustige kreten en vurig geblaf; en wie nakomen, behoeven zich niet te vergissen in de richting die zy moeten nemen, aangewezen als zy wordt door den rollenden galm over de heuvelige vlakte tusschen het ruischende, zonnige groen.

Het arme wild!

Zie het daar gints weder een heuvel bestijgen, zelf verbijsterd in de honderde wendingen en slingeringen van zijn te vergeefs zoo moeielyk gemaakten weg. Zie — hoe ge reeds de merkteekenen aan hem bespeurt van vermoeidheid en matheid. De ingewanden doen hem pijn. In zijn hijgenden loop let hy niet meer op de dingen vóor of nevens zich, slechts trachtende te ontkomen aan die achter hem zijn, en wier luider en luider wordend gerucht hem verbijsterend schijnt toe te roepen: »Wy naderen! wy komen!" Het hoofd hangt hem neder en de gespannen neusgaten zijn naar den grond gekeerd.

Al nader en nader komt het verderfbrengend gerucht. Horens en stemmen schijnen hunne krachten te verdubbelen, zoowel als de rossen en de honden, wier vermoeidheid nieuwe kracht schijnt te scheppen uit de verzwakking van het wild.

Zwakker wordt het, zichtbaar zwakker. De keel is reeds bruin en zonder schuim, de tong ingetrokken. De sprongen worden hoe langer hoe onvaster; de klaauwen zijn nu geopend, dan gesloten, en maken een diep spoor en groote strepen in den bodem.

Een kleine streek, met eiken-opslag bewassen, hoog genoeg van twijgen en loover om een oogenblik zijn vaart te verbergen — daar stort zich het zwoegende wild in. Gewis had het water geroken, want ziet, midden door het hout stroomt een snelle maar ondiepe beek. Een oogenblik dompelt het zich onder, zoo diep het kan, dat het frissche water over al de heete leden spat, en nu springt het weder op en stuift voort, zoo snel het nog vermag, steeds het midden des waters houdende, tot dat het een eind weegs verder weêr den wal bestijgt.

Maar de nieuwe list heeft niet gebaat: het oog der jagers op hunne hooge rossen heeft het dikwerf sidderend gewei reeds weder spoedig verspied, en de oude honden hebben zich naauwlyks van het spoor laten brengen. Van alle kanten nadert men, met een sterker, luider geschal en nog heftiger en driftiger geschreeuw, met feller en vuriger geblaf.

Nu, veel meer nog dan vroeger, moogt ge zeggen: »Arm wild!" .... wanneer ge zelf in den lustigen zwijmel van het begeesterend jachtgenot niet zijt meêgesleept.

Intusschen kan het vervolgde dier het onmooglyk meer lang uithouden: dikwerf struikelt het reeds, en het trilt over het gantsche lijf.... de snelste honden zitten het op de hielen.

Ha — het moet blind zijn zelfs! Het rent daar immers als dolzinnig tegen dien plok in elkander gewassen doornstruiken in. Het is wanhopig!

Ja — maar niet op eene wijze als g y dat meent. Zie — op het oogenblik dat het zich kop en borst en lenden aan de scherpe doornen scheen te moeten openscheuren, heeft het met een woesten sprong zich gewend, en staat, âmechtig hijgend en trillend, maar toch zichtbaar gezind om zijn arm verbeurd leven zoo duur het nog kan te verkoopen.

Aan de doornen heeft het een beschutting in den rug; den honden, die het met woedend geblaf van voren naderen, biedt het het gewei, de smart niet achtende die het — door de gevoeligheid van het nieuwe hoorn, in dit saizoen nog niet ten volle verhard — zich-zelf met iederen stoot zal toebrengen.

De aanval is fel, maar het zijn alleen de jongere honden, die dat wagen in hunne onbezonnenheid; de ouden kennen het gevaar van te rug geslingerd en den buik opgereten te worden te goed, om, met al hun grimmig geblaf, niet buiten het bereik van 't gewei te blijven. Ook de eerste aanvallers deinzen alreeds, en een scherp gehuil en krijtend gejank van meer dan een hunner, die daar bloedend over den grond wentelt, wijst wel duidelyk aan wat hen voorzichtig heeft gemaakt.

Maar de dood overvalt den edelen kampioen, wiens laatste heldenmoed een beter uitkomst had verdiend, verraderlyk en ongezien.

Plotselyk en bliksemsnel, als of er ijs door zijn ingewand schoot, gevoelt het een fellen schok, en oogenblikkelyk stort het dood neder; een berg van honden werpt zich op hem, en overstelpt hem met een levenden wriemelenden berg, onder een wreed gehuil, en onder het byna zichtbaar opstijgen eener zwoele uitwaseming van zweet en bloed.

De dichtst-nabyzijnde jager was de doornen langs geslopen, niet achtende op de stekels die hem het hooggegloeid gelaat schramden en den kleurigen lijfrok en de zijden banden om zijne hozen verscheurden. Het korte maar scherpe staal vonkelde hem in de van jachtdrift trillende vuist. Ervaren in 's Keizers dienst — en Karel is een hartstochtelyk jager — deed hy slechts een enkelen stoot, maar die stoot was gewis, en trof het krimpende wild in het bonzende hart. Nu trekt hy bedaard dat korte, vinnige moordtuig — ik weet niet of men het reeds hertsvanger noemt — uit de bloedende wonde te rug, en wischt het met eene bedaardheid, die de triomfante vreugde op zijn gelaat schijnt te willen logenstraffen, op de bruinroode hairen van het gevelde edelwild af, totdat het wêder smetteloos en glansend is.

En nu stoot hy in zijn horen, triomfeerend en krachtig, zooals Iring, toen hy Loke had geveld, [1] Op dat aanhoudend geschal van lang-aangehouden schetterende tonen rent alles wat daar in den omtrek is op hem

[1] Zie Dl. I bl. 104.

toe, en de anderen volgen en verzamelen zich rondom het algemeene brandpunt, zoo als de verspreide stralen van een grooten cirkel.

In dat levendig gewoel van schuimende rossen en jubelende jagers — wier prachtige gewaden intusschen niet weinig hebben geleden van den onverpoosden wilden rid — is het niet mooglyk om te kunnen bepalen, of reeds nu de hoffelyke gewoonte, om den Vorst, het hoofd der jacht, den afgesneden poot van het gevelde wild aan te bieden, gebruikelyk is.

Maar een gebruik waarvan ge u beter kunt overtuigen is dit: dat, na den val van het begeerde wild, de Edele jagers en jageressen, vrolyk by-een gekomen, afstijgen, en zich op een uitlokkende plek, op het geurige woudgras en onder de groene looverlagen en den blaauwen hemel daarboven, vereenigen tot een versterkenden maaltijd.[1]

Daaraan kunnen wy, vreemde indringers als wy zijn, wien het geraden is van verre te blijven, echter geen deel nemen. Wy hebben intusschen voor heden ons doel bereikt, en de jacht aanschouwd; laat ons thands, te vreden met ons deel, te rug keeren, en morgen, op een nieuwen tocht, zien wat de nieuwe morgen en de nieuwe tocht ons opmerkenswaardigs aanbrengen.

— —

XXXV.

Een uitgestrekt landschap, door de milde uchtendzon vriendelyk bestraald, ligt vóor ons. De bruine heuvelen, de veelkleurige heide, de lichtgroene weilanden, de donker-groene wouden, den blaauwen stroom.... welk pad kiest gy? Werwaart wilt gy?

Zooals het pad ons geleidt?.... Welaan — gaan wy dan.

Ten deele en vooreerst nog het woud, waar de linde en de zwarte vlier en de sneeuwbalstruik bloeien, en het zaad van den olm is gerijpt; waar hier en daar nog een enkele denneboom valt, maar het laatstgevelde hout meestal binnen wordt gehaald.

Hooggewelfde pijnboomen omringen ons thands, zoo zwijgend en zoo schemerend stil, alsof het woud zijn donkere geheimenis hier in hun schoot verborgen had. Vochtig en kil hangt de lucht tusschen deze rijzige, recht-op strevende stammen — in waarheid pylers des wouds — als vreesde zy door het minste gefluister die weemoedige, mijmerende rust te storen, die door den krakenden voetstap eens doolenden wandelaars ook nimmer wordt afgebroken, dan ten koste der vrolykheid van zijne stemming. Geen glansende, weelderige, geurige slingerplant omzwiert met zijn cierlyke groene ranken hier den ouden schilferenden stam, de stramme grijsheid tooiende met den helderen glimlach der frissche jeugd. Geen bonte bloemen, purper of azuur, tintelend rood of blinkend geel, doorstikken hier de schaarsche moschkussens op den klammen bodem: de donkere, purperen of bleekgeele kelken — gelijk gy waant — die er uitspruiten

---

[1] Ermold. Nigell. IV, 535,

tusschen de dikke, langsaam tot aarde vermolmende lagen van afgevallen naalden, zijn niets dan zwammige paddestoelen.

Toch is het pijnwoud schoon, verheven schoon, maar zijne schoonheid is van een droefgeestigen aart, die de ziele eer nederdrukt dan verheft, al ademt ge welgevallig den harsgeur in, die daar, de zenuwen sterkende, omzweeft.

»Een verrassing bovendien!" zegt ge, nu wy er den voet hebben gezet, en den laatsten donkeren dennenplok achter ons gelaten.

Ik stem met u in. Deze liefelyke hoogte, de breede rug eens groenbewassen heuvels, rechts en links een prachtigen aanblik biedende op de wederzijdsche wouden, en voor en achter een ruim uitzicht latende, daar op de rijzende, wilde bergen, hier op de dalende alom bebouwde en bewoonde vlakte, is een schoone plek. Het baart volstrekt geene verwondering, dat een natuurminnenden Romein in vroegere dagen de lust bekroop, om hier een villa te doen bouwen. Deze marmeren bouwvallen, nu reeds zwart geworden door de ongestoorde inwerking van den vochtigen dampkring, met mosch en struiken begroeid, en door licht houtgewas omgeven, bevestigen u in dat vermoeden, opgewekt door dezen groep fijne akaziaas en donkere kastanjeboomen, waar de kleine geel-groene vrucht reeds uit de bonte bloesems is ontkiemd. Beide boomsoorten toch behooren in deze streken niet te huis, en wy danken het alleen den weelderigen zuiderlingen, dat zy er onze krachtige Noordsche vegetatie meê hebben verrijkt.

Voorwaart thands weder. Het lustige bladerwoud, dat nu met zijn geurig lommer den heuvel zoomt, doorgetrokken, en wy zijn op de bewoonde en bebouwde vlakte.

Ontegenzeggelyk is het hier opwekkender dan in het pijnboomwoud. Stilte heerscht ook hier — maar welk eene stilte! Het suizen van het koeltjen, het lispelen van het loover, het murmelen der beek — dat alles is als hare stemme, en zy spreken het uit. De bleek-groene linde' de helder-groene beuk, de geel-groene esch, de blaauw-groene wilg, de zwart-groene eik — allen aantrekkelyk door rijkdom van vorm en weelde van loover — schakeeren hunne krachtige kleuren wisselend dooreen, naarmate den wisselenden aart des bodems, waarin de breedgespreide wortelen den overwelfden stam hebben gegrondvest. Lustig tiert en woekert het woudkruid over den grond, en duizende bloemen gluren en glinsteren met hare kleurige kelk-oogen daar tusschen, en zijn te gelijk als kleine wyrookschalen, die de zoete geuren vermenigvuldigen onder de beweeglyke schaduwen van het gebladerte.

Dat alles spreekt te zamen met een vrolyke stem tot de ziel; verheven-vrolyk, want het is de stemme Gods, die u uit Zijn heerlyke natuur tegenfluistert.

Ook hier is het eenzaam — maar welk eene eenzaamheid! De voetstappen der menschen worden er gants niets overmatig vernomen, maar het dierenleven tiert er in weelderigen overvloed en, daarin den planten gelijk, onder duizenden en duizenden vormen.

Tusschen gintsche bouwvallen achter ons, thands weder zoo schijnbaar

verlaten, omdat geen aanmatigend menschen-oog er de blikken langs werpt, liggen jonge vossen, zich welbehaaglyk koesterende in de warme zonnestralen, en elkander jagend en wentelend in dartel spel. De groote wezel sluipt behendig en snel over het pad, en gaat uit op roof, om zijnen jongen, die tot in den laten herfst met hem één gezin uitmaken, voedsel te brengen. Met eindeloos wisselende, liefelyke, heldere, vrolyke, schaterende: ook weemoedige en zelfs scherpe tonen, fladdert het gevogelte nog rondom, al is het niet meer de jubelende lentezang dien wy thands hooren, maar veeleer de uitstorting van het lief en leed, de vreugde en de zorgen van het jonge huishouden. Jonge vogels zitten sjirpend in de struiken en op de hoogere twijgen van het geboomte, en hun onophoudelyk hunkeren naar voeder wisselt af met de klagende tonen der ouden, soms door de voetstappen eens menschen of het naderen van eenig roofdier in zorgelyken angst gebracht. Het roodborstjen en de roodstaart zijn in 't byzonder bevreesd om hunne jongen te verraden, en uiten elk op zijne eigene wijze, door angstvolle tonen den ouderlyken kommer. Vele vogels zitten ook reeds op hun tweede broedsel; zy weten het eerste kroost reeds opgewassen en zelfstandig, en de mannetjens zingen en jubelen weder, zooals in den aanvang der lente. Het geroep van den koekoek wordt zeldsamer. De jonge eidebaars staan statig in het nest, en ontfangen van de ouden onderricht in 't vliegen. De wilde mannetjens-eend daarentegen, die plótselyk aanvangt te ruien, verliest zijne slagvederen, en schuilt zich wech in de geheimvolle gewelven tusschen riet en biezen, omdat de macht tot vliegen hem begeven heeft.

In poelen en waterplasschen wemelt het van jonge vorschen en padden, nog gestaard en gekieuwd onder elkander wemelende. Op het breedbladerige riet toeft een oogenblik de libelle, met uitgespannen vleugels rustende, en vaart dan plotselyk weer op, snel, als door den wind voortgezweept, over den waterspiegel zwevend. Vlinders, kevers, muggen, cikaden en duizenderlei andere insekten zweven, zwieren en snorren rondom de bloemen in den zwoelen zonneschijn. En zelfs, wanneer gy hier toefdet, totdat de zonne in het westen zal zijn gezonken, gy zoudt des zwierens en snorrens nog geen einde vinden. Daar zingt de onvermoeide krekel zijn eentonig lied voor zijn stille woning; de Junykever gonst over de weide, en om de geurige bloesems van het geitenblad fladderen de nachtvlinders in geestachtige vlucht, den gekrulden zuiger ontrollend en hem dompelend in de bloemkelken, met honig gevuld. [1]

Maar opdat die avond ons niet overvalle, dan na een welbesteden dag, zoo nemen wy voorshands afscheid van het vrije leven in de onbevangen natuur, en wenden ons weder naar de oorden waar de mensch zijne gehoorzame onderworpenheid toont aan het oude Paradijs-gebod — voor den luiaard slechts een vloek —: »In het zweet uws aanschijns zult gy uw brood eten."

---

[1] Ik heb de verzoeking niet kunnen weerstaan, om deze keurige schildering van het dierenleven, weelderig rijk van inhoud, en zoo beknopt van voorstelling tevens, uit Bechers Kalender der Natur, 1859, hier met geringe vrijheid over te nemen.

XXXVI.

Wie dat wel bevestigen mogen, zijn de maaiers daar op dat hooiland. Het zweet paerelt hun op 't gelaat, druppelt van de kort-gesneden hairen, en getuigt van de vermoejingen des arbeids, by de klimmende warmte van den dag. Daarom hebben zy zich — met uitzondering van de schoenen, die hunne voeten voor het steken der stoppels moeten bewaren — ook in geen ander gewaad gekleed, dan slechts alleen in den groven lijfrok, die door sommigen nog naar de heupen tot aan den gordel is opgeslagen, zooals door dien maaier, daar aan het einde van den rij aan de overzijde, wiens zeisen suizend door het hooge gras gaat. De arbeider hier aan dezen kant heeft zijn makker daarin nagevolgd, en maakt daarna van het korte oponthoud tevens gebruik om zijn zeisen, door het wakker gebruik reeds te veel verstompt, met den wetsteen aantezetten en te scherpen; het met water gevulde wetvat, staat daartoe nevens hem.

Naby dezen werkman vindt ge een ander, bezig met den gaffel, om het reeds gemaaide en in zwad liggende gras te keeren, terwijl de baardige man daar tegen-over, die zijn zeisen, met het scherp naar boven gekeerd, in ruste houdt, zoodat de stok werkeloos op den grond staat, wel een soort van opzichter schijnt te zijn.[1] Dat zy allen eigenhoorigen zijn, wordt u bewezen door hunne kort-gesneden hairen; de lijf-eigenschap loopt nog altoos als een somber bestanddeel door de maatschappelyke samenstelling, gelijk een zwaarmoedige toon door een muziek-kompozitie vol levendige motiven.

Allen daarby, hetzij zy minder of meer arbeiden, verklaren dat zy het warm hebben, en dat klinkt niet eens vreemd in het oor van ons, die toch eigendlyk niet anders doen dan bedaard rond wandelen, en de dingen opnemen die zich aan ons oog vertoonen, wanneer wy gelooven dat zy de moeite van het onderzoek beloonen.

Thands kunt ge ook weder de schaduw kiezen: wy willen de boorden volgen van dezen belommerden stroom, want daar gints, door het hooge hout, gluren de tinnen van een gebouw, dat, na het Keizerlyk burchtpaleis, wel verdient in oogenschouw te worden genomen, en in deze negende eeuw nog niet vele gelijken vindt.

En er is nog daarenboven zelfs een onderscheid tusschen dit gebouw en die der weinigen daaraan gelijk, die er in het land worden gevonden: in 't algemeen hebben de Heeren slechts den huiselyken rechtsdwang en de Graven en Honderdmannen oefenen dat uit in zijnen naam; maar hier ter wille van de buitengewone diensten, hem door den bezitter bewezen, heeft Karel — die de Koninklyke macht, tot hiertoe bloot persoonlyk geweest, territoriaal en erfelyk heeft gemaakt — eene zeldsame uitzondering gesteld, en het volle recht op den burchtheer overgebracht.[2]

---

[1] Anton, Geschichte der teutschen Landwirthschaft. Th. I. S. 52.
[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudh. bl. 78.

XXXVII.

Deze wending van den stroom langs gegaan, en aan die open plek een oogenblik gerust. Daar rijst het statig gebouw, niet verre van den stroom, uit licht kreupelhout statig voor u op.

Het is een kasteel.

Dat dergelijke steenen burchten hier betrekkelyk nog zoo weinig in getal zijn, valt wel toeteschrijven aan den ruimen overvloed van hout, en de veel mindere kostbaarheid om het zich te verschaffen dan het steen. De verblijven der Edelen ten plattelande zijn daarom ook veeleer versterkte hoeven dan kasteelen te noemen.

Intusschen wint deze burcht daardoor voor u in belangrijkheid, en wy wenden het terstond derwaart, de brug over, die, tusschen houten staketsels of stormpalen door, op het plein voert.

Eerst een wandeling buiten om, ter opneming van den hoofdvorm.

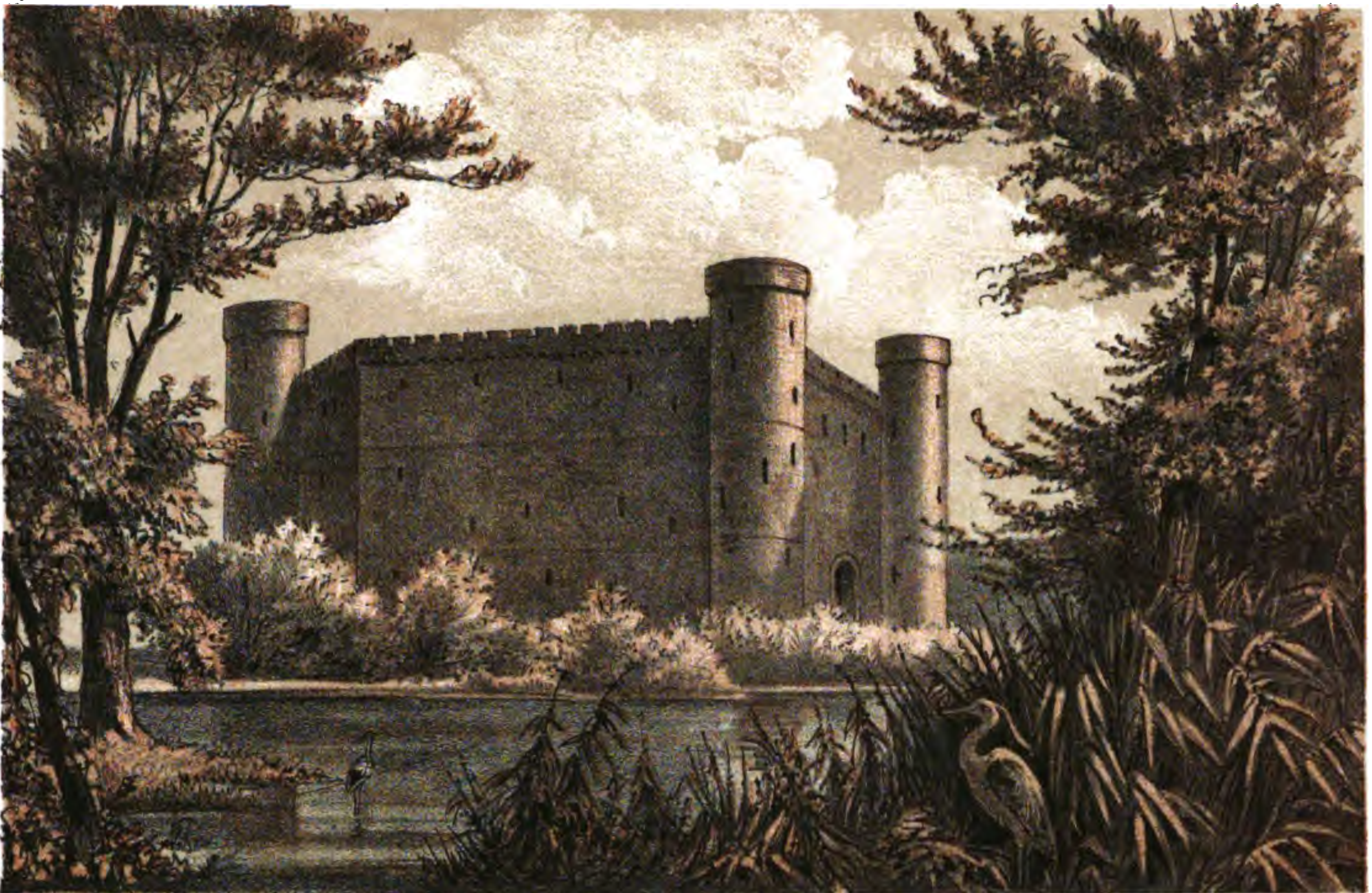
Gy ontwaart dat hy hoofdzakelyk een lankwerpig vierkant uitmaakt, maar niet ten volle, naardien de linker muur naar achteren een inspringenden hoek vormt, die de regelmaat der verhoudingen verbreekt, en het achterfront smaller dan dat van voren doet zijn. Waarschijnlyk is het ten gevolge van den toestand des bodems, dat er by het leggen der grondslagen een afwijking in het oirspronkelyk regelmatig plan heeft plaats gevonden. De hooge, sombere muren, wier openingen meer licht en luchtgaten dan vensters moeten worden genoemd, rijzen, aan de zijden als in drie geledingen, loodrecht op, en de kanteelingen daarboven breken wel de doode rechte lijn, maar kunnen toch niets bydragen om het eentonig geheel eenige levendigheid aan te brengen. Vier zware torens verheffen hunne ongekanteelde transen aan de vier hoeken boven de muren, en geven een te stouter en dreigender aanzien aan het trotsche gevaarte, dat bovendien reeds een ruw voorkomen heeft door de kleine ongelijkvormige steenen, waaruit het is opgehaald. Dit moet een zeer hechte wijze van bouwen zijn. [1]

Laat ons nu de breede trappen aan de voorzijde op-, en de poort door gaan, waarby het u in 't oog valt dat haar rondboog bestaat uit bereide kalksteenen, die aan de linker zijde met dikke baksteenen afwisselen, in welke samenvoeging de bouwmeester natuurlyk geheel willekeurig is te werk gegaan.

De groote zaal, de hal, zou ten zeerste uwe aandacht verdienen — vooral thands, waarop er niemant is die u stoort — wanneer wy niet reeds van Niumagen kwamen. 't Is duidelyk te zien dat de Edelman, wien dit kasteel toebehoort, een man van vermogen moet zijn rijk, aan goederen en landerijen, waarvan hy de belangrijke opbrengsten trekt, en

[1] De Vigne, Middeleeuwsche Bouwkunde, bl. 22. De afbeelding heb ik ontleend aan een kleine miniatuur uit het Evang. van Karel den Groote, by Bastard, Peint. et Ornem. des manuscrits.

2.

n W. J. Hofdijk. Steendr. v. P. W. M. Trap.

KASTEEL UIT DE NEGENDE EEUW.

paauw zijn blaauwgouden hals zoo praalziek doet schitteren in het helle zonlicht, bespeurt ge by scherp toezien — want de vrucht is ook dáar, als nog by allen, zeer klein — een vierde soort, die de Keizer in zijn kapitulaar »spirauca"[1] noemt; spier-appelen dus, als ge wilt, en waarvan er, zoowel als van de krewedellen, zoeten, zuren, en laten zijn, die, gelijk de andere soorten, vroeg worden geplukt, maar dan in 't byzonder op een drooge plaats moeten worden bewaard.

Daar zijwaart naar den muur ziet ge een paar pruimeboomen, die overvloedig beloven te dragen, en naby dien fraaien pijnboom in den hoek, zijn blaauwend schermdak zoo statig over den muur welvende, vindt ge een vijgestruik en een perzik, welke laatste, zooals u blijkt, geen leihout, maar een op-zich-zelf staand boompjen is.

Oogt ge dien vogel na, die daar zoo schuw wech schuilt onder gintschen looverrijken mispel, wiens hellende takken zich ten deele welven over den kleinen vijver, of liever waterwel? Om zijn goudgroenen hals, dien ge een oogenblik helder zaagt schitteren tusschen de bruine stammen door, meent ge weder dat ge een paauw zaagt. Echter is dat niet zoo, al kan hy zich evenzeer op Oostersche afkomst beroemen. Misschien stamt hy ook uit het schoone land van Grieken af, want het is een fazant, welke vogels thands by de Grooten zeer in den smáak zijn, naardien de Keizer de voortplanting bevordert.

De groene struiken, naby den ritselenden abeel in den anderen hoek, zijn hazelaars; en in dien reeds vrij hoogen boom, die tusschen dáar en deze kweën oprijst, herkent ge aan den eivorm en het eigenaardig groen des loovers, waarby de kleine geele vrucht zoo zichtbaar afsteekt, terstond den notenboom.

En nu, by deze geurige laurieren om, langs dien donkerbladerige moerbezie den lommer gezocht van dat tweetal jonge kastanjes, waar meermalen een zitplaats gekozen wordt, zooals blijkt uit de beide cierlyke en gemakkelyk gekussende zitbankjens, die daar zijn blijven staan.

Doe uw voordeel met de nalatigheid — of misschien ook te vluggen yver — eens bedienden, en zet u neêr: ik beloof u een verrassend gezicht. Houd u slechts rustig, om bedaard op te nemen wat ik u toonen zal — en wend u daartoe naar deze zijde, waarheen de klank van eenigzins schelle maar niet onwelluidende fluittonen uwe opmerksaamheid reeds heen trekken.

XXXIX.

Nietwaar — het verrast u?....

Het is evenwel zaal noch vertrek, waarin uwe blikken, door een reeks van open, evenwijdige rondbogen heen, zoo vrijelyk rondstaren. Al verliest ge u zelf in het beschouwen van dat prachtige wandtapijt, welks levendige bonte kleuren u zoo helder tegen schitteren — het dient alleen

[1] Cap. de Villis. 70.

om den ruwen muur te bedekken, zoolang de Edele bewoners daar gelieven verblijf te houden.

Het is namelyk een pand of omgang langs de gaarde, naar de eigendlyke vertrekken des Edelmans, in het midden der burcht, voerend, en ik vermoed, dat het alleen de warmte van het jaargetijde is, die hen een gedeelte van den dag hier doet doorbrengen.

Nu verklaart zich ook de oirsprong der muziektonen. Zy worden voortgebracht door den man in dien vuurrooden lijfrok en die grasgroene hozen, die daar leunt tegen een der spiraalvormige kolommen, welke sommige bogen naar den binnenkant steunen, terwijl de naar buiten staanden glad oprijzen; een fantazy des bouwmeesters, die weinig voor zijnen goeden smaak bewijst.

Maar laat ons eerst by den fluitist blijven, den man met den vuurrooden lijfrok en de grasgroene hozen.

Van afkomst is hy een Fries. Zijn vader, een Edelman, maar nog heiden, die reeds twaalf kinderen had op te voeden, zag in het grootbrengen van een dertiende luttel heil, en maakte daarom gebruik van zijn vaderlyk recht, dat by Germaansche stammen, gelijk ge weet, als het eerste en oudste recht gold. Toen namelyk de vroede vrouw, die der moeder in het ter waereld brengen had bygestaan, den zuigeling op den grond had gelegd, en er den vader by riep, wilde deze het niet van den bodem opnemen, ten teeken dat hy het aannam, maar verklaarde eenvoudig dat hy niet gezind was om het by de overige twaalf op te voeden, en gelastte dat het te vondeling zou worden gelegd, ofschoon de christen-priesters ernstig tegen dit misbruik yveren.

Dat deerde der wijze vrouwe, en zy gaf eener eigenhoorige een bedekten wenk. Gelukkig klopte ook dáar een hart, gevoeliger dan dat des vaders. De eigenhoorige bracht het tedere wicht in heur eigen kot, en heur man, vernemende wiens kind het was, stelde er zich een heimelyke eere in, om den zoons zijns heeren als den zijne aan te nemen en op te voeden, in plaats van hem door het ongedierte van het woud — waar toch zoo zelden een mensch den voet zette — te laten verslinden. Alzoo wies de knaap op onwetend van zijn afkomst, arm als zijn pleegouders, en hard arbeidende, gelijk zy, voor den heer — die zijn eigen vader was.

Maar de goede God — als of het eene beschikking was — had hem met eene gave beschonken, die geen van hen, onder wie hy groot werd, met hem deelde. In de lente, wanneer de leeuwrik opsteeg naar den vochtig-blaauwen hemel; in den zomer, wanneer de nachtegaal sloeg in den meidoorn; in den herfst, wanneer de geelgors floot in den klaterpopel; in den winter, wanneer de roodeborst kweelde in de besneeuwde haag — altoos had hy een open oor voor die heerlyke tonen der natuur, en hy floot, of minstens neuriede, ze na.

Zestien jaren was hy — toen kwam een troep dwalende muzikanten op de hoeve, en daar was er één by, wiens instrument uit saamgebonden rieten pijpjens bestond; dat trof hem van allen 't meest, en het duurde zeer kort, of hy had een dergelijk speeltuig, waarvan de bouwstoffen

voor de hand lagen, in 't ruwe nagebootst en voor zich-zelven vervaardigd.

Inmiddels was zijns heeren zoon, zijn eigen broeder — wat hem door de bescheidenheid misschien, of, meer waarschijnlyk nog, door de vreeze zijner pleegouders verborgen bleef — aan 't beheer der goederen gekomen, en had zich, op een zachten, stillen zomer-avond, in dat fluitspel, dat hem van verre in de ooren klonk, verlustigd. Er was natuurlyk slechts een gebod noodig om den eigenhoorige voor den heer te doen verschijnen, en dat geschiedde. De heer had een welgevallen in des knechten spel, en daardoor in den knecht-zelf, en nam hem in onmiddelyke dienst; hy verkreeg nu beter gewaad, beter voedsel en — wat hem het meest van alles lief was — een betere fluit, van gelijke soort als hy had nagebootst, en die wy gewoon zijn syrinx of pans-fluitjens te heeten. Sinds is hy in de onmiddelyke omgeving zijns heeren gebleven en dezen gevolgd naar een oord, waarin hy aanvankelyk wel nooit had gedacht te wonen, en binnen een verblijf, dat hy wel nooit gedroomd had te betrekken.

Thands is hy sinds lang geen lijf-eigene meer, maar — al draagt hy den naam van denariaat — een volkomen vrije, en gunsteling des gezins bovendien. Zijn heer, wien hy menig oogenblik van verveling ontnam door zijn talent, dat altoos een voorraad van nieuwe wijzen weet op te vangen of uit te denken — gaf hem, als in vergelding daarvan, de vrijheid, en bekrachtigde dat in den vorm, by de Franken gebruikelyk: hy deed zich door den toen nog eigenhoorige, in tegenwoordigheid van getuigen, een denarie aanbieden, en sloeg hem daarop dat muntstuk uit de hand. Dat is een formeele en krachtige vrijverklaring, en de naam van denariaat, dien zulk een vrijgelatene draagt, heeft niets vernederends, maar slaat alleen op de wijze zijner verklaring. [1]

Maar nu van den Heer-zelf.

Gy ziet hem daar zitten op het fülpen kussen van den uitgesneden, beschilderden, vergulden, en aan de voeting met bont gesteente ingelegden zetel, over wiens rugleuning hy den arm rustende heeft nedergelegd. Zijn zwavelgeelen lijfrok, met gouden, in een driehoek vereenigde stippen afgezet, en door een niet al te breeden violetkleurigen rand gezoomd; zijn helroode onderhozen, terstond beneden de knie met een band van gouddraad omsnoerd; zijn korenblaauwe overhozen met gulden boorden, die tot over de kuit reiken — daar bespeurt ge niets van, omdat hy, zoo als hy daar nederzit, zich heeft gewikkeld in een mantel van dunne stof, wiens kleur gy chocolaad-bruin zoudt noemen, maar van welke bepaling hy niets zou verstaan, omdat die geurige drank hem en zijn eeuw, en nog velen lateren eeuwen daarby, volkomen onbekend is.

Reeds terstond hebt ge in hem een grijzaart herkend, maar een grijzaart, die nog merg heeft in zijn gebeente, en kracht in zijne spieren, en dus, ware het nog noodzaak, in alles bekwaam om te voldoen aan de oude volkswet, die de geschiktheid eens hoogbejaarden Hertogs voor zijn krijgs-ambt deed afhangen van de beandwoording der vrage: of hy nog

[1] Noordewier, Nederd. Regtsoudh. bl. 48.

een leger kan besturen, mannelyk te paard stijgen, en vlug de wapenen hanteeren.[1] Ook voert hy nog steeds den naam van Hertog, al drukt hem niet meer de krijgshaftige last, onder zijn grooten meester, den oorlogvoerenden Karel, daaraan verbonden.

Hooge ouderdom is overigends, met enkele uitzondering, als erfelyk in zijn geslacht. Zijn grootvader werd zóo oud, dat het den waardigen man zelf verdroot zoo lang te leven, ten nadeele zijner kinderen. Daarom besloot hy zich te zetten op het oude deel, en hy bracht dat besluit ook ten uitvoer: hy stond al zijne bezittingen aan zijne kinderen af, met turf en twijg;[2] hy gaf ze veld en akker, weide, woud en water, huis en haard, maar behield zich aan den laatste een eigen plekjen, zooals dat gewoonte is, en daarby ook een eigen plaats aan den disch en een eigen slaapstede. Aldus leefde hy nog twaalf jaren, en toen hy stierf, drukte de oudste zijner zonen hem met droefheid en rouwe de oogen toe.

Deze, die zich eene Frankische vrouw had gekozen en gehuwd tegen den zin zijner broeders, overleed weinige maanden later, by zijne weduwe een knaapjen van vijf jaren achter latende.

De weduwe kwam natuurlyk onder voogdijschap van den eerstvolgenden broeder, maar had daar geen vreugde van, want hy handelde onvriendelyk met haar. Het knaapjen, in wien alles den echten Fries van onverbasterd bloed verried, was daar meermalen getuige van, en zag dan opmerksaam, maar steeds zwijgend toe. Reeds vroeg ontwikkelden zich by hem die koenheid en wilskracht, die hem steeds zijn by gebleven, en waarmeê de ontwikkeling zijns lichaams gelijken tred scheen te willen houden. Op zijn zesde jaar was hy twaalf in zijn voorkomen, en zijne woorden en daden logenstraften dat geenszins.

Eindelyk werd hy zeven jaar, en op den dag zijner verjaring deed hy zich gelden: hy bood zich aan, om te zweren dat hy-zelf in staat was zijne bezittingen te kunnen beheeren. Ofschoon zijn oom zich daarover hevig vergramde, en zeide dat het den wijsneuzigen jongen slechts te doen was om van eenige jaren de vijf schellingen uit te winnen, die de vaderlooze zoon aan zijn moeder moet betalen, wanneer zy hem tot zijn twaalfde jaar behoorlyk heeft opgevoed en niet verwaarloosd — zoo viel er evenwel niet het geringste aan te doen: het was oud en erkend recht, dat zijn gang moest gaan. De knaap zwoer den eed, telde, in vollen vorm, zijner moeder nu zeven maal vijf schellingen voor, en was thands haar voogd. Nooit beklaagde zy zich dit, want even gelijk zy hem altoos een tedere en trouwe moeder was geweest, was en bleef hy haar een hartelyke en zorgsame zoon, en had hy haar lief als den appel van zijn oog.

Tegen over haar was hy eerbiedig, maar anders was hy fier en trotsch. Geen land schatte hy hooger dan Friesland, niet zoozeer om dat het 't land zijner geboorte, maar veel eer omdat het 't land zijner vaderen was,

[1] A. w. bl. 23
[2] Zie Dl. I. bl. 199

en die vaderen stelde hy boven allen, en hy achtte byna geen Edel geslachte, dat niet aan het zijne verwant was.

Daarom was hy ook een getrouw bondgenoot van allen uit zijn geslacht en zijne verwanten. Wee hem — die het waagde zich aan een hunner te vergrijpen! Hy zou voor dezen zijn opgetreden, al hadde het tegenover het gantsche land moeten zijn!

Het was juist dat gevoel, dat hem Friesland ten walg maakte.

Hy was jongeling, toen hy, die zich zoo gaarn van de daden zijner voorvaderen deed verhalen, daardoor byna als by toeval vernam, welken dood de grootvader zijns grootvaders gestorven was.

Friesland, dus luide het verhaal, lag nog onder het heidendom, toen eenmaal de felle vijand van menschen en dieren, de koude winter, zich geweldig deed gevoelen. De aarde werd hard als ijzer, en alle winterzaad bevroor in hare lagen. Daarop kwam de zomer, maar hy kwam, als of hy brandende was van toorn omdat de winter hem zoolang had te rug gehouden: aan den strakken hemel wandelde niets dan de heete zon, en geen enkele wolk sloeg de vleugelen uit om heur gloeiend gelaat te verkoelen met schaduw. De aarde barstte van droogte, en al het bezaaide kwam om. Daarna volgde de woeste herfst, met slagregens en stormen, met donder en bliksem, met noodweder en orkanen. De aarde verdronk in de wilde wateren, die verre en hoog boven hunne oevers zwalpten en menschen en vee wech sleurden in hunne diepe, onstuimige kolken.

Toen was het gantsche land éen nood en éen ellende. Er was honger, maar geen brood; er waren holle, rommelende ingewanden, maar geen vleesch en geen spijze om ze te vullen. By honderden stierven de menschen wech, en hunne lijken lagen onbegraven in de bouwvallen hunner verlaten hoeven, op de begroeide sporen hunner eenzaam geworden landwegen. De wolven werden vet, en de roofvogelen mesteden zich, maar de overblijvende levenden der menschen slopen als bleeke spooken rondom.

Dat droevig overschót verzamelde zich in eene volksvergadering. Met holle oogen en vleeschlooze kaken zaten zy daar by een, en zy namen een besluit, gelijk voormaals hunne vaderen in zulke tijden van jammer en nood hadden genomen: de ouden van dagen, de gebrekkigen en kranken moest men opgeven en laten verhongeren. Nu was er éen, wiens eigen jammer nog, wat niet mooglyk scheen, vermeerderd werd door dit besluit, want hy had ouders, grijs en stram van hoogen ouderdom, een lammen broeder, en een echtgenote wie de ontbeering op het krankbed geworpen had. Aan het besluit, door de stem der volksvergadering kracht van wet verkregen hebbende, was geen ontkomen, maar hy wilde toch het einde der rampsaligen verzachten: hy verhaalde hoe by de Herulen kranken en ouden altoos het leven verbeurden, en daarom met korte daad werden gedood; zóo mocht men dan thands óok handelen, en ze niet laten lijden. [1]

---

[1] Latere sporen van 't gebruik: ouden en zieken om te brengen, vindt men in Noord-Duitschland: het „duuk onner!" of „kruup onner — di weit is die gram," tegen

Het medelijden der ellendigen met de nog ellendiger aldus opgewekt, sprak zich dan ook in een menschelyker vonnis uit, en de uitvoering had byna onmiddelyk plaats. De door de wanhoop veroordeelden werden op brandstapels gelegd, en door iemant, buiten hunne verwanten, om 't leven gebracht. Terstond daarna ging het harde doodenbed in vlammen op, en de daaruit saamgelezen assche en beenderen werden onmiddelyk begraven.

Slechts éen man ontkwam dien dood: een grijzaart van tnegentig jaren, dien men toch reeds stervende rekende. Hy werd verlaten. Iemant, die twee dagen later voorby de plek kwam waar hy was nedergelegd, vond hem nog levende; toen viel er een lichte sneeuw, die gewisselyk weldra zijn lijklaken wezen zou. Een ander, die den volgenden morgen daar langs dwaalde, zag er niets dan een afgeknaagd geraamte liggen, en de sporen van menigen wolf in de dunne sneeuw.

Dusdanigen dood stierf de grootvader des grootvaders van dezen Hertog, die er op dit oogenblik, by het weemoedig lied, dat de fluitspeler thands den speeltuige ontlokt, wellicht aan denkt.

Toen hy vernam, dat er alzoo was gehandeld met een zijner vaderen; dat men een van zijn Edel geslacht den stroodood had laten sterven op zulk eene wijze; dat er dáarom aan de tallooze heuvelen, waarvan hy kon zeggen: »Hier onder rust het stof van dezen, daar dat van genen, ginds dat van dien mijner voorzaten," éen ontbrak, omdat het verknaagd gebeente was vergaan op het open veld — toen was hy verontwaardigd, en hem beving een afkeer van het volk zijns lands, welks vaderen zijnen vader zoo groote oneere hadden laten geschieden.

Hy wilde uit Friesland wech.

Wat hy eenmaal wilde, moest worden volbracht; en al had een muur van ijzeren rotsen het land omsloten — hy zou een opening hebben gebroken ten doortocht.

Zijne moeder, de Frankische, droeg er geen rouwe om, en toen hy met haar sprak om heen te trekken naar een ander oord, raadde zy hem een verblijf te zoeken in Frankenland. Zoo deed hy. Zijne groote goederen verkoopende, verliet hy het land zijner geboorte, en trok heen naar de streken aan de kromming der Waal. Daar kocht hy zich een nieuw verblijf, meer dan éen hofmark, van de verwanten zijner moeder, en hy vestigde er zich.

Toen telde hy twintig jaren, en de machtige Pepijn droeg nog de kroon des Frankenrijks. Hy stond dezen dikwerf met zijne mannen ter zijde. Maar nog meer was hy in het heir van Koning Karel, die nu sedert

---

ouden van dagen (Bremerwörterb.) doelt op levend begraven of verdrinken. Men hoort die spreekwijze ook aan den Hartz en in W. Falen. Misschien is ze van de Slaven afkomstig. Vgl. Ossenbrüggen, Inl. ad. Orat. p. Rock. Amer. 55.

Den indruk van deze gruwelen moet het voorbeeld der Romeinen verzachten, die, in de oudste tijden, hunne ouden boven de zestig jaren van de (langen tijd eenige) brug in den Tiber stieten. Vgl. vooral Osenbr. a. w. bl. 42. verv. — Noordewier, Nederd. Regtsoudh. bl. 205.

anno 800 Keizer is, en steunde hem in menigen krijg, vooral in dien met de Saxen, En dat berouwde hem niet. De Koning schonk den kloeken krijgsman, die zoo dikwerf zijn ijzeren arm geweest was, den Hertogs rang, en daarby groote goederen naast die hy reeds bezat; daarenboven begiftigde hy hem — zooals wy reeds vernomen hebben — by groote en uitnemende uitzondering en gunst, met den rechtsdwang over alle zijne bezittingen, zooals hy en ieder andere Edele en vrije ze tot een huiselyke rechtsmacht hadden zien inkrimpen.

Alzoo is hy nu een der geweldigste Heeren uit het gantsche land, dat slechts weinigen, zijns gelijken, heeft aan te wijzen.

De vrouwe daar tegenover hem, in een ruimen, gekussenden, hooggerugden armstoel gezeten; gedoscht in een zeegroen kleed, met gouden boordsels aan de byna onmatig-wijd uitloopende mouwen — waardoor de eng-sluitenden van het bruin-zijden onderkleed by iedere opheffing tot aan den elleboog zichtbaar zijn — en met een breed, van goudstof gewerkt oplegsel voor elke knie; omplooid van een ruimen mantel, wiens kleur naar het donker-rozerood trekt; met een gouden, van edel gesteenten schitterenden, en naar een Koninginne-diadeem gelijkenden hairband rondom de in wrongen opgenomen blonde lokken — die vrouwe is blijkbaar wel dertig jaren jonger dan hy, wien men gereedelyk diep in de sestig heeten zal Het glansig blond harer lokken, het tintelend heldere harer blaauwe oogen, het frissche rood harer gevulde wangen spreken dat om het zeerst uit.

Zy is ook niet de eerste, met wie hy zich in het huwelyk verbond: zy is zijne tweede echtgenote.

Zijne eerste gemalinne huwde hy, omdat hy zich een erfgenaam wenschte, die zich mocht beroemen geboren te zijn uit de vermenging van twee overoude en onberispelyk Edele geslachten. Maar de gezellinne, uit dat oogpunt gekozen, bleek hem weldra van zwak en ziekelyk gestel te zijn, en zy schonk hem geene kinderen. Dat baarde hem groote zorg, en was de oorzaak van menige slapelooze nacht, van menigen door allerlei woelende en warrelende denkbeelden moeielyk doorgeworstelden dag: want terwijl ze zijn gade en het hoofd zijner huishoudelyke bemoejingen was, had hy haar lief gekregen.

In het einde — er schoot hem niets ander over, dan zijn geslacht, waarvan hy de laatste was, te zien uitsterven, of.... zich van zijne gemalin te scheiden.

Het eerste woog het zwaarst; daarom koos hy het laatste, met diepe droefenis in 't harte, en hy maakte gebruik van het recht, dat elken vrijen man werd toegekend, van den Keizer tot den minsten reizenden marskramer: hy eischte haar — hoe hard het hem viel — de sleutels af, en gaf haar een scheidbrief, ruimschoots zorgende voor haar onderhoud, tot aan heur einde.

Daarna, dus zijn bed hebbende gescheurd, en zittende als op den weduwnaarsstoel, werd hy minder naauwlettend op oudheid van edeldom, en nam zich d e z e vrouwe tot tweede echtgenote. Eer hy drie jaren ouder

in dien
en kloe-
en Her-
daaren-
— by
g over
ot een

d, dat

oogge-
gouden
oor de
ot aan
ewerkt
kleur
eenten
d ron-
ijkbaar
sestig
harer
lat om

rbond:

nschte,
twee
uit dat
zijn,
n was
woe-
want
was,

acht,
zijne

liepe
lken
den
af,
ud,

w-
m
r

KAROLINGISCHE OUDHEDEN.

2.

Meubelen.

was, verheugde hy zich in het bezit van twee krachtige zonen, wier geschrei by hunne geboorte niet alleen de vier wanden hunner vertrekken overklonk, maar byna werd gehoord in de gantsche ruimte van het kasteel, dat hy zich had doen bouwen, in navolging van wat hy in zuidelyker streken langs den Rijn en in Gallië, minder met benijding dan met bewondering, by zijns gelijken had aanschouwd.

Was hy in zijn eerste huwelyk langen tijd te vreden geweest — in zijn tweede was hy gelukkig; en ofschoon hy ook niet meer de geurige bloesems eener eerste liefde — die slechts eenmaal bloeien in hun eigen seizoen en daarna verdorren — kon aanbieden, zoo was er toch genoeg gloed in zijn mannelyk harte, om zijner jonge vrouwe de overtuiging te geven, dat liefde eindeloos hoog verheven is boven louter hartstocht.

Zoo heeft zy, de redelyke en degelyke Germaansche, nog geen enkel oogenblik gekend, waarin zy, ook uit de meest verborgen diepte heurs gemoeds, de voor hem stil-verwijtende gedachte voelde oprijzen: dat zy zich de tweede gade eens ouderen echtgenoots gevoelde.

Maar.... terwijl zy zich gaat laven aan den koelen morgenwijn, door een harer maagden — wier rijkdom van krullende lokken zoo onbevangen neergolft over de schouderen van het ruim geplooide kleed — haar geschonken uit een gulden kan in een gulden met edelgesteenten vercierden beker,[1] kunt gy wel een naauwkeuriger oog slaan op de voornaamste meubelen van het »geïmproviseerde" vertrek.

XL.

Daaronder trekken die drie ledige stoelen het meest uwe aandacht. Wel wordt uw oog kortelyk ook getrokken door die naar buiten halfrond, naar binnen driekant gevormde tafel met heur rooden met goud beschilderden rand en pooten, heur zilverlakensch dekkleed en drapeering van de zelfde stoffe, regelmatig bezaaid met groote, losse, blaauwe figuren, in gedaante het midden houdende tusschen een bloem en een ster; wel rust uw oog korte wijle op dat fraaie zitbankjen — welks vorm aan draagbaarheid denken doet — en op die soort van rustbank of rustbed, tegen het wandtapijt staande, en voor een groot deel bedekt door een bontverwig fijnwollen kleed, er achteloos over heen geworpen — maar het zijn toch vooral die stoelen — by wie alles een nieuwheid verraadt, als kwamen zy zoo even uit de handen des vervaardigers — die uwe opmerksaamheid boeien.

Ik moet u erkennen, dat zy het waardig zijn, en dat zy zelfs een Keizerlyk vertrek eere zouden doen.

Aan den vorm van dien met den omgebogen rug, het meest naar ons

---

[1] Met betrekking tot den op blz. 116 vermelden Ptolemeïschen beker vindt ik nog in den Catalogue général et raisonné des camées et pierres gravées de la bibliothèque impériale, par Chabouillet, p. 52—54 eene uitvoerige beschrijving, die my in de overtuiging bevestigt, dat ik hem te recht in dit tijdvak heb opgenomen.

toe staande, is wel de meeste moeite besteed, en de schilder heeft niet weinig van zijne kunst bygedragen, om er cierlykheid aan by te zetten — naar zijn smaak; de onze zou het niet zóo verkiezen. Niet dat er geene overeenstemming is tusschen de donkerblaauwe grondkleur van het meubel en het donkerrood der lijsten, maar het komt ons te hard voor. Even zoo is het met de binnenzijde der rugleuning, waar die breede gouden banden echter een goede werking doen. De rozekleur der ingesneden raamvormige openingen is overigends zeer goed gekozen, en niet teder genoeg om onharmoniesch te zijn. Intusschen steekt het welgevulde kussen, van zware geele zijde, er zeer bont by af.

Op zich-zelf eigendlyk veel zwaarder van vorm, maar door de wijze van beschildering schijnbaar veel lichter in voorkomen, is die zetel, daar aan die andere zijde van den disch. De fijn-bruine en vergulde lijsten en banden steken volstrekt niet te sterk af tegen de hemelsblaauwe grondkleur, die op het kleinste middelvak, aan de zijden der voeting, in bleeker blaauw overgaat en met een rij gulden doppen bezet is. De rugzitting, naar de binnenzijde verguld, met lijsten en een band van rozerood, en gouden krullen aan de hoeken, dunkt ons echter hoogst ongeschikt van lijnen, en verbant ieder denkbeeld van dat gemak, dat door het oranjerood fluweelen kussen, met gouden kwasten aan de punten, anders gereedelyk wordt opgewekt.

Wel een weinig kolossaal, maar dat voor 't overige niet kwaed strookt met de meerdere strengheid van zijn vorm, is de derde stoel, nevens de rustbank, wiens voorkomen als geheel u ook nog het best voldoet. Zijn grondkleur is een krachtig kastanje-bruin, verlevendigd door gouden lijstwerk en banden; de knoppen aan rug- en armleuningen zijn, even als de kapiteel-achtige voetingen der pooten, verguld, maar hebben, gelijk de gouden ringen op de pooten, donkergroene binnenvakken. Ook de kleur van het fluweelen kussen is een donker groen, vercierd met gouden oogjens, die telkends in groepen van drie zijn geplaatst.

Prachtiger, maar daarentegen nog bonter, zijn de zetels waarin de Heer en de Vrouwe des kasteels gezeten zijn. Van dien der laatste betwijfel ik het, of hy wel Westersche arbeid mag zijn. De vorm is in ieder geval zuiver Byzantijnsch.

Doch zie daar de banen van het zware hangtapijt, voor den boogvormigen ingang, ter zijde plooien. De seneschal doet eerbiedig een enkele schrede naar binnen. Op een wenk des Hertogs zwijgt de fluit, en de seneschal spreekt een paar woorden. Gewis is hy gekomen om te zeggen, dat het maal is aangericht, want men staat op, en maakt zich gereed om te gaan.

Laat ons de gaarde verlaten en van verre volgen.

XLI.

Welk een prachtige aanblik, by den opwekkenden klank der speeltuigen van die muziekanten, die daar op de verhevenheid achter in de zaal hebben plaats genomen.

Vanwaar plotselyk zulk een aantal gasten is opgedaagd — daarover hebben wy ons het hoofd niet te pijnigen. Waarschijnlyk zijn zy in hunne vertrekken bezig geweest met zich te kleeden — en nu ook welk een afwisseling in den rijkdom van het gewaad! [1]

By de Edele Vrouwen verwondert u dat niet, en ik heb geen grond om u te verdenken dat ge dit beminnelyk zwak te sterk zoudt willen begrenzen; maar by de mannen zoudt ge dat bonte kleurgemengel wel iets stiller wenschen. Er is by deze Edelen niet minder veelverwige verscheidenheid in kleedij, en weinig minder rijkdom in de uitmonstering, dan by Keizer Karels Hofgenoten.

Wat echter het meest hinderlyk, ja by sommigen zelfs stuitend moet worden genoemd, is de weinige overeenstemming tusschen de gestalte en het gewaad van den zelfden persoon.

Zie byvoorbeeld die in-een-gedrongen gestalte, daar schuins tegenover den gastheer. Hoe breed zijn die schouderen, hoe gespierd is die nek, hoe leeuw-achtig die breede mond en dat sterkgeteekend gelaat, omkruld van dien met de dichte blonde hairen saamgegroeiden baard. Hoe weinig voegt daarby die bleek-geele lijfrok, die — met een breeden blaauwen streep ter rechter en ter linker zijde, van voren en van achteren — door een rooden, met goud gestikten zoom is omboord. Die »invleesching" van kracht — hoe zwak spreekt zy zich uit in die hozen van fijn-hemelsblaauw, onder de knie met gouden banden omstrikt, en sluitende in geele overhozen, die, met gouden riemen omvlochten, tot halverwege de kuit reiken, maar — vreemd genoeg — den rij der teenen onbedekt laten. Het eenige dat hem voegt, is zijn vuurroode, met goud geboorde mantel, op den rechter schouder bevestigd met een gouden knoop, waarvan twee met gouden franje gezoomde linten afhangen.

Zie den kloek-gebouwden Edeling tegenover hem: zoudt ge ook dáár den lijfrok niet liever iets donkerder van kleur wenschen dan dit tot tederheid fijn lichtblaauw te aanschouwen geeft? En dat wordt nog bleeker by die vuurroode onderhozen, die, een weinig boven haren zoom, met gouden kniebanden omstrikt, zich tot slechts even beneden de knie verlengen, en de kuit bloot laten, naardien de witte onderhozen — met een blaauwen weerschijn en gouden boorden, en door roode banden overkruist — niet hooger reiken dan tot beneden de kuit.

De beide Edelen daar aan de andere zijde — naby dien rosch-blonden jonkman, wiens hairen, op het voorhoofd rond wech geknipt, met een rood-zijden, van gouddraad doorvlochten lint omwonden zijn — schijnen met elkander te hebben afgesproken om de zelfde kleuren, maar in tegenovergesteld gewaad te bezigen. De lijfrok, by den eene rood, met groene, goud-gestippelde zoomen; by dezen zijn de onderhozen blaauw, de over-

[1] Het bevreemdt my, hoe Arend (Gesch. des Vad. I 445) heeft kunnen zeggen: „Moeielyk is het, de tooi en kleederdracht dier verwijderde eeuwen te bepalen." De geïlustreerde handschriften uit die dagen leveren stoffe te over, zoodat het my veeleer moeielyk voorkomt, om, ter vermijding van wijdloopigheid, eene karakteriseerende keuze te doen.

hozen rood, by genen de onderhozen rood, de overhozen blaauw; de beenriemen van goudstof zijn evenwel by beiden gelijk, en de kniebanden verschillen alleen dáarin, dat ze op de blaauwe hozen rood, op de roode hozen wit en rood zijn.

Laat ik u thands nog even opmerksaam maken op dien bruinen krijger, met dat breede, purperbruine lidteeken op de wang. De olijfgroene mantel kleurt hem gants niet kwaad; maar hoe luttel smaak verraadt het, om zich daaronder uit te dosschen in een rozenkleurigen met blaauwe streepen en gouden zoomen vercierden lijfrok, en zich de beenen te schoeien in hozen van nog bleeker rozenkleur, met bruine, uitloopende dwarsstreepen, zoodat ge terstond aan een zeebra denkt!

Zooveel prachts hier by-een, geeft terstond te vermoeden dat de oude Hertog gasten van het Keizerlyk hof aan zijn tafel heeft, maar de kleurschikking der gewaden doet zien dat de beschaving veler Grooten toch ook maar alleen eene uiterlyke is.

Doch het wordt tijd dat ge een oog op den disch-zelf slaat, en let op de spijzen, die achter-een-volgends worden aangebracht.

Goede koks en goede pasteibakkers zijn aan den arbeid geweest, en wel mag er worden gezegd dat er ruime, vorstelyke overvloed is voor

de wakkere tafelgenoten,
Die met een zwellenden lust van de wisslende schotels genieten.
Pas is één spijze genoten, of ijlings reeds volgt haar een andre,
En in gedegen goud schuimt de verwarmende meêdrank.

't Gulden vaatwerk rondom staat geschaard op fijn lijnwaden doeken.
Tintelend paerelt de wijn in pokalen, prachtig beschilderd,
Beiden, het oog en de tong, prikklend tot weeldrig genot.[1]

De seneschal heeft by de leiding van het maal eene byzonderheid in 't oog gehouden, die zeker wel geen doorgaande gewoonte, maar toch meermalen in gebruik is: hy doet de hoofdsoorten der spijzen toedienen op verschillende schotels.

Dat vette, sterk-gekruide gebraad, waarvan de geur ook u prikkelt tot weelderig genot, is een stuk beerenvleesch, en wordt daarom, even als het rund- en schapenvleesch, de ham en het spek, op een zilveren schotel gediend; zoo ook het wildbraad, waarop d e z e monden blijkbaar zoo verlekkerd zijn, maar waarvan het genot u gewis zou tegen vallen, want het is niet meer jong: jong wildbraad acht men een onverteerbaar voedsel.

Gerookt vleesch in meer soortelyken zin zult ge thands wel niet zoeken; overigends is dat echter een zeer gezien voedsel: de Keizer heeft bevolen, dat op zijne hoeven steeds voorraad moet zijn van spek, gerookt vleesch, pekelvleesch en zult. Dit laatste behoort met de gelei of galreide tot de geliefkoosde nagerechten.

D i e galreide heeft het voorkomen als of zy uit koepooten is gekookt,

---

[1] Waltharius, vs. 296—302.

maar deze fijnere soort zal wel uit hoenderen of visch bereid zijn.

Maar ziedaar de groenten, die, evenals by het door Fortunatus beschreven gastmaal, op marmeren schotels worden gediend. Daar zijn verschillende peulvruchten en erwten, daar zijn rapen en uien, daar is salaad en radijs, de laatsten van zeer opmerkelyke grootte. Het toekruid: de pimpernel, de dragon, de peterselie en wat dies meer zij, ontbreekt er niet, terwijl een minder aangename geur, die er het welriekende der versch-gesnedene rosmarijn verre overstemt, u te recht vermoeden doet, dat er in de verschillende soorten van spijzen niet gering van knoflook gebruik wordt gemaakt. Wellicht zit er ook een Borgondiër aan den disch, en dezen zijn op knoflook en uien als verzot. Overigends is er geen gebrek aan kruidnagelen en nootmuskaat, aan gember en kaneel, zelfs niet aan suiker en peper, ofschoon de laatste, om de hooge zeldsaamheid, byna tegen goud wordt opgewogen. Te recht zegt men daarom van een kostbare zaak: dat zy peper-duur is.

Sterk gekruid doet zich vooral de walvischtong voor, hetzij zy aan het spit gebraden of met bonen genuttigd wordt. Natuurlyk behoort dat — even als de paling — zeer gezochte gerecht, dat op de markten by de moot wordt te koop geboden, onder de vischspijzen, en het deelt die rangschikking zoowel met zeehonden en bevers, als met meirzwijnen en bruinvisschen. Versch of gezouten, gezoden of gebraden, en van allerlei soort: rivier-, zee-, of schelpvisch — visch is steeds een begeerd en algemeen voedsel, en in de vasten, wanneer de prijzen stijgen, bedient de geringere zich gretig van het walvischspek.

Gy ziet onder dit alles, dat het verbod van Bonifacius en Paus Zacharias, om hazen- en bevervleesch te nuttigen, reeds in het vergeetboek is geraakt; trouwens — de waarschijnlyke oirzaak van dat verbod, heidensche offerande en offergebraad, kan nu ook gerekend worden voor goed te zijn voorby gegaan.

Waar men zich echter nog wèl aan verbonden schijnt te achten, is des Pausen gebod tegen het eten van raven en meerkollen; maar de eidebaars, die hy daarby mede in bescherming nam, vergezelschappen nog steeds de kraanvogels, de wilde zwanen, de reigers en roerdompen, de hoenders, eenden en duiven op den disch. Onze seneschal doet al dat gevogelte op glazen schotels opbrengen, en daarby moogt ge wel eere geven aan de bekwaamheid van den kok, die gintsche twee schotels keurig gebraad, een paauw en een fazant, zoo cierlijk met hunne fraaie vederen weder heeft opgetooid.

Wat zich nu nog in die geschilderde korfjens bevindt, die daar ter zijde op die levendig beschilderde en vergulde aanrechtbank of dressoir staan? Het is de fruit, de geurige en sappige vruchten van den voorzomer: de aardbeziën, de frambozen, de kersen, die, zoo ik my niet vergis en het gebruik vooruit loop, het voorgerecht uitmaken, even als — op hun tijd — de perziken en pruimen, terwijl daarentegen appelen, peren, kastanjes, en noten dan tot het nagerecht behooren; noten vooral, die de keel droog maken, en daardoor prikkelen tot een hartigen dronk.

En die dranken...... reeds alleen de groote verscheidenheid daarvan moet u het bewijs leveren, dat het Germaansche bloed ten opzichte van drinkenslust ten minste nog niet van zijner vaderen voorliefde is ontaart.

Geen van die gouden, of zilver-vergulde, of van rein zilver glansende drinkkannen, die niet overvloedig is gevuld, en gereed om zijn minder of meer kostbaren inhoud in beker, kop, schaal, of horen zoo lang uit te storten, dat de zichtbaar geworden bodem weder om nieuwen toevoer vraagt, en zy uit lederen bottels worden aangevuld.

Daar zijn wijnen, uit Frankrijk of uit Duitschland aangevoerd. Daar zijn vruchtenwijnen, en evenzoo appel- en perenwijn, kersen- en frambozenwijn, aalbessen- en moerbeziën-wijn. Allen zijn gezocht, maar de meest gezochten zijn misschien wel de kruiderwijnen, die hunne geuren boven den paerlenden beker doen opstijgen. Dezen zijn het gewis, die reeds vroeger onder den naam van vina odoramentis immixta voorkomen. Ofschoon het my toeschijnt, dat, vooral by de niet zoo byzonder gegoeden, ook de vrouwen wel de hand zullen hebben in de bereiding dezer kunstwijnen — zoo zijn er echter bepaalde lieden, die zich daarmeê bezig houden. Vraag op een van 's Keizers hoeven naar den sicerator, en men zal u den brouwer der kunstdranken wijzen, den man, die uit moerbeziën moraat, uit andere fruit en honig klareit vervaardigt; die in het mengen van alsem en honig door den wijn de juiste maat weet te houden; [1] die het voorschrift kent tot het trekken van myrrhe, aloë, hysop, komijn, anijs, rosmarijn, en dergelijke »kruidige kruiden" op wijn, en het verzachten der bitterheid van de meesten, met de juiste hoeveelheid honig; die den koning der kruiderwijnen, den hipokras, even zoo goed weet te bereiden als den gekookten wijn; kortom — die volkomen weet te voorzien in de behoefte aan dranken, wier specerij-achtige aart de verteering moet bevorderen der zware, vette spijzen, die daarom reeds op zich-zelf zoo sterk gekruid zijn.

Maar zie daar ook bier, en wel van onderscheiden soort: zoet, zuur, en dubbel bier; alzoo blijkt u, dat deze drank, die zoowel warm als koud wordt gedronken, en, na het water, de hoofddrank des volks mag worden genoemd, ook geenszins van den disch der Grooten is verbannen. Of daar echter dat thands mede in zwang zijnde dunne bier toegang heeft, dat van haver gebrouwen wordt, kan ik niet beslissen, maar durf ik wel betwijfelen. [2]

En nu met een blik op deze goudgeele meed hier, en op die vette melk daar, die, wederom als op Fortunatus feestmaal, in koppen van zwart aardewerk is geschonken, kunt ge het er voor houden dat ge, na het waarnemen der spijzen, ook een vrij volledig overzicht over de verschillende in gebruik zijnde dranken hebt gehad.

My dunkt, dat ge niet veel lust kunt hebben, om de gevolgen van

---

[1] Met zulk een drank, waarin vergif was gemengd, doodde Fredegonde een voornamen Frank uit Roue.

[2] Anton, Land-Wirthschaft. I. 407.

het hartig gebruik dezer dranken af te wachten. Ik moet u tot mijn leedwezen zeggen, dat, hoewel ge u in zoo Edel gezelschap bevindt, de schoone deugd van matigheid er eene al te zeldsame gast is.

Voorzeker, wanneer straks de muziek zwijgt, en elk der gasten by beurte de harp grijpt, of de lier, of het psalterium, of welk ander dergelyk speeltuig dan ook, en de snaren met vlugge hand doet trillen, ter begeleiding van een of ander lied, zoo als men dat by feestelyke maaltijden gewoon is te doen — dan is dat vrolyk en gezellig; aangenaam — dat is misschien wat anders, wy Franken en Saxers staan ten minste, met betrekking tot onze geschiktheid voor den zang, by de Italianen en andere Zuiderlingen in geen besten roep.

Maar wanneer vervolgends de disch wordt afgenomen, doch het drinken voortgezet, dan volgt er dikwerf een tooneel, waarvan de vrouwen gelyk hebben met zich te verwijderen. Dan is het meermalen als in den Waltharius:

Ydel en zinloos geklap ontstroomt aan de drupplende lippen,
En op de krachtlooze voeten tuimlen de onmachtige helden.

Tot, gelijk het verder heet:

Tot, door 't geweld van den wijn overwonnen, van slaap overweldigd
Allengs in gang en in hal de bedwelmden zinken ten bodem. [1]

De Keizer heeft wel krachtige wetten tegen de dronkenschap gesteld, daar die der Kerk machteloos bleken, maar het kwaad zit te diep, en in 't heimlyk wordt nog veel misbruik gemaakt.

Wat dunkt u, wanneer wy nu, na het verblijf des Edelen op zijn kasteel aldus te hebben opgenomen, eens het leven in de stad gingen opmerken?

Laat ons dan heentrekken naar de stad by uitnemendheid: de Bisschoppelyke hofstad, het handelrijke Utrecht, dat alle andere steden in dit gedeelte des rijks verre te boven gaat, en alzoo by voorkeur het bezoek verdient, dat wy ons reeds vroeger hebben voorbehouden. [2]

Laat ons de wandeling terstond aanvangen.

Gy gevoelt reeds vermoeidheid, zegt ge? .... Welnu — dan gebruik gemaakt van gintsch vaartuig, dat met de lijn tegen den stroom wordt opgetrokken, en met inspanning ook, getuige het zweetende paard. Bekommer u niet of er ook plaats voor ons aan boord is; deze eeuw is als iedere andere: met geld verkrijgt men alles.

. . . .

XLII.

De tocht was lang, en onze jager viel wel wat traag. Alzoo is het laat geworden; maar zie daar ons toch eindelyk aan het doel, ofschoon wy

[1] Waltharius, vs. 316 en 17, en 320 en 21.

[2] Zie blz. 37.

op dit oogenblik niet beter kunnen doen dan de nacht over te brengen op het vaartuig, waarmeê de schipper thands by deze splitsing van den stroom aanlegt.

Ook hem is thands geen verder varen vergund. Deze beide in het avonddonker zoo somber en zwaarmoedig oprijzende gebouwen, waarvan het een den toegang naar de stad verspert, terwijl het ander, ten deele in 't water uitgebouwd, den stroom beheerscht, zijn de tolpoort en toren, de steenen wakers over de richtige invordering van het watergeld, de Keizerlyke schatting, maar waarvan de Bisschop de tiende geniet.

Doch ziedaar de opkomende maan, worstelende met al hare kracht tegen de wolkbank die haar den vrijen doortocht schijnt te willen betwisten. Zichtbaar is 't, dat zy overwinnen zal, en dan moet het gewis een schoon gezicht zijn op de stad en hare omwalling. Welnu — laat ons met de kleine boot eens even oversteken naar gene zijde der rivier, en daar den ouden dijk beklimmen, die nog altoos den naam van Romeinsche straat voert.

Waart ge nu een Germaan van onder het heidendom — ik geloof dat ge der mane een dank-offer zoudt wijden, of minstens haar ter eere een lichtjen ontsteken, want als of 't by afspraak was, zoo breekt zy juist op dit oogenblik door, en bedeelt den bewolkten hemel en de bebouwde aarde met zooveel licht als zij slechts kan uitstroomen.

Wend u nu zóo, dat de beide gebouwen aan de overzijde het vrije uitzicht niet belemmeren: daar ziet ge Utrecht voor u, en blikt ge juist op de oude stad, die zoo dikwijls de burcht wordt genoemd. En waarlyk rijst zy ook als een uitgestrekt, sterk kasteel voor u op: het »castellum illustre" van Willebrord; de »civitas antiqua" van Ludger; de fiere myterstad die, even als het naamhafte Tours, den grooten Maarten, den roemruchtigen patroon der Franken, tot haren schutsheilige heeft aangenomen. Rustig ligt zy daar in den kalmen glans der maan, binnen de bescherming harer zware gekanteelde muren, door hooge vechttorens versterkt, wier krachtige vorm dubbel spreekt by den tederen toon die zich thands over de natuur heeft uitgespreid.

Ziet ge daar wel, tusschen den hoek- en den middeltoren, een groot gebouw binnens muurs zich verheffen? Dat was eenmaal der Romeinen korenmagazijn, toen het dertigste legioen hier nog in bezetting lag; waar men het thands voor bezigt — voor het zelfde of voor een ander doel — weet ik niet.

De torenspits die zich, achter dat korenhuis, op vrij grooteren afstand nog laat waarnemen, moet tot een der beide munsters behooren, waarop de stad te recht trotsch is, en die wy morgen niet zullen vergeten te bezoeken.[1] Dan zal er ook gelegenheid zijn om dat zware ronde gebouw meer van naby te bezien, waarvan thands slechts een gedeelte van den trans zichtbaar is, aan deze zijde van den hoektoren.

»Of het schepen zijn?" — twijfelt ge, die ge daar, den hoektoren aan de andere zijde voorby, schemeren ziet?

---

[1] Ik mag hier niet nalaten op te merken, dat de steenteekenaar de spits niet begrepen, en scherp in plaats van stomp heeft gemaakt.

2.

n. W. J. Hofdijk. Steendr. v. P. W. M. Trap.

UTRECHT OMSTREEKS DE 8e EEUW.

Gewis: d
an de ma
het tolk
Maar wa
noeg. W
n boord
. . .

Het ged

als de
doen
Dat er
gheid
e — g
ls- en
enbakk
n een
er h
innerd
langstel
g, ov
ik h
visscl
le Ro
hien w
sten;
aar la
n touw
»Dat

[1] Het
hierby t
Tijdschri
Blondel,
kompozi
Blondel
Strating
Stichten
Ook Ar
Romeins
de l'Ar
[2] Be

Gewis: daar ligt de ruime haven, een weinig achter die reeks huizen aan de markt, wier toppen even nederig schijnen te willen wech duiken, als het tolhuis, meer ten linker, den zijne overmoedig opsteekt. [1]

Maar waartoe thands meer! De hoofd-indruk der massa zij u voor heden genoeg. Weder de boot in, de riemen aanvaard, en dan een nachtleger aan boord gezocht.

. . . .

XLIII.

Het gedruisch des herlevenden levens van den dag vangt weder aan.

Het waereldlicht heeft de aard gewekt,
De zonnige sterre naar 't zuiden stijgend, [2]

zooals de Angel-Saxische Zanger van den Beówulf zingt, en wy willen ook doen gelijk Beówulf deed, en treden aan land.

Dat er hier, te midden dezer houten huizen en hutten, en allerlei bezigheid van de bedrijvige bewoners daar buiten; te midden dikwijls van eene — gants niet onschilderachtige — samensmelting of afwisseling van stads- en dorpsleven: een scheepstimmerwerf naast een koeweide, en een steenbakkerij daar weder aan de andere zijde, waarvan het hek uitkomt aan een vrij wel bebouwde, ofschoon natuurlyk ongeplaveide straat — dat er hier te midden van dat alles veel is, waardoor ge aan Dorestad herinnerd wordt, kan u niet verwonderen, en wekt ook geen nieuwe belangstelling op. Daarom gaan wy rustig door naar gintsche houten brug, over de gracht leidendé, die thands reeds eene oude geworden is, en ik houd daarby slechts even op, om u in 't voorbygaan te wijzen op de visschers, die daar, aan deze zijde nog van den oever, tegenover het oude Romeinsche wachthuis by dien hoektoren, dat u gister avond misschien wel een poort toescheen, onledig zijn met het gereedmaken hunner netten; die plaats der voorstad heet daarom, naar men wil, de lijnmarkt, maar laat ons by gelegenheid eens toezien, of men er ook geen garens en touwwerk te koop aanbiedt.

»Dat is gewis Romeinsch werk," zegt ge, nu wy, de brug over, den

---

[1] Het even bekende als dikwerf betwijfelde kaartjen van het oude Utrecht heeft my hierby tot grondslag gediend. De naauwkeurigste uitgave komt voor in het Utrechtsch Tijdschrift I. 2e St. 499. Anderen, met afwijkingen, by van Heussen en van Rhijn, by Blondel, en by v. d. Monde, Utrechts pleinen, etc. welks laatste tytelprent, dwaas van kompozitie, maar voortreffelyk van uitvoering, weêr een andere voorstelling levert, die Blondel ontleend schijnt. Ik weet wel wat v. d. Bergh in zijn handboek, 17, en Acker Stratingh, in zijn Aloude Staat, I. 207, zeggen; maar ik heb hier der uitsprake van den Stichtenaar van Asch van Wijck, Handelsverkeer van Utrecht, 138, de voorkeur gegeven. Ook Arend, Gesch. Intusschen is het niet onbelangrijk om de voorstelling van het eigendlyk Romeinsch gedeelte der stad te vergelijken met het plan by Violet-le-duc, Diction. rais de l'Architect. I. 334.

[2] Beówulf, vs. 1980. Ed. Etmüller.

voet bebben gezet op een geplaveiden grond langs de dwarsgracht, die hier omspoelt naast den eersten hoektoren, van wiens krachtigen bouw gy reeds gister avond een goeden dunk ontfingt.

Nu ge den muur van naby onder 't oog hebt, herkent ge er lichtelyk Romeinschen arbeid in, die door tijd en strijd wel heeft geleden, en door minder bekwame handen — of liever nog onder het opzicht van minder bekwame oogen — is moeten worden hersteld, maar toch zijn oirspronkelyk karakter nog duidelyk heeft bewaard. Hier, op het midden zijner lengte wordt hy, even als de voormuur, weder door een toren versterkt, die in grootte echter niet haalt by den eersten op den hoek, en evenmin by dezen, die den anderen hoek dekt, en tegenover wien wy nu genaderd zijn.

Deze houten brug verleend ons den toegang tot de binnenstad, door het kleine poortjen in den muur, vlak aan deze zijde des torens.

Alzoo staat ge nu binnen die kleinere sterk bewalde ruimte, die de Aarts-bisschop Willebrord waarschijnlyk met zijn »castellum illustre" bedoelde, en het eerst wat u in 't oog valt is de zichtbaar op een hoogte gelegen burcht, wiens trans gy reeds gedeeltelyk van verre hebt gezien, en nu van naby bewonderen kunt. Niet ten onrechte deelt deze geduchte ronde steenmassa in den roem van »een kasteel van uitmuntenden bouwtrant." Friesche en Frankische Vorsten, al naarmate de overwinning dezen of genen ter zijde trad, hielden verblijf in de burcht des Romeins, maar thands is het de Burchtgraaf van Utrecht die er het gezag zijns meesters handhaaft.[1] Want Utrecht is wel een Bisschoppelyke stad, maar zy behoort toch aan het rijk. De Bisschop, als hoofd zijner kerken, bezit er vele en groote goederen, zoo binnen als buiten. Op den 1sten January 723 schreef Chaldo, Karel Marteels kanselier, in de halle van Herstal een schenkingsbrief, namens zijn meester. De Hofmeier-zelf stelde zijn merk daaronder ter bekrachtiging,[2] en zoo deden ook zijn zoon Karloman, en de Edelman Adalart, met diens neef Thiebold en anderen, als getuigen. Ook als getuigen s c h r e v e n de Kanselier, de priester Andoin, met Rodbrecht en Harirad en Chelmoin hunne handteekeningen op het belangrijk parkament. En sinds dien dag is al wat tot op dat oogenblik te Utrecht aan de Koninklyke schatkist behoorde: alle hoeven, landerijen, huizen, kotten, gebouwen, inwoners, eigenhoorigen, lijfeigenen, velden, beemden, weiden, bosschen, wateren en waterloopen; kudden met hunne hoeders, roerende

---

[1] Intusschen was Utrecht ook de hoofdplaats der Goo Niftarlaca, en als zoodanig de woonplaats van een Geo-graaf. Die beide waardigheden zullen wel eens door een zelfden Edelman zijn bekleed, maar dat behoefde geen regel te zijn. Hieruit kan immers worden verklaard, waarom Utrecht tot in 1220 te gelijk een Graaf en een Burcht-graaf kon bebben, „waarvan de laatste als Opperrechter in de stad en meerdere plaatsen van het Sticht," de eerste „meer byzonder als Opperrechter in de verschillende deelen van het Sticht" recht oefende? — Acker Stratingh, Al. Staat, II. 2e St. 83. roert het feit aan, maar heldert het niet op.

[2] From this is derived the phrase of signing instead of subscribing a paper. In the ninth century, Herbaud, comes palatii, though supreme judge of the empire by virtue of his office, could not subscribe his name. Robertson, Hist. of Charles V. 619. Ed. Baudry.

en onroerende goederen, met het dorp en kasteel Fethna bovendien, het eigendom der kerke van Utrecht.

Maar des niettegenstaande behoort de stad den Keizer, en, heeft hy er al geene bezittingen meer, hy heeft er rechten. De tijd van het »nulle terre sans seigneur" is in de daad in zóo verre gekomen, dat de Keizer heer is van alle onbezeten goederen in zijn rijk; doch de »seigneur" in den engeren zin is in de landstreken benoorden den Rijn nog betrekkelyk zeldsaam; en zijne rechten worden — zoo als ge dat reeds vroeger zaagt — bezeten en uitgeoefend door de gezamendlyke genoten eener marke, onder toezicht der Keizerlyke beambten.[1] Nu is Utrecht, als een der steden die door de Romeinen met het »libertas Romana" zijn beschonken, boven de vrije marken, die onder geen anderen heer dan den Keizer en diens vertegenwoordiger den Grave staan, nog daarin bevoorrecht, dat de vrije poorters[2] er zelf hun bestuur kiezen. Dat bestuur, aan geen andere hofrechten dan getrouwheid aan den Keizer en den Bisschop onderworpen, behandelt en behartigt de stedelyke zaken, en waakt voor veiligheid, orde, en rust.[3]

Dat de door den Keizer benoemde Burchtgraaf dat zware torenvormige gebouw bewoont, houde ik te meer voor zeker, nu ik deze twee goed gekleede mannen derwaart zie gaan. Zy hebben hem ongetwijfeld over een of ander, der stede zaken betreffende, te spreken. Ik herken wel geen ambtsgewaad, maar ik weet toch dat deze grootste maar minst gezette van beiden, die zijn donker-violetkleurigen mantel met den rechter arm over de borst samen plooit, de Schout is, en dat zijn kleinere maar meer gezette nevenman, die den blaauwen mantel half te rug geworpen, en den linker duim tusschen den gordelriem heeft gestoken, tot dat twaalftal mannen van Edelen geslachte behoort, die de schepensbank, de rechtbank, uitmaken.

O — buiten twijfel is er iets geschied, waarmeê des Burchtgraven gezag gemoeid, of waarby zijn raad of tusschenkomst noodig geacht wordt, want terwijl de Schout en de Schepen gereed zijn binnen te gaan, komt er haastig een derde persoon aangetreden en zich by hen voegen, wiens oranje-geele hozen, graauw van stof geworden, bewijzen dat hy meer dan een weg van een paar minuten door de stad heeft afgelegd. En gy hebt recht in uwe opmerking. Hy komt van de noordwest-zijde der stad, van het zand, waar zijn woning ligt, en in welk kwartier hy de waardigheid van homan bekleedt.

Utrecht bezit vier zulke waardige mannen. De stad is namelyk verdeeld in vier kwartieren of vierdels, die ieder een Overste aan het hoofd hebben, en het volk noemt zulk een overste of hoofdman Homan.[4] Gy

---

[1] Zie hiervan reeds blz. 75—77.

[2] Stedelingen; bewoners eener van poorten voorziene plaats. Poorte gold wel voor de gantsche stad.

[3] Van Asch van Wijk, Handelsverkeer van Utrecht. bl. 76.

[4] Asch van Wijk, Utrechts Handelsverkeer, 158. Deze kwartieren werden vervolgends de vier kerspelen of parochien: van Sint-Jacob, de Buurkerk, Sint-Geerte, en Sint-Niclaes.

ziet alzoo, dat het bestuur hier niet minder goed en geregeld is ingericht, dan in de marken en dorpen, waarby ik u moet opmerken dat ook hier datgene van den grond en bodem, wat niet behoort tot des Keizers of des Bisschops persoonlyk bezit, het eigendom der vrije poorters is, en dat straten, wegen, en opendlyke plaatsen het gemeenschappelyk eigendom uitmaken der vrije poorters van het kwartier waarin zy gelegen zijn. [1]

En terwijl wy nu langs de gaanderij van den oostelyken muur treden, kunt ge u overtuigen van de stevigheid dezes bouwwerks, zoowel als van zijn geduchte dikte. Deze gewelfde bogen toch, waarop de gaanderij rust, vormen groote en diepe nissen tegen het beneden gedeelte van den muur, die den krijgsliedeu by regenachtige of gure dagen een geschikte beschutting aanbieden. Konden zy verhalen, die bogen, wat er sinds hunne wording langs en over hen is gegaan — door hoeveel tijden heen zouden zy kunnen getuigen, en van hoeveel belangrijks zouden zy kunnen melden!

En nu het oog naar den noordkant — en gy zult zelf moeten erkennen, dat ge niet weet of de prachtige aanblik u meer verbaast, dan verrukt.

Ligt daar ter linker zijde de hoofdzetel van het waereldlyk — hier ter rechter staat de stoel van het geestelyk gezach, hier is zijn middenpunt. En zie nu, om den wille dier beide grootsche kerken, niet deze nederige kapel voorby. Zoo zy de geringste is in voorkomen — zy is de eerwaardigste door haren ouderdom. Daar gints, naby den noordelyken muur, stichtte Koning Dagobert in 631 de eerste christelyke kapel op dezen grond, wijdde haar aan den heiligen Thomas toe, en stelde haar onder bescherming van Keulens Aarts-Bisschop. Maar het Friesche zwaard, weder machtiger geworden, hieuw het kruis van zijn voetstuk, en het gebouw werd vernield. Later kwam Willebrord, en het Christendom werd in volle eere hersteld; den geloovigen moest weder een plaats worden bereid, waar zy konden opgaan om te aanbidden en het woord des Evangeliums te hooren; toen was het, dat de groote verkondiger deze kapel deed stichten, ter eere van het heilig kruis, het symbool des reinsten geloofs. Daar ontfingen de christenen weder het brood en den wijn des Heeren, en de hand des priesters wijdde er hunne kinderen weder door den doop. Te recht draagt de kapel steeds roem op de schooone vonte, haar door Willebrord-zelf ten geschenke gegeven.

Maar zooals gy h i e r staat, heeft de massa der gebouwen iets verwards; laat my u op een betere plaats brengen.

XLIV.

Zijwaart nu de kerk voorby; by den toren den hoek om; dezen lagen muur van het Sint-Salvators kerkhof langs — en treed nu een weinig te rug. Ik behoef u thands niet eens te zeggen, dat ge op het rijkste punt der stad Utrecht staat, al verwondert gy er u ook te gelijk over, dat de ruimte hier in 't oog loopend eng en klein is, waardoor er by

[1] Hullman, Städtewesen. II. 298.

kerkgang en vooral by ommegangen, dikwerf al te veel gedrang ontstaat; maar dat is nu eenmaal niet meer te verhelpen.

Recht tegenover u, over den muur en door het geboomte van het kerkhof heen, bespeurt ge den gevel der kapelle van het heilig kruis; de saamgeschakelde groep gebouwen achter u vormen het Bisschoppelyk hof; aan uwe rechter hand rijst de prachtige munster van Sint-Salvator, aan uwe linker hand de eerwaardige dom van Sint-Maarten. [1]

Deze laatste is de oudste van beiden. Bisschop Willebrord was overtuigd van de waarheid, die de Abt van St. Gallen hierna zal uitspreken: »Ware beschaving kan slechts worden bereikt door opwekking van den kunstzin; slechts dáárdoor kan de logge menigte veredeld aan de godsdienst worden toegevoerd en in eene wezendlyke bedrijvigheid ter ontwikkeling worden gebracht. Alles wat edel is, komt van God, en die door God daarmede begenadigd is, ligt ook te gelijk onder de verplichting om zijn talent en genie aan Hem te heiligen, en het niet aan ongewyde dingen wech te werpen, niet er de ydelheid mede te ondersteunen, die aan de zedelykheid en het welzijn der ziele gevaarlyk worden kan." [2] Daarom wilde hy, den Heere zijns heils een waardiger bedehuis oprichtende dan de onaanzienlyke kapelle, daarby tevens der behoefte der menschen aan schoone vormen te gemoet komen. Alzoo deed hy de grondslagen leggen der Sint-Maartens kerk, en zag haar omstreeks 720 volbouwd; bovendien verbond hy er een kapittel van veertig kanunniken aan, en gaf ze de voorschriften van sint Augustinus tot leefregel, opdat zy zich op deze wijze tot waardige geestelyken zouden vormen, die anderen voorgaan en leeren, en der gantsche christenheid van zijn sprengel een waardig voorbeeld mochten zijn.

Heeft de Sint-Maarten den voorrang in ouderdom — de Sint-Salvator schijnt het my daarentegen te winnen in pracht. Uit de verschillende berichten over deze schoone kerk meen ik te moeten opmaken, dat Willebrord ook hiervan de grondslagen gelegd, maar zijn opvolger Bonifacius haar eerst voltooid, en mede met een kanunniken voorzien heeft.

Maar laat ons thands, voor en aleer wy een blik in de kerk slaan, nog eens langs den muur te rug gaan, den hoek om tot aan de zijde van den toren des Sint-Salvators: hier is de poort, die toegang tot den Gods-akker geeft; waarom zouden wy hem niet betreden?

Voorwaar — wèl is het hier een

Stille rustplaats van Gods dooden.

---

[1] Munster en dom zijn in dezen van de zelfde beteekenis. Monasterium — „de eenzame woning" of „het afgezonderd verblijf" werd zoowel op kannunnikale kerken als op kloosters toegepast. Dominicum — „Huis des Heeren" — gold meer bepaald voor moeder- of hoofdkerken; daarom heeten de kanunniken ook domheeren. Kathedralen zijn die kerkgebouwen, waarin des Bisschops zetel staat.

[2] De beroemde Abt Salomon — wijzer dan menige aanmatigende zoon der negentiende eeuw, die stoft op zijne ontwikkeling, maar niet eens begrip genoeg heeft van het werkdadig en onmisbaar aandeel aller kunst in het leven en de ontwikkeling des geestes.

Hoe vriendelyk is er het voorkomen van de anders zoo treurige plaatse der vergankelykheid. Hoe groeit en bloeit hier de levende natuur rondom en over de heuvelen der afgestorvenen. Het midden der ruimte — een lankwerpig vierkant — is ingenomen door een groot, vierkant, rijzend grasperk, in het middenpunt waarvan een houten kruis zich verheft met het zinvol opschrift: »Inter ligna soli haec semper sanctissima crux est, in qua perpetuae poma salutis olent.[1] Daar rondom heen groent het van het gras op de graven, van het frissche loover aan het jong geboomte, waarvan het wel zichtbaar is, dat het juist niet voor een groot aantal jaren hier is overgeplant. De grafplaatsen, overigends zonder zerk of zonder kruis, liggen in regelmatige rijen verspreid tusschen het geboomte, waarmeê zy by afwisseling den bodem deelen. Vijf rijen van symmetriesch verdeelde bedden zijn voor de rustplaatsen der dooden bestemd, en de omvangrijke tusschenruimte is met vrucht- en pronkboomen bezet. Van daar dat vriendelyk voorkomen, dat hier eerder doet denken aan een lusthof, dan aan eene begraafplaats. Goed gevoeld: sterven is geen vergaan, en den christen past het, om by het graf zijner lieven ook te gedenken aan de herleving, en de blijde hope der opstanding te doen groenen in zijn gemoed.

Wandelen wy eens rond.

Hier, aan de rechter zijde van den ingang, buigt een rank opschietende sorbenboom zijn tedere takken met gevinde gladde bladeren naar het zeer lankwerpig vierkante grafbed, dat, met de eene smalle zijde zuidwaart aan den muur sluitende, zijn lengte noordwaart in den hof strekt; de graven zullen dus gewisselyk dwars in deze bedden worden aangelegd, zoodat hunne richting oost- en westwaart is. Eenige schreden noordelyk van dit bed wordt het zandig pad belommerd door een tammen kastanje, wiens groenachtige bloesem thands den donkerder glans der bladeren bevallig tempert. Tusschen dezen en den muur, en wel met een der langzijden daaraan sluitend, ligt weder een grafbed, terwijl de hoek tusschen dit en het eerste door een ongedoornden mispelaar wordt ingenomen, wiens bloesem reeds voor de eerste vruchtbollen heeft plaats gemaakt. Ter anderer zijde van het tweede bed groent een heesterachtige telg van den Donau-zoom, een kleine kweeboom, wiens witte bloesem nog zijn belommerde standplaats besneeuwt. Tusschen den kwee en het groote grasperk met het kruis ligt wederom een grafbed, van den zelfden vorm als al de anderen. Treedt ge nu nevens dit bed en het perk het pad verder, tot waar het den hoek naar 't zuiden maakt, dan vindt ge weer een rij van vier bedden: twee met hunne langzijden tegen den muur — een hier ten oosten, en een daar ten zuiden — en twee naar het midden, ieder tegenover een hoek van het kruisperk. Die boomen overschaduwen de plekjens grond daar tusschen: hier herkent ge den amandel aan zijn getande bladeren; daar den grooten hazelaar met zijn rechte twijgen, en gints de tedere spruit van Perzië, wier dubbele, purper-roode bloesems

[1] Het heiligste onder het hout des bodems is altoos het kruis, waaraan de vruchten geuren des eeuwigen heils.

dat plekjen in de Aprilsdagen zulk een droevig-vrolyk voorkomen geven. Nog een enkele rij grafbedden ligt daar dan nog achter, maar, even als die aan den westelyken kant, met de langzijde tegen den muur, waardoor zy in dwars-richting met de anderen komen. In de open zandvakken daar tusschen groent weder een Perziaan, maar die niet, dan na alvorends Griekenland en vervolgends Italiën tot vaderland te hebben gehad, het guurder Noorden schoorvoetend heeft betrokken, waar hy nu toch zoo goed tiert: de okkernoot, die, wanneer hy eenmaal tot zijn vollen wasdom zal zijn gekomen, en zijn naam van den koninklyke zal hebben verdiend, het cieraad kan worden dezer plaatse, belommerende met zijn vorstelyken kruin alle graven rondom hem heen.

De indeeling des bodems aan de oostzijde is die der westzijde gelijk: twee bedden tegen den muur, een naby het kruisperk. Drie boomen staan daar weder tusschen: den perzik traden wy reeds langs; hier naby den muur de vijgestruik, daar, in de lijn van den perzik de glansige laurier. Van den vijgestruik achter den laurier omgaande, komt ge in den eenigen nog onbezochten hoek een geel-bont gebladerden peer voorby, en bereikt ge vervolgends langs het bed ter linkerzijde van den ingang, waarnevens een kleine pruimelaar een schraal lommer werpt, weder de kerkhofpoort.

Ik durf my overtuigd houden, dat deze kleine omwandeling u evenzeer heeft voldaan als verrast: gy hadt niet gedacht in deze eeuw een begraafplaats te vinden, op zulk eene wijze ingericht. [1]

En nu den dom.

XLV.

Ik stem volkomen toe, dat — hoewel prachtig voor den tijd van zijn ontstaan en voor de plaats waar hy ligt — de stijl, waarin het gebouw is opgetrokken, volstrekt geen modèlstijl mag heeten, en gants geene navolging verdient. De gevel, met een aantal horizontale friesstrepen doorsneden, waartusschen ook schaakbordvormige banden loopen, samengesteld uit witte, ronde, groen-bruine en zwarte steenen; met ruitvormige en pyramidale gemetselde vercieringen; met heele en halve rozetten, en met die vreemdsoortige figuren, die men niet beter weet te omschrijven dan met »de vischgraat-vormigen" — de gevel verraadt een »barbarisirend kunstlerische Behandlungsweise," waarin, naar het schijnt, nationaal Germaansche zin en Oostersche smaak elkander hebben bejegend, de laatste evenwel door Byzantijnsche tusschenkomst opgewekt.

De boog van het portaal aan den ingang, op dubbele pylers rustende, is evenzeer bont van vormen, maar daarin openbaart zich, waarschijnlyk door den onophoudelyk wederkeerenden en zich verengenden halvencirkelvorm, een meerdere eenheid.

[1] Deze voorstelling is getrouw ontleend aan het plan der abdy van Sint-Gallen, van omstreeks 820.

De gantsche gedaante van het gebouw: een hoog oprijzend middenstuk, naar de achterzijde twee armen uitspreidende, even hoog als het middenstuk, met een rond achtergedeelte, en met lagere nevengebouwen rondom de gantsche lengte van het middenstuk, herrinnert u den uit het zuiden tot ons gekomen basiliekvorm, die op-zich-zelf van wel degelyke eenheid is.

In de zij-wanden van het middelschip, zoowel als in die der zij-schepen, loopt een rij rondboogvensters, naar den binnenkant gebroken door een kleinen dubbelboog, in het midden door een pylervormigen meneel gestut. Gy ziet ze reeds door in lood gevatte glasruiten gesloten, en daardoor vloeit — stroomen is nog een te sterke uitdrukking, die door de dikte van het glas weersproken wordt — dus: daardoor vloeit het licht, ook op den meest hellen dag zeer getemperd, het inwendige des heiligdoms binnen, en brengt het in een gants eigenaardigen toon.

Merk intusschen ook wel op, dat de vierkante klokkentoren, met zijn laag dak, aan de voorzijde van het gebouw, hier aan de rechterzijde van den gevel gemetseld is; dat bewijst alzoo dat de abside ten oosten ligt — de algemeene lijn [1] —; by de kerken, wier oirsprong waarlyk in een reeds bestaande basiliek gegrondvest is, strekt de abside zich soms naar 't westen, en dan staat de toren ter linkerzijde. [2]

Treedt ge binnen, dan hebt ge weder de navolging van de basiliek. Door twee rijen zware ongelijke kolommen is de ruimte in drie deelen verdeeld, waarvan het middelste het schip, de beide anderen de zij-beuken uitmaken. Op de bogen, onmiddelyk en zonder post uit deze kolommen opwelvend, rusten muren van niet onbeteekenende zwaarte, die, met balkwerk, en niet door een gewelf boven aaneengesloten, het dak ondersteunen.

De bogen vinden hier hun steunsel niet in naar voren tredende muurpylers, maar — omdat er een kruisgang of dwarsschip bestaat — in de vier zelfstandige kolommen, die de hoeken van middel- en dwarsschip vormen. De op de bogen rustende zijmuren van het schip verheffen zich zóo verre boven de zijbeuken, als noodzakelyk is om met hun grondlijn de daken daarvan te schragen, en tevens om in het hooger gedeelte vensters te kunnen opnemen, ter verlichting van de ruimte die zy begrenzen; gy behoeft niet eens een byzonder naauwkeurig opmerker te zijn, om reeds terstond te bespeuren, dat het getal dezer vensterramen evenredig is aan de tusschenruimten tusschen de kolommen en wandpylers.

De dwarsbalken van het gewelf rusten op cierlyk bebeeldhouwde schraagsteenen, en zijn gedekt met een soort van platte zoldering, die

---

[1] Zie daarover het in de meeste opzichten uitstekende geschrift van mijn vriend Alberdingk Thijm, de Heilige Linie, dat by de kerkbouwers ten onzent wel een gezette studie verdient.

[2] Avant le VIIIe siècle, les églises n'étaient point pourvues de tours ou de clochers, et les cloches étaient suspendues alors à des assemblages de charpente détachés de l'édifice. Schayes, l'Archit. en Belgique. I. 257.

hier kleurig beschilderd is, maar op andere plaatsen ook wel uit metalen platen bestaat.

Waarom hier beneden, midden door het hoofdschip der kerk, een balustrade loopt?

Dat is ter afscheiding der beide sexen: aan de eene zijde staan de mannen, aan de andere de vrouwen. Gy kunt dat beginsel verder ook doorgevoerd zien. Zie slechts hier, nu wy het dwarsschip genaderd zijn, daar aan de overzijde wederom twee, door hekwerk afgezonderde ruimten, tegenover elkander; dat is de zelfde afscheiding, maar van zondaren van meer edelen bloede: dit hier, het senatorium, dient voor Edele mannen en monniken; dat daar, het matronaeum, neemt slechts voorname vrouwen en nonnen op.

Dat gy thands luttel naar mijne verklaring luistert, maar u gants verliest in de beschouwing van het op eenige trappen verheven prachtig hoog-altaar, daar achter dien boog onder het gewelf aan de overzijde, mag ik u niet ten kwade duiden; doch wanneer ge dan nu ook den tabernakel, of de ciborie, hebt bewonderd: een kleine tempel op zich zelf, bestaande uit vier kolommen, nevens de vier hoeken van het altaar oprijzende, en levendig beschilderde rondbogen en daarover een vlakken kap dragende — laat my u dan ook opmerksaam maken, dat de, wederom met een balustrade omgeven, lankwerpig-vierkante ruimte aan deze zijde des altaars het choor is, waar de geestelyken van lageren rang by de dienst den chòorzang zingen.

Het snijwerk der beide kansels, ter wederzijde van het choor, is ruw, en hun vorm zwaar; zy staan overigends volkomen in verhouding tot de zwaarte van den gantschen stijl des gebouws, en zijn onmisbaar by de daaglyksche dienst: van den een toch wordt het Evangelie, van den ander de epistel gelezen, en gy kunt den eerste van den tweede onderkennen aan dien kleinen kolom, die er nevens staat, waarop de Paaschkaars wordt geplaatst.

Dat met trappen opgaande halfronde achtergedeelte van het schip, door het dwarsschip van het voorste, en door een grooten op twee hooge zuilen rustenden boog — den triomfboog — van het middelschip afgescheiden en van hekwerk omgeven, is het sanctuarium, het allerheiligste, dat met die prachtige hangtapijten, die thands ter zijde zijn geplooid, kan worden afgesloten. Voor zoover het, den gantschen halven cirkel langs, met banken is bezet, die zich uitstrekken ter wederzijde van dien door trappen verhoogden zwaren, maar rijk bewerkten zetel op den achtergrond — heet het de tribune of abside, en dient tot zitplaats van den Bisschop en de kanunniken by de godsdienst-oefening. Nogmaals valt uw oog op het schoone hoofd-altaar hier in 't midden des sanctuariums, en ik moet u daarbij herinneren, dat onder dit altaar zich de gewone krypt of onderaardsche kapel bevindt, die gewoonlyk dient tot begraafplaats van heilige of aanzienlyke personen die in byzondere betrekking tot de kerk staan.

Nadat wy aldus de algemeene vormen in hunnen samenhang hebben

waargenomen — wil ik hoogst gaarne met u een blik slaan op de vercieringen, waaraan de groote kerkgebouwen dezer en der vorige eeuw zoo rijk zijn, en daaronder by het altaar aanvangen. [1]

Na al den overvloedigen, ofschoon gants niet steeds smaakvollen rijkdom dien ge reeds onder het oog hebt gehad, verwondert ge u nog over de weelderigheid, waarmede hier weder over het helle rood, en het tintelend blaauw, en het glinsterend groen, het glansende goud als uitgegoten is; de pylaren en bogen en kap des tabernakels zelfs hebben er rijkelyk hun aandeel van. Er is ook wel byna honderd pond goud toe gebezigd. [2] De gouden kelk en de offerschaal, in keurigheid van bewerking wedyverende met het goudlakensch, van edelgesteenten flonkerend overtreksel der altaartafel, bedragen tien pond goud, terwijl aan het wyrookvat alleen acht pond en twintig mark is besteed. [3]

Aan het vaatwerk, voor de outerdienst en voor het wijwater bestemd, is zeventien ponden goud, en aan die gebezigd worden voor het bewaren van het wijwater en het wasschen der handen twintig pond zilver verwerkt. Wanneer ge den nagenoeg gouden band van het Evangelieboek ziet, verwondert het u zelfs, dat er voor de zilveren kandelaars slechts twaalf pond van dit metaal is gebruikt.

En waar ge nu ook rondom u heenblikt, van boven tot beneden — alles is met schilderwerk van de helderste en schitterendste kleuren, met blinkend goud overdekt. Op het muzief-achtig looverwerk, dat de meeste plaats inneemt, wil ik u niet eens meer wijzen, daar het u, behalven dat hier de verw levendiger en frisscher is, aan de Keizerlyke kapel te Niumagen herinnert; het schilderwerk, daarentegen, mag hier uwe byzondere opmerksaamheid niet ontgaan, omdat het, in tegenstelling met het meer Byzantijnsche in des Keizers paleis, meer een zuiver Saxo-Frankiesch karakter draagt.

Boven ons is het gewelf der abside wel wat hoog voor eene naauwkeurige opneming, en over 't geheel is het licht, door 't gantsche gebouw heen, niet zoo helder als ge dat wenschen zoudt, ofschoon het toch uitmuntend dien stillen, geheimzinnigen toon bevordert, die hier de heerschende is, en die het gemoed voor godsdienstige indrukken zoo vatbaar maakt. Zelfs werkt het gunstig op de afbeeldingen in de hoogte, en ik houd my verzekerd dat, wanneer wy die afbeeldingen der Godheid, der apostelen en heiligen duidelyker konden zien, de kleuren gewis vrij harder, de vormen vrij ruwer, ja wanstaltiger zouden worden. Als nadeel

[1] Ons is geen kerkgebouw uit de achtste eeuw meer overgebleven. Ik heb hier in den Sint-Salvator het algemeen karakter geschilderd, zooals Kugler dat uit een zet, Kleine Schriften, I. 186, met byzonderheden, ontleend aan zijn Geschichte der Baukunst, Violet-le-ducs Dict. rais. de l'Architect. I. 167. de Vignes Middeleeuwsche Bouwkunst, Lübkes Mitt. Kunst in Westfalen, en de monumenten by Le Bas, France, Planches, 1e part.

[2] Dat is niet te overvloedig gesteld. Malmesbury verhaalt van eene kerk omstreeks 727 door Koning Ina van Wessex gebouwd, aan welker altaar twee honderd vier-enzestig pond werd verbruikt. De overige opgaven van het goud en zilverwerk zijn daaraan ontleend. De Vigne, 4.

[3] Het mark is een klein gewicht van omtrent veertien grein. De Vigne.

staat daar tegenover, dat het ons belet om met eenige naauwkeurigheid het orgel op te nemen, dat wel niet groot van omvang, maar toch een groote zeldsaamheid is. [1]

Er is hier meer dan één meester aan den arbeid geweest. Treed het sanctuarium uit, en wend u dan eens om, naar het schilderwerk van den triomfboog. Duidelyk herkent ge in die beelden uit Joannes Openbaring de hand des Frankischen kunstenaars, in wien nog de Byzantijnsche herinnering niet gants is verloren gegaan. Zie byvoorbeeld die figuur van Christus — de zegenende rechterhand geheven, het geopende boek in de linker — omvangen door een regenboogverwigen nimbus, wiens eivorm het symbool des heelals wordt geacht; zie de beide engelen, Michaël en Gabriël daarnevens, die den nimbus schijnen te dragen — een krachtig streven naar vrijmaking van de belemmerde banden der onmacht is er niet in te ontkennen. En al bewijst dat hoogen van het rood met geel en zelfs met groen-achtig-geel nog voor slecht kleurgevoel, en de stijfheid en onregelmatigheid der leden voor gebrek aan kennis van proportie en een te groote willekeur van opvatting — er spreekt in het geheel, vooral in de plooivorming der gewaden, een zucht voor de nabootsing der natuur, die ge met het wijzen op de papegaaibonte engelvleugelen volstrekt niet onwaar maken kunt.

En beschouw nu, daar aan genen zijwand van het schip, het beeldwerk tusschen de ramen, door loofwerk en bloemen omringd. Reeds het eigenaardig geel, met zekere voorliefde gebezigd, kenmerkt de Angel-Saxische school. Maar zonder u by de levendige kleur op te houden — let alleen eens op de teekening der figuren. Neem eens de voorstelling der groetenisse, daar schuins boven de doopvont, ten voorbeelde. Hoe ruw, hoe hard, hoe onbeholpen. In de wijze waarop de engel zijn linker hand, met den staf, naar voren onder den arm brengt, en er te gelijk den mantel meê schijnt op te houden, ligt ontegenzeggelyk iets naïefs; doch welk een geweldige rechter arm en hand, by hinderlyke kortheid van gestalte, en hoeveel waggelends in den gang, door de onedel gekromde kniën en den te grooten afstand tusschen de voeten! Welk een wilde uitdrukking in het gelaat, door de harde lijnen, en vooral door de groote, wijdgeopende oogen, met den kleenen zwarten appel los in het midden!

De figuur van Maria geeft in wanstaltigheid aan die des engels niet toe — van wien zy overigends is afgescheiden door een pyler onder een dubbelboog, met een duivelachtigen kop tot kapiteel — en zelfs is heur gelaat in nog grooter mate onedel, en heeft volkomen de uitdrukking eener kijvende.

Dit kunstwerk der achtste eeuw staat nog op een lagen trap.

Maar zie dan nu daarentegen dit hier, aan dezen wand van den zijbeuk. Dat is eerst onlangs geschilderd, en behoort tot die richting, die men,

---

[1] Denn erst im Jahre 757 war die erste Orgel, ein Geschenk des byzantinischen Kaisers Constantin Van den König Pippin. nach Frankreich gekommen, und nicht eher, als im Jahre 826, fing man an, in Frankreich selbst Orgeln zu verfertigen. Lorentz, Alcuin Leben. 66.

naar de samensmelting der beide beginselen die ze vertoont, de Saxo Frankische heet. De opvatting is niet nieuw, maar de voorstelling frisch en gevoelvol. De uitdrukking der byna vrouwelyke zachtheid in het gelaat des duldenden Heilands; de trek van meewarigheid by zon en maan; de brutale stroefheid der beide krijgsknechten — dat is alles even verdienstelyk uitgedrukt als de beweging dezer laatsten. Het naakt is zeker gebrekkig, zooals dat by volkomen afzijn eener behoorlyke kennis van het menschenbeeld thands algemeen is en nog eeuwen blijven zal; doch de kolossale grootte der hoofdfiguur is geen onkunde of slordigheid, maar geheel opzet. Het is uit eerbied zelfs; en even als de klassieken by hunne goden, zoo verstoffelyken ook de kunstenaars dezes tijds het begrip van zedelyke grootheid en verheven macht, en drukken dat zeer dikwerf in reusachtiger vormen uit.

Maar nu wijst ge my op een ander vergrijp: de krijgsknecht brengt de wonde aan de rechter zijde toe.

Dat is wederom opzet, en heeft zelfs een hooge beteekenis: de rechter zijde, waarheen ook de Christus het hoofd neigt, symbolizeert het westen, het heidendom, waarvoor dat kostbaar bloed voornamelyk heeft gevloeid.

De rand, die de schildering als een lijst omsluit, is overigends, zooals u blijkt, geheel in den geest der andere muzief-achtige en fantastische slingerfiguren, die hier rondom als verciering zijn aangebracht.[1]

Beschouw nu ook nog het waarlyk fraaie muzief-achtig schilderwerk, met slingers en krullen, tusschen de gouden, zilveren en roode banden der bogen; de minder of meer besneden en kleurige teerling-, korf-, of bekervormige kapiteelen, met die spelingen en wijzigingen, waarvan 's Keizers burchtpaleis u reeds overvloedige voorbeelden gaf; de zware schachten, tintelend azuurkleurig, en met gouden banden, of loofranken, of ruitwerk omslingerd.

Hebt ge dat in 't algemeen opgenomen, zoo verg ik alleen nog even in 't byzonder uwe aandacht op deze beide zuilen, die den triomfboog steunen, en waarvan de pracht des altaars uwe aandacht heeft afgeleid. Toch zijn ze merkwaardig, zoowel om de gedachte als om de uitvoering: beiden stellen zy den Jacobs-ladder voor. Op hun grondkleur van azuur zijn zy beladen met zesvleugelige engelen, op dezen pyler klimmende, op dien dalende. Het karakter dier figuren, hoewel eenigzins ruw, doet u weder sterk aan het Byzantijnsch denken, Dat de kleuren zoo frisch en helder zijn, verwacht ge reeds niet anders; maar een byzondere hulde moogt ge wel brengen aan de gedachte des meesters, die juist aan deze plaats, waar men tot het heiligste gedeelte der kerk opklimt: tot de gewijde ruimte die, naar het eenvoudig geloof, het vleesch en het bloed des mensch geworden Gods-zelf omsluit — den Jacobs-ladder verbond,

---

[1] Merkwaardig is de overeenkomst van het randwerk dezer schildering, door Lacroix aan een handschrift uit de eerste helft der negende eeuw ontleend, met een der bladen van het Egmonder Evangeliarium.

SCHILDERWERK UIT DE NEGENDE EEUW.

2

PLECTRUDE.

Steendr. v. P.W.M. Trap

FREDEGONDE.

Grafsteenen.

den mystieken gordel, die den hemel aan de aarde, die den geest aan het stof snoert. [1]

En nu het beeldhouwwerk?

Waar het slingers en planten geldt, is er bewijs in overvloed van groote kunstbekwaamheid; waar er gevogelte en viervoetige — ook fantastische — dieren- of menschenbeelden zijn gebeiteld, ligt daarover in 't algemeen een zeker waas van plompheid, en doen vooral de laatsten u onwillekeurig aan een dwergen-waereld denken: dus is de uitslag uwer naauwkeurige opneming van de kapiteelen en zeer lage voetstukken der pylaren. Met het meeste beeldwerk, langs de wanden der zijbeuken en hier in het middenschip, of liever de kruisbeuken, is dat het zelfde, en de rijkdom van kleuren, waarmeê zy overdekt zijn, kan dat niet wech schitteren. [2]

Vestig slechts uw blik eens op deze beide beelden, weerszijds van den triomfboog, in het middenschip. Het zijn twee Vorstelyke personen, uit het langhairig geslacht der Merowingen; misschien wel Dagobert en diens Gemalin. Er is gerektheid in de figuur; stijfheid in de houding, in de buiging der ledematen, in de plooien; er is, vooral by het vrouwenbeeld, eene onaangename eentonigheid van lijnen; en toch — merk het wel op, want het getuigt voor een fijne opvatting van het kunstenaarsgemoed — de koppen zijn met zooveel zorg bearbeid, dat het wel blijkt, hoe de vervaardiger heeft getracht om den adel des menschelyken geestes in diens spiegel uit te drukken. Bestaan zulke pogingen in het tegenwoordige, zoo heeft men het recht om van de toekomst iets groots te verwachten.

Wilt ge nu ook een proeve van half-verheven beeldwerk, zoo breng ik u by dezen grafsteen, en gy zult moeten erkennen dat de Frankische — of misschien, en ik vermoed dat haast — dat de Romeinsch-Frankische meester zijnen kunstbroeder verre overtroffen heeft. De edelheid van uitdrukking des gelaats is niet minder, en de klassieke strengheid der teekening staat zelfs veel hooger; by de zelfde soberheid van omtrek, is er een veel grooter losheid en natuurlykheid in de plooivorming. Waarlyk — ondanks de gewrongenheid in de houding der rechterhand, en de onbegrijpelyke stijfheid in de grootendeels ontvouwde perkamentrol, door de linker vastgehouden — mag dit een schoon beeld worden genoemd. [3]

»En ook dit?" vraagt ge, wijzende op den grafsteen, weinige schreden van den gebeeldhouwde verwijderd.

---

[1] Zulke kolommen, in 't ruwe gebeeldhouwd, vond Lübke te Erwitte, by Lippstadt, in een kerk die tusschen 1179 en 1189 wordt vermeld: van de achtste tot de twaalfde eeuw onderging het kunstkarakter echter geen beteekenende verandering.

[2] De voorstanders van het klassicisme hebben dat den middel-eeuwers als een vlek aangewreven; intusschen is het bewezen, dat ook de ouden zich aan dien wansmaak schuldig maakten.

[3] De beide tot voorbeeld genomen grafsteenen zijn die van Plectrude, des Korten Pepijns gemalin, en van Fredegonde, de beruchte aanvoerster van een der werkdadige rijen in het drama der Merowingische gruwelen. Het gelaat dezer laatste is onkenbaar geworden.

Maar die samenvoeging is niet eerlyk. De bewerkers, ieder in hunne kunst, staan ook niet van verre op gelijke hoogte, en er is groote afstand tusschen den tijd hunner vervaardiging: gintsche arbeid behoort eerst tot de vorige, deze tot de kentering der zesde in de zevende eeuw, en als zoodanig is hy opmerkenswaardig. Het muzief onzer achtste eeuw is tot vrij meer ontwikkeling gekomen; maar hoezeer de teekening van dit beeld onbevallig is tot plompheid toe, zoo is echter het inlegsel van koper en veelverwige steenen op den zwarten pleistergrond met groote zorgvuldigheid niet alleen aangebracht, maar ook met een trouwhartig, ofschoon dan ook moeizaam beloond streven, om de voorstelling zoo mooglyk tot eenige volkomenheid te brengen en ten minste duidelyk te doen zijn.

Zie hier juist een zij-ingang, die wel niet voor 't algemeen is bestemd, daar hy over een binnenplaats naar de gebouwen der kanunniken leidt. maar wat zouden wy nog eens weder den zelfden weg nemen?

Alzoo voor dit maal een stoutheid gewaagd.

XLVI.

Een gelukkige overgang, voorwaar! deze koele, ietwat sombere toon op de binnenplaats, tusschen de hooge muren, eer wy weder door de volle helderheid der Juny-zon worden bestraald.

Dat poortjen daar oostwaart staat slechts op de klink. Open het..... Goed zoo: het pad voert langs de kapel van het Heilig-kruis om, tusschen eenige geestelyke woningen naar den weg langs den muur. Maar derwaart is het niet noodig dat de onze leidt; en dáár loopt een meer westelyk zij-pad op die twee schoone linden aan.... alzoo dat gekozen.

Ik geloof dat Sint-Maarten het wèl met u meent: deze rijk omgroende lindetwijgen belommeren de poort van een muur, bezijden het choor zijns munsters; de kleine deur daarin, het winket, weigert niet zich te openen — staan ten tweedemale op een kerkhof.

Een groot verschil met dat van den Sint-Salvator. Was dat van zichtbaar zeer nieuwen aanleg, dit daarentegen draagt wel het kenmerk dat het van reeds byna eene eeuw heugenis heeft. Ook heerscht er hier een sombere pracht, die echter in uitstekende overeenstemming is met den statigen kerkmuur die er achter oprijst, en met het oude geboomte dat het hier en daar overschaduwt. Kleine monumenten, zerken en kruisen wijzen het graf aan van menigeen, wiens aanzien ook met zijn leven heeft opgehouden, en wiens nagedachtenis vergaat met zijn stof. Er zullen evenwel ook nog wel anderen sluimeren, die zich een gedenkteeken hebben opgericht in de harten der menschen, en van wie de vader verhaalt aan den zoon, de grootvader aan den kleinzoon.

Overigends hebt ge al spoedig gezien, dat hier kunstarbeid is van minder en meer verdienste, en dat sommig werk zelfs nog niet eens dien naam verdient.

Hoogst opmerkelyk en eigenaardig is het graf-monument, daar by die twee beelden, die veel overeenkomst hebben met de reeds aanschouwden

ste
g van
l van h
ste
urtg.
n mogel
doen
n is bes
nniken
en?

bere toon
door de
en het....
m. tussche
ar derwaa
er westeli

omgroen
choor zij
ch te op

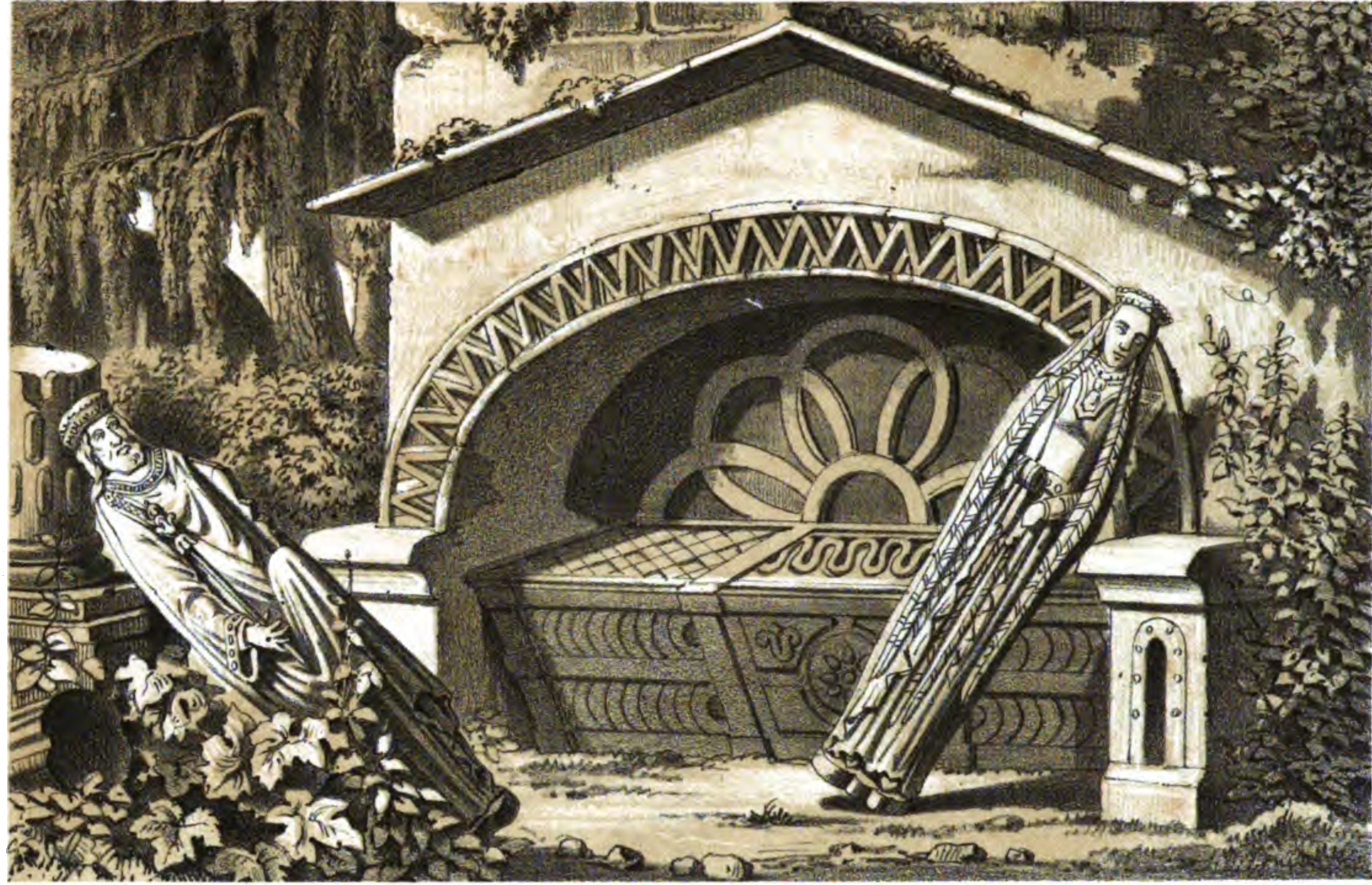
van zicht
merk da
hier een
met den
omte da
kruiser
jn leven
Er zul-
kteeken
der ver-

n min-
ns dien

by die
uwden

KAROLINGISCHE OUDHEDEN.

2.

Grafmonument en Beeldhouwwerk.

in den St. Salvator, en wier standplaats in deze hersteld wordende nissen aan den kerkmuur moet worden gezocht, waaruit de werklieden ze voorzichtigheidshalven zoolang hebben wechgenomen.

Niet alleen de kantigheid van het vereenigde metsel- en beelhouwwerk aan dit grafteeken, maar ook de ongeschonden frischheid der steenen bewijzen, dat het zeer onlangs opgericht, en geheel van dezen tijd is. Een lage rondboog, met twee uitgemetselde voetstukken als ten steun, en met gekeperde booglijst, omzoomt een diepe, in den muur gebroken nis, wier achtervlak door een groote, uit cirkels saamgestelde roos een rustige verciering erlangt.

Die welving is zichtbaar opzettelyk gevormd voor den uit witten zandsteen gebeitelden sarkofaag, wiens vercieringen eenvoudig en stil zijn — met uitzondering misschien alleen van het meer beweeglyk dubbele middelvak des roefvormigen deksels — en alleen in volkomen overeenstemming met den stijl des geheels. Het dakvormig uitstek, boven den boog in den muur, is ongetwijfeld aangebracht ter afwatering, maar draagt toch zeer by tot de voltooijing van het monument, dat dit zich anders in den grooten muur zou verliezen, terwijl het nu, door die eenvoudige, achterwaart met een kruis gestopte afsluiting, een volkomen zelfstandig voorkomen verkrijgt. Wat ik er ook ongaarne zou missen is die reeds welig opgeschoten klimop. Glansend-groen stijgt het weemlend gebladert langs den vlakken steen, en spreekt van onverderfelykheid by de zwijgende rustplaats der dooden.

XLVII.

Na de kennismaking met den Sint-Salvator zal ik u niet uitnoodigen tot een bezoek in den Sint-Maarten, waar ge in hoofdzake het zelfde vinden zoudt, [1] maar ik wil u heen leiden naar een der vertrekken in dat gebouw, dat ge, met menig aan-, uit-, en by-bouwsel tevens, hier by de kerk ziet oprijzen.

Het is de even bekende als beroemde school van Sint-Maarten, die voor geene dergelijke inrichting in gantsch Europa behoeft te wijken.

Wend u daartoe naar de booggaanderij, een gedeelte van het benedengebouw beslaande, die thands recht tegenover ons ligt. Neemt uw blik haar op, terwijl wy naderen, zoo vindt ge vier groote nevens elkander oprijzende bogen, wier wandvlak, tot aan de lijst hunner verdieping, zoodanig is gemetseld, dat de steenen een schaakbord-achtig ruitwerk vormen. Tegen de vijf vierkante kolommen, die de bogen steunen, rijzen ranke half-pylers, die kennelyk vroeger aan eenig Romeinsch gebouw moeten hebben

[1] Dat ik den lezer niet uitnoodig om ook de zoogenaamde „Heidensche" kapel te gaan zien, waarvan van der Monde in zijn Tijdschrift en van Liefland in zijn Utrechts Oudheid spreken, zal niemant verwonderen, die de verdienstelyke afbeelding in het laatste werk heeft gezien, en eenigzins bekend is met de geschiedenis der bouwkunst in Nederland. Den Heer van Liefland komt overigends alle dank toe, dat hy ons het uiterlyk voorkomen van dit monument uit de elfde eeuw met zoo veel zorg heeft bewaard.

behoord, en wier kapiteelen de lijst schijnen te schragen. Het wandvlak daarboven is zeer levendig gebroken door kleine, naar den Ionischen stijl hellende pylasters, op evenredigen afstand van elkander — boven elken kolom een, en dan telkens twee er tusschen — die een reeks van keperbogen ondersteunen wier bovenspits aan de kroonlijst sluit. Ook hier herhaalt zich het schaakbordvormig metselwerk, maar in schuinsche ruiten, en de eentoonigheid, die daaruit zou kunnen geboren worden, is verwijderd door de rondboogvensters, die elkander om de twee pylasters afwisselen. De samenstelling is alzoo spelend, en geheel in den geest dezer negende eeuw.

Wy gelaten ons, als behoorden wy hier; treden vrijmoedig onder de gaanderij; openen dáár die deur; wandelen den gang in, en klimmen den steenen trap op.

Houd — hier is de schrijfkamer.

Welk een stille rust in dit ruime vertrek, niettegenstaande er toch vier mannen — minder in hun gewaad dan door hun tonsuur als geestelyken kenbaar — by een zijn.

Maar wanneer gy ziet, hoe vier van de vijf hier aanwezige en tegen den muur geplaatste schrijftafels door hen ingenomen, en hoe zy met niet minder aandacht en ingespannenheid bezig zijn dan de schrijvende Edelman in het paleis te Niumagen — dan zal die stilte der afzondering die hier heerscht u niet verbazen; eerder nog verbaze het u, dat het hier niet helder is van licht, daar die vier rondboogramen waarlyk geen rijke stroomen binnen laten. Vergeet evenwel niet, dat de zonen der achtste eeuw binnenshuis in 't algemeen met veel minder licht te vreden zijn, dan wy, »verlichte" kinderen der negentiende, eischen. Zonderling is het echter eenigzins, dat de schrijftafels niet onder, maar tusschen de ramen zijn geplaatst, wat almede der helderheid niet bevorderlyk is, terwijl de schrijver, aan de thands onbezette tafel in den hoek, zich altoos met den rug naar een raam geplaatst ziet.

Dat de groote tafel in het midden, waar ge thands eenige perkamenten ziet, ook voor schrijftafel wordt gebezigd, blijkt u wel aan de opening in het blad, geschikt om er inktkokers in te steken.

Intusschen ligt er in dat hoopjen perkament vrij wat kostbaars byeen. Voor concepten en rekeningen bezigt men nog wel tafeltjens van wassche; men maakt nog wel voor dagelyksche schrifturen gebruik van boomschors; maar des niettegenstaande blijft het perkament, dat voor boeken en geschriften van blijvenden duur geschikt is, hoog in prijs. Daarom heeft de Keizer, hoezeer hy in 't algemeen den geestelyken het hun onpassend vermaak der jacht gestreng verbiedt, sommige kloosters daarvan uitgezonderd, hun het dooden van herten en rheën toegestaan, voor zooveel zy de huiden daarvan voor hunne boeken noodig hebben. De bewerking dier huiden geschiedt met veel zorg, en in geestelyke gestichten van eenigen omvang is daartoe een bepaalde, der zake kundige persoon aangesteld. En toch is het perkament zoo hoog gewaardeerd, dat het by betalingen voor zilver wordt toegerekend en aangenomen.

Maar door die kostbaarheid ontstaat een treurig verschijnsel dat zekerlyk wel niet hier, waar men de klassieke schrijvers weet te schatten, maar toch wel op andere plaatsen zich vertoont. Het perkament laat namelyk het uitschrappen der letters toe, om er ander geschrift voor in de plaats te stellen; dat heeft ten gevolge, dat ge wel eens één misboek in de hand kunt krijgen, dat weleer een Titus Livius was, of een legende van heiligen, waarvan de bladen vroeger Tacitus Jaarboeken bevatteden.[1] Aldus worden auteurs verminkt, of zelfs geheel vernietigd, waarover het nageslacht nog dikwerf bitter leedwezen gevoelen zal.

Dit alles maakt ook de boeken, wier getal bovendien nog niet zeer groot is, duur. Dat een enkel misboek — in vele kloosters het eenige boek dat ge er vinden zult — wordt gekocht door wijnbergen, weiden en bosschen; dat voor een boek met homiliën van dezen of genen kerkvader twee honderd schapen, een half last tarw, een half last rogge en een half last gierst wordt betaald — dat zijn volstrekt geen buitengewone feiten.

Is er iemant zoo rijk, dat hy een boek bezit, en daarby zoo mild en zoo godsdienstig te gelijk, dat hy het aan kerk of klooster ten geschenke wil geven, dan komt hy in alle plechtigheid het in eigen persoon in de kerk aanbieden en op het altaar nederleggen, ter vergeving zijner zonden.

Gy weet reeds hoe de Keizer, zelf dorstende naar kennis en wijsheid, de wetenschappen beschermt, en prijs stelt op de groote schrijvers van Griekenland[2] en Rome — en toch wordt er in het geheele rijk der Franken — buiten Karels hof misschien — niet een eenig volkomen afschrift gevonden van Ciceroos De Oratore, en van Quintilianus Institutiones. Is er eenig klooster dat het zou wenschen te bezitten, zoo dient het den Paus dringend te smeeken om een afschrift daarvan te leenen.[3]

In de schrijfkamer van een geestelyk gesticht, en derhalven vooral in de schrijfkamer van een kloosterschool als deze, is altoos meer dan overvloed van arbeid, wanneer men om af te schrijven slechts boeken heeft; en daaraan ontbreekt het voor het oogenblik niet. Herinner u slechts den goeden uitslag der reize van Wizo naar het overzeesche York,[4] en gy zult begrijpen dat Utrecht daarby niet vergeten wordt. Ook de geleerde Ludger — die reeds in zijn jeugd de boeken beminde, kleine dierenvellen en boomschors verzamelde om daarop te schrijven, zich boeken samen naaide, een soort van inkt uitvond, trekken van schrift namaakte, en boeken afschreef[5] — ook Ludger is te York geweest en heeft boeken medegebracht; en daar hy zelf een leerling der schole van Sint-Maarten is, zal

---

[1] Robertson, Hist. of Charles V. 520.

[2] Die verbindung, in welche schon Karls Vater Pippin mit dem byzantinischen Hofe getreten war, äusserte auch eine Wirkung auf die litterarischen Bestrebungen jener Zeit, und gab namentlich Gelegenheit, die griechische Sprache zu erlernen. Lorentz, Alcuins leben, 64.

[3] Gelijk de Abt van Ferrieres deed in 855. Robertson t. a. p.

[4] Zie blz. 96.

[5] Cramer, Opv. en Onderw. in de Nederl. 80.

hy haar het voorrecht der mededeeling door afschrift gewis niet onthouden.

Na dit alles zult ge het zeer natuurlyk vinden dat de bibliotheek goed gesloten en bewaakt, en in den regel voor geene vreemdelingen toegankelyk is. Jammer; want er moet iets eerbiedwekkends in zijn geweest, die kleine verzameling te zien: den bybel, eenige kerkvaders, bybelgeschriften, homiliën, legenden, zedekundige geschriften, werken over het kanonieke recht en andere wetenschappen, een enkel klassieken schrijver en eene of andere kronijk — die gantsche verzameling, die u betrekkelyk zoo klein zou voorkomen, en die toch met zoo groote zorg wordt bewaard, en u aangewezen één voor één, opdat gy toch den omvang mogt beseffen van den schat die u wordt getoond met liefde en trots te gelijk, met iets van den minnaar en den gierigaart beiden. Het moest uw wetenschappelyken zin goed hebben gedaan, den geestelyke daarby met eenige fierheid het woord te hooren bezigen, dat reeds een spreekwoord wordt:

„Claustrum sine armario quasi castrum sine armamentario.[1]

Maar het wordt nu tijd, dat wy ook kennis maken met de school.

XLVIII.

Open in alle stilte, opdat ge hier geen stoornis verwekt, die eikenhouten deur aan de overzijde; treed dezen korten gang in; daal daar dien trap af; open dan ook die eikenhouten deur — en gy staat in een breeden zuilengang, die in 't vierkant rondom een vrije ruimte loopt, en wiens dak naar alle zijden binnenwaart helt. Met boogvensters en boogdeuren voorzien, dient hy, by ongunstig weder, den leerlingen waarschijnlyk als uitspannings-plaats, terwijl zy, by goed weder, zich ontspannen op het ruime perk, of zich koutend neerzetten op de ronde bank onder de breede kroon van dien schoonen kastanjeboom daar in 't midden, die hier zeker reeds lang vóor het bouwwerk heeft gestaan.

Aan zijne buitenzijde sluit de gang aan de gebouwen der school, wier muren er, mede in een vierkant, rondom oprijzen. Elke zijde levert twee groote vertrekken.

Deze oostelyke zijde langs; zoo komen wy het eerst voorby een ruim vertrek, van welks bestemming ik niets anders weet, dan dat het eenvoudig camera wordt genoemd. De zaal daarnevens is wel een zulke, die door alle leerlingen, vlijtigen en tragen, begaafden en dommen, willigen of korzelhoofden — door allen, zoo zy slechts gezond zijn, met het zelfde genoegen wordt betreden: 't is de reefter, het refectorium, de spijszaal, waar gemeenschappelyk de etens-uren worden overgebracht; waar de leerlingen nederzitten aan zeven tafels, de spijzen nuttigende

---

[1] Een klooster zonder boekerij is als een kasteel zonder wapenkamer.

onder diep stilzwijgen, want zy luisteren dan middelerwijl naar eenig hoofdstuk uit den bybel dat hun voorgelezen wordt. [1]

Aan de noordzijde brengt deze eerste deur u in het vertrek van den Scholasticus, den Magister. Ik zou hem wenschen hier te zien, in deze zoo eenzame, holle kamer; maar dan by het donker van een winter-avond, wanneer hy zijn zwaren eikenhouten zetel heeft heen geschoven naar het hooge turfvuur op den steenen haard, onder de rondvormige schouwe — daar in den noord-oostelyken hoek — terwijl het roode lamplicht de door jarenlange studie en inspanning ontkleurde trekken een hooger gloed hergeeft, en flikkert op het geele perkament waarover zy zijn neergebogen, getuigende van het vorschen des geestes naar den geheimzinnigen geest der wetenschap.

De tweede deur aan deze zijde voert in een ander vertrek in uit- en inwendigen vorm volkomen gelijk aan dat des magisters, maar toch tot een gants ander doel strekkende. Dit is voorwaar wel het minst-gezocht verblijf der gantsche inrichting, en in 't algemeen evenzeer gevreesd, als de reefter bemind mag worden geacht: want het is het infirmorum domus, de ziekenzaal, waar de kranken worden verpleegd, en waar de namen van Galenus en Hippokrates, Celsus en Aurelianus een groot gezach uitoefenen.

Wordt hier een kranke binnen gebracht, lijdende aan koorts, of aan benaauwdheden des harten of des lichaams; is er een scholier, die, herborizeerende in den omtrek, plotselyk van een adder is gestoken; heeft een boze hand iemant vergif toegediend, of gaf onvoorzichtigheid of al te stoute lust tot onderzoek ongelukkig tot zulk een onheil aanleiding — men zal het gewisselyk ook hier bestrijden met dat krachtige poeder, waardoor al dit euvel overwonnen wordt, en waarvan ik u hier het recept ten beste geef:

> Neem van de volgende wortelen: dictamnus van Kandia, [2] twee deelen, en van de navolgende kruiden het derde deel; fiat: Salie, twee handvollen; wilde munt, een handvol; lavendel, twee handvollen; zaad van water-eppe, een scrupel; fenkelzaad, twee scrup.; wild kattekruid, twee handv.; pimpinelle, twee handvollen; tormentille, een handv.; aardveil, een handv.; zaad van dille, een scrup.; kleine bathengel, een handv.; wijnruit, een once; santorie, [3] een handv.; eerenprijs, een handv.; varkensgras, een handv.; aardkraam(?), een handv.; grove mariolein, een handv.; koolzaad, een scrup.;

[1] Zoo geschiede het ten minste te Metz, naar het voorschrift van Bisschop Chrodegang, die van 742 tot 766 de school bestuurde. Cramer, Opv. en Onderw. in de Nederl. 34.

[2] Ik gehoorzaam het voorschrift van Dodoeus: „hier te lande en heeft het gheenen eyghen naem: daerom sal men 't Oprecht Dictamnum, oft Dictamnum van Candien moghen noemen." — Oude apotheekers kennen het misschien nog wel by den naam van Diptamnum.

[3] Centauria. — Anton, by wien het recept te vinden is (I. 447.) verklaart het door „wahrscheinlich Gentiana lutea." Ik houd het voor santorie, niet minder roemruchtig dan de gentiaan. — Maak ik in een moeielyke zaak als deze overbrenging der oude kruidnamen soms een vergissing — men overwege hoe licht zulks, ook met de meeste naauwkeurigheid van onderzoek, geschieden kan.

goudsbloemen, een handv.; veldcypres, een handv.; tongenblad, een handv.; peterseliezaad, een scrup.; wegebree, een handv.; kranwis (aitiotides), een scrup.; waterlisch, een handv.; vijfvingerkruid, een handv.; zaad van steenbreke, een scrup.; zwaluw-wortel, een handv.; zaad van hysop, een scrup.; reinvaren, een handv.; cariofilate, een handv.; agrimonia, een handv.; kruizemunt, een handv.; kennepzaad, een scrup.; bazilikum, een handv.; koekoeksbrood, een handv.; kervelzaad, een scrup.; savelblad, een handv.; keule, een handv.; alsem, een handv.; byvoet, een handv,; gerwe, een handv.; aardgalle, een handv.; plompen, een handv.; paleie, een handvol. — Van pigmenten: zedoar, vier scrup.; kaneel, een scrup.; gember, een scrup.; costus, een scrup.; rhabarber, een scrup; peper, een scrup.; kruidwortel, een scrup.; groffelnagelen, een scrupel.

Maak dat tot den fijnsten poeder; geef by ieder toeval te drinken met warmen wijn of warm water, zoo veel zich met drie vingeren nemen laat, most, zaad van dille, grove mariolein, fenkelzaad, betonie, maankruid, paleie, eppezaad, peterselie, komijn, kaneel, laurier, gember, [1] vijgen.

Een hoofdwindsel: mirrhe, savelblad, andoren, huislook, fenkel, mannetjens-wyrook, waterroos, en erdebud. [2]

Zie daar een geneeskundig voorschrift uit deze tijden, en ik zal het u niet euvel duiden, wanneer ge op grond daarvan u geen al te gunstige gedachte maakt van de hoogte, waarop deze wetenschap thands staat. Toch is ze weder wetenschap geworden, en dat is reeds veel: dat opent ten minste het uitzicht op betere toekomst.

Hoe zich het volk intusschen behelpt? — De kranken worden door gebeden, aanroepingen der heiligen, hulp der relieken, waarby zich evenzeer verchristelykte oud-heidensche bezweringen voegen, genezen — of ten grave gebracht. Monniken en nonnen wijden zich dezer geneeswijze in groot aantal, en de strengste bevelen van den heiligen Stoel en der conciliën zijn naauwlyks voldoende, om hen daarvan binnen den kring hunner eigendlyke bezigheden te rug te brengen. De Keizer heeft ook dat euvel gezien, en hy doet nog beter dan een verbod uit vaardigen: onder den naam physica doet hy de geneeskunde opnemen by de wetenschappen, waarvan hy het aanleeren in de kerk- en kloosterscholen gelast heeft. [3]

Van vriendelyker aart is nu weder deze volgende zaal, naar de westzijde, al vindt ge er geen stookplaats. Hier bereidt men het bad der verkwikking voor een moê gewerkten geest: het is de dormter, het dormitorium, de slaapzaal, waar ge de bedden der scholieren zoudt kunnen gaan bezichtigen, indien ge met dergelijke toestellen niet reeds kennis hadt gemaakt.

Maar nu het belangrijkst vertrek van allen is dit tweede ter westzijde,

---

[1] Anton vraagt of hier ook galiaan kan bedoeld zijn.
[2] Toch geen haag-appel, 't Engelsche arbute?
[3] Tillier, Europ. Menschh. im Mittelalter. IV. 227.

de eigendlyke plaatse des onderrichts, de pisalis, de leerkamer. Dit is nu de plaats, waar de leergierige jeugd uit alle rondom-liggende landen zich verzamelt. Hier vereenigen zich adelyke jongelingen uit Gallië en het godsdienstig Britannië, zoowel als uit de landstreken der Friezen en Saxen, ja zelfs uit het verre land van Beieren en dat der Sueven. [1] Hier worden zy, naar de Keizerlyke schoolverordening, opgevoed en onderwezen door mannen, die aan den wil en de bekwaamheid om zich-zelf te oefenen ook den lust verbinden om anderen te onderwijzen; mannen, die naar het harte van een godsdienstig gevoel, naar het hoofd geleerd, van een reinen wandel, en ware onderwijzers in de welsprekendheid zijn, opdat elk, die verkiest zijn leiding aan hen toe te vertrouwen en by hen te leven, zoowel door hunnen wandel wordt gesticht, als door hunne kundigheden en wijsheid verrijkt, en daarna tot de zijnen te rug keere, met vreugde in het harte, en met dankbaarheid jegens God,

Tot de beste leerlingen behooren vooral die uit Friesland. De Friezen munten niet alleen uit door lichamelyke kracht en vastheid van wil; niet alleen door liefde tot aardsche onafhankelykheid en vrijheid; maar ook door een hooger en vrijer leven van den geest. Zy onderscheiden zich door hun streven. Daarom worden zy juist tot de hoogste kerkelyke waardigheden geroepen, vooral in het noorden van Duitschland; daarom worden by voorkeur zy gekozen, wanneer het geldt om nieuwe standplaatsen als middelpunten voor het christendom te stichten, en die, door bezwaren van allerlei aart heen, te leiden en te bevestigen.

De tucht is hier streng. De geestelyke vaders gaan uit van 't beginsel, dat de jeugd maar al te zeer tot uitspatting en zonde is geneigd, en daarom door kerkelyke tuchtmiddelen behoorlyk moet worden beteugeld, opdat zy geenerlei gelegenheid vinde tot dwaalwegen. Derhalven staan de scholieren onder bestendig toezicht, om hen van ledigheid, van ydele beuzelingen of lichtzinnige treken af te houden, opdat zy, met kerkelyke wetenschap bekend, en met geestelyke wapenen toegerust, ook eenmaal, voor zooveel zy zich der kerke willen wijden, op eene waardige wijze daarin tot eereposten kunnen worden bevorderd.

Ziet: daar komen zy uit de kapel, waar zy eene godsdienst-oefening hebben gehouden, gelijk zy ook elken morgen worden onderwezen en voorgegaan in godsdienstigheid en het gebed. Ingetogen en statig leggen zy den korten weg af, die, onder den zuilengang, van de kapel tot de leerkamer loopt, waar zy zich weder aan den arbeid zullen begeven.

Let ge op den geestelyke die daar nevens hen gaat? — Aan den waaksamen blik, waarmede zijn oog hen-allen overziet, kunt ge hem terstond herkennen: hy is de scolasticus, de man, dien ge onder de leeraren den tuchtmeester kunt noemen, en dat zegt het zelfde, als zeide ik u: »Het is een waardig man." Tot deze betrekking toch wordt geen lid der

---

[1] Cramer, Opv. en Onderw. in de Nederl. 77., meldt dit van de dagen des Bisschops Gregorius, die van 755 tot 776 bestuurde. Intusschen bloeide de school inzonderheid tot in den aanvang der elfde eeuw.

broederschap verkozen, dan die zelf van onbesproken gedrag is; en het zal hier ongetwijfeld ook wel gaan naar het voorschrift van Bisschop Chrodegang: wanneer hy zijn plicht verzuimt, of wanneer hy iets anders onderwijst dan behoort, of hun tot eenig belangrijk vergrijp aanleiding geeft, dan moet hy met de gestrengste bestraffing uit zijn ambt ontzet, en die taak aan een ander worden opgedragen.

Met hem wed-yvert in belangrijkheid van betrekking de man, die den naam van Cantor, zangmeester draagt, en die niet alleen het zingen in 't choor, en het gantsche zang-onderwijs te leiden heeft, maar wien ook de verplichting is opgedragen, om de kapittels op te geven, die op de groote feestdagen moeten worden gelezen, en om de kerkekalender in orde te brengen. [1]

Doch laat ons de onderwezen wordende zaken-zelf in oogenschouw nemen. Deze zijn de zeven vrije kunsten; de samenvoeging van het trivium: grammatica, rethorica, en dialectica, met het quadrivium of de vier disciplinen: arithmetica, geometrica, astronomie en muziek. Men grondvest de beschaving het eerst en vooral op de kennis der Latijnsche taal; men schat de lezing der heidensche schrijvers als eene belangrijke en wezendlyke voorbereidingsschool tot christelyke wijsheid en deugd. Gy zoudt verbaasd staan over de vaardigheid en bekwaamheid, waarmede de gevorderde scholieren Latijnsche vaerzen schrijven; en mist gy er den echt klassieken vorm, vergeet dan ook niet, dat men er doorgaands klooster- en kerkgeschiedenis, legenden, en gedeelten der heilige Schrift voor ten onderwerp stelt, en bedenk er by, dat men zich op den duur, by het eenvormig en afgetrokken leven, moeielyk van gekunstelde knutselarijen kon vrij houden.

Intusschen is dit trivium, of, zooals Alkwijn het noemt, de ethica, de voorbereiding tot het quadrivium, Alkwijns physica over 't geheel gelijk. By den grooten invloed, dien deze geleerde op den Keizer heeft uitgeoefend, moogt ge wel aannemen, dat zijne methode ten grondslag ligt van de wijze des onderrichts, en dat is, naar zijn verkeer in geschrifte te oordeelen, de Sokratische. Evenwel zal ook het boek van den beroemden Scyllaciër, Cassiodorus, over de zeven vrije wetenschappen, dat het algemeen gebied van het wetenschappelyk onderwijs tracht samen te vatten, hier bekend, in eere, en in gebruik zijn, en daarby hebben de geschriften van Aristoteles een wonder groot gezach, hetgeen echter niet wech neemt, dat er in velen nog veel gebeuzeld wordt. [2]

Laat nu het onderwijs in de grammatica niet veel meer zijn, dan een magere en drooge beschrijving van letters, lettergrepen en woorden, met hunne eigenschappen en veranderingen; een dor geraamte van naamwoorden met geslachten en verbuigingen; van werkwoorden en dier vervoegingen; van telwoorden, bywoorden, voorzetsels, voegwoorden en

[1] Zie dat alles by Cramer, a. w. blz. 35, 44, 73, 74, enz.: ook Lorentz, Alc. Leben 65.

[2] Hucbald, de beroemde monnik van St. Amand, die in 930 overleed, schreef een gedicht van driehonderd vaerzen, aan Koning Karel den Kale gericht, tot lof der kaalkoppen; ieder woord in dit gedicht vangt aan met een C, toespeling op Calvus.

tusschenwerpsels, en van eenige regelen waarnaar zich dezer samenstelling en verbinding richt. Laat nu hunne dialectica nog niet zoo zeer de kunst zijn om geregeld en juist te leeren denken, oordeelen, en besluiten, maar dikwerf misbruikt worden tot verwarrende en slecht samenhangende menigvuldigheid van metafizische en ontologische kunstwoorden, formulen en spitsvindigheden — de vruchten hebben zich aan de takken gezet; en mogen er nu hier kanker en daar de worm nadeelig werken — het goede zal zich redden door den tijd, en het »twintigvoud" en »honderdvoud" zal niet uitblijven.

Intusschen mag ik niet nalaten u te doen opmerken, dat de meeste scholieren het niet verder brengen dan binnen den kring van het trivium, en dat het quadrivium meestal slechts de studie van weinige uitverkórenen wordt.

De eerste wetenschap van het quadrivium — dat ook den naam van mathematica draagt — is de arithmetica. Zy mag op een byzonder aanzien bogen; Alkwijn-zelf gaf er onderricht in. Rabanus Maurus getuigt: dat zy niet te verachten is, naardien er in de schrift staat, dat God alles heeft gewrocht naar vaste maat en vast getal, en omdat ieder getal zijne eigenschap heeft, en in diegenen, die in de Schrift voorkomen, dikwerf geheimenissen verborgen zijn, die men zonder de arithmetica niet ontraadselen kan;[1] ja er zijn er zelfs, die haar eene alle menschelyke krachten te bovengaande wetenschap prijzen. Of zy dat in stoffelyken zin bedoelen, weet ik niet, maar mooglyk is 't. Vraag eens den verst gevorderden scholier, ja zijn leermeester — hy zal u tot tien-duizend met letters en woorden weten uit te drukken; maar om van daar af verder te komen bezigt hy een soort van mimiek, die voor u noch my verstaanbaar is.[2] Toch kennen zy het werk van Boëthius, die op het voetspoor van Euklides en Nikomachus over arithmetica en geometrica geschreven heeft, dat by 's Keizers vriend en geheimschrijver Einhard zeer hoog wordt geschat.[3]

De meest-beoefende onderdeelen van het quadrivium zijn echter de astronomie en de muziek. De eerste, waarin Alkwijn zoowel onderwees, als hy het in de arithmetica — en ook in de dialectica en rhetorica — deed, behoort tot de lievelingswetenschappen des Keizers, en niet zelden ontspant hy zich van de bezwaren, verbonden aan de heerschappij der aarde, door de beschouwing van de wonderen des hemels.

Hy kent, zoo wel als de beste astronoom van zijn tijd en van deze school, den stand en loop des hemels. Hy weet zeer goed, dat de aarde, met slechts geringe afwijking, in het middenpunt des heelals is gevestigd. Daar rondom welft zich de sfeer der maan, die minnelyke vriendinne der nacht, »die men schoon en wel somtijds aan den hemel zien kan;" dat is de eerste sfeer. In de tweede, daarboven, wandelt Mercurius, die

[1] Duttenhofer, Gesch. der Religionsschwärmer, III. 87.
[2] Tillier, Europ. Menschh. IV. 208.
[3] Zie de vaerzen van Alkwijn, waarin de auteurs worden opgesomd, die in zijn tijd het meest werden geacht, by Heeren, Gesch. der Class. Lit. in de Middeleeuwen, I. 141.

mede goed is en schoon. De derde is die van Venus, die staat het meest naby de zon. Daarop volgt de zonne-zelf, vurig en heet heur eigen sfeer doorwentelend. In de vijfde sfeer beweegt zich Mars, »die een schalk is en heel kwaad," en boven dezen verschijnt dan Jupiter, »die geheel zalig is en goed." De zevende sfeer is die van den blanken ijzerverwig-grijzen Saturnus, »lichter dan het ijs." Dit is de laatste sfeer der planeten, want de achtste, hoog boven die van Saturnus verheven, draagt de vaste sterren, die voor zich niet wijken uit haren stand. Deze acht sfeeren draaien in vier-en-twintig uren van 't oosten naar 't westen rondom de aarde, en brengen de afwisseling van dag en nacht voort. De planeten bewegen zich daarenboven binnen hare sfeeren nog in kleinere kringen, die van 't westen naar 't oosten wentelen. Spreek echter noch scholieren noch leeraren van de »harmonie" dier sfeeren: zy laten Venus te zamen met de aarde in het verste punt der zonne nog geen dur, en evenmin in het naaste punt der zonne mol spelen; zy doen nog niet den hoogsten toon van Jupiter met dien van Venus in het mol-akkoord samentreffen. Met Basilius den Groote gispen zy de Pythagorische toon-fabel, die zy reeds uit Aristoteles hebben geleerd »aardig en geestig," maar tevens »onwaar" te noemen. [1]

Zijn er nu misschien enkele leergierige scholieren, die in schoone, heldere nachten,

Waarin de flonkerende oogen
Des hemels uit den hoogen
Op de aarde nederzien,

praktiesch onderricht ontfangen, dan kunnen zy zich met eigen onderzoek overtuigen, dat het getal der vaste sterren uit duizend en acht-en-dertig bestaat, die te zamen acht-en-veertig sterrenbeelden uitmaken. Dan verdiepen zy zich in bespiegeling over de afwijking der planeten, en byzonder die der maan, in hare loopbanen. Dan leeren zy daar zichtbaar het verschil in rang tusschen een Sirius en een Castor en Pollux, een Vindemiatrix en een Propus. Dan verliezen zy zich in gissingen over den blanken heerlyken Melkweg, en zy bespreken met elkander wat toch wel eigenlyk die nevelvlek mag zijn, die, by heldere nachten zichtbaar, wordt gedragen op de hand van Perseus. [2] Dan dobberen zy soms tusschen wetenschappelyk verlangen en bygeloovige vreeze, om eens de verschijning te zien van een dier huiveringwekkende lichtwolken, die, volgends Appollonius de Myndier, tijdperks-gewijze uit groote afstanden in lange banen opstijgen, en die wel op een prachtige wijze aan den hemel blinken, maar toch ook altoos een nasleep van droeve gebeurtenissen op de aarde in haren staart voeren.

[1] Humboldt, Kosmos, III. 440.

[2] De ster op de hand van Perseus, van de zesde of zevende grootte, vertoonde zich ten tijde van Ptolemaeus en nog in de dagen van Oeloegh Belgh als een nevelvlek. Lamont, Astronomie. 189.

Uit dit alles ziet ge inmiddels wel, dat het Almagestum van Ptolemaeus hier een groote rol speelt, en gewis zou men thands ook nog te vergeefs naar een beter astronomiesch werk zoeken. [1]

Wat nu de instrumenten, tot de beoefening der sterrekundige wetenschap zoo hoogst noodzakelyk — gy zult ze aan deze school voorzeker niet te vergeefs zoeken: de eenvoudige, stijlvormige gnomon; het altoos meer samengestelde triquetrum met zijn van vizieren voorzienen, beweegbaren boven-arm en zijn ingedeeld liniaal; wellicht ook een astrolabium; en ongetwijfeld wel een of ander dier instrumenten, waarvan Vitruvius onder de namen lansugilen, scaphiën, disken, arancën, prostahistonumenen, enz. melding maakt. [2]

Bemint men aldus de studie des hemels — ook die der aarde wordt niet verwaarloosd, en daartoe bestaat weder geen beter gids dan Cassiodorus, de veelomvattende geleerde, die met Trogus en Strabo, met Josephus en Dio en Ptolemaeus, zoo grondig bekend is, en die chorografiën en kaarten zoo yverig bestudeerd heeft. [3] Evenwel hebben ook Plinius en Aristoteles ongetwijfeld groot gezach.

Wilt ge weten hoe het met deze wetenschap staat, zoo wijs ik u op deze kaart. Zy stelt de aarde voor als een vlak, door een cirkelvormige lijn bepaald, en in drie ongelijke deelen verdeeld.

Zonder nu veel acht te slaan op die afbeeldingen der vier hoofdwinden, aan de vier zijden der waereld, ieder schrijlings op een blaasbalg, en bovendien met een kinkhoren aan den mond, waardoor de opgezette wangen een orkaan schijnen te willen doen uitstroomen; zonder veel te letten op de groep boven, aan de oostzijde der kaart: Adam en Eva, met het serpent, om den boom der kennisse des goeds en des kwaads — slaan wy terstond den blik op het midden der kaart. Daar ligt Palestina, het heilige Land, kenbaar aan den berg Carmel, den berg Sinaï, het landschap Judea, en andere plaatsen. Naby een rivier, die wel den Eufraat zal moeten voorstellen, staan de woorden Abicusia, Timici, Fixi campi de Sera. Rechts, dat is alzoo de zuid-zijde der voorstelling, strekt Azië zich uit. Twee hooge bergen liggen daar, mons Caucasus en mons Armenia; van deze bergen stroomt de rivier Eusis — dat misschien Phasis beteekent — en mondt uit in een zee, die, met den grooten Oceaan vereenigd, Europa van Azië scheidt. Zie hier in Indië ook de eilanden Criza en Algure, waarin ge Chryse en Argurea herkent, de Goud- en Zilver-eilanden der Ouden. Ter linker, alzoo in 't noorden, in de oorden der koude nevelen, ligt het eiland Thule. En meen nu niet, dat ik Afrika uit onachtzaamheid overzie: ik deed het opzettelyk, opdat ge u rustiger by het uitleggend schrift zoudt blijven bepalen. In de eerste plaats hier by den Nijl,

---

[1] Dat wil zeggen in het Westen. Terwijl de komeet van 837 Lodewijk den Vrome dermate verschrikte, dat hy door het stichten van kloosters een dreigend gevaar hoopte af te wenden, spoorden de Tsjineesche sterrekundigen geheel wetenschappelyk de loopbaan van het gesternte na. Humboldt, Kosmos. I. 281.

[2] Lamont, Astron. 188 Tillier. Europ. Menschheit, IV. 200.

[3] Köpke, die Anfänge des Königthums, 79.

waar gy wordt bekend gemaakt met de byzonderheid, dat hy uit afgelegen landen komt aanstroomen, en over goudzand vloeit; in de tweede plaats hier aan gene zijde van het werelddeel, ten zuiden, waar de geograaf u schriftelyk onderricht, dat er, behalven de drie afgebeelde deelen der waereld, aan de andere zijde van den Oceaan nog een vierde bestaat, waarvan de geweldige hitte der zon ons echter verbiedt kennis te nemen, hoewel men zegt, dat daar op de grenzen onze tegenvoeters wonen.

Merkwaardige kaart, die misschien wel van den grooten geograaf van Ravenna afkomstig, of ten minste naar den zijne geteekend is. [1]

Is de onderwijzer goed met zijn Cassiodorus bekend, dan komt hy het geheugen van zijn leerling, by wijze van een servadorsum of sparadorsum, een bewaar-den-rug of spaar-den-rug, ook door beelden te gemoet. »Scandza,'' zegt hy: »gelijkt een citroenblad; de Caspische zee een paddestoel; de Donau met zijn takken een ruggegraat, en Bruttium een uitgestoken tong.''

Dat is alles zoo duidelyk als men slechts verlangen kan. Maar is hy nu ook duchtig geleerd, dan verhaalt hy uit Plinius, hoe de Troglodyten uit Ethiopië den kaneel naar Ocelis in Arabië ter markt brengen, in schepen zonder zeilen of riemen. Dan meldt hy uit zijn Periplus van Arrianus, hoe daar boven in Azië de Hippoprosopoi wonen, de menschen met paardenkoppen, en andere woeste en wanvormige volken; maar hy spreekt dan ook evenzeer van het land der Sinen, met de groote stad Thinae, zeer ver gelegen, onder het gestarnte van den Kleinen Beer, en van waar de ruwe en bewerkte zijde komt, die beter in 't Westen bekend is dan de Sesaten, dat volk van korte en in-een-gedrongen gestalte, met breed gezicht en platten neus, dat jaarlyks op de grenzen van Thinae komt feest vieren.

Alzoo blijkt u, dat zy Serica, het Zijdeland, ook reeds als het land der Sinen of Tsjinezen kennen, en de Mongolen hun niet gants onbekend zijn. [2]

En nu zou het my volstrekt niet verwonderen, wanneer het meerendeel der scholieren grooter lust betoonde voor dit geografiesch gedeelte, dan voor het zooveel meer dorre onderricht in de eigenschappen der uitgebreidheid van de lichamen, van de punten, de rechte en kromme lijnen, en de figuren die daaruit kunnen worden gevormd: den driehoek, den vierhoek, den cirkel, en zoo verder. [3] Maar dan worden zy op het verhevene en op het nut dezer kennis gewezen, met de woorden van Rabanus: »De

---

[1] De kaart dagteekent minstens van 787. Cooley, Gesch. der aardr. Ontdekking. I. 243. Op de waereldkaart, door Robertson naar de Mem. de l'Acad. des bell. Lettres, XVI. 185. beschreven, ligt Palestina ook in 't midden, en wel naauwkeuriger Jeruzalem, evenwijdig tusschen Alexandrie en Nazareth.

[2] Cooley, Gesch. der aardr. Ontd. I.

[3] Duttenhofer, in zijne Gesch. der Religionsschw. III. 67, beweert dat de kennis der geometrie in Karels tijd slechts bestond in „einigen mangelhaften und eingeschränkten Begriffen von den in die Sinne fallenden körperlichen Eigenschaften der Ausdehnung, vom Punkte, u. s. w. Evenzoo oordeelt hy van de overige wetenschappen en het onderwijs daarin, maar hy is in gantsch zijn werk soms tot het belachelyke eenzijdig. Ik ben in het wetenschappelyk onderwijs opzettelyk zoo uitvoerig geweest, omdat het aanvankelyk in de middeleeuwen op dien voet is gebleven, al nam het aantal scholieren weldra aanzienlyk af.

geometrie is nuttig, omdat by den bouw der arke en des tempels allerlei figuren, als cirkels, vierhoeken, en dergelijken zijn gebezigd geworden. De kennis dezer figuren is alzoo den uitlegger der Schrift zeer dienstig om hare geestelyke beteekenis te verstaan."

Maar met hoeveel zorg nu de beoefening van dat alles wordt voorgestaan, en met hoeveel yver het wordt bestudeerd — het is vooral de Zangkunst, waar de Keizerlyke beschermer van vooruitgang en ontwikkeling zich aan laat gelegen liggen.

Gy kent den Cantor en diens waardigheid reeds. Of hy, in navolging van Paus Gregorius den Groote ook de zweep by de tragen en onwilligen bezigt — weet ik niet; maar zeker geeft hy zich ernstige moeite, om de scholieren te oefenen in zuiverheid van uitgalming, volgends de verschillende Gregoriaansche toonladders, Jonische, Dorische, enz. Paus Gregorius heeft groote belangstelling in het kerkgezang getoond, en zich daaraan zeer verdienstèlyk gemaakt, door de gebruikelyke melodiën te verzamelen, te verbeteren, en te vermeerderen.

Karel, met zijn open zin voor wat liefelyk is en wel luidt, behoefde slechts een enkele maal de Romeinsche muziek te hooren, om reeds het besluit te nemen, ze in zijne Frankische staten in te voeren. Daar was nog de oude Germaansche wijze van zingen in zwang: de zangers zagen eene schoonheid in het luid uitstooten der tonen, en wedyverden om elkander te overschreeuwen. Geen wonder alzoo, dat de Italianen van hen zeggen, dat zy, zingende, brullen als het wild gedierte, en dat hun gezang klinkt als het geratel van wagens over een hobbeligen steenweg. Met hulp van Paus Adriaan sloeg de Keizer de hand aan de gewenschte verbetering. De ydelheid der Frankische nationaliteit vond wel grootelyks bezwaar om der Romeinsche kerkmuziek den voorrang te gunnen; maar de Vorst bewees, en beval — en daar geschiedde wat hy wilde, en de zaak kwam tot stand. [1] Om echter meerdere stemmen gelijktijdig in verscheidene »intervallen" door een voortgaande reeks te verbinden, en alzoo eene harmonie daar te stellen, daaraan waagt men zich nog niet, en het toondicht van dezen tijd is voor eene dergelijke uitvoering ook niet geschikt; wie er eene proeve van zou willen nemen, zou by de eerste »repetitie" gewisselyk te rug deinzen, tenzij hy deed volhouden by wijze van zelfkastijding. [2] Men zingt alleen eenstemmig, unisono, gelijk de Cantor zegt, en vormt alzoo slechts eene melodie. Dat neemt intusschen volstrekt niet weg, dat de misse thands toch ook hier waardiger geworden is: eene dramatische gedachtenisviering des heiligen schouwspels op Golgotha, den gantschen toonladder der godsdienstige stemming omvattende, van het smartvolle »Miserere," tot aan den luiden jubel »Gloria in excelsis." [3]

Zijt ge een beminnaar en beoefenaar der muziek, en doet ge u hier

---

[1] Lorentz, Alc. Leben.

[2] Kiesewetter, Gesch. unsr. heut. Musik, waar hy van S. 16—18 bewijst, dat „organum" by Hucbald en Baleus niet in den zin van „harmonie" kan worden opgevat.

[3] Hase, Das geistliche Schauspiel.

eenig muziekschrift voor leggen, dan vindt ge u zeer te leur gesteld. Natuurlyk: want met deze toonteekens, notae romanae of neumen genoemd, weet ge over 't geheel geen weg, en hoe deze punten, haakjens, streepjens en krulletjens, onmiddelyk boven de sylben aangebracht, door hunne plaats de toonhoogte, door hunnen vorm het rijzen of dalen der stem moeten verzinnelyken — daarvan begrijpt ge niets.

Ik moet evenwel zeggen, dat dit ook het oudste van dezen aart is, en ofschoon het op een goede grondgedachte berust, heeft het echter toch ook dit gebrek, dat het den schrijver naauwlyks mooglyk is om zijne teekens zóo juist te plaatsen, dat de zanger zich niet in een of zelfs meer hoogten van den toonladder vergisten kan. Aan dit gebrek werd eenigermate te gemoet gekomen, door een roode lijn boven de textregelen te trekken, en daar de neumen in, boven, en onder te schrijven,[1] terwijl een volgende verbetering een geele lijn boven de roode plaatste, die als F- en C-sleutel gold; tusschen deze twee lijnen worden op het oog de tonen aangebracht, die hooger en lager tusschen f en c liggen, namelyk g, a, en b — en daarmede is men een gantsch stuk gevorderd.

Aldus wordt nu de godsdienst meer verheffend en verheerlykend door een waardiger kerkgezang. Doch opdat ge uwe denkbeelden daarover niet al te hoog stelt, moet ik u herinneren, dat het begeleidende orgel nog van zeer plompen bouw is, en dat de toetsen, die wel een halven voet van elkander liggen: met de vuisten of met de elbogen moeten worden neergedrukt; gy hebt u van die tonen alzoo geen al te »delicate" voorstelling te maken.[2]

Maar niet de muziek-alleen moet daartoe strekken: de zeven vrije kunsten maken allen te zamen, zóoals gy ze nu hebt leeren kennen, de voorbereidende studie tot de theologie uit, en zy worden daaraan ondergeschikt gerekend. De uitnemende Vorst heeft wel de studie der Ouden op nieuw opgewekt, maar alleen met het doel om op hare zuilen het gebouw van den christelyken geest te heerlyker te doen pralen, en opdat de ruimten der nieuwe christelyke waereld, voorgelicht wordende door de fakkels der oude heidensche waereld, met te schooner glans zouden schitteren.[3] Karel en zijne hof-theologen koesteren een zoo innige vereering voor den bybel, dat zy hem gelooven de zaden van alle mogelyke kunst en wetenschap te bevatten. Daar vindt men het gantsche cieraad eener zuivere schrijfwijze, de etymologiën der woorden, de veelvuldigheid en afwisseling der figuren en tropen — kortom, daar vindt men alles, wat de welsprekendheid slechts schoons en schitterends bezit: vele zinrijke spreuken, de figuur der »persoonsverbeelding" en andere redekunstige figuren, veel prachtiger dan elders; isagogen, die den lezer

---

[1] Kiesewetter, a. w. 113. Het aanbrengen der lijn vond, volgends dezen schrijver, in de negende of tiende eeuw plaats. Ik heb het geschikt geacht om de verschillende proeven by-een te houden.

[2] Kiesewetter, Gesch. unsr. Musik, 19.

[3] Cramer, Gesch. der Opv. en Onderw. 42.

Cęli cęloꝝ laudate deum

of Per ſrœ greſ ſuſ me oſ mte muiſ tu iſ

Popu le me uſ qđ feci aut

D eſiderium anime e iuſ tribuiſti ei

Steendr. v. P. W. M. Trap

MUZIEK-SCHRIFT UIT DE NEGENDE EEUW.

een nutti
gesteldhei
scherpzin
menigerl
voor ge
naars,
komend
menig-e
de san
uitvind
hare a
evenzo
wat
quadri
Lei
ruwe
wate
selen
lutte
de c
M
nom
die
in
te
mo
bui
da
va
kan
mic
zen
bev
ne
Ma

pu

en nuttige aanleiding geven tot het onderzoek der dingen en hunne gesteldheid; kategoriën, die door het nut der praedicamenten aan eene scherpzinnige beschouwing der zaken bevorderlyk zijn; verklaringen; menigerlei sluitredenen, en de zoogenaamde topica, als zoovele bronnen voor gedachten en uitdrukkingen, waaruit spraakleeraars, dichters, redenaars, en wijsgeeren naar hartelust kunnen putten. In de getallen, voorkomende in de heilige schrift, kan men door de arithmetica eene voor menig-een verborgen kennis ontdekken. Daar kan men niet alleen de samenstemming en de speeltuigen der muziek, maar ook hare uitvinders leeren kennen. Daar vindt men den stand der aarde en hare afmetingen beschreven, die eigendlyk tot de geometrie behooren; evenzoo den loop van verschillende jaren en uren — kortom alles wat slechts tot het gebied der wetenschappen, door het trivium en quadrivium omvat, behoort.[1]

Leidt dit nu ook tot de zeer sterke konzequentie: »Wanneer uit een ruwe rots en uit het kinnebakken eens ezels, zoodra God het wilde, water vloeide, waarom zou het dan ongelooflyk zijn, dat uit de overblijfselen der martelaars een welriekende olie vloeide" — men moet wel luttel kennis van den tijd bezitten, wel een dwaze opvatting hebben van de ontwikkeling des menschelyken geestes, om zich daaraan te stooten.

Maar, wanneer ge nu, na dit alles zoo naauwkeurig te hebben opgenomen, als dat met recht mag worden gevorderd door een eeuw, die den grondslag heeft gelegd tot den arbeid veler volgende eeuwen in gelijke richting, in den zelfden zin; wanneer ge nu, na zóo veel te hebben gezien en zóo veel te hebben gehoord, verklaart dat ge moede zijt naar den geest, en hartelyk verlangt naar de vrije lucht buiten de schoolsche muren[2] — dan zult ge niemant volvaardiger vinden dan my, om u van hier te volgen, of, zoo ge dat verkiezen mocht, u van hier te geleiden.

De keuken der scholieren, met zijn haard in het midden, of de badkamer met hare vier ketels, en daarby wederom een vuurhaard in 't midden, zullen u thands wel geene byzondere belangstelling meer inboezemen; daarom — hier langs de kapel die de zuidzijde van het door ons bewandelde vierkant vormt,[3] de poort weder uit waardoor wy zijn binnen gekomen.... en wy staan op het plein, dat zich nevens den Sint-Maarten uitstrekt.

---

[1] Duttenhofer, Gesch. der Religionsschw. III. 86, die zich over deze slechts op sommige punten overdrevene of onjuiste opvattingen geweldig, en noodeloos, ergert.

[2] Dit verschil tusschen binnen- en buitenscholen, dat is: van scholen voor toekomstige geestelyken, en scholen voor hen, die, het zij als geestelyken, het zij als leeken, de wetenschap wilden beoefenen, bestond in dezen tijd nog niet. Op het plan des kloosters van Sint-Gallen zijn beide gebouwen reeds streng onderscheiden. Prof. Cramer gist, dat des Vromen Lodewijks verordening van 817 daartoe aanleiding heeft gegeven. Zie zijn Gesch. van Opv. en Onderw. 72.

[3] De geheele beschrijving der lokalen, tot het schoolgebouw behoorende, is weder gevolgd naar het plan der abdy van Sint-Gallen, volgends de uitgave van Keller. Zie ook S. 23 en 24 van den daarbygevoegden text.

Gaan wy nu langs de plaats, waar weleer Dagobert de muren der kapelle van sint Thomas deed ophalen, zoo vinden wy ongetwijfeld een brug, die ons over de binnengracht voert, en wy hebben den voet gezet in het tweede gedeelte der stad, de binnen-voorstad als ge wilt.

II.

En nu moet ge er niet aan denken om hier eerst uit te rusten en u ietwat te verkwikken, want een nieuw schouwspel toeft u.

Ziet ge daar gints die volksmassa saamgehoopt, by die overblijfselen van dat oude Romeinsche gebouw, dat door een Frankischen bouwmeester slechts ten halve is verjongd?

Daar moet gy volstrekt heen.

Maar opdat het tafreel u niet al te plotselyk overvalle, laat my u, terwijl wy derwaart treden, nog dit herinneren.

De behoefte aan schouwspelen is den mensch aangeboren; het verlangen daarnaar is een algemeen natuurlyk verschijnsel, dat slechts door eenzijdige dweepers of koude onverschilligen niet wordt gedeeld, en daarom soms, moedwillig of blind, met eene aan 't belachelyke grenzende stoutheid wordt geloochend. Dat verraadt weinig studie op den mensch; dat is méer dan beklagens-waardig — dat is berispens-waardig by hen, die zich geroepen achten om de zedelyke en stoffelyke belangen hunner medemenschen te besturen, en die (in dit geval helaas!) daartoe soms ook werkelyk worden geroepen.

De heidensche Germanen hadden hunne zwaardspelen en dergelijken; de heidensche Romeinen hadden reeds meer: hunne van de Grieken afgeziene tragœdien en comœdiën, die zij, op hoe gebrekkige schaal dan ook, overbrachten waar zy zich kolonizeerden. De Germaansche geest verstond niets van de moraal, die er voor den Romein uit te trekken viel, en schattede het dierengevecht in het renperk gewis veel hooger. Maar toen het christendom kwam en alle levens-uitingen, die der kunst in de eerste plaats, aan zich verbond, en toen het die bovennatuurlyke gebeurtenissen, die men de de mysteriën des geloofs noemt, nevens de meer bevattelyke feiten uit het nieuwe verbond, den volke plastiesch wilde vertegenwoordigen, wilde aanschouwen — toen werd het begrip van schouwspel duidelyker en levendiger voor de menigte. Daarby kwam, dat, naarmate vechten en oorlog voeren allengs moest plaats maken voor vrediger handeling, en de rustiger uitingen van het maatschappelyk leven meer op den voorgrond traden, ook de voorstelling eener menschelyke handeling door het schouwspel zich ging handhaven, eerst achter, toen minstens nevens het dierengevecht.

Aldus vormde zich het drama, als mysterie-spel binnen, als tragedie en komedie buiten de kerk, en, omdat er voor de schoonheden der tragedie een meerdere ontwikkeling, een hoogere beschaving wordt gevorderd dan voor de komedie, zoo brak de laatste zich ongetwijfeld het eerst baan, en werd weldra door de massa, als een blijde verschijning met hooge ingenomenheid begroet.

By ernstige geestelyken vindt het drama echter geen genade. Dezen vragen met Tertullianus: »Of de God der waarheid, die alle valschheid haat, dezulken zal toelaten in zijn rijk, die gelaatstrekken en hairen, ouderdom en geslacht, gezucht en gelach, toorn en liefde — alles, alles huichelen?" Met den zelfden kerkvader beloven zy den armen tooneelspelers-zelf een treurspel in de toekomst: dat des jongsten gerichts, tot eeuwige hellepijn; en zy noemen met Chrysostomus het tooneel »een schouwplaats der onzedelykheid, een leerschool der zwelgerij, en een oefenplaats der uitspatting."

Ook Alkwijn verafschuwde de schouwspelen en mimische voorstellingen.[1]

Evenwel vindt ge er toch onder die zelfde geestelykheid, die genoeg ontwikkeld van geest zijn, om in het tooneel te erkennen wat het, mits goed geleid, waarlyk is: een zedelyke kracht in de maatschappy, die het recht heeft zich nevens den kansel te stellen, en daarmede gezamendlyk te arbeiden aan 's menschen zedelyke ontwikkeling. Er zijn er, die in verband met de mysteriën gewijde tooneelspelen hebben samengesteld, en de Friesche Abt Angilbert heeft in dezen tijd dramaas geschreven in de taal zijns volks.[2]

Ook de tragediën en komediën der Ouden zijn gants niet in vergetelheid geraakt, en op de scholen niet alleen worden zy gelezen, maar ook in de kloosters, en Terentius bekleedt daaronder wel mede den eersten rang; het lijdt geen twijfel, of er vindt onder de scholieren ook wel van gewijde stukken een opvoering plaats. Desniettegenstaande is den geestelyken op Keizerlyk bevel, onder invloed van Alkwijn uitgevaardigd, het bywonen van schouwspelen by der strate verboden. Het schijnt, dat de lagere geestelykheid er soms wel eens werkdadig deel aan heeft genomen. Dit werd hun ernstig en voor goed ontzegd, terwijl den Bisschoppen, Abten en Abdissen gelast is, om geen tooneelspelers en bootsemakers in hunne omgeving te dulden.[3]

Intusschen geeft het volk zich onder dat alles toe aan zijn natuurlyke zucht, en waar de histrions, of speelders — joculatores — gelyk zy nu allengs worden genoemd, in de straten of op de markt verschijnen met hun draagbaren toestel van schragen en planken, daar worden zy welkoom ontfangen.

Dat is ook hier geschied.

Zie daar — de planken beun is opgeslagen tegen een oud gebouw, en niet zonder goed geluk. Een oud tapijt, tusschen twee bogen opgehangen, vormt het achterdoek; een paar andere stukken weefsel, die, gelijk stof en bewerking verraden, eenmaal op betere plaats hebben gehangen, vormen hier weêrszijds eene afsluiting; daarmeê is de gantsche toestel voltooid.

Een groote menigte: burgers, kooplieden, handwerkers, krijgers, schip-

---

[1] Mit eben so unverständigen und lächerlichen Eifer, wie manche Frömmler unserer Zeit das Theater. Lorentz.

[2] Hase, Das geistliche Schauspiel, 9.

[3] Lacroix et Seré, Moyen Age et Renaiss. IV.

pers en varensgasten, kortom van allerlei rang, stand, jaren en geslacht, staat daar voor het schouwspel op-een gepakt en saamgedrongen.

De spelers hebben er op gerekend, schijnt het, dat zy in een stad van geleerdheid zijn aangeland. Misschien is er ook wel een verloopen geleerde of geestelyke onder hen, die hun het stuk heeft verschaft, welks opvoering zy nu op een paar tooneelen na hebben afgepeeld.

't Is de Phormio van Terentius. [1]

Gewis met bekortingen, misschien met wijzigingen; maar om daarover te kunnen oordeelen, hadden wy de gantsche voorstelling moeten bywonen. Jammer — maar 't is niet anders.

Het gewaad der spelers is de dracht dezes tijds, dat der goê gemeente rondom ons gelijk; dat is overigends niet in 't minst hinderlyk, en geeft tegenover den volke het voordeel, dat het de handeling te lichter populariseert. Wat op ons echter onaangenamer werkt, is het van de Ouden geërfde gebruik der maskers, wier groote mond-openingen het gantsche gelaat iets monsterachtigs geven, waarvan ge den indruk niet kunt afschudden. Die maskers komen my voor, typiesch te zijn: gy kunt er den oude, den minnaar, den slaaf, den soldaat, den schuimlooper, en dergelyken, en evenzoo de vrouwenrollen — die steeds door mannen worden vervuld — aan onderkennen.

Overigends behoeft ge op dit oogenblik slechts goed thuis te zijn in uwen Terentius, om alreeds te hebben gezien, dat wy juist aan des vijfden bedrijfs zesde tooneel zijn.

Phormio de schuimlooper, die Antipho aan diens lief hielp, is wel te vreên over 't slagen zijner treken, en moeit zich nu nog een oogenblik met Antipho, in 't belang van hun beider vriend Phædria. Maar daar treedt iemant by den ouden Demipho ten huize uit. Het is Geta, de zorgsame slaaf, die de huik naar den wind hangt, en beurtelings zijn meester en zijns meesters zoon dient.

Geta, vrolyk in zich-zelf gekeerd, treedt snel, zonder op iemant te letten, naar den voorgrond, heft dankbaar de handen omhoog, en spreekt op den toon eener blijde verrassing: »O goed-geluk! o krachtig goed-geluk! met wat overvloed van zegen hebt gy dus plotselyk op dezen dag mijn meester Antipho overstort!"

»Wat komt hem over?" zegt Antipho op den achtergrond, verbaasd over de »exclamatie" van den slaaf.

Maar Geta vervolgt zijn dank tot de fortuin: »Hoe hebt gy ons, zijne vrienden, ontladen van onze vreeze!".... Doch dan herinnert hy zich

---

[1] De figuren met hunne maskers zijn ontleend aan een handschrift van Terentius uit de negende eeuw. Wat de histrions, jongleurs, mimikers, en bootsemakers eigendlyk speelden, is niet meer bekend. Intusschen kunnen het niet steeds zoutelooze grappen zijn geweest, daar de geleerde Angilbert er aanvankelyk hoogst meê ingenomen was. — On sait, que vers le neuvième siecle quelques-uns de ces chants ou jeux furent composés par des prêtres: que le senario en était emprunté aux légendes des saints, et que ces légendes designées sous le nom de urbanae cantilenae, étaient débitées dans les rues par des jongleurs qui revêtaient souvent le costume ecclésiastique. Lacroix et Seré, Moyen Age et Renaissance. IV.

2.

TOONEELSPELERS UIT DE NEGENDE EEUW.

is een wij
hy op eens
iet over
opdat hy
Meer d
»Verstaat
»Gy?"
»Neen
tend mal
Maar
van iem

Wat
onze a
te lett
We
zoo g
Ei
van
met
zich
blaa
hoo
hen
ge

ee
h
d

b
a

z

als een wijs man, dat het hier niet genoeg is met te praten; daarom roept hy op eens half wrevelig uit: »Ik ben buiten my-zelf, dat ik mijn mantel niet over de schouderen sla en my haaste om hem te gaan opzoeken, opdat hy wete wat hier is geschied."

Meer dan nieuwsgierig geworden, vraagt Antipho zacht aan zijn vriend: »Verstaat gy wat hy zegt?"

»Gy?" vraagt de schuimlooper in andwoord.

»Neen ik!" zegt Antipho, een weinig ongeduldig, en op nieuw oplettend makend op Getaas levendig gebaar.

Maar Phormio trekt de schouders op, en herneemt, met de houding van iemant die 't evenmin begrijpt: »Ik ook niet."

L.

Wat rumoer en geschreeuw stoort ons dus op eens onaangenaam in onze aandacht? Wat heftig gedrang noodzaakt ons plotselyk op ons-zelf te letten, om niet te worden omver geworpen?

Wees bedaard en verstandig: geef meê aan de richting van 't gedrang, zoo geraken wy er 't best uit.

Ei — zie daar het raadsel opgelost: 't is een pelgersman, een bezoeker van deze of gene heilige plaats, die te midden der toeschouwers plotselyk met een aanval van zenuwachtige bezwijming is neêrgestort. Men bemoeit zich ernstig om hem by te staan. Akelig vertrekt hy het mager, loodblaauw gelaat, door de lange verwarde hairen en baard omzwierd; luide hoorbaar knerst hy de tanden over elkander; hevige rillingen schokken hem de leden, zoodat zijn grove graauwe pij soms in golvende beweging geraakt.

— »Hy is bezeten!" roept er een uit den hoop.

Op dat woord stuiven de omstanders met hevigen schrik te rug. Maar een arm oud man blijft staan, en schudt droevig het hoofd. »Bezetenheid?" zegt hy: »Goed — maar dan de bezetenheid van 't gebrek: 't is de heete honger, de geeuwhonger; ik ken dat."

Een paar welwillende gezellen zijn na deze inlichting oogenblikkelyk by der hand met een stuk gerstebrood, dat zy uit hun tasch halen; en al zijn zy ruw in het bedwingen van des ongelukkigen woeste bewegingen — dat is het gevolg eener droeve noodzakelykheid, die hen evenzeer omzichtig maakt in het toedienen der brokken brood, waarnaar hy, als een wild dier, met waanzinnige gretigheid hapt.

Er wordt ook een nap met water gebracht, en aldus gelukt het, om den arme weer allengs tot bewustzijn te brengen. Hy slaat de oogen op. Groote tranen rollen hem langs het vermagerd gelaat, en vermengen zich met het graauwe brood, dat hy nu ten minste minder dierlyk en niet meer zonder rustiger kaauwen inslokt.

Meewarigheid is aanstekend: de arme pelgrim — nu zijwaart gebracht, en den rug steunende aan den voet van het groote, ruw gesneden, houten krucifix, waarby men hem heeft neergezet — zit daar weldra met den

schoot vol brood, waar tusschen zelfs een paar zilveren penningen blinken, door meer gegoede voorbygangers hem meêlijdend toegeworpen.

Maar nu begint ook het vragen: Waarom hy het zoo ver met den honger heeft laten komen; waarom hy niet het eerste huis het beste is ingegaan om zijn nood te klagen en voedsel te bidden, dat hem naar pelgrimsrecht toekomt.

»Ik ben hier eerst heden morgen aangekomen," andwoordt hij. »Nuchteren heb ik, naar mijne gelofte, de gewijde overblijfselen der gebenedyde heiligen in den Sint-Maarten bezocht. Toen ik daar mijn aandacht had verricht, en mijne gebeden uitgestort, hongerde het my werkelyk zeer, en terstond uit de kerk trad ik een huis binnen om gastvrijheid. Ik vond daar een man in grooten toorn, scheldende zijne vrouw, en haar slaande dat zy bloedde. In zijne grimmigheid zag hy mijn gewaad voorby, en dreef my terstond zijn deur uit. Zeer verschrikt, verging my voor 't oogenblik de honger; maar toen ik langs de menigte toog, die zich aan de bootsemakers vergaapte — toen werd het my plotselyk wee om 't harte, en verloor ik mijne bezinning."

De omstanders zijn verontwaardigd. Wil een man zijn vrouw slaan, ook zelfs tot bloedens — dat zij zoo, daarvoor is zy zijne vrouw; maar een armen pelgrim af te wijzen, van wien men toch weet, dat hy vraagt ter liefde Gods en diens heiligen — dat is een schande niet alleen, maar strijdig met des Keizers wet: rijke noch arme mag den pelgersman huisvesting weigeren.[1] Men moedigt hem aan, om eerst nog bedaard een stuk brood te eten en »op zijn verhaal te komen;" men wed-yvert om hem huisvesting en verpleging aan te bieden; maar men vergt hem ook om, zoo zijne krachten het hem veroorloven, het huis aan te wijzen, waar hy zoo schendig is behandeld geworden, want de man, die zich zoo durft vergrijpen aan het openbaar recht, moet worden aangeklaagd by den Grave, en gestraft naar des Keizers recht, hy zij dan wie hy zij.

Wy zullen nu deze mannen laten betijen, en onzen eigen weg verder gaan, daar ons genoegen van 't schouwtooneel nu toch eenmaal gestoord is.

LI.

Maar dan nu hier by dezen mesthoop, die den hoek dezer zijsteeg begrenst, links omgeslagen: anders zoudt ge uitkomen op de Foristrate,[2] en dan toch westwaart moeten omkeeren, zoo ge niet, de gracht over, den weg in 't Eemland wildet opdwalen. Bovendien geeft deze steeg u 't voordeel van meerdere stilte, dan de vrij drukke Foristrate, waar het thands niet stilstaat van karren en vrachtwagens, van sjouwers en sleepers, van marktgangers te voet en te paard; daarby biedt u dit gedeelte ook weder een gants ander stadsgezicht.

Het zijn armen en eigenhoorigen die hier wonen in deze armelyke kot-

[1] Martin, Histoire de France, II. 345.
[2] Asch van Wijck, Handelsverk. van Utrecht, 71.

ten van hout of van stroo, van vlechtwerk of van zoden; soms zelf van al deze vier bouwwijzen te gelijk, en allen met riet, huiden of stroo gedekt. Het voorkomen der bewoners, voor zooveel zy daar buiten hunne hutten, of onder het afdak daarvan, werksaam zijn: die mannen met kolders of korte lijfrokken van leder, grof doek, of grove wol of wadmer, en met broeken van een der zelfde stoffen die, op de enkels neer hangende of onder de kniën saamgebonden, de naakte voeten den klompen over laten; die vrouwen, in kolders of jakken en korte sluwe rokken van grove stof gekleed, en meestal het houten schoeisel voor den barrevoets-gang versmadende, terwijl het hoofd, by gehuwden en bejaarden soms met een graauwe doek of huive bedekt, by de anderen — den mannen gelijk — de kort gesneden hairen der onvrijen te zien geeft; die half-naakte kinderen, die daar met elkanderen op de meer slijk- dan grasrijke erven spelen, kibbelen of vechten, en die gants geen gunstig denkbeeld geven van de zindelykheid der ouders — dat alles verbetert den indruk niet, dien ge reeds by 't inslaan dezer straat, of liever steeg, hebt ontfangen. Dit gedeelte doet u geheel weder aan het armelyk deel van Dorestad denken; ik geef u dat volkomen toe.[1]

Wendt ge uw oog gintsche zijde uit, daar over dat weiland, en ziet ge, hoe er tusschen het groene geboomte, achter de lage schutting, welgebouwde houten huizen van een klooster-achtig voorkomen, met een kerkjen in hun midden, rustig oprijzen, dan herinnert ge u evenzeer de stad aan de Lek.

Wat dat is voor een geraas, dat u van verre in de ooren ruischt?... Houd u daarmede nog niet op: dat zal zich straks wel verklaren.

Het weiland voorby, worden de huizen plotselyk ook beter van voorkomen. By sommigen zijn de mesthoop en het heimelyk gemak aan de straat reeds verdwenen en achter naar het erf verhuisd, en by een enkel zijn zelfs de toegang naar de deur, tusschen het groene grasperk door, en de omgang rondom het huis met keien geplaveid. Hier wordt ook de ruimte, tusschen de huizen onderling, minder, en de tusschenruimten der erven zijn meest met geheel van hout, en soms slechts van latwerk opgehaalde gebouwen gevuld, die ge al terstond voor loodsen en pakhuizen herkent. Een en ander bewijst u, dat dit de huizen van welvarende kooplieden zijn, die hunne goederen in hunne onmiddelyke nabyheid opslaan. En zy hebben hunne woonplaats niet kwaad gekozen voor hunne zaak: want zie daar de markt, en wy zijn thands in 't volle van 't geraas, dat ons al voortwandelende, steeds nader en luider tegenklonk.

LII.

Dit is nu de welbekende Nundinae,[2] door den Stichtenaar, wien 't Latijn maar gants niet vlot van de lippen wil, de Neude genoemd;

[1] Zie hier voren, blz. 38.

[2] Nundinae, markt; naam der zaak op de plaats overgebracht.

naam, die nu wel de eeuwen door aan de plaats beklijven zal.

Welk een geraas! Welk een verwarring!

't Eerste is zeer waar, en kan niet anders worden verwacht op een markt, want het is der kooplièn gewoonte om de voortreffelykheid hunner waren te doen uitschreeuwen, gelijk de kramers die taak voor zich-zelf opnemen. Het tweede is echter niet waar, want ondanks al het gewoel en gejoel, geschiedt alles in goede orde. Een enkel verschil, een enkele vechtpartij maakt niets uit; meest is men er

> vrij eenig met elkander.
> Een twist loopt zeldzaam hooger dan tot buil
> Of bluts; men plukhairt, en men drinkt het af.
> Dat is zoo de oude goede wijs.

Reeds dat er een zekere rangschikking te bespeuren is in de plaatsing van de soorten der koopwaren, moet u overtuigen dat men er wel degelyk het voordeel der orde kent. Ook is deze markt oud, meer dan waarschijnlyk reeds van Romeinschen oirsprong,[1] en op deze wijze zijn de oude gewoonten, met enkele afwijkingen of veranderingen, regel en marktwet geworden.

Nu moogt ge wel eens opnemen, waarin alzoo gehandeld wordt. Boter en kaas — dat verwacht ge van zelf in een zuivelrijk land. Maar zie hier ook honig en wasch, niet alleen uit de boschrijke omstreken, maar ook uit de wouden van Friesland, die om hun bijenteelt bekend zijn. Daar zijn huiden, waaronder die van den oiros, den wilden woudstier, al zeldsamer begint te worden. Daar zijn granen: tarwe, rogge, haver, gerst, voor een groot deel uit Engeland, voor een ander deel van de Oost-zee aangebracht.

Maar wat behoef ik u alles aan te wijzen, waar gy-zelf kunt rondgaan en alles opnemen: balen Engelsche wol, die, voor zoo ver zy niet hier reeds wordt verwerkt, naar Friesland, Duitschland en Frankrijk gaat, vaten Fransche en Rijnsche wijnen, die naar Friesland en Engeland worden verzonden, hetgeen reeds op-zich-zelf de vaart op de rivieren, die onder des krachtigen Keizers bestuur zoo rustig en zoo vrij is, levendig houdt; lakens, het beroemde Friesche fabrikaat vooral, en van allerlei kleur: wit, grijs, blaauw, purper, en gemengd of met figuren doorweven;[2] balen ruwe hennep en vlas;[3] meekrap, die tot op de jaarmarkt van sint Denijs naar de hoofdstad des Frankenrijks wordt gebracht. Er is olie, zeep, azijn; er is erts en metaal; er zijn voortbrengselen van kunstvlijt en nijverheid van alle soort; en wat ge aan deze plaatse mist, kunt ge in de buitenste voorstad gaan zoeken, op de markt aan den Steen-weg.

Maar alvorends verder te gaan, moogt ge hier de uitstallingen van goederen onder de afdaken wel eens beschouwen, en evenzeer de hanteering

---

[1] Asch van Wijck, Handelsverk. van Utrecht, 68.
[2] Friesch, in de beteekenis van Beneden-Rijnsch. Hüllmann, Städtewezen. I. 221.
[3] De Rooy, Gesch. van den Ned. Handel. 59.

die er wordt gedreven. Dáar zijn het smeden, hier mandenmakers, gints riemsnijders, elders kunstdraaiers in hout en andere stoffen; meesters,[1] die als zoodanig hun proef hebben afgelegd, en die met hunne gezellen en leerjongens vlijtig aan den arbeid zijn, waarby het, tegenover de weerbarstigen of tragen van geest geenszins zonder klappen toegaat. Klappen maken een onmisbaar deel der opleiding uit.

Meen echter niet, al ligt er een betrekkelyk waas van welvaart over deze menschen van den geringen handwerksstand uitgespreid, dat het allen vrije stedelingen zijn. Deze goudsmid byvoorbeeld, die hier met de zijnen den arbeid half binnens, half buitens huis verricht, is een eigenhoorige van den Burchtgraaf. Hy is waarlyk een kunstenaar in zijn vak. Dat zijn werk gezocht is, kunt ge lichtelyk bevroeden, wanneer ge let op het aantal knechten en knapen die hem behulpsaam zijn; alzoo verdient hy veel geld, maar — niet voor zich-zelf: de Burchtgraaf, zijn meester ontfangt de winst,[2] en omdat nu deze Edeling gelukkig een man is van goeden aart, is hy niet karig in de toelage, die hy den nijveren werkman van tijd tot tijd schenkt. Dat is een geluk voor dezen; maar er zijn er wel, wier meesters minder mild zijn, en die hunne eigenhoorigen, van wie zy op deze wijze niet onbeteekenende voordeelen trekken, nochtans niet zonder hardheid behandelen.

Nu langs dat vaatwerk heen, en dan door dat groepjen volks gedrongen, dat daar saamschoolt rondom een kreupel Sint-Antonies-varken, welks geweldig en snijdend geschreeuw u klaagt, hoe het zich in zijn domheid heeft laten kneuzen door de zware raderen van dien met twee ossen bespannen vrachtwagen, die daar zoo log heen wiegelt. Gy kunt het den voerman naauwlyks euvel duiden, dat hy — gemelyk over de scheldwoorden van »lompert" en »blinde vlegel!" en dergelijke zachtmoedige uitdrukkingen van sommige varkenslievende marktgangers — zijn weg vervolgt met heimelyke verwenschingen over dat zwijnen-voorrecht van sint Teunis. Het vrijelyk rondloopen — dus gromt hy, terwijl zijn zweep het den armen ossen schijnt te willen vergelden — wil hy dat »varkensgoed" gunnen, maar men moest het ten minste van de markt houden, en geen voerman gevaar doen loopen van zijn ossen te zien storten, of zijn wagen te zien breken, of de vertrouwde goederen te zien beschadigen.

Terwijl de voerman aldus grommende de stuivende Fori-strate inwiegelt, hebben wy inmiddels de plaats bereikt, waar hy straks in beteren luim zelf de goederen mede hielp opladen, en wy staan aan de Rijnkenshaven.

LIII.

Dat is hier waarlyk een ruim, goed ligwater voor de schepen, hetzij deze kom door de rivier, hetzij zy door de kunst gevormd is. In elk geval

[1] Daniels, Deutsche Reichs-und Staatenrechtsgesch. I. 441.
[2] Hierop slaat de faber aurifex aut spatharius qui publice probati sunt, in de Lex Alam LXXIX. c. 7. A. p.

zal de kunst er wel eenig aandeel aan hebben, dat blijkt aan de schoejingen, die ook goed worden onderhouden, getuige dat werkvolk daar aan gintsche zijde, dat onder luidruchtig gezang bezig is om nieuw paalwerk in te heien. [1]

Welk een woeling van laden en lossen, van sleepen en sjouwen, van naar boord brengen en van boord halen! Welk een mengelmoes van Germaansche dialekten, en nog Scandinaafsch bovendien, ruist u onder al die drokte in de ooren.

Onder het aantal schepen, dat hier juist op dit oogenblik havent, zijn er meer dan een, dat gy aan den vorm herkent. [2]

Mist ge er de groote byrding — zoo is de Noordsche handel hier evenwel thands toch vertegenwoordigd.

»De aschman zoekt naar zijn boot! zegt een der beide aan dien wolbaal zeulende sjouwers tot zijn makker, daarby wijzende op de kloeke gestalte — daar, met die ruige muts en die spits opgekromde schoenen — die ontevreden langs de schoejing ziet, waar het gewoel, aan laden en lossen eigen, hem belet de juiste plek te vinden waar zijn boot hem moet wachten. Ha — een glimlach verheldert zijn blond, sproetig gelaat, met een sprong is hy in de gevonden boot, en doet zich naar zijn vaartuig brengen, welks naam, asch, aan de bemanning gewoonlyk den naam van aschmannen doet geven. [3] 't Is een dier Noordsche vaartuigen, die vroeger uit esschenhout werden vervaardigd, en die in den regel vrij grooter zijn, dan dat ge daar by die twee koggen en die eene knar voor u ziet. De koopman is des uitzeilens gereed. Straks zal hy het anker doen lichten, en zijn asch doen trekken langs den oever der Lek, tot naby Wiedlam; en wanneer hy dan van daar de open zee in steekt, zal hy zijn vaartuig toeroepen: »Goede vaart! Breek der hexe tanden en voorhoofd; verbrijzel het boze wijf wangen en kaken; vergruizel de voeten van het zeemonster!" [4] en gewis zal het goede vaartuig de hex der golven den ruggestreng breken.

Wat daar tusschen die schuiten en eken zoo deftig zijn beschilderden mast opsteekt, is een karfschip, van een der Rijnsteden gekomen, en waarvan het my leed doet, dat het zoo ingesloten ligt, omdat het watervrije gedeelte dezer soort van schepen doorgaands kleurig beschilderd is. [5]

Niet minder bezienswaardig evenwel is die lange, fraaie bodem, die daar voor de zeer hoog gestevende Friesche snik ligt, 't Is een kieler, by alle Saxische stammen in gebruik, en welks naam — een van een kiel voorzien vaartuig beteekenend — vroeger ongetwijfeld een meer algemeene,

---

[1] Utrechtsche Volksalmanak 1847. 70.

[2] Zie Dl. I blz. 246.

[3] Weinhold, Altn. Leben. 130. — Jal, Glossaire nautique. 191, v.

[4] Weinhold, Altn. Leben. 131.

[5] Weinhold, Altn. Leben. 139, acht het met de Romaansche corbita, een vrachtschip, corbeta een klein krijgsschip, samenhangend. Het zal wel in verband s.aan met onze latere karveelen. Jal, in zijn overigends zoo voortreffelyk glossarium, schijnt het niet te kennen.

KIELER UIT DE NEGENDE EEUW.

than
eerst
die
en g
De
kunt
heeft
van
patr
een
der
over
bezit
H
ter
dage
V
sche
indie
zijn
bete
rivie
gele
bek
hun
nem
zaal
zoo
in
eve
var
dar
blij
op
lui
de
de
to
rij
w

thands slechts een soortelyke beteekenis heeft. Misschien is de kieler het eerst gevolgd op de gevlochten en met huiden overtrokken àc of anc, die roer nog zeilen voerde en alleen door riemen werd voortgestuwd en gewend. [1]

Deze hier is geen inlandsche kieler, maar een Engelschman, en gy kunt wel aan zijn verweerd voorkomen zien, dat hy nog kortelings zee heeft gebouwd. Hadden wy den gezachvoerder hier, hy zou ons daar veel van kunnen verhalen. Jammer voor ons, is hy nu juist, met de twee patroons die hy aan boord heeft, naar Thiele, om zich te kwijten van een belofte; hy heeft namelyk te Londen beloofd, dat hy, in het land der Franken komende, eens zou spreken met de Thielsche kooplieden, over eenige zaken betreffende het huis dat zy in de Engelsche koopstad bezitten, en waar zy hunne handelswaren opslaan. [2]

Het is toch wel wat veel gewaagd van die beide kooplieden, om zoo, ter wille van een uitstapjen naar Thiele, hunne zaken voor eenige dagen te verlaten!

Volstrekt niet. De Keizer heeft zijne bescherming toegezegd aan de Engelsche kooplieden die zijn rijk bezoeken, en hun volkomen recht verzekerd, indien zy door onrechtmatige afpersing ergends, waar dan ook, binnen zijne grenzen mochten worden bemoeielykt. Dat heeft hier wel deze beteekenis voor hen en voor allen: »dat, wanneer de kooplieden de rivieren bezoeken, in het geestelyk rechtsgebied des Utrechtschen Bisschops gelegen, niemant der Rijks-ambtenaren hen met aanspraken zal mogen bekommeren; geen verblijf in hunne huizen zal mogen nemen zonder hunne toestemming; hunne goederen by hun leven zal mogen wech nemen, noch na hunnen dood aantasten; hun op geene wijze of in geene zaak overlast doen met betrekking tot de tienden, der kerke geschonken, zoover zy onder het momboirschap dier kerk zich bevinden, evenmin als in de negen tiende gedeelten, die den Keizerlyken gaarder toebehooren." [3]

»Voorzichtig! dat die lompe voerman met zijn kar met meekrap u niet even ruw behandele als zijn makker van straks het arme sint-Anthoniesvarken!" .... En de varensman, dien ge met deze woorden ter zij trekt, dankt u wel voor uwe tijdige tusschenkomst. Uit het aangeknoopt gesprek blijkt, dat hy de schipper is van het karfschip. Lok hem tot praten uit, opdat hy verhale, waar hy al is geweest — het zal wel de moeite des luisterens waard zijn.

Spoedig hoort ge dan ook alreeds, dat hy een bevaren man is, die in de waterwegen thuis mag heeten. Hy kent het vaarwater in de Elbe, in den Wezer, in de Eems en in den Rijn. Hy is den Donau op geweest, tot aan de monding der Ine, waar de stad der Bojoaren ligt, het kooprijke Pazzawa, [4] de stapelplaats van den Duitsch-Byzantijnschen handel, want de Moorsche handel verslapt, maar die met de keizersstad van

[1] De Vigne, Vade-mec. du Peintr I. 22. — Jal, Gloss. nautique. 880, r.
[2] De Rooy, Gesch. van den Nederl. Handel. 61.
[3] Asch van Wijk, Handelsverk. van Utrecht. 169. 167.
[4] Passau.

Konstantijn neemt toe. »Konstantinopel" — zegt hy: »is op dit oogenblik de markt van het Oosten, Westen en Noorden, waar de drie waereld-deelen elkander ontmoeten, want de Byzantijn-zelf is te traag, te vreesachtig en te wantrouwend, om buiten zijn eigen grond handel te drijven" [1]

Meestal bevindt hy zich evenwel tusschen de Rijnboorden, want hy is in dienst van een Keulsch koopman, en over 't geheel is hy gelukkig in de vaart. Hy kan zeggen, slechts tweemaal in eigendlyk gevaar te zijn geweest, en dat wel de eerste maal op den Rijn. Daarby geraakte de eke, die hy toen voer, en die als naar gewoonte met een lijn langs den oever werd voortgetrokken, in de drift van den stroom; zy werd zoo geweldig geslingerd, dat niemant anders dacht, of het schip moest ten gronde, en de slaven aan den oever geraakten zoo diep te water, dat het luttel verschilde, of een hunner was daarby reddeloos omgekomen. Ter hoogte van sint Goars klooster geraakte men vaartuig en stroom eindelyk gelukkig weer meester, en de koopman, overtuigd, dat hy 't der bescherming en wonderkracht van dien heilig te danken had, schonk na behouden thuiskomst aan het Stift een pond goud, ter verciering van het altaar. [2]

De tweedemaal was de toestand nog veel erger.

Een zevental jaren geleden, terwijl zy van Bardewijk kwamen, en — langs de burcht om, door den Keizer daar aan den groenen, boomrijken ham gebouwd — met de eb den breeden en diepen Elbe-mond afzakten, stak er plotselyk uit het zuid-oosten een zoo vreemde orkaan op, met donder en waterbeweging vergezeld, dat het ook den stoutsten zeeman vervaren moest; de donder rolde met zooveel woeste snelheid, als wilde hy den vliegenden storm achterhalen, en de golven brulden zoo klaaglyk, als leden zy pijn van de striemen des winds; de hemel werd zwarter dan de diepste kuil onder den zeebodem dat wezen mag, en alleen van het roode eiland [3] in het verre noord-westen, ofschoon onzichtbaar door de geweldige zeeën, blonk soms plotselyk een rood en akelig licht, als of de bloedschendige Heidenkoning daar uit de diepte der brullende wateren omhoog rees. Het karfschip — want dat bevoer hy toen — wielde op de baren, als een afgevallen wilgenblad op een schuimende beek; de mast knakte als broos riet, en geraakte met het want overboord; de romp schudde en kraakte, als werd hy met reuzenvuisten samen geperst, en de manschap, met iedere seconde haar einde wachtende, bereidde zich onder kruisen en zegenen ter dood.

En de wakkere varensman, zelf door de levendigheid zijner herinnering aangegrepen, kruist zich op nieuw, terwijl hy vervolgt: »Toen was het, dat de patroon in den angst zijns harten om hulpe riep tot sint Paulus, die, beter dan eenige heilig, zelf weet wat nood van schipbreuk is; en hy deed de gelofte om te schenken een outerkleed van Siciliaansch goudlaken, en een reliquarium van goud en kristal aan des heiligen kapelle, indien

[1] Scherer, Gesch. van den Wereldhandel. I. 203.
[2] De Rooy, Gesch. van den Nederl. Handel. 54.
[3] Helgoland, thands nog by de zeelieden de Roode Klip genoemd.

wy mochten ontkomen aan de kaken der helle, die ons reeds tegen gaapten.
»En ziet — van dat oogenblik af, alsof de wiekslag eens engels, door den heilig afgezonden, den storm voor zich heen dreef, kwam er tusschenpoos, en matiging, en ruste eindelyk van het boze tempeest, binnen wonderbaarlyk-kort tijdbestek. Wel was de mast over boord, en het roer wech geslagen uit de riemen; wel waren voor- en achtersteven geknot, alsof een zaag de snavels had wech genomen; wel waren de roeibanken ten deele in splinters geslagen — maar onder dat alles was er toch geen lek gekomen. Alzoo namen de roeiers, wier spieren werden gestevigd door de vreugde der redding, de spanen weder ter hand, en na korter tocht dan ooit vielen wy het Flie binnen, en kalefaterden te Stavoren, waar de patroon bovendien goede zaken deed. 't Heugt my klaar, dat de keertocht toen door het meir Almari, niet langs de Vecht dezer zijds, maar verder langs den IJssel over de havenstad Daventre [1] ging, en dat wy vervolgends nog geen drie dagen in de haven van Keulen lagen, of de patroon had zijn gelofte ook reeds met onbekrompenheid afgedaan."

Den schipper thands een woord van dank, voor den blik dien hy ons in zijn »geschäftsleben" heeft doen slaan — en wy gaan verder.

LIV.

Dit zuidwaart loopende zijpad, tusschen deze beide huizen door, in. Stuit ge daar tegen een hek — met het privilegie der stoutheid gewapend openen wy het, en nemen aldus den kortsten weg naar de plaats waar ik u brengen wil. Aan wie deze erven, die wy thands haastig overschrijden, toebehooren, valt u van zelf in het oog. Het eerste, thands reeds achter den rug, was een scheepstimmerwerf, waar misschien wel schepen van stapel zijn geloopen, behoorende tot de vloot, voor rekening van den Engelschen Koning Alfred den Groote in deze landen gebouwd; [2] dit tweede is een lakenverwerij: dat ziet ge links aan de dampende kuipen in die groote openstaande houten loodsen, en rechts aan de druipende stukken laken, over de aan staken gespannen touwen gehangen, [3] en die een bonte rij van purperen en hemelsblaauwe bloemen druppelen op het groene gras.

Nu dit hek weder uit, en wy zijn op de landtong, die, tusschen Rijnkenshaven en de gracht der oude stad gelegen, naar de buiten-voorstad loopt, en met een lange houten brug daaraan verbonden is.

Wonderlyk, dat men, vooral by een marktgewoel als thands, de behoefte aan leuningen niet inziet! Maar die verzuchting is niet in staat om ze te timmeren; houd u slechts zoo veel te meer op het midden, en wy komen aldus op de markt aan den Steenweg, welke laatste waarschijnlyk reeds van Romeinsch maaksel is, en waarvan de tegenwoordige goede toestand

[1] De Rooy, Gesch. van den Nederl. Handel. 55.
[2] Scherer, Gesch. van den Wereldhandel. I. 376.
[3] Asch van Wijck, Handelsverk. van Utrecht. 148.

u het bewijs levert, dat het rader- en weggeld niet te vergeefs wo betaald.

Is het gewoel hier wel minder dan op de Neude!

My dunkt van neen.

Hebt ge straks te vergeefs rond gezien naar gedroogde, gezouten versche visch; naar dat walvisch- en zeehondenspek, en die mot walvischtong, waarvan ge de liefhebbers zoo hebt hooren opsnijde naar manden- en houtwerk; naar gemaakte kleeren en dergelijken — vindt dat hier aan deze rij huizen langs den Steenweg in overvloed, gy wenscht daarby onwillekeurig dat die tagrijn, die, om de aanda op zijne ijzerwaren te trekken, zoo ondraaglyk klingelt met een metal bel, ook al tot zijn koopgoederen behoorende, thands maar liever e plaatsjen op de Neude had.

Maar zie daar — wy zijn reeds van de muziek verlost: het sche metaal gaat na korte onderhandeling over in de handen van een Bar wijker, die er weldra meê vertrekken zal, want hy heeft zijn barnste door hem hier ter markt gebracht, voor goeden prijs verkocht.

En nu ge op hem let, let dan ook eens op andere kooplieden den vreemde, die hier in aantal aanwezig zijn, want hoe drok tusschenhandel wordt gedreven — kommissiehandel bestaat n niet: ieder moet voor zijne eigene zaken uit.[1]

Die eenigzins scherpe maar niet onwelluidende stem, te midden v het gejoel, thands nevens ons uwe ooren treffende, behoort dezen lang Stavorenaar; hy drijft handel in lakens, en ook in gemaakte mant zoowel van gewone lengte als naar de kortere Gallische snede, maar wint op deze laatste soort niet meer zoo grof als voorheen, want Keizer heeft verboden om ze op den prijs der eerste te houden. ronde blozende man, tot wien hy het met veel woorden en luttel geba gericht heeft, is een Keulenaar, hier ter stede van Utrecht even beke als geacht, om de voortreffelyke soort van Rijnsche wijnen, die gewoon is er te markten.

Er voegt zich thands een derde by, een Dockinger, de zelfde rivi die weleer de bloedige lijken van Bonifacius en diens gezellen naar in droefheid gedompelde Bisschopsstad droeg, voert thands de Frie van Dockinga als goede christen koopluiden — ik denk in vee — Sticht in en uit.

Die twee mannen, die daar zoo fluisterend met elkander staan te ond handelen, alsof ze al zeer geheimzinnig spel dreven, zijn twee Dorestede maar uit gants verscheiden streek: de een, die in granen doet, beho te Dorestad aan de Elbe thuis, de ander, die voornamelyk in hui handelt, woont aan de samenkomst van Rijn en Lek.

Zie — daar ontmoeten elkander met blijkbare vreugde twee eiland een koopman van Mercia — wiens Koning Offa in 792 een handelsv bond met Koning Karel sloot — en een Yorker, die de Rijnstreken v

[1] Scherer, Gesch. van den Wereldh. I. 140.

---

wordt

..uten en
ie moten
opsnijden;
ken — gy
rvloed, en
aandacht
en metalen
liever een

et schelle
en Barde-
barnsteen.

plieden uit
drok de
estaat nog

idden va
zen lang
e mante.
, maar hy
, want de
ouden. De
tel gebaren
ren bekend
n, die hy

lfde rivier,
n naar de
le Friezen
ee — het

te onder-
resteders,
, behoort
n *huiden*

eilanders
ndelsver-
eken wel

2.

ZEGELS.

Steendr. v. P.W.M. Trap

ZILVEREN DENARIËN. (UIT DE ACHTSTE EN NEGENDE EEUW.)

veel minder schoon vindt dan die aan den Humber, maar die ter wille zijner wol even vaardig de groote zee over steekt, als de ander om schapen. En weder is het een landsman, die den Merciaan thands als ter verrassing op den schouder klopt: een Londenaar, die hier zijn erts en krijtaarde aan den man komt brengen. »Hebt ge uw zilver reeds doen munten?" vraagt hy hem.

»Gewis!" andwoordt deze: »Ik heb zes staafjens meêgebracht, en drie daarvan tot munt doen slaan. En gy?"

»Ik ben met mijn handelsvriend Romachair van Parijs op weg. Wy hebben te zamen vier staven gebracht, en kunnen heden de penningen ontfangen; wy rekenen op vijf pond zilvers, dat maakt dus naar 's Keizers laatste bepaling honderd schellingen, alzoo twaalf honderd denariën."

Gy ziet alzoo, dat de denarie — die op ongeveer vijftien cents Ned. moet worden gerekend — het twaalfde deel van een schelling uitmaakt. Intusschen is die zilveren schelling slechts een denkbeeldige munt. Men zegt: »Zie hier vijf schellingen!" en telt dan zestig denariën neer. Ook de gouden denarie is denkbeeldig: van goud is slechts de schelling, die tegen een waarde van veertig denariën berekend wordt, doch in den handel niet algemeen voorkomt, maar alleen in geschenken aan Grooten, zware boeten, aankoop van groote goederen, en dergelijken; van zulke gouden schellingen, guldens, berekent men twee-en-seventig op het pond goud. By groote sommen weegt men elkander het goud ook wel ongemunt toe, by ponden en marken. Ik geloof niet, dat s' Keizers gebod, waarby alle andere munt dan die van het paleis is opgeheven, ter oorzake van valsche munters, [1] iets anders beteekent, dan: dat alle munt, niet volkomen gelijk aan die, op 't paleis geslagen, als valsche en niet-gangbare munt wordt verklaard. Wanneer de muntmeesters op plaatsen als Utrecht, Dorestad en Thiele niet meer het zilver mochten munten, dat de kooplieden gewoon zijn in baren en staafjens met zich te voeren, zou dat voor den handel een al te groot ongerief zijn. [2]

»Hoe gaat het op de markt?" vraagt een Oost-zeënaar in granen, aan een stoeren Kennemer, wiens gantsche uiterlyk een veehandelaar aanwijst.

»By 't oude!" herneemt de gevraagde: »'t Goede gezonde rund houdt zijn prijs; ik heb de mijnen afgezet tegen een schelling per stuk. De jarige os kan 't evenwel nog niet halen: hy is natuurlyk nog niet genoeg in 't vet, zoo als in den herfst, wanneer hy van de weide op stal gaat."

Wilt ge nu ook nog de veemarkt bezoeken, die daar gints, iets meer zuidelyk, achter die kleene rij huizen, aan den Rijn ligt?

Niet?.... Dan soms ook de plaats, waar men jongelingen in hun

---

[1] Martin, Histoire de France. II. 349. 4e Ed.

[2] De juiste bepaling van het muntwezen dezer dagen is hoogst moeielyk. Den lezer, die er meer van begeert te weten, verwijs ik naar de, in sommige punten nog al uit-eenloopende, plaatsen by: Hüllman, Städtew. I. 401. Laferrière Hist. du Droit Français, 513. Wirth, Gesch. der Deutschen. I, 72 Scherer, Gesch. van den Wereldh. I. 170, 551. Westendorp, Jaarboek van Groningen. I. 71. Scherr. (die Wirth volgt) Gesch. Deutscher Cultur und Sitte, 75.

overdekt; zie die handen en voeten, die u voorkomen alsof ze geschubt zijn. Hoor die heesche, bezette stem, die u ter liefde van God en ter wille van den armen Lazarus om een aalmoes bidt....

't Is ontzettend.

Gy werpt den rampsalige iets in zijn houten nap, en spoedt u rillende heen, niet wetende wat u het meest beheerscht — medelijden of walging.

En toch kunt gy er in die hutten nog erger zien, want deze man verkeert nog maar in 't eerste tijdperk dier voor ongeneeslyk gehouden ziekte, die men veldziekte, akkerziekte, melaatschheid, leprozy, lazary, noemt,[1] en die den lijder, als uitgeworpene uit de maatschappy, waarin hy niet mag verkeeren dan op een afstand bedelende, veroordeelt tot den afgrijselyksten jammer.

Ik duid het u niet ten kwade dat ge uw hoofd afwendt, en naauwlyks luisteren wilt. Kom dan, de Fori-straat nog eens in, en afleiding gezocht in het gewoel der vertrekkende marktgangers, die zich huisvesting gaan verschaffen, wier voorbeeld wy daarna willen volgen. Herbergen zijn er wel niet, maar onzes gelijken weigeren ons geen dak. De Edelman zoekt den Edelman; de Geestelyke den Geestelyke; de koopman den koopman; de handwerker den handwerker, en ieder komt aldus by zijne standgenoten te recht.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

LVI.

De sporen der regenachtige dagen, die ons, langer dan het voornemen was, in Utrecht deden vertoeven, zijn nog zichtbaar op de wegen: de geulen, de hobbeligheden, de lage plekken, de kuilen — zy zijn nog allen met water gevuld, en op meer dan éene plaats zegt ge: »'t Is baar slijk!"

De Juli-zon, die thands aan den blaauwen hemel weder zoo vriendelyk en warm over de groene aarde met dier zilveren plasschen rondblikt, zal dat overvloedige vocht welhaast hebben opgetrokken en dit drassig slijk omgeschapen in harde klei en stuivend zand.

Intusschen is het landschap; waar wy door rijden, schilderachtig genoeg, zoowel ter eene als ter andere zijde, om eens van tijd tot tijd stil te staan, of ten minste te vertragen in den rid, opdat ge, na het vertoef in de stad, ten volle moogt genieten van de wisselingen der natuur in deze streken: dan welige weiden, dan vruchtbare akkers, dan schilderachtige wildernissen, een enkele maal ernstige heidevelden, en dat alles dikwerf afgewisseld door sombere wouden. Maar daar tegenover staat, dat wy onzen tijd meer dan noodig hebben, en dat een poozen by tijden wijle, en een oponthoud ter wille van het een en ander slechts zeer kort kan zijn. Bovendien is de veld- en akker-arbeid van thands niet byzonder verschillend van wat ge reeds in een vroeger tijdperk hebt gezien, en gy kunt daarin alzoo geen opmerkelyk nieuws verwachten.

---

[1] Israëls, Gesch. der Lepra. 12.

Maar zie — hier is men aan den oogst. Laat ons hier dan eens een oogenblik verwijlen, en den arbeid gadeslaan.

Eenige arbeiders zyn bezig met sikkels, om het rijpe graan van den wortel te scheiden, waarby het evenwel opmerkelyk is, dat zy de stoppels tot zoo byzondere hoogte laten staan. Misschien is het nu wel een toeval, maar als ge een weinig opmerksaam zijt, moet het u in 't oog vallen, dat het getal van die genen, die het gemaaide in garven opzamelen en naar gintschen wagen brengen, waar de wagenaar het met zijn tweetandigen gaffel op-een-pakt, gelijk staat aan het getal maaiers. Zie, daar komt nog een ander arbeider, met een tangvormig werktuig in de hand, [1] dat my voorkomt een soort van groote schaar te zijn, waarmeê hy de nog te veld gebleven zijnde stoppels by den grond zal afknippen.

De vrij goed gekleede man — de eenige die gemanteld is — die daar op een hoogte staat, en wiens hozen, van tweërlei verwe, met beenriemen, hem reeds in 't oogloopend onderscheiden van de naaktbeenige en ten hoogste alleen met schoenen geschoeide arbeiders, is buiten twijfel de opzichter, de meier, en de horen, dien hy in de hand draagt, dient hem tot het geven van verschillende seinen, áls daar zijn: het by-eenroepen der werklieden, het teeken tot den aanvang, tot rusten, tot eindigen, en dergelijken.

»Hebt ge niet gelet op den vorm der twee-wielige kar, waar men 't koren op laadde?"

Gewis. Het is my niet ontgaan, dat de beide zijwanden uit gevlochten teenen bestonden; waarom echter de beide boomen van voren in een cirkel te zamen liepen, beken ik niet te begrijpen. Zie evenwel dien vorm nogmaals op de hoeve die wy thands langs rijden, en wel daar aan die geheel uit hout getimmerde kar, die my oppervlakkig wel toeschijnt voor een enkelen os geschikt te zijn. Hadden wy wachtens tijd, wy zouden wellicht die beide vaatjens honig, en dat pak daarby, kunnen zien opladen, en vervolgends zien inspannen. Dat gaat echter niet. Maak evenwel van deze gelegenheid gebruik, om ook kennis te maken met een reiswagen. Zie slechts daar achter het waschhuis, dat een gastvrij dak is voor den eidebaar die er zijn nest heeft gebouwd. De vrouw van den hoevenaar is gereed een uitstapjen te doen. Daartoe heeft zy zich met heur kleenen knaap in het lederen hangstel geplaatst, dat met haken is bevestigd aan de vier spijlen, die op het onderstel des wagens rusten. [3] Twee vleezige ossen zijn bestemd om haar te vervoeren, maar er schijnt nog een oogenblik oponthouds, waarvan heur echtgenoot gebruik maakt om nog iets met haar af te spreken. Misschien is het wachten op de eene of andere zaak, die van de overzijde der rivier moet worden gehaald, en waartoe die beide mannen daar yverig bezig zijn om met de boot van wal te ste-

---

[1] „Dessen Bestimmung ich nicht kenne," zegt Anton. Wat het my toeschijnt, heb ik in den text reeds gezegd. Zie de afbeelding by Anton, Teutsch. Landwirthschaft. I Tab. III. Fig. 1.

[2] Anton, A. w. I 53.

[3] De Vigne, Vade-mecum du Peintre. I. 22.

ken. Laat hen voorzichtig zijn met het snel naderende vaartuig, dat, den stroom afzakkende, door zeil en roeispanen in zijn vaart wordt bespoedigd.

Wy voor ons — doen wy als gintsche voerman, die op zijn vlak-gebodemde kar een groot vat vervoert, en zijne ossen duchtig zweept: zetten wy onze paarden aan, en draven wy door naar het dorp, dat de breed uitloopende daken zijner woningen daar gints tusschen het groene geboomte zichtbaar maakt.

LVIII.

Laat ons onderweegs terwijl wat praten.

Tijdens ons verblijf in Utrecht hebt ge gezien dat de gedaante der christelyke kerken van eenigen omvang is gegrond op de gestaltenisse van der heidenen baziliek. Dat dit intusschen niet zoo stalen regel is, dat er niet eenige uitzondering zou bestaan, daarvan hebt ge reeds de bewijzen gezien aan de Keizerlyke kapelle te Niumagen; [1] behalven dezen rotondevorm houdt men zich echter, zelfs by mangel van rijkdom aan materialen, by den baziliek, en gy kunt dit reeds weten, wanneer ge uw geheugen slechts wilt raadplegen, aan zoo menige dorpskerk of dorpskapelle, die ge op onzen tocht door de gowen hebt aanschouwd.

Vooral op de geringere dorpen, indien het een of ander aanzienlyk geestelyk gesticht er geene belangrijke eigendommen heeft, kan men geen anderen dan een zeer eenvoudigen kerkbouw verwachten, maar de algemeene grondslag openbaart zich telkends op nieuw.

Is er gebrek aan steen — men behelpt zich met hout; zijn er geene inkomsten, genoegsaam om eene inwendige prachtige beschildering te bekostigen — men houdt zich te vreden met eene zeer eenvoudige, misschien zelfs wel met eene gantsche opoffering daarvan. En die opoffering valt daarom te minder zwaar, omdat het binnen in deze dorpskerkjens vrij duister is. Herinner u slechts de kapel te Andassale, [2] met hare zeer hooge, kleine raampjens, die slechts van boven eenig licht in het gebouw deden vallen.

In 't algemeen zijn de dorpskerken, of doorgaands liever kapellen, van zeer eenvoudigen stijl, en de grondvorm, altoos die der baziliek, is er zelfs tot de hoogst mooglyke eenvoudigheid te rug gebracht. Zoo zijn byvoorbeeld de ramen in de wanden der zijbeuken in den regel geheel en al wech gelaten, en die in het hoofdschip in geen grooter getal of van geen ruimer omvang aangebracht, dan de noodzakelykheid vordert, wat overigends aan de behoefte van het noordelyker klimaat volkomen beandwoordt en aan de Germaansche zucht voor eene geheimzinnige schemering te gemoet komt.

Niet minder eenvoudig hebt ge u ook de inwendige inrichting te denken. Met de herinnering aan den Sint-Salvator in het hoofd, moet

[1] Zie blz. 83.
[2] Zie blz. 26.

n. v. d. Kellen

Steendr. v. P. W. M. Trap

Karren en Vaartuigen.

ge d
gaan
van
vorm
zijwa
choor
domk
weeld
het
dierba
besch
't me
't noo
En
plaats
welfs
door
zamer
bouw
woud
missc
met
uwen
ontijd
Da
zij va
kapel
volko
't alg
Rij

Aa
van
komt
het
zy
pann
B
de

---

[1]
vier
dez
[2]

ge deze gebouwen, meer van hout dan van steen vervaardigd, niet binnen gaan. Cierlooze zuilen, of dikwerf slechts pylers,[1] die inwendig het schip van de zijbeuken scheiden, schragen of schrale lijsten, of halven-cirkelvormige bogen, of ook wel de onverbroken en strak naar beneden loopende zijwanden van het middelschip; een luttel vercierd altaar staat in de choor-nis, in rechte lijn tegenover den ingang. Al wat de kathedralen of domkerken in de grootere steden reeds — soms zelfs in de overmaat der weelde — bezitten, om door het uitwendig voorkomen en de rijke vormen het wezen der godsdienst dieper te doen dringen in het hart, en te dierbaarder te maken aan het zinnelyk en eigendlyk nog zoo weinig beschaafd gemoed — dat alles wordt in de dorpskerken en kapellen van 't meerendeel gemist. Het is daar niet veel meer dan de voldoening aan 't noodwendige, en overigends — houten kelken, gouden geloof.[2]

En mocht ge nu meenen, dat dit gesprek luttel passende is voor de plaats waar wy thands rijden, op den breeden woudweg: dat prachtige welfsel van zware takken, gedekt door heerlyk groen loover, en gesteund door die reusachtige zuilen, grijs en bruin gevlekte beukenstammen, te zamen een zoo stouten tempel vormende, dat het ook den meest genialen bouwmeester onder de menschen tot wanhoop brengen moet. Nu het woud zich hier verdunt; nu het boschpad zich daar by dat kruis — waar misschien een ten ontijde of eenen gewelddadigen dood gestorvene rust — met den landweg vereenigt, en een geheel nieuw landschap zich voor uwen blik uitspreidt — nu erkent ge, dat het toch niet zoo gants ontijdig heeten mocht.

Daar gints op de hoogte, ter eene zij van breede linden, ter andere zij van hooge beuken belommerd, vertoont zich aan uw oog een dorpskapelle; gants in den zin als waarover ik u sprak, en het geeft u een volkomen denkbeeld van de kleine kerken en kapellen dezes tijds in 't algemeen.

Rijden wy derwaart.

LVIII.

Aan den voet des heuvels stijgen wy af, laten de paarden aan de hoede van dien ter jacht geweest zijnden gezel, die daar juist uit het bosch komt en gaarne een penningsken buitengewoons verdienen wil, en treden het pad op naar den ingang der kapel. Daarby hebt ge reeds gezien dat zy geheel van hout opgehaald, en met vierkante plankjens, by wijze van pannen, gedekt is.

Binnen getreden, schemert het u voor de oogen, zoo slecht noemt ge de verlichting, hoewel een paar waskaarsen op 't altaar met hare bleeke

[1] Zuilen zijn eigendlyk van ronden of van prismatischen vorm; pylaren daarentegen zijn vierkant, met meestal geknotte hoeken. Gewoonlyk, maar toch zeer oneigendlyk, worden deze beide benamingen door elkander gebezigd.

[2] Kunst-Denkmäler in Deutschland. 39.

glansen de flaauwe der zonnestralen, die hier uit de kleine hooge ramen van het middenschip binnen vallen, trachten ter hulp te komen. [1]

Zijt ge een weinig met die schemering vertrouwd geworden, dan ontwaart ge ook hier van binnen, gelijk van buiten, een gants houten samenstel, van de meest mogelyke eenvoudigheid. Geen schilderwerk, geen beelden of andere cieraden, dan alleen een matige tooi van het altaar, dat zich ook hier op de gewone plaats binnen het sanctuarium bevindt, ofschoon er wel aan geen krypt daaronder te denken valt.

Maar wat dit kleene, onaanzienlyke kerkjen eene belangrijkheid voor ons geeft, grooter zelfs dan de prachtige Sint-Salvator hebben kon, is — dat ge daar den pastoor ziet zitten, omringd van een aandachtig hoopjen knapen en meisjens, die godsdienstig onderwijs ontfangen, dat thands nog hoofdzakelyk bestaat in het opzeggen van aangeleerde andwoorden op voorafgegane vragen.

Het Christendom, hoewel hier nu sedert ongeveer een halve eeuw voor goed gevestigd, heeft met dat al de gemoederen niet zoo gantschelyk en onverdeeld ingenomen, of het wel ten ondergebrachte maar nog geenszins gedoode heidendom komt nog onophoudelyk tusschen de plooien van den nieuw omgeslagen mantel door gluren. De yverige Bonifacius stelde daarom op het concilie van Estines, in 743, een afzweringsformulier op, dat onze pastoor, even als zijne geestelyke ambtgenoten, verstandiglyk van tijd tot tijd herhaalt, ten einde den verdreven maar nog altoos omzwervenden geest des heidendoms geen plaats tot rust te gunnen.

»Verzaakt gy de duivelen?" [2] vraagt hy den roshairigen knaap aan zijn rechter zijde tegenover hem, die er volstrekt niet naar uitziet dat hy den duivel te slim is.

»Ik verzaak de duivelen," antwoordt de goede jongen, op den zelfden toon, waarop hy zou zeggen: »Lang stroo maakt luttel erwten" — wanneer hem dat ook maar voorgezegd was.

Intusschen maakt het gedurig opzeggen van 't formulier toch gemeenzaam met de denkbeelden die het inhoudt, en dat heeft eene onmiskenbaar goede zijde; ik zou haast durven zeggen: dat is ook het eenige, wat men vooreerst nog het recht heeft te verwachten.

De pastoor gaat al vast voort: »En allen duivelen-gilde?"

En de jongen andwoordt weder even trouwhartig: »En ik verzaak allen duivelen-gilde."

»En alle duivels werken?"

En nu luidt het andwoord uitgebreider: »En ik verzaak alle duivels werken en woorden, Domar, Woden en Saxnot, en alle boze geesten die hunne genoten zijn."

---

[1] Cordero, vertaald door Kugler, kan zich niet verklaren, „woher eine solche Liebe zur Dunkelheit" by de Italianen „in diesen Jahrhunderten der Verderbniss enstanden ist." Intusschen komt het my voor, dat dit niets anders is dan een gevolg van het Germaansch element by de Longobarden.

[2] Het bekende afzwerings-formulier van Bonifacius: „Forsachistu Diabolae? — Ec forsacho Diabolae." enz.

KERK UIT DE NEGENDE EEUW.

De goedkeurende blik, dien de knaap ontfangt, mag hem als bewijs
elden dat hy voldaan heeft. Maar de yverige geestelyke is met het nega-
ve niet te vreden: hy wil ook dat pozitive, dat hy zijnen kweekelingen
et zooveel zorg en geduld heeft ingeprent. Daarom wendt hy zich nu
t een meisjen aan zijn rechter zijde, een echte, vlas-blonde Germaansche
uit, met helder blaauwe, gevoelvolle oogen, en hy vraagt:

»Grelooft gy in God, den almachtigen Vader?" [1]

En met een heldere stem, zoo als gy by die oogen ook niet anders
rwachttet, klinkt het andwoord:

»Ik geloof in God, den almachtigen Vader."

»Gelooft gy in Christus, Gods zoon?" vervolgt de pastoor.

»Ik geloof in Christus, Gods zoon," antwoordt het kind en er licht
arby iets zoo kinderlyk godsdienstigs uit heur helderen blik, dat ge wel
navolging van Paus Gregorius zoudt willen uitroepen: »Non Anglus,
d angelus!"

Ook den pastoor treft dat, want nadat zy zijn: »Gelooft gy in den
eiligen Geest!" heeft bevestigd met een: »Ik geloof in den Heiligen
eest," trekt hy haar by de hand tot zich, en zegent haar het voorhoofd
et een vaderlyken kus.

Er is iets innig roerends in dat eenvoudig tooneel, binnen deze onge-
mukte wanden der houten kapel, waar het zilveren kruisbeeld op het
ltaar, glansende in den tederen weerschijn der waskaarsen, het vereeni-
gings-punt is van het hoogste licht.

Daarom — vermijd ook zelfs den versten schijn van stoornis, en laat
ons, wanneer ge het kind nog hebt hooren verklaren, dat zy gelooft in een
heilige kerke Gods, in een afwassching van zonden door den doop, en in een
leven na den dood — even geruischloos vertrekken, als wy gekomen zijn.

Nu willen wy hier op de hoogte achter de kerk, in den lommer der
beide prachtige beuken, met een blik over het kleene dorp, en het
breede meirvlak daar voor, en het trotsche woud daar nevens ons, nog
een wijle rustig toeven, en middelerwijl in vertrouwen een woord wis-
selen over de geestelykheid.

LIX.

Reeds vroeger hebt ge een kort overzicht gehad van de plichten en
zorgen die op de geestelykheid rusten; [2] het zijn niet de minsten in
zwaarte, die daarvan drukken op de schouderen der landpastoors. Zy zijn
niet alleen de herders en leeraars der gemeente: zy zijn ook bovendien
de onderwijzers der jeugd, en Karel heeft hun het groote belang daarvan
wel degelyk op het harte gedrukt.

---

[1] Het even bekende geloofs-formulier van dien tijd: „Gelobistu in Got, almechtigen Fadaer? — Ec gelobo Got, almechtigen Fadaer." enz. De variant, met uitbreiding, door Grimm in de Abhand. der Berl. Acad. 1848 uitgegeven is ook overgenomen door Budding, Gesch. en Lett. Archief I. Mengelw. 1.

[2] Zie bl. 103, 106—108.

Niet slechts tot den geestelyken stand alleen, of tot die waereldlyken, die door geboorte of rijkdom een hoogere plaats in het leven innemen, moet de beschaving bepaald blijven — in tegendeel: zy moet haren weldadigen invloed ook op de lagere ja laagste standen uitoefenen. Dat heeft hy reeds bevolen in 782, en hy scherpt het den kloosters daarby dringend in, om scholen op te richten waar lezen, schrijven, rekenen en zingen moet worden geleerd. Hy dringt aan op het vervaardigen van goede boeken, vrij van fouten, en beveelt derhalven opmerksaamheid by het afschrijven en zorgvuldigheid in het gebruik. Bisschop Theodulf, onze bekende, heeft daarom in ieder dorp van zijn sprengel een school opgericht, en het den leeraars, dat is den pastoors, uitdrukkelyk verboden, om van hunne leerlingen, ter vergoeding voor het gegeven onderricht, iets anders aan te nemen, laat staan te vergen, dan vrijwillige geschenken, die de ouders uit liefde en erkentelykheid aanbieden; een maatregel, die noodzakelyk is, opdat ook de armste van het onderwijs gebruik maken kan.

Het lijdt geen twijfel, of deze maatregel wordt alom in 's Keizers staten gevolgd. [1]

Ieder scholier — de Keizer wil het — moet het Onze-vader en de artikelen des Geloofs behoorlyk leeren; de pastoors moeten dat gedurig herinneren, en wie er nalatig in zijn, moeten door vasten en andere tuchtigingen worden gestraft.

Maar ook de ouders hebben daarby verplichtingen. Zy moeten hunne kinderen ter schole zenden, hetzij by de pastoors, hetzij in de kloosters. En al is de taal der kerk alom — met uitzondering van in Engeland — ongelukkig genoeg het Latijn geworden, dat levert geen bezwaar: men leere het in zijne moedertaal. Dat is reeds bevolen in 802. En onder den invloed van dien geest, is twee jaren later een kerkelyke verordening verschenen, gelastende in 't algemeen, dat de leeken, die de zoo-even vermelde kennis nog niet bezaten, zoo lang moesten vasten, slechts water drinken, ja gegeeseld worden, tot dat zy ze volkomen machtig waren; wie weigert daaraan te voldoen, moet opendlyk worden gedagvaard. By de vrouwen worden beide straffen nog inzonderheid aanbevolen. [2] Niemant

---

[1] Lorentz. Alc. Leben. 67.

[2] Cramer, Gesch. van Opv. en Onderw. 55. Uit een brief van Odilbert, Aarts-Bisschop van Milaan, van het jaar 811, blijkt bovendien, dat de Keizer ook wil dat den volke een verklaring worde gegeven der symbolen en der uiterlyke plechtigheden by de godsdienstviering. A w. 57. Het jaar 813 is ten dezen aanzien van byzonder belang, naardien toen de West-Europeesche Geestelykheid het ten opzichte van het gebruik der moedertalen uitdrukkelyk met elkander eens was. Niet alleen het Concilie van Ments veroorlooft het aanleeren der Geloofsbelijdenis en van het gebed des Heeren in de moedertaal, maar het Concilie van Tours, in het zelfde jaar, gebiedt den Geestelyken hunne predikingen in de landtaal te houden, en den Bisschoppen, om de homiliën in de landtaal over te brengen, en overeenkomstig de vatbaarheid des volks hun onderricht betreffende het katholiek geloof, de zaligheid van den deugdzame, de eeuwige verdoemenis van den booswicht, de opstanding en het jongste oordeel, den onderscheidenen volkeren in dier eigene taal mede te deelen, opdat allen te gemakkelyker zouden kunnen verstaan wat er gezegd werd. Niet minder werd in het zelfde jaar te Rheims een gelijkluidende verordening als deze uitgevaardigd. Aldaar, 58.

is het geoorloofd een kind ten doop te heffen, tenzij hy in tegenwoordigheid des pastoors bewijst, dat hy het geloof en het Onze-vader van buiten kent. [1]

De pastoor heeft dus niet alleen zorg te dragen voor de geregelde oefening der godsdienst; hy heeft ook naauwkeurig toe te zien, of de leden zijner gemeente, elk in 't byzonder, de verplichtingen naleven, die de godsdienst hun oplegt; en dan is hy daarenboven het hoofd der school, waar hy, in den regel, zelf het onderwijs geven moet. Dat alles te zamen is geen gemakkelyke taak. Maar — de eenvoudigste priester kan daarentegen ook de overtuiging koesteren, dat hy door den Keizer in de algemeene schatting zoo hoog is gesteld als de Graaf: die een priester doodt, moet, volgends 's Keizers uitdrukkelyken last, zes honderd schellingen weergeld betalen, dat is zoo veel als voor een Graaf. [2]

In de volvoering zijner plichten wage de priester het niet, om te verflaauwen of te vertragen, want het is weder de plicht zijns Bisschops om daarover te waken; en deze kan ook geen vergrijp van eenig aanbelang door de vingers zien, want viermalen des jaars komen 's Keizers zendelingen in het gewest, om zich van de gesteldheid der zaken persoonlyk te overtuigen, en er den Vorst een getrouw verslag van te geven.

Die maatregelen, niet geheel en al zonder strengheid, waren noodig geworden. De geest der eerste geloofsverkondigers, mannen wier gantsche ziel door de kracht des Evangelies ingenomen, gesterkt en gelouterd was, is helaas maar al te zeer verdwenen. Reeds van Bonifacius is de klachte uitgegaan, dat de geestelyken zich overgaven aan ontucht en dronkenschap; dat zy, in strijd met de kerkelyke instellingen, niet alleen ter jacht, maar zelfs ten strijde trokken, tegen christenen zoowel als tegen heidenen, gezwegen nog van eene andere, weinig mindere ergernis die sommigen hunner gaven, door nu eens den christelyken doop te bedienen, dan weder den afgoden bokken en stieren te offeren, en ten offermale aan te zitten, waarby zy het vleesch meenden te kunnen wijden door het teeken des kruices. Nog waren er die ontkenden, dat de doop noodzakelyk was om den heiden te kerstenen, terwijl anderen, den Latijne volkomen onkundig, doopten »in nomine Patria, Filia et Spiritua sancta." Men houde daarby echter in 't oog, dat de meeste priesters toenmaals ongeordend waren, en niet eens eene Bisschoppelyke zending bezaten, veel minder nog een zending des Prelaten van Rome, die, na zich boven de Bisschoppen van Jeruzalem, Antiochië, Karthago, Alexandrië, en Milaan den voorrang verzekerd, zich van de heerschappy des Byzantijnschen Kei-

---

So war also am Ende des neunten Jahrhunderts eine Verbreitung der niedern Volksbildung angeordnet, als sich deren Frankreich im neunzehnten Jahrhundert rühmen kann, und die Folgen wären nicht zu berechnen, hätte der Geist und Eifer, welche diese Schulen im Dasein gerufen, ihnen dasselbe auch so lange gesichert, bis ihre Wurzeln tief genug eingedrungen wären, um ohne äussere Stützen fortbestehen zu können. Lorentz. Alc. Leben 67.

[1] Cramer, Gesch. van Opv. en Onderw.

[2] Laferrière, Histoire du Droit Français. III 244.

zers losgemaakt, en Rome als erfelyke bezitting verkregen te hebben, thands als Paus den rang van Hoofd-Bisschop inneemt.[1]

Alzoo leefden die eerste ongeordende christen-priesters toenmaals nog meestal buiten kerkelyk toezicht, en waren dikwerf gevoelens toegedaan, die streden tegen de opvatting der rechtzinnige kerk. Om de groote dingen, waarvan zy de verkondigers waren, stonden zy echter diep in de gunst des volks, al had men op menige plaats nog niet eens een kerk, maar slechts een eenzame plaats of een eenvoudige woning op de eene of andere hoeve, waar men ter godsdienstviering vergaderde. Reeds Bonifacius yverde daar tegen met al de kracht van zijn vurigen geest, en bracht, eensdeels door overreding, anderdeels door de macht des Frankischen Vorsten, die hem steunde, een aantal des volks tot de meerdere zuiverheid van het algemeen geloof te rug. Op de geestelyken-zelf was dat evenwel niet van zoo beslissenden invloed. Gregorius, de derde Bisschop van Utrecht, die gerekend wordt geregeerd te hebben van 755 tot 776, ontfing nog een brief van den Bisschop van Ments, waarin deze hem schrijft: »Laat ons de kostelyke kleederen, de vet gevoerde paarden, de sperwers, de valken met kromme klaauwen, de scherp bijtende honden, het blinkend goud en zilver verachten. De zachte matrassen voegen ons niet. Wy behooren ons de kussens liever van mannen dan van gewijde maagden te laten toereiken. Vooral moeten wy de onvoorzichtige gemeenzaamheid met vreemde vrouwen vermijden, want wy worden lichter door heimelyke dan door openbare verzoekingen verleid, wanneer wy niet wel op onze hoede zijn. Het gedruisch van een grooten stoet van dienstbaren moet worden verdreven door stille overdenkingen over Gods woord."[2]

Zulk een geschrift, van de hand eens waardigen geestelyken-zelf, schildert met al te sprekende trekken de toestanden zijns eigenen tijds.

Gregorius en diens opvolgers op den Bisschoppelyken stoel kweten zich met loffelyken yver van de zware taak die op hen rustte. Er waren zoogenaamde christenen, die hunne oude begrippen met de nieuwe leer gantschelyk door-een warden; anderen die hunne lijfeigenen aan de heidenen verkochten, om aan de afgoden te worden geofferd; eenigen zelfs, niet bestand tegen de verleiding rondom hen, verlieten het nieuwe geloof, dat zy nog zoo weinig begrepen, en keerden te rug tot het oude, waarmeê zy zoolang geheel vereenzelvigd waren geweest.

Die allen moesten worden te recht gebracht en voor goed op het beter standpunt geplaatst. Den yverigen bekeerders gelukte dat slechts ten deele. Karel Marteel en Pepijn ondersteunden hen, en dat baatte mede iets, maar het bleef toch een zeer onvoltooide arbeid. Toen verscheen Karel de Groote, met zijn ijzeren wil voor de totstandbrenging of bevestiging van

---

[1] Gregorovius, Gesch. der Stadt Rome. I. 17 II. 328. De grondlegger dier Kerkelyke, macht was eigendlyk Gregorius de Eerste, een man, die op menig punt zijn bynaam „den Groote," volkomen verdient. Niemals hat ein Papst seine Stellung so hoch erfasst, noch so thätig und glücklich ausgeführt. A. w. II. 67. Het eerste landbezit dagteekent zeker niet vóor Paus Stefaan den Tweede, in 754. Ald. 315.

[2] Arend, Gesch. des Vaderlands. I. 453.

het goede, en tegenover hem was geen macht bestand: het christendom zegevierde. [1]

Maar om het staande te houden, om van zijne zedelyke kracht de menschheid gants te doordringen, daartoe trachtte hy arbeiders te vormen op de wijze die wy thands kennen, en waarvan dan ook het gevolg was, dat er een priesterschap ontstond, die, met al hare gebreken, evenwel zeer te gemoet komt aan de behoeften des tijds.

Niemant mag thands meer priester worden, dan die op eene wetenschappelyke wijze daartoe is voorbereid. Hy moet kunnen lezen, boeken afschrijven en brieven opstellen, den aanvang der feestdagen en andere zaken kunnen berekenen, hy moet kunnen zingen, en kennis bezitten van de besluiten der kerkvergaderingen, der boeken die de kerkdienst regelen, en der homiliën, die op byzondere feestdagen moeten worden voorgedragen tot stichting des volks. Als priester van God, moet hy vooral ook bedreven zijn in de heilige Schrift; hy moet het rechtzinnig geloof in de Drie-een-heid aanhangen, en aan anderen onderwijzen; den gantschen Souter moet hy van buiten kennen, en niet alleen de Geloofsbelijdenis en het Doopformulier verstaan, maar ook het penitentie-boek of de voorschriften der gebeden by het biecht-sakrament en de boetdoeningen en straffen, op elke zonde vastgesteld. En opdat dit alles te beter worde onderhouden, heeft de Keizer bepaald, dat de pastoors ten platten lande zich by afwisseling by de domkerken moeten bevinden, om er door den Bisschop te worden onderricht, zoowel ten opzichte hunner ambtsvervulling als met betrekking tot nieuwe verordeningen en dergelijken. [2]

Bisschoppen als Droctigisel, die door schandelyke dronkenschap byna verstandeloos geworden was, [3] zult ge thands, ten gelukke der leeken moeielyk vinden.

Wat nu het prediken betreft — dat is, zooals ten allen tijde, zeer ongelijk, en hangt van de begaafdheid, de kennis, den goeden smaak van den prediker af.

Mogen er geestelyken zijn die, den mystieken onzin van den Griek Nicetas volgende, den Apostelen Petrus en Paulus toeroepen: Gy zijt twee glansende en innig liefelyke oogen aan het lichaam des Heeren, door welken Hy alle gemeenten der aarde overziet, sticht en verbetert; heilige zeer welriekende neuzen, die den balsemgeur der heilige zalven Christi zeer aangenaam rieken; mystieke kaken, den kruidschalen des Hoogelieds gelijk; werksame en onverdroten handen, die niet op tafelen van steen maar van vleesch, en niet met inkt maar met den levenden geest Gods, de Goddelyke uitspraken in verborgen zin met alle schoonheid opteekenen, twee schouderen, die het kruis opheffen en daarmede verhoogd worden; twee borsten, die de kerk met geestelyke melk voeden"..... en verder; zooals de allegorie tot op de ingewanden, de heupen, de voeten wordt voortgezet. [4] Zijn er onder de geestelyken — en dan van deze soort wel slechts onder de hoogeren — die deze preekwijze navolgenswaardig vinden —

[1] Arend, Gesch. des Vaderlands I. 454.
[2] Cramer, Gesch. van Opv. en Onderwijs. 53.
[3] Greg. Turon. L. IX. c. 37.
[4] Duttenhofer, Gesch. der Religionsschwärmereyen III. 126.

er zijn er gewis veel meer, die den veel gezonder geest volgen, weldra ook door Bisschop Jonas van Orleans voorgestaan, en die hunne leeken vermanen: »Ydele en onreine gedachten koesteren is reeds zondig — ofschoon de meesten dat niet gelooven — want zy hangen van onzen wil af, maar de duivel is het, die er toe prikkelt. Daarom kome men vlijtig in de kerk ten gebede, ter verrichting zijner aandacht by de relieken der heiligen; daarom bekenne men den Priesteren zijne zonde, want zy hebben van den Heer de macht ontfangen om te binden en te ontbinden;" en elders: »Echtgenoten moeten hunne vrouwen liefhebben, maar niet slechts om den wille harer schoonheid." [1]

En ontwijfelbaar worden er evenzeer gevonden, die met den waardigen Otfried leeraren: »Mijne lieve broeders! verneemt de geboden Gods. Gy zult allereerst God liefhebben van gantscher harte, met geheel uw gemoed, en met de volheid uwer kracht; daarna uwe naasten zooals u-zelf; gy zult niet doodslaan, ook niet echtbreken, of diefstal begaan; gy zult u niet wenden naar vreemde zaken, noch die naar u nemen; leugenachtig verslag, dat is: valsche getuigenis, zult gy niet afleggen; alle menschen zult gy eeren." [2]

Waar aldus het waarachtig zuiver goede zich openbaart, zifte men niet kleingeestig met een zeve van onzen tijd naar het bekrompene en het bygeloovige!

Ik mag evenwel niet ontkennen, dat er onder het vele koren ook nog veel kaf loopt, zooals dit altoos is geweest, en gelijk het ook wel blijven zal, zoolang onze aarde nog warmte genoeg bezit, om de kiem van het zaad naar hare oppervlakte te drijven.

Sta nu op — en laat ons verder gaan.

LX.

Reeds by het uitzicht van den heuvel is het u in 't oog gevallen, hoe de hoeven hier rondom gelijken op die wy reeds herhaaldelyk op onzen tocht hebben gezien, en hoe zy allen nog in hoofdzake niet alleen maar ook in byzonderheden overeenkomen met die, waar binnen wy in vroegere eeuw soms zelfs wel hebben overnacht. Dat lokt juist niet tot een hernieuwd bezoek en onderzoek aan. Maar daar gints, waar de breede landweg, thands door een kudde huiswaart keerende koeien bewandeld, ter linker zijde door eenige hoog opgeschoten pijnboomen, ter rechter zijde door een waterstroom wordt begrensd, verheft zich op het vlakke veld, tegen het daarachter oprijzend groen, een hoeve, die zoowel door hare netheid in 't oog valt, als door het torenvormig gebouw dat zich daaraan verbindt. Derwaart willen wy gaan, en er nadere kennis mêe maken. [3]

---

[1] A. w. III. 123.

[2] A. w. 126.

[3] De grondslag mijner afbeelding heb ik gevonden in de reproduktie van een miniatuur uit een Saxiesch handschrift der Harleiaansche bibliotheek, n°. 603, by Craik and MacFarlane, The pict. Hist. of England. I. 317.

HOEVE VAN EEN EDELING.

—

een
die

inh
is.
die
eig
gev
bre

onz
kin

der
wo
ied
lyk
zijn
en
wil
hei

ik
wo

't z
na

ge
hy
ve
te
m

tij
nu
dig
het
sch

hov
hen
pra

Die flinke voetganger, die ons daar vooruit stapt, kan ons wellicht eenige inlichting geven; en daar hy toch de richting schijnt te nemen, die ook wy voornemens zijn te gaan, zoo willen wy ons by hem voegen.

Op onze vraag, of hy ook naar gintsche hoeve gaat, ontfangen wy de inlichting, dat zijn weg er voorby voert; dat zy de hoeve eens Edelings is, maar ingericht naar het voorschrift, dat de Keizer ten opzichte van diens eigene hofsteden bepaald heeft; dat hy den Edeling wel kent, maar eigendlyk niet in deze streken thuis behoort; hy is krijgsman, in het gevolg des Keizers, en heeft thands vergunning om eenige weken door te brengen by zijn broeder, die hier pastoor is.

Wy kunnen niet nalaten hem te zeggen, dat zijn broeder de pastoor onze hoogachting heeft verworven door de wijze, waarop wy hem met de kinderen van zijn kerspel hebben zien omgaan.

De wakkere krijgsman toont met een gullen lach zijn vrij breede tanden, terwijl hy, niet zonder hoogmoed op de eere zijns geslachts, andwoordt: »Ofschoon hy mijn broeder is, mag ik het wel zeggen gelijk ieder ander, dat ge ook weinig geestelyken van beter wandel en deugdelyker aart zult aantreffen. En nu moge hy geen monster van geleerdheid zijn — wat hy weet, en dat is wat er gevergd wordt, weet hy goed, en ik ken er wel aan 's Keizers hof, die hunne domheid gaarne zouden willen inwisselen voor wat zy niet zouden aarzelen mijns broeders geleerdheid te noemen."

Domme geestelyken aan des Keizers hof?

»Nu ja" verbetert de krijgsman: »wilt gy het eenvoudig heeten — ik noem het met den naam, waarmeê het naar mijn zienswijze moet worden gedoopt."

Hy heeft onze nieuwsgierigheid opgewekt, en nu wijte en danke hy 't zijn eigen praatziek zwak, wanneer wy hem vergen om zijne woorden nader toe te lichten.

Hy doet dat; en op die wijze ervaren wy het volgende:

»In 's Keizers gevolg bevond zich een arme en van ieder gering geschatte geestelyke, die van de wetenschap niet veel geleerd had; maar ofschoon hy by elk gehaat was, en men zich moeite gaf om hem van het hof te verdringen, zoo was de vrome Karel er toch niet toe te brengen om hem te verstooten of uit zijn gevolg te verwijderen, want hy had medelijden met zijn armoede.

»Het geschiedde echter eens, op Sint-Martijns-avond, dat den Keizer de tijding werd geboodschapt van het overlijden eens Bisschops. Daar het nu zijn gewoonte niet was, om een voor het volk zoo belangrijke waardigheid lang onvervuld te laten, zoo riep hy een zijner kapellanen, dien het zoomin aan hooge geboorte als aan geleerdheid ontbrak, tot zich, en schonk hem den opengevallen stoel.

»De nieuwe Bisschop, buiten zich-zelf van vreugde, noodigde een menigte hovelingen ten zijnent, nam daarby ook velen, die uit zijn bisdom tot hem kwamen, met schitterende gastvrijheid op, en liet voor allen een prachtigen maaltijd aanrichten. Maar helaas — verzadigd van spijze, vol

zoeten wijns, en gants dronken, was hy in die zoo heilige nacht nalatig in het verschijnen by de metten. Nu is het een gewoonte, dat de opperzanger den dag te voren ieder aanwijst welk responsorium hy heeft te zingen. Den kapellaan, die het bisdom alreeds vast in de hand had, was het responsorium »Heer, wanneer ik voor Uw volk," opgedragen. Daar hy echter niet tegenwoordig was, en alles na de lectio stil zweeg — waarby de een den ander wel aanstiet om het responsorium aan te vangen, maar ieder andwoordde dat hy zijn eigen te zingen had — sprak de Keizer: »Er zinge toch eindelyk iemant!" En ziet, de verachte man, van wien ik u in den aanvang meldde, thands door den Goddelyken geest vervuld met moed, en door 's Keizers vermaning gesterkt, hief onverwacht rustig aan. De goede Koning [1], die niet dacht dat hy 't alleen ten einde brengen zou, gaf bevel hem te ondersteunen. Toen nu de overigen zongen, en de arme man van niemant omtrent het vaers werd ingelicht, begon hy na het responsorium zeer schoon het Onze-vader te zingen. Allen wilden hem daarin verhinderen, maar de wijze Karel wilde zien hoe hy het ten einde zou brengen, en gelastte derhalven om hem niet te storen. De zanger sloot vervolgends het vaers met de woorden: »Uw koninkrijk kome!" en al de overigen moesten nu, of 't hun lief of leed ware, andwoorden: »Uw wille geschiede!"

»Toen de uchtend-godsdienst ten einde was, en de Keizer in zijne slaapkamer op het paleis ging om zich te warmen, en om zich te kleeden ter eere van het hooge feest, toen deed hy dien ouden dienaar maar nieuwen zanger tot zich roepen, en vroeg hem: »Wie gelastte u dat responsorium te zingen?"

»De man, verschrikt, andwoordde: »Heer! gy hebt bevolen dat er iemant zingen zou!" "

»De Koning sprak: »Het is goed;" en voegde er by: »Wie heeft u dat vaers aangewezen?"

»Toen begon de goede man met die woorden, waarmeê men gewoon is de Grooten te eeren en welwillend te stemmen, en zeide: »Gelukkige Heer! Gelukkig makende Koning! toen ik van geen der anderen het vaers ervaren kon, dacht ik by my-zelf, dat ik uwer Majesteit lichtelyk aanstoot geven kon, wanneer ik een ongepast vaers bezigde. Daarom besloot ik dat te zingen welks eind, in overeenkomst met de gewoonte, overeenstemt met de laatste woorden van het responsorium."

»Toen lachte de goedhartige Keizer, en sprak in tegenwoordigheid zijner Vorsten: »Dien hovaardige — die God noch Godes bevoorrechten vriend [2] gevreesd of ook maar zooveel in eere gehouden heeft, dat hy slechts een enkele nacht zijn lust beteugelde, om te komen en het responsorium, dat hy, naar ik verneem, zingen moest, ten minste aan te vangen — zal, naar Goddelyk en mijn eigen recht, het bisdom verloren

[1] Men bezigde nog dikwerf, uit gewoonte, Karels Koningstytel, ook nadat hy reeds Keizer was.

[2] Sint Maarten stond by de Franken hoog aangeschreven, en werd, als reeds vroeger gezegd is, hun Schutsheilig geacht.

gaan; en gy, wien God het schenkt en ik het verzeker, zorg, dat gy het volgends kanonischen en apostolischen regel bestuurt."

»Alzoo let de rechtvaardige Keizer met een scherp oog op hetgeen er rondom hem geschiedt, en verzekert een iegelyk zijn loon: den goede het goede, den kwade het kwade.

»Maar wat ik nog omtrent de regeling der lectionen, terwijl ik van het responsorium verhaalde, vergat te zeggen, kan ik er nu nog byvoegen. Niemant zegt in de kerk des hooggeleerden Karels aan een ander, wat hy te lezen heeft; niemant merkt het slot met wassche, of drukt er ook maar met den nagel een klein teeken by: allen dragen zorg, om zich met dat, wat zy te lezen hebben, zoo bekend te maken, dat, zelfs wanneer zy onverwachts tot lezen worden opgeroepen, zy steeds onberispelyk worden bevonden. Met den vinger of met zijn staf, of ook wel door een der zijnen, dien hy aan de naastby zittenden zendt, wijst hy dengene aan die lezen moet; het einde geeft hy echter met eigen stem aan. Allen letten zoo opmerksaam op hem, dat, wanneer hy zijn teeken geeft, hetzij aan het einde, hetzij in het midden van een zin, niemant het waagt om daar verder beneden of boven aan te vangen, hoe ongeschikt dat begin of einde hun ook schijnen mocht. Hierdoor komt het, dat allen in het paleis zoo goed kunnen lezen, zelfs ook zy, die den inhoud niet verstaan. Geen vreemde, geen hem bekende, maar die niet goed kan lezen of zingen, waagt het om zich by zijne geestelykheid te voegen.

»Nu geschiedde het eenmaal, dat de Keizer, op een zijner tochten, in een groote kerk kwam. Een rondreizende priester, die Karels regel niet kende, trad mede binnen, en vervoegde zich, ongeroepen, op het choor, maar naardien hy nooit iets dergelijks geleerd had, bleef hy stom en dom te midden der zangers staan. De voorzanger hief den staf op, en dreigde hem, wanneer hy niet wilde zingen. Toen wist hy niet wat te doen of waar zich te wenden, want heen te gaan waagde hy niet; hy deed alzoo het eenige wat hem overbleef: hy draaide den hals gints en weer, en maakte een wijden mond, om, zoo goed het ging, de beweging der zangers na te bootsen. Niemant kon zich buiten lachen houden, doch de dappere Keizer, wien zelfs grootere zaken niet uit zijne rustige houding brachten, deed als bemerkte hy niets van die gedwongen gebaren, en wachtte het einde der mis af, als geschiedde er niets byzonders. Maar toen liet hy den arme, met wiens inspanning en angst hy meêlijden had, voor zich komen, en troostte hem met de woorden: »Ik zeg u wel zeer dank, goede man! voor uw gezang en uwe moeite." En om hem in zijne armoede ter hulp te komen, beval hy dat men hem een pond zilver zou schenken. [1]

»Aldus handelt de waarlyk edelmoedige Keizer, en hy wint er der menschen harten meê."

De krijgsman heeft volkomen gelijk. Maar in zijn eenvoudig en argeloos verhaal heeft hy ons tevens ook genoeg doen zien, om ons de overtuiging

---

[1] Monach. Sangallen. L. I. c. 5, 7 en 8.

te geven, dat er, ondanks de vele en krachtige voorschriften van 's Keie zers zijde, by de geestelykheid nog steeds het een en ander te verbeteren en streng na te gaan valt.

Het kan ook niet worden ontkend, dat trots alle 's Keizers bemoejingen, de zeden en denkwijze van vele geestelyken nog veel te wenschen overlaten. Er zijn er nog, die door toezeggingen van den hemel, door bedreigingen met de hel, terwijl zy nu eens den naam des Heeren, dan weder dien eens heiligen daartoe bezigen, de eenvoudig geloovige gemoederen overhalen om aan hen hunne bezittingen te vermaken, ten nadeele der rechtmatige erven. Er zijn er nog, die zich meer bekommeren om de verciering van het kerkgebouw dan om de verbreiding van edele gezindheden en beginselen. Er zijn er onder de geestelykheid die, oogendienaars als zy verdienen gescholden te worden, meer acht slaan op het goed zingen dan op den goeden levenswandel hunner onderhoorigen, en die vele personen, tegen dier wil, tot geestelyke diensten dwingen.[1]

De Keizer zal echter ook die gebreken wel te keer gaan, gelijk hy reeds zooveel, en met goed gevolg, te keer gegaan is; immers geen priester huwt thands meer dan eene vrouw; geen priester vergaapt zich meer aan de openbare vertooningen der bootsemakers; geen priester gaat zich opendlyk meer aan den drank te buiten. Vergelijken wy in het algemeen den toestand van voor een halve eeuw met dien van heden, dan is de uitslag hoogst gunstig.

LXI.

En ziedaar, terwijl wy voortwandelen op den landweg, werkelyk een ongezochten overgang van de kerkelyke op de waereldlyke dingen: een visscher, een man van sint Pieter, bezig om met een zegen de visschen te verschalken. Gy ziet alzoo, dat dit netwerk in dezen tijd alreeds bekend en in gebruik is.[2]

Maar hoe nu — welk een oploop is dit? Wat stroomt men daar van her- en derwaart aan, dien aandringenden hoop van menschen tegen?

Laat ons zien, wat het is.

De stroom komt ons reeds te gemoet, langsaam en traag, als voerdhy een kranke in zijn midden. Dring een weinig door, meer van naby . . .

»Ha — maar dat is afschuwelyk!"

Voorwaar — ik billyk uwen uitroep, maar ik deel uwe verbazing en verwarring niet. Ook durf ik nog niet verzekeren, of wy hier met somberen ernst, of wel met ergerlyke bedriegerij te doen hebben, ofschoon ik wel geneigd ben om het laatste niet zoo lichtvaardig aan te nemen, daar de Keizer er een streng verbod tegen heeft laten uitgaan.

Maar hoe dat zij — het tweetal, dat hier de nieuwsgierigheid, de meêwarigheid, het beklach van alle saamgevloeiden, by velen de bewonde-

[1] Rauschnick, Gesch. der deutsche Geistlichk. im Mittelalter. 7.
[2] Van den Bergh, Handb. der Middeln. Geografie. 279.

ring, en by de meesten te gelijk den godsdienstigen eerbied opwekt, boezemt ons een onwillekeurigen afkeer in.

Zaagt ge ook ooit een treuriger vereeniging van ellendiger mannelyken leeftijd en beklaaglyker grijsheid? — Beider gestalten gekromd en vermagerd: beider gelaat, hier van vaal geele, daar van graauw grijze hairen en baard omzwierd, ingevallen en taankleurig-bleek; beider knokkelige en uitgeteerde handen als tot een oneindig gebed samen gesloten; beiden voortstrompelende op byna ontvleeschde beenen, en aan de enkels bloedig en gewond door den prang van eenen hun nasleependen keten, en beiden de stramme voeten — haast louter pees en huid — traag en moeielyk voortstuwende op den steen-achtigen en kwetsenden grond. Een korte, verweerde, hairen pij dekt hun de uitgemergelde leden, van den schouder tot beneden de heup, en geeft hun nog meer een verdierlykt voorkomen. Verdierlykt?.... dat kan het rechte woord niet zijn voor wezens, wier gelaats-uitdruk zooveel zedelyke neêrslachtigheid, wier trek om den mond zooveel zielepijn, wier ingezonken oog zooveel inwendige rouwe verraadt.

Het is hier dus wel geen bedrog.

Maar hoe blijven zy, by hun langsaam voortstruikelenden tred, toch zoo dicht by een en nevens elkander, zonder zich, zelfs niet by de meest ongelijke schreden, van elkander te verwijderen?

Ziet ge dan niet, dat zy als 't ware saamgeklonken zijn? De keten, die hun na-rinkelt aan den voet, is niet de eenige die hen knelt: de rechter arm des ouden is met ijzer aan dien des jongeren vast gesnoerd, en nog een derde ijzeren band schakelt hun de lendenen samen. Alzoo, of zy 't ook wilden, zy kunnen niet van een; zy zijn gedwongen met elkander te blijven en den zelfden weg te gaan, en waar er verschil daarover ontstond, zou de sterkste den zwakte meêsleuren, zoo hy 't wilde.

Maar tusschen hen ontstaat er geen verschil. Lang reeds zijn zy te zamen één geweest, thands in de boete, gelijk vroeger in de misdaad.

En zie in die luttele woorden ook hun gantsch verleden, aan het tegenwoordige verhecht. Boete-doenenden zijn zy, die der gantsche waereld openbaarlyk hun misdrijf belijden in hunne straf.

Het is een treurige geschiedenis, die wy daarvan vernemen: een geschiedenis, die ons te gelijk een blik doet slaan in de droevige gebreken van dezen tijd.

Hoige, de Fries, was een vrij, wel-gezeten man, dat kan bewezen worden, want toen hy eenmaal, by 's Keizers oproeping van den heirban achterwege bleef, moest hy de hoogste daarop gestelde boete betalen: zes pond zilver; waaruit blijkt, dat zijn huisraad op twaalf pond kon worden geschat, een niet te verachten som.[1] Hy bezat bovendien in tweeden echt een schoone vrouw, Gelswinde, die hy uitermate beminde, en uit zijn eerste huwelyk was hem een kloeke zoon gebleven, Redbern, die stout en krachtig opwies.

---

[1] Volgends de capitularia van 805—806 was de boete op den heirban gesteld op de helft der waarde van het huisraad voor die dit bezitten van drie tot zes pond zilver, en op een vierde voor wier huisraad minder dan drie pond waardig is. Martin, Histoire de France. II. 349.

En toch was hy verre van gelukkig te zijn.

Twee zijner broeders, hem van harte lief, had hy verloren door den dood; de derde, Marleif de roode, was hem nog over, en hy sloot zich dezen te inniger aan. Hy had zich daarmeê een slang aan den boezem gelegd. Weldra bleek dat hem, dat de schoone Gelswinde met zonderlingen en kwalyk verholen yver van zijn broeder sprak, wat hem aanvankelyk lief was, later in 't oog vallend werd, en eindelyk argwaan baarde. Hy hield zich toen, als sloot hy zijne oogen, terwijl hy in tegendeel als een valk door de wimpers blikte, waarvan het gevolg was, dat hy in zijn treurig vermoeden werd bevestigd, en de ervaring bekwam, dat men hem met gehuichelde liefde jammerlyk bedroog. Nu had hy den verleider straffeloos kunnen dooden, en de ontrouwe haveloos en berooid ter deure uit kunnen wijzen [1] — maar hy had beiden zoo lief.

Hy verkropte zijn smart, en bedwong zijn toorn; hy wees zijn broeder de deur, en verbood hem om ooit weder een voet, binnen zijn tuin [2] te zetten; hy bande zijn vrouw binnen de enge vertrekken van het vrouwenhuis, en gaf haar nimmer oorlof om daar buiten te gaan, tenzij in zijn byzijn of in dat van zijn zoon. Gelswinde gehoorzaamde, gelijk het eener vrouwe betaamt, maar zy zwoer met een duren eed, haar vinger heffende tot God en ten heiligen, dat zy Marleif niet beminde boven haar echten man, en dat zijn mond nooit hare lippen had beroerd, dan alleen in opendlyke begroeting.

Aanvankelyk weigerde Hoige der valsche alle geloof. Maar toen hy zag, dat Marleif ook niet weder verscheen, en het zichtbaar was, dat zy niet het minste leed droeg over zijn voortdurend afwezen, beving hem allengs een wantrouwen aan de zekerheid zijner ervaring. Zy had heur onschuld bezworen — zoo die eed waarheid was... zijn hart, waarin de liefde wel was gekwetst, maar niet gedood, kromp ineen by dien twijfel, en werd zich weldra geheel ontrouw, om bondgenoot te worden der veroordeelde. Het was een strijd, waarin hy vreesde te zullen overwinnen, en zich toch schaamde dien te moeten verliezen. En dat laatste lag toch wel het eerst voor de hand en geschiedde ook: Gelswinde herkreeg hare vroegere vrijheid, en daarby weldra het oude deel der genegenheid heurs echtgenoots te rug.

Aldus gingen eenige jaren in goeden vrede voorby.

Plotselyk overviel hem toen eene ongesteldheid, die den jaren zijns leeftijds nog niet natuurlyk kon zijn. Bezweringen baatten niet; alzoo werd er, volgens gewoonte, naar een waarzegger gezonden, om te vernemen waar de hatelyke ongesteldheid heur oirsprong uit genomen kon hebben, en ofschoon er wel volstrekt geen doodsgevaar aan verbonden was, hoe zy kon worden overwonnen. [3]

Het andwoord luidde: »Er waren hem zekere kruiden op den dorpel

[1] Weinhold, Die deutschen Frauen im Mittelalter. 306. Ons Voorgeslacht. I. 152.
[2] Nijhoff, Bijdr. voor Vad. Gesch. VIII 87.
[3] Duttenhofer, Gesch. der Religionsschwarm. III. 124.

gestrooid, waarover hy heen getreden was; er was hem aarde van het graf eens verslagen mans in het bed geworpen, en bovendien had iemant die hem zeer na bestond, hem tot pulver gewreven sint-Jans-wormpjens, doen drinken." [1]

Er waren alzoo geweldige boze middelen tegen hem gebezigd, maar zijn toestand was toch niet onredbaar, want hy had zich gelukkig tot een krachtigen kenner om hulpe gewend.

Tegen het eerste werd hem een bepaalde handeling met een ploeg voorgeschreven, die hy tegen den opgang der zon verrichten moest. Tegen het tweede bekwam hy het volgend recept: »Neem den tand van een kortelings gestorven mensch, verbrand dien, en adem den rook daarvan in." De medicijn tegen het laatste was wel de beste van allen: hy moest een groenen specht vangen, dien laten braden, en dan des morgens by nuchteren mage eten met gewijd zout. [2]

De voorschriften werden getrouw opgevolgd, en de goede werking bleef niet uit: hy herstelde geheel.

Maar nu de hem zoo na-bestaande hand, die hem zoo verraderlyk ter kwelling geweest was? Er kwamen daadzaken aan 't licht die vermoedens opwekten; er kwamen bewijzen die dien vermoedens een al te treurige kracht byzetteden — het kon wel niemant anders dan Gelswinde zijn geweest.

Hoige, een weinig weeker van hart dan men dat gewoonlyk vindt, was diep gegriefd, maar meer nog bedroefd dan verbitterd. Een of andere boze elf moest zijne vrouw hebben beheerscht, want uiter nature kon zy zoo boos niet zijn. Evelwel — een langer samenwonen achtte hy toch niet raadsaam meer, en hy verhardde zijn gemoed, totdat het denkbeeld van scheiden ernstig by hem vast stond.

Daartoe verzamelde hy dan ook op zekeren dag de zelfde wederzijdsche bloedvrienden en verwanten, die getuigen waren geweest op zijnen trouwdag. De vrouwe, die hem zoo ondankbaar behandeld had, nog sparende, verklaarde hy in hunne tegenwoordigheid dat Gelswinde en hy, om voor beiden byzonder geldende redenen, besloten hadden niet meer by elkander te blijven wonen. Van eigendlyk scheiden kon geen sprake zijn, tenzij de oude zake van echtbreuk weder ter baan gebracht en bewezen werd; een andere grond is niet geldig meer in dezen tijd. Het huwelyk, vroeger alleen als een onderlinge overeenkomst beschouwd, is reeds door de Kerk een sakrament verklaard; de priesterlyke inzegening is als wet voorgeschreven, en de echtelyke band, daardoor gewijd, kan niet meer zoo lichtelyk worden verbroken als voorheen in de dagen van het heidendom.

De verwanten, altoos hangende aan de wettigheid van voorvaderlyke gebruiken, keurden de handelwijze volkomen goed, mits partijen dan ook, volgends oude zede, een schikking maakten ten opzichte der deeling

---

[1] Scheible, Das Kloster. VI. 204.
[2] Aldaar, 205. 208.
[3] Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte. 768.

hunner goederen, zoodat elk het zijne behield;[1] dat werd natuurlyk opgevolgd, en daarmede rekende men de zaak ten einde gebracht.

De pastoor van het kerspel dacht er anders over; hy gaf er zijn Bisschop bericht van, en onderwierp het feitelyk scheiden, dat er toch plaats vond, aan diens oordeel. De Bisschop, zeer ontevreden, dat er zoo lichtvaardig over een sakrament der Kerke was heen gegaan, legde Hoige en Gelswinde een zware boetdoening op, en gelaste hun, op verlies hunner zaligheid, zich weder te hereenigen, tenzij er de eenige rechtsgrond voor scheiding bestond.[2]

De anders waarlyk niet zoo zachtmoedige, maar in deze zaak door al te groote vrouwenliefde verdwaasde man haalde dat onderwerp niet weder op, maar gehoorzaamde zonder voorbehoud aan de macht der Kerk. In het binnenste zijns gemoeds was hy verheugd, want hy had alreeds berouw van dien stap tot verwijdering, hoe rechtmatig die ook was geweest niet alleen, maar tevens hoe ook gegrond en voorzichtig.

Hoe zy nu samen leefden, is niet in kleinigheden bekend; maar zeker is het toch, dat een roep van hun herboren huiselyk geluk van de woning uitging, en Hoige altoos een te vreden gelaat en te vredene stemming met zich omdroeg.

Inmiddels had hy, overtuigd van de ongegrondheid zijner vroegere verdenking, zich ook weder verzoend met zijn broeder, en Marleif de roode verscheen, als in de dagen van voorheen, nu en dan op de hoeve, at en dronk er, en verbleef er één of meer dagen, al naar 't hem lustte: Niemant repte meer van vroeger oneenigheid.

Maar eerlang, zonder dat hy aanvankelyk over eenige ongesteldheid kon klagen, nam zijn vaste en vleezige gestalte allengs af, en wie hem een jaar later zag, kon zich niet voorstellen, dat dit lange bruinkleurige rif, langsaam daarheen waggelende op knikkende kniën, eenmaal de kloeke, breedgeschouderde, krachtvolle Hoige was geweest.

De oude waarzegger, een man van wonderlyke ervaring, was zelf de oplossing van het groote levensraadsel gaan zoeken; zijn opvolger toonde zich zoo grooten voorganger luttel waardig: hy verklaarde wel, dat er hier betoovering moest plaats gehad hebben, maar hy misgreep zich gewis in het middel daartegen, want weinige maanden later stierf Hoige, gants uitgeteerd, of — dus mocht men byna wel zeggen — gants uitgedroogd.

Redbern trad als erfgenaam in al zijns vaders bezittingen. Hy keerde zijner stiefmoeder het vrouwendeel niet uit, maar hield haar by den sleutelring en in al hare rechten, zoo als zy die by zijns vaders leven laatstelyk bezeten had. Zijn oom Marleif, die op niet veel eigendoms te roemen had, beschonk hy met twee hoeven en al wat daartoe behoorde, woningen, weiden, eigenhoorigen en vee.

Hoige, die in het laatste halfjaar zijns levens toch luttel meer in 't

---

[1] Weinhold, Deutsche Frauen im Mittelalter. 306.
[2] Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte. I. 774.

openbaar verscheen, zelfs niet by rechts-zitting en volksvergadering, werd byna niet meer gemist, en was weldra vergeten.

Maar niet voor immer.

Plotselyk werd er een gerucht geboren en ging, heimelyk en fluisterend als de nachtwind, overal rond: dat het vreemd was geweest met het einde van Hoige. Redbern, wien dat eindelyk ter oore kwam, ontstak in grooten toorn, en vorschte, openbaar en in 't verborgen, van wien dat gerucht was uitgegaan. Gelukkiger dan de meesten in zulk een vlotte zaak, kreeg hy een draad in de hand, die hem naar het punt van uitgang voerde: het kwam van een monnik, die Hoige meermalen by diens einde bezocht had.

De arme man, praatziek, maar overigends goedhartig van aart, en die zich-zelf zoo min als een ander eenig leed gunde of toedacht, verschrikte niet weinig, toen Redbern hem voor 't goo-gerichte daagde. Het was hem ook niet van verre in de gedachte gekomen om iemant aanstoot te geven, en toch beefde hy voor den gewichtigen dag, ofschoon hy, op aansporing van meer wakkeren onder zijne broederen, het recht had ingeroepen, door den Keizer by capitularia van 769 en 794 verzekerd dat een geestelyke, zoowel in burgerlyke rechtszaken met een leek, als wanneer hy van een misdaad wordt aangeklaagd, slechts kan gehoord en geoordeeld worden met byzitting zijns geestelyken Oversten. [1]

De dag verscheen; het gericht zat; Redbern klaagde — en de eerlyke monnik beleed schuld, zonder zich-zelf in 't minst te verschoonen; hy had zoo soms eens dit, soms eens dat gedacht — zeide hy: ook eenmaal dat het toch een vreemde ziekte was, die ziekte van Hoige, en dat ook Hoiges einde zoo vreemd was geweest — en hy had die gedachte wat argeloos snel uitgesproken.

Het vergrijp werd dan ook niet al te zwaar gewogen, en de straffe was redelyk licht: hy moest zijn woord, voor zoover het beleedigend kon zijn, herroepen, en daarby, volgends oud gebruik, zich-zelf op den al te haastigen mond slaan. [2]

Daarmede liep de gantsche zaak voor goed af.

Dat wil zeggen voor den monnik: Redbern stond meer te wachten.

Er ging eenige tijd voorby, toen liep er een ander gerucht. Telkens op de nacht, waarin Hoiges dood verjaart — dus sprak men — zet er zich een duif op het dak van het vrouwenhuis der hoeve, kirt er driemaal met klagend geluid, en verdwijnt dan weder spoorloos. [3]

Na verloop van eenige maanden stierf er een oude huismaagd, weleer lijfeigene, maar die door Gelswinde reeds by het leven van haren gemaal vrijgelaten en met gunsten overhoopt was geworden. Zy was, van deemoedig, voorheen, allengs aanmatigend en trotsch geworden, en het was verwonderlyk te zien en te hooren, met wat groote gemeenzaamheid zy

[1] Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte, I. 777.
[2] Noordewier, Nederl. Regtsoudheden. 36.
[3] „Ueber sonstige Vorstellungen, die man in Betreff der Seelen hegte oder noch hegt," zie Liebrecht, Otia Imp erialia. 115.

zich jegens hare meesteresse, die haar zooveel goeds bewees, gedroeg. Maar toen zy op heur krankbed lag, en heur eigen hond het brood, tegen hare voetzoolen gewreven, weigerde te eten[1] — toen werd zy gedweër niet alleen, maar hare aanmatiging veranderde in bange neerslachtigheid, heur trots in angstige vreeze, want zy begreep er uit, dat zy sterven ging. En toen die ure naderde, en zy gevoelde dat heur ziel zich allengs los worstelde van de stof — toen verviel zy in doodelyken angst, die soms in vlagen van waanzin uitbrak. En te midden daarvan raaskalde zy van zulke afschuwelyke dingen, dat den vrouwen, die rondom heur doodbed stonden, de hairen te berge rezen. Uit die donkere sponde ging een bloedrood licht op over meer dan éene zaak; sommige schijnbaar onbeteekenende dingen kregen plotselyk een vreeselyke beteekenis. Wel spraken de verschrikten in hare ontzetting tot elkander: »Laat ons zwijgen van deze afgrijselykheden" — maar er waren er, die het met zich droegen als een looden, doodenden last, waarvan zy zich moesten ontdoen, wilden zy 't niet besterven.

Aanvankelyk met siddering gefluisterd, werd het weldra een opendlyk gerucht, en Hoiges naaste zwaardmagen daagden hunnen neef Redbern en hunnen oom Marleif ter verandwoording voor 't gericht. Honderd kleinigheden werden aangevoerd, en de groote schuld was eindelyk niet meer te loochenen, al wrongen zich de beschuldigden ook als listige adders in den strik.

Nu bleek het, aan wat droevige kwaal Hoige gestorven was, en wat er oirzaak toe gegeven had. Redbern had eenmaal zijn argeloozen vader op de weide staande gehouden, schijnbaar om met hem te spreken over een jarigen os. Marleif de roode had terwijl naauwkeurig gelet op de zode, waarop zijn broeder de voeten had gezet, en haar vervolgends uitgesneden. En wat deden de booswichten nu? Zy brachten de zode heimlyk huiswaart, en hingen ze tusschen het spek en de hammen onder het rookgat, zoo dat zy uitdroogde en verdorde. Gelijk het der zode ging, ging het natuurlyk Hoige ook,[2] en op het oogenblik toen zy, als tot stof verdroogd, naar beneden in het haardvuur viel, blies ook hy den laatsten adem uit.

Het kwam thands tevens aan 't licht, dat Gelswinde, helaas! maar al te zeker een geheimen minnehandel had aangeknoopt, zoo mooglyk nog misdadiger dan met den broeder heurs echtgenoots.

Hoe schrikkelyk het is te zeggen, het was toch niet anders — de naam heurs minnaars was Redbern.

Niet, overigends, dat Marleif ten minste hierin onschuldig was — integendeel, hy — hoe moeielyk het zich denken laat — hy was meêplichtig aan het zondige feit: hy beschutte de zondige samenkomst, omdat de onnatuurlyke zoon hem de verzekering had gedaan van winst in de toekomst, daar hy niet by machte was, om, zooals zijn misdadige stiefmoeder,

[1] V. d. Bergh, Nederl. Mythologie. 340.
[2] A. w. 291.

2.

BOETE-DOENERS. (9e EEUW.)

derwaart door, [1] eerst van het oosten naar het westen, toen van het zuiden naar het noorden, tot aan de plaatse die het bloed des heiligen Bonifacius dronk; van daar namen zy weder den terugweg naar 't zuiden, waar zy eindelyk aan de voeten van eenigen heilig erbarming en vergiffenis hopen te vinden, want zeven jaren en drie jaren lang hebben zy reeds omgezworven niet alleen, maar het einde der tweede drie-jaren is ook reeds naby.

En thands zijn zy hier.

Deze ellendige grijzaart, meer een spook dan een mensch gelijkend, was weleer de listige Marleif de roode; zijn rosch hair is verbleekt tot vuil wit, en de daarover heen gestrooide asch heeft het weder geel geverwd; zijn lange gestalte is gekromd, en zijne spieren zijn ontkracht.

Die lang voor zijn tijd verouderde man is Redbern. Zijne donkere hairen zijn zilverwit geworden, alleen miskleurd door het vuile stof, uit rouwe en zelfvernedering daarover uitgestrooid, zijn vleesch is verdord tot op zijn gebeente, en zijn gebeente is ontmergd.

Dat zijn de wrange vruchten der misdaad: misdaden, in strijd met de menschelyke natuur, waarom het heidendom er reeds straffen op bepaalde, maar waar-tegenover het christendom nog zooveel strenger handelt, omdat het die misdaden te recht beschouwt als uitvloeisel eener ziekte van den geest, en het zich zijner hooge roeping bewust is om den menschelyken geest van alle diens kwalen langsaam maar zekerlyk te genezen.

LXII.

De rampsaligen zijn ons middelerwijl voorby gestrompeld, en de nieuwsgierige en meêwarige menigte is hen gevolgd. Moge het hun gaan, als men zegt dat het anderen hunner ongeluksgenoten gegaan is: mogen zy voor het altaar van den eenen of anderen machtigen heilig de ruste vinden, die zy nu reeds sedert zoovele jaren met rouwende ziele zoeken; mogen hun, ten blijke der verhooring van hunne eindelooze, vurige smeekingen, de aangesmede ketenen, als door onzichtbare handen verbroken, luid rammelend van de geprangde en bloedende leden zinken.

LXIII.

Wy zijn de hoeve genaderd.

Wanneer ge uw blik hier in 't algemeen laat rond waren, zegt ge spoedig: »Er is niets nieuws onder de zonne!" en gy denkt daarby aan zoo menige hoeve, door ons reeds by omwandeling in vroeger eeuwen bezocht. Toch acht ik het hier noodig om het gewoel nog eens op te nemen, ten einde het u blijken moge, wat er by het oude gebleven, wat er veranderd is.

---

[1] Zie dergelijke boete by Duttenhofer, Gesch. der Religionsschwärmer. III. 201, waar het den Frank Rotmund met diens twee broederen geldt, moordenaars van hunnen oom, een geestelyke van het Hof.

Reeds by den eersten aanblik overtuigt gy u, dat er eenige overdrijving is geweest in het woord des krijgsmans, toen hy herhaalde, dat de hoeve is ingericht naar de voorschrift, door den Keizer ten opzichte van diens eigene hofsteden bepaald. Immers, hoe goed de van stevige balken en planken gebouwde, met riet en stroo gedekte, en op de vorst door een hertenkop vercierde zale [1] zich ook moge voordoen — het is toch nog verre van wat gy byvoorbeeld te Asnapium aan de Maze zoudt vinden. [2] Ik erken evenwel, dat het daar ook geheel en al een Koninklyk woonhuis is, met drie kamers, het gantsche huis van een van buiten uitstekenden zolder of vlieger — waarvan ons vliering komt — omgeven; daar zijn elf arbeidkamers, een spijskelder, en twee overdekte gangen. [3] Daarentegen betwijfel ik, of het er ruimer kan zijn dan hier binnen in deze groote hal, waar ge zeker ietwat meer weelde, niet een eenig overblijfsel van het oude godendom, en veeleer het algemeen symbool des Christelyken geloofs, het kruis, aantreft, met een takjen gewijde palm vercierd. Wat ge er nog by het oude einde vindt, is de plaats voor den vuurhaard in het midden; de hoofdzetel voor den bewoner en diens echtgenote; de banken langs den houten, door den rook wel wat roeterig bruin geworden wand; de kleine afdeelingen, weerzijds achter dien wand, en de verciersselen van wapenen en zegeteekenen der jacht daar tegen; het snijwerk aan de schraag- en sluitbalken, en het rookgat in het midden des daks; [4] kortom, gy herkent hier het oude in het nieuwe; en het leidt u tot de overtuiging, dat de gewone huiselyke levenswijze hier in de laatste eeuwen dus ook geene belangrijke veranderingen moet hebben ondergaan.

Gaan wy nu weder naar buiten, om de nevengebouwen op te nemen, dan moet ik erkennen dat, met behoud van veel, wat de oude wijze van inrichting op eene groote hoeve reeds door gewoonte als behoefte heeft daargesteld, de invloed van het Keizerlyk voorschrift hier toch ook niet te miskennen is.

Laat ons dus rond wandelen, en zien wat wy vinden.

Zie hier al terstond het vrouwenhuis, waarvan de inrichting weder niet noemenswaard met die van vroegeren tijd verschilt, en dat ons overigends alleen dáarom tegenvalt, omdat wy dergelijke plaats met meer weelde zagen ingericht aan het Keizerlyk hof. Herinner u echter steeds, dat de oude eenvoudigheid het allerlangst hare aanhangers vindt op het land, en dat de degelyke land-edelman op den hoveling, die geneigd is om zich ten slaaf van iedere nieuwigheid te maken, met niet minder minachting neerziet, dan die hoveling op hem, omdat hy de oude eenvoudigheid blijft voorstaan.

---

[1] Ons Voorgeslacht, I 62, waar in zaalhoeve reeds het begrip van zaal als hoofdgebouw ligt opgesloten.

[2] In de Koninklyke hoeve Asnapium wordt de grondslag gezocht van het tegenwoordige stadjen Gennep, in Limburg. Nijhoff, Bydragen. VIII. 106.

[3] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft. I. 250.

[4] Ons Voorgeslacht. I. 59.

Die twee gebouwen, waar thands uw blik op valt, zijn beiden schuren; deze, nevens die ongedekte korenmijt, ter berging van hooi en ongedorscht graan, gene voor eenig ander dergelijk doel.

Daar hebt ge de stallen, en hier weder het kookhuis, met het bakhuis daarby, welks oven van niet geringen omvang is; toch haalt hy niet by dien des abten van Sint-Gallen, waarin duizend brooden kunnen worden gebakken. [1] Gy ziet dat men thands bezig is met bakken, maar het is de geringste soort van brood, wat daar door zijn zwartgraauwe kleur zoo luttel aantrekkelyk voorkomt: het is haverbrood, de gewone spijs der eigenhoorigen. [2]

Betere soort, maar daarom ook slechte spijze voor vrije monden, zijn de vladen, van breeden en platten vorm; ook pannekoeken of krappen, [3] die men ook gekookt brood schijnt te noemen, omdat zy, wanneer zy in hun ronden vorm zijn vervaardigd, niet gebakken, maar gekookt en met olie bestreken worden. Nog een derde soort behoef ik u slechts te herinneren: de ringbrooden, die men over den Rijn bretselen noemt, waarschijnlyk omdat zy gebakken of geroosterd worden. [4]

Deze brooden zijn allen tarwebrood, maar behalven dezen en die van haver, bakt men ze ook nog van rogge, en zelfs van zemelen, doch de laatsten zijn vooral hondenbrood, hoewel de arme er in zijn honger zeker niet minder gretig op is.

In de steden, zoo weinig die er dan ook nog worden gevonden, heeft niet ieder gelegenheid om zijn brood te bakken, en daarom heeft de Keizer, wiens onbegrijpelyk voorzienigen blik niets ontgaat, en die het volstrekt niet beneden zich acht, om ook op schijnbare kleinigheden voorzorg te nemen, den prijs des broods bepaald, voor duren en goedkoopen tijd.

Twaalf tarwebrooden,	ieder van	twee	pond,	een	denarie.
Vijftien roggebrooden,	» »	twee	»	een	»
Twintig gerstebrooden,	» »	twee	»	een	»

Ziedaar een broodzetting van 749. [5]

Het hardnekkige heidendom, dat zijn taaie wortelen nog zoo diep in het volks-leven heeft vastgehecht, heerscht ook nog in de daad over het brood. Beelden van goden werden voorheen op zekere feestdagen uit deeg gekneed, met olie bestreken, op gewijde plaatsen gebakken, en ter eere der goden gegeten. Sommigen dezer beelden waren zoo groot, dat eenmaal een Belder van deeg, in 't vuur vallende waarby hy gebakken werd, de vlammen weldra zoo hoog deed opslaan, dat zy den gantschen tempel verteerden. [6]

Het christendom trok tegen dat gebruik te veld, maar vermocht het

---

[1] Onder Abt Salomon. Een gering anachronisme alzoo, dat de lezer my gewis gaarne vergeven zal.

[2] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft. I. 398.

[3] Krappen, aldus genoemd naar den haak- of slotvorm. De boerinnen in Noord-Holland heeten de sloten aan hare kerkboeken thands nog krappen. Zie overigends Weinhold, Die deutsche Frauen im Mittelalter. 316.

[4] A. w. I. 400. 't Is even waarschijnlyk een verbastering van Bracellus.

[5] Anton, Gesch. der teutschen Landwirtschaft. I. 398.

[6] Weinhold, Die deutsche Frauen im Mittelalter 316

slechts van naam en vorm te doen veranderen, geenszins uit te roeien. Byzondere tijden en feesten hebben thands nog hun eigen brood. De offerkoeken op Wolfsmaand-dag schijnen nog niet vergeten te zijn.[1] Op den avond van Driekoningen, den ouden Dertiendag,[2] wiens naam ook als zoodanig nog geenszins in vergetelheid is geraakt, en misschien nimmer geraken zal, vervaardigt men koeken uit meel en honig.[3] In de vasten nuttigt men ring- of kransbrood. Op Paschen en Pinksteren bakt men vladen of paasch- en pinksterkoeken. Sint Michiel, zoo ik my niet bedrieg, heeft ook zijn eigen gebak,[4] zoowel als Sint Maarten, op wiens dag men koeken van een horenvormige gedaante eet, even als men vroeger den herfstgod geen levende dieren, maar slechts hunne afbeeldingen offerde.[5] Algemeen wellicht niet, maar op sommige plaatsen toch, wordt alvorens ook nog Allerzielen onderscheiden, door het bakken van kleine brooden; ter omvang van een halve hand, die ten ontbijt of vroegmaal worden gebezigd.[6] Dan volgt het groote feest der christenheid, de herinnering aan de door de Kerk vastgestelde verjaring van den geboortedag des Heeren Christus; en daar deze dag zich eigenaardig verbindt aan, en samenvalt met de herinnering aan een feestviering, die de Germanen nog met zich hadden gebracht uit het verre Oosten vanwaar zy oirspronkelyk zijn — de herinnering aan het geboortefeest van Mithras, den Perzischen lichtgod, die toen op de ure van middernacht in een onaanzienlyke grot het leven ontfing[7] — zoo zijn zy te meer geneigd om die merkwaardige nacht en den daarop volgenden dag van den vijf-en-twintigsten December te vieren, die, ter vervanging van het groote joelfeest,[8] eigendlyk ook nog eene volstrekte behoefte is. Daarom worden er dan op Kersdag kers-stoeten, kers-wikken, groote brooden van tarwe, gebakken,[9] waarvan ook de eigenhoorigen hun deel krijgen, want de Christus is niet op de waereld gekomen voor enkele bevoorrechte, maar voor alle standen.

---

[1] Westendorp, Noordsche Mythologie. 268.

[2] Ons Voorgeslacht. I. 169.

[3] Nork, der Festkalender. 62. Westendorp, Noordsche Mythologie. 269. In Engeland „am drei Königs Tage besondre Kuchen gebacken, die man twelf Cake (eigendlyk Cakes of the twelfth day, by de Franschen Gateau des Rois) nennt weil si am zwölften Tage nach Weihnachten gemacht werden." Anton, Landwirthsch. I. 402. De drie-koningenkoek met de boon is by ons, vooral onder de Katholieken, nog algemeen bekend.

[4] Sint-Michiels feestelykheden schijnen by ons in 't vervolg van tijd op sint Maarten overgebracht te zijn. Onze benaming van Michiels-zomer bewijst inmiddels nog, dat hy ook hier een algemeeen gewaardeerd en gevierd heilig was. Zie ook Nork, a. w. 566, en Westendorp, a. w. 279.

[5] Nork, Der Festkalender. 680.

[6] Eckermann, Religionsgeschichte. III. 24. Ursprünglich gab man sie ohne Zweifel der Todten mit auf die Reise.

[7] Nork, Festkalender 776.

[8] Ons Voorgeslacht. I. 168.

[9] Westendorp, Noordsche Mythologie. 268. Anton, Gesch. der teutschen Landw. I. 403. „Noch backen die Bauern in Schweden zu Weihnachten Brod, in der Gestalt eines Schweines," wat zonder eenigen twijfel aan Donar herinnert, dien wy ook te rug vinden in den ommegang van Derk met den beer (mannetjens zwijn) in Gelderland, de nog huidige herinnering aan het joelfeest. V. d. Berg. Nederl. Mythologie. 21.

Zooveel van de brood-bespiegeling, waarby ik alleen nog dit wil voegen, dat het zich laat vermoeden, dat de fochenzen, een soort van dunne koeken van fijn tarwemeel, in de haard-asch gebakken, mede nog niet buiten gebruik zijn geraakt. [1]

LXIV.

Hiermede wenden wy ons van de bakkerij af, en werpen onze blikken verder over de hoeve rond, waar u dan nu het allereerst een wel laag, maar toch vrij lang gebouw in 't oog valt, waarvan ik u het gebruik niet terstond weet aan te wijzen. Laat het ons daarom aan dezen lijfeigene vragen, die juist derwaart treedt met een mand witte rapen.

»Dat is het spyker," zegt hy: »tot het algemeen gebruik bestemd, om er een en ander te bergen; hetzij voorshands, hetzij tot langeren duur."

Wel — als dit hier het spyker is, dan kan ik er u nog by verhalen, dat deze soort van gebouwen ook somwijlen de plaats der schuur vervangt; dat zy op 's Keizers landgoederen in den regel dient als bergplaatsen voor granen, die elders lootsen, graanhuizen worden geheeten; terwijl ik u eindelyk binnen een groot klooster in 't Zuiden een plaats van dergelijken naam zou kunnen aanwijzen, waar men wilde dieren en vogels houdt, maar waar, hoogst waarschijnlyk, ook tevens hunne voedingsmiddelen bewaard worden. [2] Reeds volgends de Salische wet is er, met het oog op de bergplaats van granen, een straf bepaald tegen den boosdoener, die baldadig of wraakgierig genoeg is om vuur in het spyker te werpen. [3]

Nu hebben wy hier nog twee nevengebouwen, die wy naauwkeuriger onderscheiden dan onze naburen aan gene zijde des Rijns — het kelderhuis, namendlyk, en het pershuis, [4] welk laatste bepaald een zeldzaamheid op onze inlandsche hoeven is, omdat dit het denkbeeld eener wijnpers met zich brengt; het is echter niet onaanneemlyk, dat het ook in 't algemeen wordt gebezigd tot het vervaardigen van gersten- en andere dranken, en dan wordt het één met het brouwhuis.

Wat wy thands voorbygaan, is het werkhuis, waarvan u de kleine omvang niet al te zeer bevreemden moet. Wanneer alle handwerkslieden, die tot deze hoeve behooren, hier binnen moesten arbeiden, zou het droevig met hen geschapen staan, maar een groot aantal hunner werkt hier en daar in vertrekken, binnen de overige woningen verspreid, en velen, zoo als gy reeds hebt opgemerkt, vervullen hun taak in de vrije lucht, waartoe het schoone weder hun thands goede gelegenheid verschaft.

De stallen voor het vee herinnert ge u nog wel van vroeger tijd, maar ik mag niet voorby gaan om u opmerksaam te maken, dat het oude bygeloof omtrent de machtige beschutting van een paardenschedel

---

[1] Weinhold, Die deutschen Frauen im Mittelalter. 136.
[2] Anton, Gesch. der teutschen Landw. I. 310.
[3] Nijhoff, Bydrage. VIII. 85.
[4] Anton, Gesch, der teutschen Landwirthschaft. I. 310.

zijn kracht nog geenszins verloren heeft. Zie slechts: daar ligt er een, uitgebleekt op het met mosch en look begroeide dak, en houdt de boze nachtmeer van het vee verwijderd.[1]

Het waschhuis is op dit oogenblik gesloten, en boezemt u derhalven ook nog geen nieuwe belangstelling in; laat ons dan naar den moeshof gaan.

Dat dit afgesloten is met een gevlochten tuin, kondet gy niet dan verwachten; hier is het hek. Maar alvorens gy dat nog opent, werp dan eens uw blik te rug naar de hoeve: 't is hier een uitnemend punt tot een algemeen overzicht — en te gelijk om u de zeer materieele vraag te doen, die my thands op de lippen komt: Op hoeveel geldswaarde schat ge nu wel dit goed?

Ik wil u op den weg helpen, en dan moogt ge overigends de volledige rekening voor u-zelf maken. Een behoorlyk ingerigt Edelmans huis kan thands twaalf schellingen gelden, en een duchtige loots vijf. Een kleinere hoeve, met huis, schuren, lootsen en andere gebouwen, deed in 797 een pond; een ander, waarschijnlyk nog kleiner, of minder goed getimmerd en bebouwd, een half pond,[2]

Wy treden den moeshof binnen.

LXV.

Zoo ergends, dan is hier de invloed van 's Keizers voorschrift ten behoeve zijner eigene landgoederen zichtbaar, en wanneer de krijgshafte broeder des pastoors het oog had op deze plaats, toen hy zeide, dat deze Edeling de hoeve had ingericht naar het voorbeeld, dat de hoeven des Vorsten hem gaven, dan is hy volkomen in zijn recht geweest.

Is het niet een lust, om deze lankwerpig vierkante ruimte, regelmatig afgedeeld in een dubbel negental bedden — weerzijds van het middenpad — te overzien? Dat er zoovele handen vlijtig aan den arbeid zijn, moet u niet verwonderen: niettegenstaande de volle hitte dezer Julymaand, is er heden nacht geen daauw gevallen; de dag zal dus den avond niet halen zonder onweder, en daar men niet kan weten van hoe langen duur zulks zijn zal, spoedt men zich te meer om nog af te doen wat mooglyk is.

Laat ons regelmatig de rond-wandeling doen, en hier aanvangen by het eerste bed aan onze rechter zijde, en dan herkent ge in dat hoog opgeschoten loof, reeds meest in 't zaad staande, uien, een algemeen beminde spijs, die nog meer raauw dan gekookt wordt genoten; dat zy hier evenwel niet onvermengd staan, ziet ge aan deze kleinere planten hier overal tusschen, wier bleek-purperen bloemekens heur zwakheid en korten bloei schijnen te willen verzinnelyken: dat is de keule of saturei, die meermalen onder de uien door wordt gezaaid.

Volkomen eigenaardig volgt nu in het tweede bed de prei, waar die

[1] Ons Voorgeslacht. I. 62.

[2] Anton, Gesch. der teutschen Landwirtschaft. 11. 12.

half-naakte eigenhoorige lustig aan 't snijden is; dat achtergedeelte van het bed, dat zooveel hooger opgeschoten is, zal hy echter sparen, ter verplanting over een paar maanden, om er zaad van te winnen.

Hier treft u een minder aangename geur. Wijt dat niet aan deze selderie, maar aan den daarop volgenden koriander, die wy dan maar haastig voorby treden, al staat hy ook in vollen bloei; 't is een zware, leelyke reuk.

Beter is het uit te houden by dit vijfde bed, waar de toch altoos minder sterk riekende dille met een zekere trotschheid heur gouden bloemscherm in de zonnestralen uitspreidt.

Er is echter iets kouds en eentonigs in die groote massa geel, en dat spreekt zich te sterker uit door de onmiddelyke nabuurschap dezer weelderig gebladerde bloemen, zacht purper en wit, wiegelende op hare lange ranke steelen. Het zijn de schoone bloemen van het heulsap, en daarom, in tegenstelling met de groote en kleine, maar beiden wilde heul, hofheul genoemd; misschien kent gy ze beter nog onder den naam van mankop of papaver.

By dat hooge, kleurige bed steekt dit van louter omgespitte aarde al in 't oogloopend af, maar zoo als gy ziet, is er een arbeider bezig met het bezaaien; echter zal het slechts een nederig, stil groen zijn, welks opkomst hy voorbereidt, want het is winterradijs.

Hier vindt gy weder een wortelgewas; aan den krachtigen byna ter mans hoogte opgewassen, geleden stengel, de breede bladeren, en de volle geele bloemtrossen herkent ge den pastinakel, welks witte wortel, van zoeten smaak, zoo zeer begeerd wordt.

Ziedaar het laatste bed van deze rij, en dat is nogmaals met een soortgelijk gewas bezet. Ik behoef u den naam niet te noemen: die volle struiken van bruinroode glansige bladeren kenmerken reeds genoeg den beetwortel.

Daarmede hebt ge de eerste rij afgezien.

Nu ons dan omgewend naar de linker zijde, waar gy het achterste bed tegenover u hebt; de bruin-roode korenrozen of nagelbloemen, waarvan echter, jammer genoeg, het grootstste gedeelte reeds is afgevallen, om ruimte te maken voor het zich ontwikkelende zaad.

Opwandelende naar den uitgang, hebben wy 't eerst weder een bearbeid wordend bed: men is er aan het verplanten van kool, wat echter wel niet zal geschieden met deze mooie partij witte sluitkool, die uitmuntend staat, en reeds goede kroppen krijgt.

Tegenover het radijsbed hebt ge weder pastinakel, maar dit is de eigendlyk wilde soort, van meer beweeglyk, en daardoor minder krachtig voorkomen.

Dat blaauwachtig groen, een paar voeten hoog opgeschoten kruid, met witte bloemmekens, dat dit bed vult, in schaduwe van dezen breedgetakten klaterpopel, zoudt ge hier te lande vergeefs elders dan in hoven zoeken. In het eigendlyke Frankenland wast het evenwel in 't wild. Gy begrijpt alzoo reeds, dat het peperkruid is, en de arbeider, die hier bezig

is met de welige wortel-uitspruitsels wech te snijden, roemt het hoog. »'t Is zeer nut" — zegt hy »om alle melaatschheid, kraauwagie, en vuile schorftheden zeer haastelyk wech te nemen, en om de leelyke lidteekenen van de zeeren wederom op te halen en te verbeteren. Ook neemt het de plekken en gebreken van 't aangezicht wech, naardien het daar blaarkens verwekt, die weder kunnen worden genezen, wanneer men ze met wasch en rozen-olie bestrijkt." Dat heeft de man gewis van dezen of genen geleerden monnik of geestelyke, en die weer uit Plinius. Maar hoe dat ook zij — dit blijkt, dat het peperkruid wel te recht mag worden gewaardeerd in een tijd als dezen, waarin grove vette spijzen dikwerf huidziekten veroorzaken.

Ha — daar zijn weder arbeiders bezig, die hunnen naakten knieën de vuile aarde niet sparen: zy verplanten de zacht groene latuwe, zoowel de gemeene — de veld-sla — als de geslotene, de krop-sla.

En wat hebben wy nu hier? Let slechts op die teêre bleek-groene bladeren, de naderende rijping van het zaad reeds verkondigende door hun trekken naar het roodachtige, en zie daarby dan ook die kleine witte bloemen, zoo zult ge wel komen tot de wetenschap, dat wy hier voor een Maart- of April-zaaisel van kervel staan.

Daar staan wy reeds voor den derden regel, van den ingang af, waar weder een arbeider bezig is met snijden, waarby hy evenwel een zichtbaar reeds meermalen gespaard gedeelte ook thands en voortdurend blijft sparen, om er zaad van te winnen. Het is de geurige hof-eppe, die ge waarschijnlyk beter kent onder den naam van peterselie.

»En nu volgt er kleine prei?"

In zekeren zin hebt ge gelijk, en het uiterlyk voorkomen van dit gezaaide rechtigt u volkomen tot de vraag; het zijn scaluinen of, zoo als sommigen het heeten, astlook, die hier nog al in ruimen voorraad wordt geteeld.

Wy staan voor ons laatste, eigendlyk links van dezen ingang voor het eerste bed, dat niet ten onrechte tegenover dat der uien ligt, en waarvan een deel, blijkens de hoog geschoten stengels, waarin het zaad tot rijpheid begint te komen, minstens reeds een paar jaren moet zijn overgebleven. Het is de scherpe en verhittende look, de knoflook, die in menige spijze wordt gebezigd, en waarvan sommigen nog met de ouden meenen, dat een bol, in de lente met versche boter gegeten, de gezondheid het gantsche jaar door bewaart.

Gy ziet, dat er de gezondheidsleer beoefend wordt.

Daarmede hebben wy de plaats, waar de lustig opwassende moeskruiden groenen, overzien.[1] Dat nu hier of hier naby een kweekkas wordt gevonden, stel ik zoo zeker buiten twijfel. als ge u thands hier in deze aardige beplanting van rozen, leliën, en eenige andere bloemen verlustigen kunt.[2]

---

[1] Keller, Bauriss des Klosters st. Gallen. 31.
[2] Nijhoff, Bijdragen. VIII. 89.

Ook kondet ge den boomgaard nog een bezoek brengen, maar daar zoudt ge in hoofdzaak ongeveer te rug vinden wat ge vroeger reeds by het kasteel hebt gezien.[1] Ik mag het er bovendien ook wel voor houden, dat ge thands genoeg van de »dienstbaarheid der plantenwaereld" hebt aanschouwd, om er u een algemeen begrip van te vormen, — en daarmede sluiten wy weder het hek.

LXVI.

Die welgedane hoenders en ganzen, die daar zoo te vreden loopen te pikken, wijzen u aan, dat het gebouw, in welks schaduwe zy rond trippelen, de molen is.[2] Gy behoeft u hier echter niet een tafreel van zoo zwaren arbeid voor te stellen, als u nog uit vroegere herinnering is bygebleven. Zie slechts van deze zijde: met vlugge vaart stort een snel stroomende beek heur water op de kleppen van een daar onder aangebracht rad, en volvoert op deze wijze huppelend en springend de taak, die vroeger alom werd, en thands ook nog op de meeste plaatsen, met vermoeiende inspanning, door menschen-armen moet worden verricht. Men vindt thands ook, zoowel als voorheen, molens die door dieren, vooral door ezels worden gedreven; maar veel meer algemeen dan vroeger, komen water- en windmolens voor.[3]

Wanneer ge voor het vrij geweerde, met eenigen lapplank bespijkerde, en met zwart en begroeid riet gedekte gebouwtjen staat, waarbinnen de steenen krakend over elkander rollen, dan zoudt ge oppervlakkig niet denken, dat het toch schatbaar genoeg gerekend wordt, om in 't byzonder het oog der wetten tot zich te trekken.

En toch is dat zoo.

Reeds by de oude Salische Franken, werd de vrije, die koren uit den molen stal, veroordeeld om vijftien schellingen boete te betalen, en nog bovendien de zelfde som in vergoeding aan den eigenaar van dat graan ter hand te stellen; wie de waterkeering, by een molen behoorende, openzette, werd tot de zelfde boete veroordeeld, en die het molenijzer ontvreemdde, dien werden vijf-en-veertig schellingen opgelegd.[4] Die boeten op zich-zelf zijn buiten twijfel blijven bestaan, al heeft de Keizer misschien een wijziging noodig geoordeeld in de bepalingen der som. Zulk eene wijziging heeft hy byvoorbeeld gebracht in de boete op den diefstal van vlas. Wie onder de Salische wetgeving zooveel vlas stal, dat hy het op een paard of op een wagen moest wech voeren, moest vijf-en-twintig schellingen als boete betalen; bedroeg het gestolene niet meer, dan hy op zijn rug kon wech dragen, dan verviel hy in eene boete van vijftien schellingen. De Keizer wijzigde dat: in het eerste geval gelastte hy een

[1] Zie hiervoren, 158.
[2] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft. I. 397.
[3] Weinhold, Deutsche Frauen im Mittelalter. 314.
[4] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft. I. 103. De eerste bepaling komt onveranderd voor in de uitgave van Waitz, 233, waar zy den twee-en-twintigsten tytel uitmaakt.

boete van vijftien, in het tweede eene van drie schellingen.[1] De oirzaak hiervan is natuurlyk te zoeken in de vermindering der prijzen van het vlas, ten gevolge eener vermeerderde voortbrenging; maar desnietegenstaande levert het toch ook het bewijs, dat de openbare veiligheid door den meer geregelden toestand der maatschappy reeds zeer veel gewonnen heeft: by een dikwerf voorkomen van het vergrijp, zou de Keizer de boete niet verlicht, maar veeleer verzwaard hebben.

LXVII.

Hier ligt het brouwhuis. Bier is nog steeds een geliefkoosde en algemeene drank, ondanks den meerderen aanvoer van wijn. Dit laatste heeft echter wel iets aan den adelyken glans van de brouwery ontnomen, en men zou het middel, door Koning Alf aangewend om een zijner beide elkander slecht verstaande vrouwen los te worden — een wed-brouwen — thands in de hoogere kringen minstens ongepast en belachelyk vinden.[2]

Dus veranderen de tijden.

Zoo zijn het nu zoowel mannen als vrouwen, die op de groote goederen in de brouwhuizen de mout tot bier verwerken. Men brouwt nog overal voor zich-zelf en de zijnen, van het grootste landgoed tot op de kleinste hoeve, maar de bezitter eener leenhoeve moet zijn landeigenaar een bepaalde hoeveelheid aan mout of aan bier afstaan, of de vrouwen der knechten op de leenhoeven moeten op de zaalhoeve komen, om er de mout te helpen bewerken.[3] Zonderling genoeg, berekent men het bier nog by karren, even als hooi, graan, of hout, maar by kleinere hoeveelheden wordt het ook met den sikkel, sicla, de algemeene vochtmaat gemeten. Ik denk alzoo, dat de eerste bepaling meer op ladingen slaat, die voor zich-zelf toch vermoedelyk ook weder naar sikkels worden berekend, en dan schijnt een kar de maat van drie-en-dertig sikkels in te houden.[4]

Wilt ge de verhouding kennen van de mout tot het bier — vraag dat dan dezen zweetenden arbeider, die zich een oogenblik buiten in de schaduwe schijnt te komen uitblazen.

Leelyke figuren zijn zy toch meest allen, die korthairige eigenhoorigen, in hun grof gewaad, en, vooral zoo als deze wederom: armen en beenen, hals en borst byna gants ontbloot, en niet van 't zindelykst. Nu heeft deze nog in zijn byzonder nadeel die botte uitdruk van stompzinnigheid op zijn gelaat, die trouwens onder hen niet zeldsaam is, en die zich — jammer voor ons — ook in zijn andwoord uitspreekt.

— »Ja," zegt hy: »hoe kan ik dat weten; ik heb my nooit met iets anders dan met den my opgelegden arbeid bemoeid; maar ik denk dat,

---

[1] A. w. 104.
[2] Weinhold, Die deutschen Frauen im Mittelalter. 317.
[3] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft I. 406.
[4] A. w. 105. 408.

er uit een mudde graans zoo ongeveer een tien sikelen bier zullen worden gebrouwen." [1]

Daarmede keert hy zich om, en wil weder naar binnen aan zijn taak, zonder zich om een groet of iets dergelijks te bekommeren.

Het andwoord geeft voor 't minst eenige inlichting, en wy zijn dus despotiek genoeg om hèm nog niet los te laten: hy heeft nu een maat genoemd, en moet ons eerst daaromtrent nog eenigzins inlichten. Noode laat hy zich uit, alsof hy zich zijn gebrek aan scherpzinnigheid bewust was, maar eindelyk geeft hy toch wat hy weet.

»De korenmaat is tweederlei: de malder en het mud. Ik geloof dat vijf mudden een malder uitmaken."

Gelooven — maar weet hy dat dan niet?

Hy krabt zich met de vuile vingers achter het vuile oor, en verklaart: «Tien mudden gelden een tremis; een tremis doet vier denariën; en daar nu de malder graan twee denariën waard zal zijn, zoo toont die som, dat tien mudden twee malders bedragen, en dus een malder vijf mudden houdt." [2]

Omslachtig, maar begrijpelyk. En is dat nu alle maat?

Hy heeft een oogenblik noodig om zich te bedenken, en gaat dan voort: »Gewisselyk niet: er is nog een kleinere maat, maar die alleen op de Keizerlyke landgoederen, en dan nog slechts by de ongegarfde spelt wordt gebruikt: dat is de korf, door den Keizer aanbevolen, maar die geen opgang maakt. De Vorst heeft ook een algemeene gelijkheid van maat gelast, waarby die, op 't paleis tegenwoordig, als vast voorbeeld moet dienen." [3]

Welnu — wanneer de Keizer het beveelt, dan zal de onregelmatigheid ook wel spoedig ophouden.

»Ja," twijfelt de man met een bedenkelyk gezicht: »maar de pastoor zegt, dat de Keizer zelf de instandhouding der ongelijkheid in de hand werkt, naardien hy by de granen, die hy als kerkelyke inkomsten wech schenkt, zijn meiers heeft gelast om zich aan de oude kleine maat te houden; en de pastoor voegt daarby, dat die oude kleine maat tot de nieuwe staat, gelijk vijf tot vier."

Loos van den Keizer in zijn doen, van den pastoor in zijne opmerking!

En middelerwijl sluipt onze arbeider weder snel zijn molen binnen, als wilde hy een bewijs leveren, dat hy ons ook te loos ware.

LXVIII.

»Maar zie eens, welk een schoone valk, byna grooter dan een haan, daar op dien krukstang zit, koesterende in de zon."

Zie beter toe: die afgeronde vleugels, korter dan de vrij lange staart; die tenen der geele pooten, van onderen gebald — dat kenmerkt een

---

[1] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft. I. 408.
[2] A. W. 393.
[3] Aldaar. 395.

andere soort van jachtvogel; en zijn lei-kleurige rug en witte borst en buik, met smalle zwart-achtige dwarsbanden daarby, dat moet u den ouden havik doen kennen. Ongetwijfeld heeft hy heden morgen gewerkt, en is daarby nat geworden, waarom men hem hier in de zon heeft gezet, opdat hy niet verkoude, verstijve, versnottere, of bevangen worde met kuch en kort-âmigheid.

Daar komt reeds een knecht, die hem betast en streelt, vervolgends losmaakt, en met hem naar dat gebouwtjen gaat, welks zuidzijde door een ander, hooger van wanden en dak, wordt beschut; dat zal wel het valkenhuis zijn. [1]

Aha! onze Edeling is derhalven een beminnaar van dat oud en edel bedrijf waarvoor de lust der zonen der Franken vooral zoo diep in het bloed zit, en waarop reeds wets-bepalingen worden gevonden by de Saliërs, Ripuariërs, Longobarden, Alemannen en Beieren. [2] Van een goed Edelman laat zich dat ook niet anders verwachten; wie kan, voert er zelf eenigzins een hoogen staat meê, [3] en daar is de valkery een kleine huishouding op zich-zelf. Voor honden en valken draagt men dan ook de grootste zorg, en de kunst om ze af te richten staat reeds zoo hoog in achting, dat zelfs jonge Princen er onderricht in ontfangen. [4]

Maar wat staart gy nu weder in dien put, alsof deze alleen, en zelfs de beste valk niets meer uw aandacht boeien kon.

Zijn samenstelling?" ... Welnu — die schijnt my toe zoo oud te zijn, dat ik niet gaarne zou durven beslissen, of hy van dezen tijd of wel van eenige eeuwen vroeger is. Dit gedeelte boven den grond bestaat, zoo als gy ziet, uit naast elkander ingeslagen en naauw aaneensluitende stukken gekloofd eikenhout. Lager meent ge iets van een ton te bespeuren, maar dat is zoo niet: deze dikke eikenhouten duigen, als ik ze zoo eens noemen zal, zijn de verlenging van het uitgeholde deel eens dikken eikenstams, dat daar beneden in den grond staat, met het breede worteleinde naar boven gekeerd. Hy rust op een laag keisteenen, die de wel bedekken, zoo dat het water niet onmiddellyk uit den grond naar boven borrelt, terwijl de zuivering nog bovendien bevorderd wordt door eenige scherven van potten, die onder de laag keisteenen liggen, en waar het water eerst nog

---

[1] Merula, Vlughtbedrijf, 36, kenmerkt op deze wijze de „muyte," waar de vogel ruien moet. Ik acht de plaatsing van een valkenhuis alzoo dus niet ongepast.

[2] Schlegel et Verster, Traité de Fauconnerie. 71, (11) waar ook de deugdelykheid van Prof. Leoos gevoelen omtrent den oirsprong der Salische wet, uit eene oudere Keltische, van geen waarde wordt erkend ten opzichte der tytels betrekkelyk de valkery, „attendu, que cet art a été totalement inconnu des anciens Celtes." Zie over den oirsprong der valkery, en hare algemeene verspreiding in vier waerelddeelen; dat zelfde belangwekkende werk, 57—90.

[3] Le Roi Carloman entretenait quatre veneurs, chargés des chiens de chasse et un fauconnier auquel était confié le soin pour les oiseaux. Ils étaient subordennés aux trois principaux officiers de la maison du roi, savoir au senechal, au boutillier et au connétable, et c'étaient eux, qui disposaient de tout ce qu'il fallait pour la chasse, et qui fixaient le nombre des oiseaux de chasse nécessaires pour la fauconnerie du roi. Schlegel et Verster, a. p.

[4] L'art de former les chiens et les oiseaux fut compté parmi les premiers enseignements qui entraient dans l'éducation du jeune Blanchardin, fils de Charlemagne. A. w. 71.

door moet dringen. Sommigen dezer putten hebben die »filtreer-bevloering" zelfs dubbel, maar reeds deze levert u het bewijs, dat men met zulke zaken zeer goed is ingericht. [1]

Doch, terwijl ge hier in het water beneden staat te staren.... voelt ge intusschen die regendruppelen van boven? Ziet ge die loodgraauwe lucht, die zich allengs over het helder azuur boven onze hoofden heeft heen geschoven? Hebt ge nog niet bemerkt, dat het was, alsof er nu en dan een vreemde flikkering van licht over alles heen glipte?

De arbeiders in den moeshof hadden gelijk, toen zy ons onweer voorspelden, dat komen zou nog eer de dag ten einde was.

Wy zullen alzoo wèl doen, met ons in tijds van een onderkomen te voorzien, en kiezen daartoe het eerste dak het beste; en daar ik u toch moeielyk kan doen wech kruipen onder het lage dak eens eigenhoorigen, zoo voer ik u de halle van den Edeling-zelf binnen.

LXIX.

Op het inwendig voorkomen der halle behoef ik u niet meer te wijzen. [2] Sla uw oog dus liever 't allereerst en terstond op den Edeling, die van alles wat gy heden zaagt de eigenaar en heer is.

Zoo als hy daar zit: baard en hairen niet al te lang; den met een goudboord gezoomden mantel over den eenen schouder geslagen; den lijfrok niet al te kort; de vleeschkleurige overhozen, langs de scheenen met een band van goudstof en gouden knoopjens vercierd, door kniebanden boven de onderhozen opgebonden — mag hy wel gelden voor een goede type van den Edeling dezes tijds. Hy is niet oud genoeg, om laag neer te zien op nieuwe dingen, en ook niet jong genoeg meer, om onvoorwaardelyk met het nieuwe te dweepen en het oude te minachten; ik voor my zeg dus: Het schijnt my op dat punt een paar mijn hart te zijn.

Hy toont zich op méer punten gunstig, en wel het allereerst daarin, dat hy den alouden roem der Germaansche gastvrijheid handhaaft: hy heet ons op de meest hartelyke wijze welkom binnen zijne wanden, en biedt ons een plaats nevens zich.

Maar met het sterker geworden geluid des donders daar buiten, die thands niet meer rommelt, maar met zware slagen rolt, knalt, ratelt en kraakt, is het hier binnen intusschen zoo duister geworden, dat ge niets met zekerheid meer onderscheiden kunt, maar alles voor uw oog zich oplost in een schemering, ja in een duisternis zelfs, die het donker der nacht al zeer naby komt. Onze gastvrije Edeling is van dat zelfde gevoelen, en daarom roept hy in eens zoo luide tot gintschen kamerling [3]

Die zwijgend op zijns heeren wille past:

[1] Drentsche Volks-Almanak 1851, 163.
[2] Zie boven, bladz. 241.
[3] Ons Voorgeslacht. I. 181.

»Hei daar!..., Ontsteek den kachel!"

Een kachel — nu reeds?... peinst ge by u-zelf: Ik wist niet, dat de kachels zoo oud in den tijd waren.

Wacht slechts uw beurt af.

De kamerling, die het bevel vernam, haast zich ook om er aan te voldoen. Weldra komt hy aantorschen met een zware vracht — dat verraden u zijne schreden en zijn ademhaling. Hy ontledigt zich van die vracht, door haar met een dof ratelenden plof neer te werpen op de plek in het midden der halle, waar gy weet dat zich de vuurbaard bevindt. Een andere dienstbare, hem op den voet gevolgd met een aarden pan vol glimmende kolen, werpt dezen ook op den haard, en nu blazen beide uit al hun macht, zoodat er weldra een vlamme opflikkert, die de duisternis wel niet wech drijft uit het groote vertrek, maar toch een verhelderenden lichtcirkel rondom zich-zelf beschrijft.

Het eenen sarkast of satirikus overlatende om met dat beeld zijn voordeel te doen, kunt gy niet nalaten om by dat opvlammende flikkerlicht rond te zien, en mèt eenige teleurstelling te mompelen: »En de kachel?...

Die brandende hoop dennenhout dáar, en niets anders. Uwe verbeelding liep u slechts een weinig vooruit, en deed u de stookplaats denken, in stede van de stof, die er wordt gebrand, dennenspaanders, wier oude naam later op een bepaalden verwarmings-toestel overging. [1]

En intusschen, terwijl wy hier zitten te redekavelen in de hal, veilig en wèl beschut, en slechts wat sterk berookt, omdat het luik daarboven voor den al te heftig geworden regen een poos gesloten is geweest — is de zware bui gantschelyk afgedreven, maar de avond ook allengs gevallen, wat u niet verwonderen kan na den langen dag dien wy hebben gemaakt. Onze gastheer, van oordeel dat de kachel wel wat weinig en daarby zeer ongelijke verlichting aanbiedt, geeft last om bepaald licht te ontsteken; en nu krijgen wy — geen waskaarsen, die ten platte lande nog zoo algemeen niet zijn; geen fakkels, omdat men hier in sommige zaken ook nog oude gebruiken aankleeft; maar — wederom lange smalle kienspanen, aan een ijzeren standert gestoken, waarby iedere afgebrande telkens tijdig door een nieuwe vervangen wordt. [2]

Gy ziet, dat deze verlichting voldoende is; ware dat zoo niet, ik zou onzen gastheer verzoeken om ons ook eens een proeve te geven van — misschien saamgedraaide — drooge boomschors, die evenzeer nog in gebruik is

Indien onze gastheer in alles als type kon gelden van de Edellieden zijns tijds — waarlyk, gy zoudt een gunstig getuigenis van hen moeten afleggen; ik mag u echter niet verbergen, dat ge er maar gants niet velen, hem gelijk, onder zijns gelijken zult aantreffen. Hy behoort volstrekt niet tot hen, die nog meenen dat de wetenschap slechts verbastering

---

[1] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft. I. 461. Het oude Duitsche woord is kachla.

[2] Aldaar.

en bederf van een kloeken aart voortbrengt; hy kleeft geenszins de stelling aan, dat de blik van hem, die gewoon is te vreezen voor de roede des leeraars, de speer en het zwaard ontwijkt.[1] Hy komt meermalen aan 't hof: dat laat niet na, om eenigen invloed uit te oefenen op zijne uiterlyke vormen; hy is een man van weetgierigen aart: dat doet hem vele dingen onderzoeken, waarover anderen zich luttel bekommeren. Is hy ten hove, dan heeft hy er lust in om dikwerf de hofschool te bezoeken: dat bevrucht weder zijn geest met nieuwe denkbeelden, en heeft hem geleerd om zijn vergaderde kennis eenigzins te ordenen. Door dit alles is hy den Keizer in 't oog gevallen, en heeft deze zich niet zelden tot hem gewend om inlichtingen over verschillende zaken, maar vooral op het gebied van landhuishoudkunde, waarvoor hy eene zekere voorliefde koestert. Dat heeft hem soms ook het voorrecht verschaft, om, met andere bekwame mannen, door den Keizer te worden belast met het plaatselyk onderzoek naar den toestand der Keizerlyke hoeven, waarby alles met de meeste naauwkeurigheid opgenomen, en zijner Majesteit vervolgends schriftelyk verslag gedaan wordt.

Hy heeft geen woorden, om den Keizer ten dien opzichte genoeg te roemen, en hy is rijk in het aanvoeren van bewijzen. Verhaalt hy veel, wat wy door eigen aanschouwen reeds weten — veel is er ook, dat ons ter aanvulling van een goed begrip des geheels zeer welkoom is, en waarnaar ik u raad wèl te luisteren.

LXX.

»De Keizer," dus zegt hy: »kent wel het spreekwoord dat van 't Noorden komt: Koop het ros, terwijl het mager, het zwaard, terwijl het roestig is —[2] en hy maakt het zich ook wel ten nutte, maar het zou zijn meiers en hoevenaren niet geraden zijn, om het magere ros of het roestige zwaard in dien toestand te laten. Een rusteloos zorgend oog over alles — dat is het wat hy ten ernstigste begeert, en het zou niemant zijner onderhoorigen aan te bevelen zijn, daaromtrent andere denkbeelden te koesteren.

»Daarom vindt ge op zijne hoeven ook alles geordend en van 't beste: paarden, runderen, zwijnen, schapen, geiten en bokken, hoenders, ganzen, duiven, paauwen en fazanten; daarom kunt ge verzekerd zijn, dat alles, wat er door der lieden handen gaat, volgends 's Keizers gebod rein en zindelyk wordt bereid: spek, gerookt vleesch, worst, gezouten vleesch, wijn, moraat, klareit — kruiderwijnen, — azijn, ingemaakte visch, mostert, kaas, boter, mout, bier, meed, honig, wassche en meel;[3] daarom zult ge er in de vertrekken niet vergeefs behoeven rond te zien naar bedstellen, peluws, vedere bedden, beddelakens, tafellakens, koperen-,

---

[1] Robertson, History of Charles V. 605.
[2] Kleinne, Cultur-Gesch. des christl. Europa's. I. 82.
[3] Cap. de Vil. 12. 23. 40. by Anton, Landwirthschaft. I. 177—243.

tinnen-, ijzeren-, en houten vaatwerk, brandroeren, ketens, ketelhaken, houweelen, bijlen, holbooren, snijmessen en dergelijk geraad;[1] daarom zult ge er in het vrouwenhuis — dat goede gesloten vertrekken, vaste deuren en stevige omtuining heeft — een behoorlyken voorraad vinden van de stoffen, die er voor den arbeid noodig zijn: vlas, wol, weede, rood-geverwde wol, meekrap, wolkammen, kaarddistels, zeep, vet, vaatwerk en andere kleinigheden;[2] daarom is er ook nimmer gebrek aan bekwame handen, en er wordt wel degelyk gelet op het voorschrift: dat iedere meier in zijn distrikt goede kunstenaars hebbe. Onder deze laatsten verstaat de Keizer: ijzersmeden, goudsmeden, zilversmeden, schoenmakers, draaiers timmerlieden, schildenmakers, visschers, vogelaars, zeepzieders, bierbrouwers en fruitwijnstookers, bakkers, nettenmakers, die netten kunnen vervaardigen zoowel ten behoeve der jacht, als tot visschen en vogelvangen; en nog vele anderen, wier opsomming te lang zou vallen.[3]

»En op bloote verklaring dat het alles goed gaat, laat de Vorst het niet berusten. Behalven dat iedere opzichter verplicht is om van alles wat hy gegeven, geleverd of beheerscht heeft, lijst te houden; om datgene wat hy verdeeld heeft op een tweede lijst te schrijven, en nog op een derde aan te teekenen wat er nog aanwezig is — behalven dit, moeten zy jaarlyks tegen Kersmis een groote byzondere opgave zenden. Daarin moet getrouw en naauwkeurig alle opbrengst worden vermeld, die zy hebben gemaakt: van ossen, die onder het toezicht van den ossenaar staan; van de velden, die geploegd moeten worden; van akker- en andere cijnsen; van gesloten verdragen of weergeld voor het zonder zijne vergunning in zijne wouden gevangen wild; van verschillende straffen; van molens, weiden, velden, bruggen en vaartuigen; van vrije en cijnsbare mannen, die belasting hebben te betalen; van markten, wijnbergen en wat daarmede in verband staat; van hooi-schelven; van houtmijten; van spaanders, van planken en ander timmerhout; van akkers; van peulvruchten; van geers en panikkoren; van wol, vlas, en hennep; van boomvruchten, groote en kleine noten, en verschillende geënte boomen; van gaarden; van bijen;[4] van vischwateren; van huiden, vellen, en horens; van honig en wasch; van ongel en zeep; van moraat, gezoden wijn, meed, en azijn; van bier, jongen en ouden wijn, nieuw en oud graan; van hoenders, eieren en ganzen; van visschers, smeden, schildmakers, en schoenmakers; van kastemakers-, draaiers-, en zadelmakers-arbeid: van ijzer- en loodgroeven; van de schatplichtigen; van de hengst- en merrie-veulens: alles opdat de Keizer in staat zij om te overzien wat en hoeveel hy van iedere soort bezit."

En nu meet onze verslaggever de reeds zoo ruime mate zijner welwil-

---

[1] Aldaar, 34.
[2] Aldaar, 43. 49.
[3] Cap. de Vil. 55.
[4] De oudere lezing apibus zal wel de rechte zijn, en verdient zeker de voorkeur boven het aan deze plaats zoo zonderling invallende napibus.

lendheid nog vol, met ons mededeeling te doen van het verslag der bevindinge des onderzoeks op de Keizerlyke hoeve te Stefanswerd. 't Is een getrouw afschrift van dat verslag, zooals het den Keizer-zelf is ingediend, en aldus luidende:

»Wy vonden daar een aan de kerk behoorende hoeve, en een zaal [1] en andere gebouwen. Tot deze hoeve behoorden zeven-honderd veertig morgen bouwland, en grasvelden, die zes honderd karren hooi kunnen opleveren. Granen vonden wy niet, behalven dat wy den provenieren, die tot Sint-Jan de prebenden moeten ontfangen, en twee-en-seventig in getal zijn, vijftig karren gaven.

»Verder vonden wy er aan mout twaalf mud; een trekpaard; zes-en-twintig trek-ossen; twintig koeien; een stier; een-en-sestig vaarzen; vijf kalveren; zeven-en-tachtig schapen; veertien lammeren; zeventien bokken; acht-en-vijftig geiten; twaalf geitjens; veertig zwijnen; vijftig biggen; drie-en-sestig ganzen; vijftig hoenders; zeventien bijenstokken; twintig hammen; twintig versche hammen; zeven-en-twintig stukken of ponden vet; een geslachten en opgehangen beer; [2] veertig kazen; een half sikkel honig; twee sikelen boter; vijf mud zout; drie sikelen zeep; vijf matrassen met vederen bedden; drie koperen, zes ijzeren ketels: vijf ketelhaken; een ijzeren luchter; zeventien met ijzer gebonden kuipen, tobbes en tijnen; tien zeisens en zeventien sikkels; zeven breede houweelen; zeven bijlen; tien bokkenhuiden; zes-en-twintig schapenvellen; een vischnet.

»Er is daar ook een vrouwenhuis, waar zich vier-en-twintig vrouwen ophouden. Wy vonden daar vijf stukken wol, met vier gordels, en vijf stukken lijnwaad. [3]

»Er is daar een molen, die jaarlyks twaalf mud oplevert.

»By dezen zaalhof behooren drie-en-twintig bezette, vrije, kleinere hoeven. Daaronder zijn zes, waarvan ieder jaarlyks opbrengt: veertien mud graan; vier frislijnen; [4] vlas in de werkkamer, ter waarde van een denarie; twee hoenders, tien stieren; een sextaar lijnzaad; een sextaar linzen. Iedere hoevenaar is er verplicht tot jaarlyks vijf weken arbeids in heeredienst; hy moet drie morgen lands ploegen; in den hooibouw op 's heeren velden een karrevracht maaien en binnen halen; nog is hy daarenboven by beurte verplicht tot bodedienst.

»Van de overige hoeven zijn er dan zes, waarvan de hoevenaar onder de verplichting ligt, om jaarlyks twee morgen lands van 's heeren akkers te bebouwen, te bezaaien en binnen te halen; op 's heeren hooiland maait hij drie karrevrachten, en haalt het binnen; hy is verplicht tot twee weken heeredienst; in geval van krijg moet hy met een tweede dezer hoevenaars samen een os leveren, en wanneer hy niet zelf tegen den vijand trekt, moet hy rijden werwaart het hem geboden wordt.

»Vijf andere hoeven moeten jaarlyks ieder twee ossen leveren, en ieder

[1] Ons Voorgeslacht I. 61.
[2] Mannetjens varken.
[3] Er komen bepalingen van zulke stukken voor, van tien el lang en vijf el breed.
[4] Jonge everzwijnen.

der hoevenaars ligt onder verplichting om, wanneer hy van de zaalhoeve daartoe last ontfangt, op te zitten, en te rijden waarheen het bevel luidt.

»Vier hoeven zijn er, wier hoevenaars, ieder, jaarlyks negen morgen lands ploegen, bezaaien, en binnenhalen, in den hooibouw op 's heeren velden drie karrevrachten hebben te maaien en binnen te halen; ieder arbeidt jaarlyks drie weken in heeredienst, doet bodedienst by den wijnvoer, bemest een morgen van 's heeren land, en schaft tien karren brandhout.

»Ook is er éen hoeve, wier hoevenaar jaarlyks negen morgen heerenlands ploegt, bezaait, en inzamelt; by den hooibouw drie karrevrachten moet maaien en binnen brengen; bodedienst doet; een paard ten voorspan levert, en jaarlyks vijf weken in heeredienst arbeidt.

»De hoeven, door lijfeigene hoevenaars bewoond, zijn negentien in getal. Ieder dezer hoevenaars moet jaarlyks leveren, een frislijn, vijf hoenders, tien eieren; brengt vier jonge zwijnen voor den heer groot; ploegt een half akkerwerk, arbeidt wekelyks drie dagen in heeredienst; loopt boodschappen, en levert een voorspan-paard; zijn vrouw moet jaarlyks een stuk lijnwaad opbrengen — misschien óok van tien el lengte en vijf el breedte — maar waartoe, in den regel, de heer de stoffe levert; zy moet ook mout vervaardigen, en brood bakken." [1]

Zie daar voorwaar een straal van helder licht op het veld der landhuishoudkunde dezes tijds.

Maar onze Edelman is van gevoelen, dat er hier en daar toch nog schemerende plekken zijn overgebleven, en hy wil ook die ophelderen.

Daartoe komt hy met nog een ander stuk perkament voor den dag.

»Wanneer ge nu ook 's Keizers hoeve te Asnapium kent," zegt hy: »en gy vat dan alles wat gy gezien en gehoord hebt samen — dan hebt ge vrij wel een overzicht van het landleven dezes tijds, en het landleven is het algemeene leven."

Alzoo luisteren wy; en hy leest:

»Wy vonden in het heerengoed Asnapium een voortreffelyk steenen zaalgebouw, met drie vertrekken, en geheel met een vlieger [2] omgeven: elf werkhuizen waren daarby, en ook een spijskelder en twee overdekte gangen."

Gy herinnert u hierby, wat ik u by vergelijking reeds van deze hoeve gesproken heb; maar luister verder:

»Op de werf, binnen den tuin, stonden nog zeventien houten woningen, met even zoo vele vertrekken en ander toebehooren, goed ingericht: een stel, een keuken, een bakhuis, twee spijkers en drie schuren; alles goed beschut en omgeven met een tuin, gesloten door een steenen poort, waarboven een zoldering, tot het doen van uitdeelingen." [3]

De beweldadigde armen blijven dus buiten, en komen niet binnen op de hoeve: wél waarschijnlyk een maatregel van veiligheid.

---

[1] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft I. 244.
[2] Uitstekende zoldervertrekken.
[3] Zie zulk eene uitdeeling op de miniatuur, afgebeeld in de Pict. Hist. of England I.

Maar hoor intusschen naar hetgeen volgt:

»De gaarde, evenzeer door een tuin omsloten, was bekoorlyk ingericht; en met verschillende soorten van boomen beplant."

Welke deze soorten van boomen zijn, zult ge terstond weten, wanneer ge u slechts den boomgaard herinnert van het kasteel, en het geboomte van 't Sint-Salvadors kerkhof. [1]

»Aan bed- en tafelgoed was er: een gespreid bed; linnen om over den disch te spreiden, en een handdoek.

»Aan huisraad: drie koperen schalen; twee drinkbekers; twee koperen ketels; een ijzeren pan; een ketelhaak; een luchter of lichtstandert; [2] twee bijlen; een houweel; twee booren; nog een bijl; een snijmes; een kleine en een groote schaaf; twee zeisens; twee sikkels, twee met ijzer beslagen schoppen, en nog houten gereedschap in voldoenden voorraad.

»Aan voortbrengselen van landbouw: honderd mud gerst des vorigen jaars, en tnegentig korf spelt, van den zelfden oogst, waaruit vier honderd en vijftig pond meel kan worden gemaakt."

Zoo blijkt het ons, dat een korf spelt vijf pond meel houdt.

»Van het loopende jaar bevond er zich: honderd en tien korf spelt, waarvan er sestig waren verbruikt om te zaaien; honderd mud tarw, waarvan er sestig waren gezaaid; acht-en-tnegentig mud rogge — maar slechts in opgave, want zy waren allen verzaaid; achttien honderd mud gerst, waarvan honderd mud tot zaaien waren verbruikt; vier honderd en dertig mud haver; tien mud bonen; twaalf mud erwten. De vijf molens hadden opgeleverd acht honderd kleine mudden, maar daarvan waren er twee honderd en veertig aan proven geschonken" — natuurlyk in opvolging van een Keizerlyk voorschrift. — »Vier akkers brachten op: zes honderd en vijftig mud; de brugge" — en daaronder hebt ge natuurlyk den brugtol te verstaan — »twee schellingen; en het zout sestig mud en twee schellingen."

»De peulvruchten hadden opgeleverd: vier mud en elf schellingen." De Keizer heeft namelyk gelast, dat een deel van den overvloedigen voorraad verkocht, [3] en de daaruit voortspruitende en andere gelden hem met Palmzondag verandwoord moeten worden. [4] Verder was er drie mud honig als cijns; een mud boter; tien hammen des vorigen jaars, en twee honderd van het loopende, met ingewanden en vet daarby; daarenboven nog drie-en-veertig pond kaas, in het loopende jaar vervaardigd.

»De veestapel bestond er uit een-en-vijftig merriën; vijf twee-jarige merrieveulens, zeven een-jarigen, en zeven van het loopende jaar; tien twee-jarige hengstveulens, acht eenjarigen, en zeven van het loopende jaar."

Intusschen moet ik u hierby opmerksaam maken, dat een algemeen voorschrift des Keizers bepaalt: »Dat zijne hengstveulens" — nadat zy

---

[1] Zie boven, 157 en 92.

[2] Farum, ein noch in der Oberlausiz übliches Geräthe, wo die brennenden Späne zum Leuchten aufgesteckt werden. Anton, Teutsch. Landw. I. 254.

[3] Cap. de Vill. 33.

[4] Aldaar, 28.

van de moeder wech genomen, en eenigen tijd alleen op de weide zijn opgevoed — »tegen Sint-Maarten in den winter naar de stallen van het paleis moeten worden overgebracht," [1] omdat de hengsten tot strijdpaarden worden opgeleid.

»Verder waren er nog aanwezig: drie hengsten; zestien trek-ossen; twee ezels; vijftig koeien met kalveren; twintig vaarzen; acht-en-dertig kalveren van één winter; drie stieren; twee honderd en zestig groote zwijnen; honderd biggen; en vijf beeren."

»Over de masting moet op den eersten September worden bericht, of zy geschieden zal of niet. [2]

»Van schapen kwamen er voor: honderd en vijftig ooien met lammeren, tweehonderd oudere lammeren, en honderd en twintig rammen. Dan nog waren er: dertig geiten met jongen; dertig eenjarige geitjens: drie bokken; dertig ganzen; tachtig hoenders; en twee en twintig paauwen." [3]

Er is waarlyk slechts een geringe verbeelding noodig, om nu van de samenstelling van zulk een landgoed een helder en levendig denkbeeld te maken. Toch is het slot van dit merkwaardig perkament voor een gedeelte niet minder des luisterens waardig, want daaruit blijkt, dat het Keizerlyk algemeen voorschrift of niet overal behoorlyk wordt opgevolgd, of — en dit wel byna zeker — zulke afwijkingen duldt, als met de plaatselyke gelegenheid overeenkomt of ten minste daarvan afhankelyk kan worden geacht.

Het behelst verder eene opgave van drie kleinere hoeven, die wel ten deele omtuimd zijn, maar geen woonhuis, en slechts schuren of ook een spyker bezitten. Maar dan volgt er een verklaring, dat de mudden en sextarien behoorlyk overeenkomstig de standmaten op het paleis bevonden zijn, doch dat er goud-, zilver-, noch ijzersmeden aanwezig waren, zoo min als gezellen ter jacht of voor eenig handwerk geschikt [4]

Na zoovele en merkwaardige inlichtingen, mogen wy wel met dankzegging vertrekken. Doch.... nu wy vernemen dat het morgen rechtdag is — aanvaarden wy gaarne het aanbod des Edelings, en blijven ten zijnent overnachten.

— —

LXXI.

Rijd gekamd en gevoed, al is 't niet getooid, met de helden ten landdag;
En schaam u voor hozen en schoenen niet, al is 't dat uw klepper niet glanst,

luidt de spreuk van het Noorden. [5] Wy behoeven dat niet op ons toe te passen: wy zijn gevoed, gekamd, goed gekleed en geschoeid, en de glim-

[1] Cap. de Vill. 15.
[2] Ald. 25.
[3] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschafft I. 249.
[4] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft I. 252.
[5] Klemm, Cultur-Gesch. des christl. Europa, I. 81.

mende huid onzer paarden schreit der volle haverkist geen wraakroep tegen.

Zie — gy meendet dat wy in overvloed vroegtijdig het bed waren ontrezen! Beschaamt u niet de arbeid rondom ons heen, nu wy ten huize uittreden?

In de schuren, in de stallen, in het kookhuis, in het bakhuis, in den spyker, in het kelderhuis, in het waschhuis — overal zijn de vlijtige handen alreê bezig, ter onzer beschaming, en hebben reeds een gedeelte van de opgelegde dagtaak achter den rug. Daar ligt het vrouwenhuis, waar wy thands langs gaan, en die geteerde houten planken, die schijnen te willen wech schuilen onder het zeer laag hellende rieten dak, verraden niet het minste van den rusteloozen arbeid, die daar binnen gedreven wordt. Zoo stil, zoo ledig, zoo doodsch is het van buiten; maar wanneer ge eens den blik kondet werpen daar binnen, dan zoudt ge een gants ander oordeel vellen. Daar wordt het vlas gehekeld, en dan gesponnen van den konkel of de spil, ook het rokken genoemd, welke laatste naam vooral geldt by het spinnen van wol; daar wordt de wol gekaard, in soorten uit een gezocht, en, even als het vlas, gesponnen en geweven; daar worden vervolgends de stoffen tot kleederen gesneden, genaaid, en de figuren en verciersselen er op gestikt.[1] Overigends — hoe eenzaam en afgezonderd dat vrouwenverblijf daar ook liggen moge, en hoe overladen met arbeid de bewoneressen er ook mogen zijn — haar blijven ook ongetwijfeld nog vrije uren, dagen wellicht, die zy in haar eigen voordeel kunnen bezigen. Wie onder haar iemant gevonden heeft, die haar zijn harte heeft toegewijd en opgedragen, vindt oogenblikken die zy der liefde kan afstaan;[2] oogenblikken te over zelfs, en daarom gaat op de Keizerlyke hoeven een gebod uit, dat er in de vrouwenhuizen geen gevallen nonnen mogen worden aangenomen, naardien er zooveel gelegenheid bestaat om met mannen in aanraking te komen.[3]

Zijt ge nu thuis in uwen bybel, dat heerlykste en volmaaktste aller boeken — dan herhaalt ge onwillekeurig by u-zelf: De geest is wel gewillig maar het vleesch is zwak; en: Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren. — Zoo is het van den beginne af aan geweest, en vooral dáar, waar de mensch den mensch een onnatuurlyk gebod heeft opgelegd, nu eens uit verkeerde vroomheid, dan eens uit staatkunde, of het eerste door het laatste gretig als hulpmiddel aangegrepen.

Vergeten wy dat. Welgemoed stijgen wy in den zadel, welgemoed rijden wy voort, vol erkentelykheid voor de gastvrijheid des Edelings. Laat ons thans den heerlyken uchtend genieten, en, te midden der zegeningen Gods in Zijne schoone natuur, de dwaasheden der menschen achter ons laten.

Hoe moeielyk is dat echter! De gids, ons door onzen gastheer verstrekt, rukt ons door zijn gepraat reeds weder te midden van het maatschap-

---

[1] Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft, I. 345.
[2] A. w. I. 350.
[3] A. w. I. 349.

pelyk leven, waar het, ten opzichte van de verhouding tusschen vrijen en onvrijen, en de verschillende soorten dezer laatsten, nog by het oude, u reeds lang bekende, gebleven is.

»Ging het, zoo als het rechtens gaan moest," zegt hy al wandelend; »en hadden de overmachtige vrijen geene eigenbatige wetten gemaakt, dan zou ik ook een vrij man zijn, gelijk mijn vader was. Op zijn rijkdom kon hy zich niet beroemen, daarom trad hy ook in dienst van een rijkere dan hy; maar eerlyker meier werd er nooit gevonden. Het scheen altoos, dat de zaalheer hem daarom hoog schattede, en hy sprak altoos den lof en de eere van zijn zaalheer uit. Och!...

„Roem geen ijs, voor en al-eer ge er over zijt geweest" —

zeggen de mannen van 't Noorden,[1] en zy hebben recht. Mijn vaders oog ging over alles en allen: over de hoeven, den arbeid, de mannen, de vrouwen. Onder deze laatsten was er eene die hem behaagde: zacht van wezen, zoet van aart, onderworpen in alles, en eigendunkelyk alleen in voortvarendheid by den arbeid. Zy was eene eigenhoorige. Mijn vader nam haar in zijn eenzaam huis, opdat zy daar de huiselyke dingen mocht bezorgen en in orde houden. Onberispelyk niet alleen, maar ook loffelyk deed zy dat... en vervolgends werd zy mijne moeder.

»En nu de zaalheer, die altoos met zoo groote breedsprakigheid over mijns vaders verdienste had uitgeweid — wat deed hy?... Niet alleen, dat hy my, arm wicht, de ergere hand deed volgen, en alzoo eigenhoorig verklaarde,[2] hy hield zich bovendien ook aan een afschuwelyken rechtsregel die niet eens overal geldig is, maar dien hy, in de volheid zijner macht, op zijne goederen gelden deed, en dien hy gewoon was uit te spreken in de taal der priesters en monniken.[3]

»Van dat oogenblik af, moest mijn vader zijne vrije schouderen krommen in het juk der dienstbaarheid, dat zelfs den geboren onvrijen reeds zoo zwaar valt — en waaraan zy op zoo velerlei wijze trachten te ontkomen![4] — en ik bleef eigene van mijne geboorte af aan. Hard is mijn lot wel nooit geweest, en het allerminst sedert de hoeve, waarop ik behoorde, met twaalf stuks vee, twee schuren, een loots, en een omtuinden boomgaard, by koop in handen mijns tegenwoordigen heeren overging — maar toch valt het wel zwaar, wanneer een man niet gaan mag waar hy wil."[5]

---

[1] Klemm, Cultur-gesch. des Christ. Europa. I. 82.

[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden.

[3] „Treedt ge mijn hoen, dan zijt ge mijn haan." Zie evenwel ook Anton, Gesch. der teutschen Landwirthschaft. I. 358.

[4] Anton, I. 357.

[5] Men heeft het lot onzer dienstboden wel eens met dat der eigenhoorigen van vroeger tijd èn vergeleken èn er aan gelijk gesteld. Dat is een hoogst oppervlakkige en volkomen valsche redeneering. De dienstknecht of dienstmaagd, die wil, vertrekt, des noods zelfs binnens tijds, en vervoegt zich daar, waar het beter schijnt of werkelyk is. De eigenhoorigen misten dat voorrecht, en moesten blijven waar zy waren, met weerzin zoowel als lijdelyk.

Voorwaar — zoo zeer als iemant beklaag ik den arme, die aldus verstoken werd van 's menschen dierbaarst recht, de vrijheid; maar wy zijn evenmin geroepen als gerechtigd en machtig om de denkwijze der tijden te veranderen en te verbeteren. Wy hebben slechts op te nemen en toe te zien — en juist daarom maak ik u opmerksaam op den kleenen stoet die ons daar juist voorby trekt.

Het is eene Edelvrouwe met heur gevolg, die waarschijnlyk een bezoek gaat afleggen by een bekende in den omtrek. Dat gevolg — een paar vrouwen en eenige gewapende mannen — behoeft geen byzonderen blik; ik wijs u alleen op haar-zelf, om de wijze waarop zy reist.

Zaagt ge vroeger de dochter eens voornamen huizes fier te paard gezeten [1] — nederiger dan zy, heeft deze vrouwe zich in een rugstoel-vormigen zadeltoestel op een ezel gezet. Of dat nu alleen is ter wille van het kind, dat zy op haren schoot draagt, durf ik niet beslissen, maar het laat zich, dunkt my, niet denken; veeleer hebben wy het recht om aan te nemen, dat dit een gewone reiswijze van vrouwen uit den hoogeren stand is, en dan zult ge geredelijk toegeven, dat het de voorkeur verdient boven den hobbelwagen, dien wy voor eenigen tijd gereed zagen om moeder en kind by een uitstapje van dienst te zijn.

De hoeve, waar wy thands langs gaan, trekt de aandacht door de omsluiting van het erf: niet alleen bestaat die uit een houten wand van stevige planken, maar daarby van boven ook nog voorzien van spitse palen. [2] 't Is of men zich door de gewone omtuining en wacht der werfhonden nog niet genoeg beveiligd acht. Kon men op zulke of dergelijke wijze ook maar toovenaars weren en ze buiten huis en stal, van veld en akker houden! Dat boosaardig toovenaarsgespuis maakt er zich een genot van, om alles wat groen is te bederven, uit louter boosheid. Hexen zijn te vreezen, maar deze hagelverwekkende en zaadbedervende duivelszonen — in den regel zijn het mannen — nog veel meer. [3] Het beste middel daar. tegen is nog, om eenig ijzer, byvoorbeeld een bijl of stevige spijkers, tusschen het koren te werpen, even als men het vee beschut met eenig ijzer tuig, zooals een hoefijzer, op den dorpel van den stal — en zich zelf en zijn gezin, door iets dergelijks op den dorpel van het woonhuis te nagelen. [4]

Dan hebben wy nog een andere soort, die met hunne tooverijen wel niet bederft, maar toch rooft, wat voor den eigenaar dus zoo groot verschil niet maakt. Men mag derhalven wel toezien om byvoorbeeld geen onbekende met een stok in het graan toe te laten. Men weet hier wel te vertellen van dien ouden hoevenaar, die zijn kleindochtertjen met een stok naar een ander mans korenveld zond, haar gelastende, om dien daar en daar in het zaad te steken. Het argelooze kind ging welgemoed

[1] Ons Voorgeslacht. I.
[2] Anton, Gesch. der teutschen Landwirhschaft. I. 257.
[3] Grimm, Deutsche Mythologie.
[4] Liebrecht, Otia imperialia. 100.

derwaart, maar ter halverwege overviel haar een geweldige regenbui. Gelukkig stond er een oude zware eik in hare nabyheid, en zy repte zich onder de looverlagen, die haar een beschuttend dak boden. De bui hield lang aan, en toen de druppelen matig begonnen te vallen, viel ook de duisternis. Het meisjen keerde nu onverrichter zake naar huis te rug, maar vergat, door de duisternis, den stok dien zy tegen den eik in den grond gestoken had, weder meê te nemen. En ziet — toen zy thuis kwam, geraakte zy buiten zich-zelf van verbazing: de dorschvloer lag vervuld met hoog opgestapeld eikenloof.[1]

Zy begreep daar niets van, en de boze oude helderde haar ook niet op, hoe de regenbui hem verraden, en de tooverstok aan den eikenboom hem al dat nutteloos loover had thuis gebracht, in plaats van het graan.

Dit zy u genoeg, om te bewijzen hoe noodzakelyk het is, dat men zich naauwkeurig voor dit even listig als misdadig geboefte in acht neme. De Keizer heeft dat ook niet voorby gezien, en den rechters, voogden, meiers, houtvesters, jagers, en andere ambtenaren op zijne hoeven ernstig gelast, om wel op hunne hoede te zijn en er maatregelen tegen te nemen.[2]

LXXII.

Wat uitmuntende wandeling, wat uitmuntende dag! Hoe heerlyk is weder dit boomrijk gedeelte onzes wegs! Die zielvolle, krachtige, kernige zonneschijn, die alle stammen waar zy langs stroomt, en alle bladeren die zy doorvloeit, verzilvert of verguldt, maakt deze plaats tot een heerlyk lust-oord.

Hebt ge een oog voor reusachtig geboomte, blik dan al voortwandelend slechts rechts en links rondom u heen: in overvloed heffen zy hunne trotsche kruinen naar de blaauwe lucht; echte woudreuzen nog, vergrijsd in hun kleed van mosch, of by sommigen ook weder groen tot aan de breede wortelen, door klim, door hoppe of door andere slingerplanten, die er hare schilderachtige ranken by opkronkelen. Al loopt er de weg dwars door heen — wel moogt ge 't hier toch een oirwoud in welstand noemen.

En geen wonder: 't is het deel eens wouds, dat tot een Keizerlyk goed behoort, en daar wordt weinig zorg voor gedragen.

»Dat er op onze wouden en waranden goed acht worde geslagen;" zegt de Vorst: »Waar een plaats gerood moet worden, daar rode men, en voorkome dat de velden met struiken overgroeid raken. Waar woud moet blijven, daar mag men niet toelaten, dat er te veel gekapt of verwoest worde. Ons wild in de waranden moet met zorge worden verpleegd; valken en sperwers in behoorlyke hoede worden genomen, en de cijnsen daarvan naauwkeurig ingevorderd. Onze ambtenaren en onze meiers en

[1] Grimm, Deutsche Mythologie. 617.
[2] Cap. de Vill. 51. 53.

dier lieden moeten, wanneer zy onze zwijnen ter masting in onze wouden drijven, eerst daarvan de tienden geven, om aldus met een goed voorbeeld voor te gaan, opdat daarna ook andere lieden hunne tienden behoorlyk opbrengen." [1]

LXXIII.

Met onzen rustigen draf halen wy intusschen menigen ruiter in, en rijden menigen wandelaar voorby.

Meen evenwel niet, dat dit allen mannen zijn die opgaan ter dingplaats; het troepjen, waarby wy thands genaderd zijn, kan u daarvan reeds het bewijs leveren, want gy ziet terstond, dat het reizende kooplieden zijn. De koopwaren, die zy met zich voeren, zijn goed besloten in dien met huiden overtrokken wagen. 't Is wel der moeite waardig, dat gy dit vier-wielig, door ossen getrokken voertuig een weinig meer van naby in oogenschouw neemt, wat niet moeielyk valt, daar het toch gants niet snel door de diepe sporen wiegelt. Zie eens, met hoeveel zorgvuldigheid die huiden samen en over elkander zijn genaaid: wanneer de nood het vordert, kan er gerust een tocht door een stroom meê worden gemaakt, zonder dat het water naar binnen dringt en de goederen worden beschadigd. Dat is even als ook de Keizer wil dat zijne legerwagens zullen worden samengesteld. [2]

Het geleide — even als ware het volgends 's Keizers voorschrift gewapend, maar dat voorschrift bekrachtigt slechts de gewoonte des tijds — vindt ge ook met het schild aan den arm, de speer in de hand, den pijlkoker aan de zijde, den boog over den rug. [3]

»Maar dat zijn Joden, die mannen te paard, die daar te midden van het geleide zoo dicht mooglyk by den wagen rijden."

Gy hebt volkomen gelijk; maar dat moest u, dunkt my, nadat ge reeds zoo menigen marktgang en zoo menig handelsgewoel van naby hebt gezien, volstrekt niet bevreemden. In de eerste plaats zijn de droeve dagen voor Abrahams in vele opzichten hoogst eerbiedwaardig kroost nog niet gekomen, al is ook de tijd voorby, dat soms christenen hunne synagogen bezochten en hunne feesten mede vierden; dat zy elkander onderling vriendschappelyk bezochten, te zamen spijsden, en — moge dat in het noorden al niet hebben plaats gevonden, dan toch ten minste in het zuidelyk Europa — zich somwijlen met elkander in den echt verbonden; al is dat alles door het eenzijdig godsdienstbegrip der Kerkvaderen, die de leer der hoogste menschenliefde niet dan bekrompen konden uitleggen, reeds zeer van gedaante veranderd; al zijn Pauselyke edikten en besluiten van conciliën daar vijandig tusschen getreden [4] — de Joden hebben zich

---

[1] Cap. de Vill. 36.
[2] Aldaar. 64.
[3] T. a. p.
[4] Zunz, Die synag. Poesie des Mittelalters. 11.

hier nog in geenen deele te beklagen, zoo als reeds voor meer dan een eeuw in Spanje, en voor weinig minder dan een eeuw in Byzantium.[1] Onder de Franken wordt nog die beklagenswaardige Bisschoppelyke stem niet gehoord, die er zich met ergerlyke ergernis tegen verheft, dat den kinderen des volks van Israël vrijheden en zelfs voorrechten worden toegestaan; die hen beschuldigt, dat zy in tegenwoordigheid der christenen den Heiland lasteren en hem vervloeken; dat zy hunne christelyke dienaars verleiden om met hen den sabbath te vieren, op zondagen te arbeiden, en op vastendagen vleesch te eten; dat zy vleesch, dat zy voor onrein houden, en wijn, dien zy bedorven weten, aan de christenen verkoopen.[2]

Nu is het waar, dat zy in sommige opzichten, door niet-gelijkstelling met christenen — waartegen hunne eigene afgeslotenheid-zelf reeds aanleiding geeft — werkelyke voordeelen boven velen van dezen genieten. Zy worden beschouwd als onmiddelyke onderdanen des Keizers, en betalen slechts dezen, niet aan staat of kerk hun cijns, terwijl zij vrij blijven van den heirban. En indien men nu met een blik van medelijden den hooggeplaatsten geestelyke aanziet, die er over weeklaagt: dat zy toegang ten hove hebben, synagogen bouwen, christenen verlokken om hunne predikers te hooren, de jaarmarkten veranderen die op Saturdag vallen — zoo schijnt het toch aan den anderen kant niet te kunnen worden ontkend, dat sommige arme vrijen, die gebukt gaan onder den last van den heirban en andere verplichtingen, hun christendom verzaken, en zich doen aannemen in de synagoge.[3]

De Keizer heeft slechts der geestelykheid verboden om met de Joden koopmanschap te doen, maar overigends zijn dezen in hun handel volkomen vrij, wanneer zy slechts de tollen, het weg- en bruggeld, en dergelijke noodwendige belastingen, behoorlyk betaalden.[4] Men kan ook haast wel zeggen, dat de groothandel byna geheel door dit verspreide kroost van eenen weleer zoo krijgshaften stam gedreven wordt. Zij het verwijt van ontaardheid ook te streng — zeker is het toch, dat zy zeer van aart zijn veranderd, behalven in standvastigheid. Ook zijn zy daarin hunnen zwervenden vaderen in de woestijn gelijk, dat zy thands dwalen van het zuiden naar het noorden, van het oosten naar het westen, maar — daarin de ziel en den grooten band des handels uitmakende. Zy kennen de verschillende geldsoorten en munten, en zijn de groote wisselaars. Gy vindt hen op de hoeven, opkoopende het vlas, en de wol, en de kleederen, en de wapentuigen, en het graan, en al wat de vlijt der werklieden vervaardigt boven datgeen wat behoefte en voorraad gerekend wordt; ook al wat

[1] A. w. 13. 17.
[2] Klemm, Cultur-Geschichte. I. 277.
[3] A. w. I. 278.
[4] A. w. 277. Dagobert wie Karl der Grosse hatten Juden an ihrem Hofe. — Ludwig der Frömme hielt ebenfalls einen Hofjuden und dieser benützte seine Stellung zur Förderung seiner Glaubensgenossen, so dass die Geistlichkeit uber Schmälerung ihrer Einkünfte druch ungebührliche Vermehrung jüdischer Einwohner klagte.

landbouw en veeteelt bovendien handelbaars heeft. Gy vindt hen evenzeer tusschen de marmeren praalgebouwen op de marktplaats van Venetië, waar de schitterende rijkdommen en de geurige schatten van het Oosten zijn samengehoopt en worden verhandeld.[1] In het kille Noorden ziet gy hen pelterijen en bont inslaan; in het zwoele Spanje trekken zy met hunne karavanen van christenslaven ter markt.[2] Gy behoeft niet te betwijfelen, dat zy, die overal zwerven en overal hunne betrekkingen hebben, ook geen handel zouden drijven in relieken, eerwaardige overblijfselen van eerbiedwaardige heiligen; maar of zy nu daarin even angstvallig en naauwgezet toezien, als op de echtheid en het gewicht der denariën die zy er voor ontfangen? Ik weet niet wat er van velen dier zaken misschien worden zou, wanneer er een strenger toetssteen voor bestond, dan het eenvoudige, vrome geloof.

Stellig is het intusschen, dat het nyvere geslacht met handel en geldwissel beteekende sommen verdient; en dat er onder hen worden gevonden, wier rijkdommen tot een opmerkelyke hoogte zijn geklommen. Laat hen evenwel voorzichtig zijn, en hunne schatten niet te veel in het oog doen blinken: zy zouden hun wel eens ten verderve kunnen worden!

LXXIV.

De gids wenkt ons zijwaart, van de heirbaan af, en wy laten dus den kooplieden het voortzetten van hunnen weg.

Hebt ge intusschen wel gezien, dat hy steeds zijn stok in de linker hand draagt, en de rechter doorgaands met den duim op zijn gordelriem doet rusten? Laat ons hem daarvan eens de reden vragen.

»Dat is nog van de laatste wolvenjacht," antwoordt hy.

Aha! zoo behoort dan ook de wolvenjacht hier nog tot de uitspanning der Edelen?

»Dat zal wel dienen, en ik weet niet wat het wel méer verdient te worden genoemd: een uitspanning of een noodzakelykheid. Deden de Heeren het niet — het land zou wellicht spoedig meer wolven dan menschen tellen.[3] Van de hoeven des Keizers moet gedurig worden bericht, hoeveel wolven men er gevangen heeft, en de huiden moeten hem-zelf worden toegezonden. In de Meimaand moeten de jonge wolven worden opgezocht en gevangen, zoowel met asch en netten, als met groeven en honden.[4] Dat is zijn gebod, en de Heeren in deze streken hebben te veel jachtlust, om een voorbeeld niet na te volgen, dat genot en nut inhoudt.[5] Zoo hadden wy ook in de laatste Mei een lustige jacht, die gants niet vruchteloos was, doch my een wel geringe maar toch lastigen nasleep

[1] Van Manen, Levenswijze onzer Voorvaderen. 146.
[2] Klemm, Cultur-Geschichte. I. 277.
[3] Sloet, Het Jagtbedrijf onzer Voorouders, 18. Acker Stratingh, in Ali Cohens Mededeelingen. I. 283.
[4] Cap. de Vill, 69.
[5] Sloet, in Nyhoffs Bydragen. VIII. 97.

baarde. Een aangeschoten en daarop nagejaagde oude wolf stortte in mijne nabyheid. Dies meende ik dat hy wel dood mocht zijn, en greep hem in den nek, zonder de honden in te wachten. Daar slaat het ongure dier eensklaps den kop om, en my de tanden in de hand. Gelukkig waren toen juist de honden reeds op 't mat, en hadden de wolfstanden dus nog een korte wijle wel anderen strijd te voeren dan met mijn hand. IJlings wiesch ik de wonden, die gelukkig niet van de diepsten waren, met water en eek, wat flux by der hand was; en dat mocht aanvankelyk al wat schrijnen — het zuiverde en baatte. Met een smeersel, vervolgends, van olie en wassche kwam er spoedig genezing. Maar na korte dagen, toen alles reeds weder was geheeld, openbaarde zich aan den wijsvinger een boos gezwel, dat voor geen wassching of kruiden wijken wilde. Het trok my door de gantsche hand, door den gantschen arm, en ik leed veel pijn. Eindelyk kwam er een vroede vrouw, die een spreuk kende tegen alle gezwellen, en zy wilde my die verkoopen, maar tegen geen minderen prijs dan een denarie. Wat zou ik doen! Zy liet zich vinden voor een halve, en ik betaalde haaralzoo met een half mud haver.

»Nu moest ik my den pijnlyken vinger omwenden, en terwijl ik den geneesvinger [1] mijner zieke hand met de vingers mijner gezonde rechter vast hield, drie Onze-Vaders opzeggen; vervolgends sprak ik: »Wijk, satan! — Christus volgt u. Toen Christus geboren werd, vlood de smart." Daarop herhaalde ik weder drie Onze-Vaders en drie Wijk-satans — en daarmede had de kuur een einde. [2] Dat deed nu eigendlyk goed. Weldra kwam er een zweer, die rijp werd, doorbrak, en ten laatste weder heelde. Maar de gantsche Braakmaand over, en reeds tot nu toe verliep er meê, en ik zal nog wel eenige dagen de hand in ruste moeten houden.

»Overigends — wat zal ik my beklagen? Ik zou eigendlyk moeten roemen, dat mijne heilige dagen zich hebben vermenigvuldigd, zonder dat ik daarom meer vasten-spijzen heb behoeven te nuttigen."

Het kan wel zijn, dat onze man zijn geestigheid ontleent aan het vermenigvuldigen der heilige dagen in de laatste jaren, hetgeen, al bemerken de Heeren zulks misschien niet, ongetwijfeld ten deele is geschied, om den zwaren last der arbeiders en eigenhoorigen een weinig te verlichten, en hun ten minste eenige verademing te schenken. Verstandige Edelen en grondbezitters doen dat reeds van zelf; maar waar zijn zy allen verstandig!

De Kerk is alzoo met haren machtigen arm daar tusschen gekomen, en heeft het getal der vierdagen vergroot. Dat de Bisschoppen, Abten, en kloosterlingen, die evenzeer hunne eigenhoorigen en lijf-eigenen bezitten, de groote vermenigvuldiging dezer dienstbaren hebben ingezien, en daaruit de vrees hebben opgevat voor de mogelykheid van een algemeenen opstand van dit verdrukte talrijkste gedeelte der bevolking, wanneer de gestrengheid van hun lot niet eenigermate werd verzacht [3] — is gezegd, maar

[1] De pink.
[2] Telting, in de Vrije Vries, II. 4—8.
[3] Van Manen, Levensw. onzer Voorvaderen 134.

Gy ziet hen daar samen zitten als in de dagen van ouds, onder de schaduwe van het groene loover, en door een omtuining van hazelstaven, die met een doorloopende koorde aan elkander verbonden zijn, van den ommestand gescheiden. De houding van den »gries grimmenden leeuw" is nog steeds die des rechters, en behalven daaraan, herkent ge hem ook aan zijn witten staf, dien hy in de hand draagt en niet aflegt, opdat de zitting hare kracht niet verlieze. Hy heeft ook, even als de schepenen, den mantel over den schouder. [1] Hy zit daar met de zijnen, gelijk Germaansche rechters behooren te zitten, wanneer zy zich herinneren dat zy geroepen zijn om te oordeelen over onschuld en boete, over leven en dood, naar de zelfde wetten, die hunne vaderen sedert eeuwen ten richtsnoer hebben verstrekt. De zelfde wetten; want al is het ook, dat de rechter-de Graaf door den Keizer de rechter- de Schout door den Grave is aangesteld — het zijn toch de wetten als van ouds, waarnaar deze rechters met hunne byzitters oordeelen. Daarom juist heeft de Keizer het by monde bewaarde weten der ouden in oordeelen en doemen op schrift laten brengen, opdat er geen eigendunkelyk vonnis zou worden gesproken, maar een vonnis gegrond op het bewustzijn van recht, zooals dat in den boezem des volks sedert eeuwen heeft geleefd. »De rechters moeten recht spreken volgends de geschreven wet, niet volgends hun arbitraireu wil." Aldus luidt 's Keizers voorschrift seders 103, [2] en daaraan houdt men zich. Wee ook den man, die meenen zou daarboven verheven te zijn!

Nog een ouden bekende, naar zijne waardigheid, vinden wy hier: een man die zoowel als de rechter een roede hoog in de hand draagt, recht op en niet ter zijde dalend: des rechters bode, de gerichtsbode of roêdrager, elders de pander geheeten.

Daar zijn soms van die zonderlinge verschijnselen en voorvallen in het leven des menschen, die hem, terwijl hy buiten staat is om een scherpen blik door een duistere herinnering te booren, doen zeggen: »Ik kan niet verklaren hoe of waar — maar ik heb dit, onder byna gelijke omstandigheden, reeds eenmaal ontwaard, reeds eenmaal gezien, reeds eenmaal doorleefd" ....

Niet anders gaat het u, nu ge hier aan den ding staat, dat alles overschouwende, en den rechter zich tot de schepenen ziet wenden, en hem hoort spreken met luider stemme:

»Dat vraag ik u, of het de rechte tijd is van den dag, om gerichte te houden?"

En dat gevoel blijft u by, nagenoeg tot het einde vau de handeling waarby gy tegenwoordig zijt. Laat dat zoo zijn: het kan niet anders, waar het tegenwoordige in zoovele opzichten aan reeds vroeger meê doorleefde toestanden gelijk is. [3]

---

[1] Zie van de samenstelling des gerichts, hier boven, blz. 87.

[2] Martin, Hist. de France. II. 345.

[3] Om de overeenkomst met vroeger gebruik te duidelyker in 't oog te doen springen heb ik my zoo mooglyk van de zelfde voorstelling bediend.

Ook hebt ge niet byzonder veel tijd, om over die gelijkheid na te denken, want het drama, dat zich gaat ontwikkelen voor uw oog, is te rijk van handeling, dan dat het niet al uw aandacht vergen zou.

Een krachtige stem, naast den rechter, heeft inmiddels alreeds geandwoord; »Het is de rechte tijd van den dag."

De breed geschouderde, kort gebouwde man, in een violet-kleurigen mantel gewikkeld, en die aldus geandwoord heeft, is heden de ordeldrager, een tijdelyke waardigheid, waarvan gy de verplichting alreeds kent. [1]

»Is de stoel ten gerichte genoeg bezet," vraagt de rechter: »zoodat het van kracht zij, wat ik rechten zal?"

»Hy is genoeg bezet," andwoordt de ordeldrager.

Toch zijn de schepenen slechts met hun zessen, niet met hun volle getal van zeven — hoe is dat dan?

In de eerste plaats moet ik u zeggen, dat de stoel »ter hege" genoeg is bezet, wanneer de meerderheid der schepenen tegenwoordig is; [2] in de tweede plaats, dat er geldige redenen kunnen bestaan, op grond waarvan zelfs een schepen afwezig mag blijven. Zoo zijn ziekte, of buitens lands, of ten oorloge afwezend, voldoende redenen; maar hier heeft een der zeven op dit oogenblik onmooglyk tegenwoordig kunnen zijn, omdat hy een begrafenis moet bywonen, en dit is een zoo goed en echt christelyk werk, dat daarvoor alles moet achter staan. Wilt ge met een paar woorden daar bewijs voor?.... Eene boetdoenerin droeg een ijzeren ring aan den arm. Toen zy eenmaal, by een begrafenis, een omgevallen waschkaars weder oprichtte en deemoedig en onder gebed weder op de behoorlyke plaats zette, brak de ijzeren ring, en viel met groot gedruisch op den grond. Genoeg, om u te overtuigen welk een heilig werk het begraven der dooden is. [3].

Daarom heeft ook de Rechter vrede met den afwezige, en hy vangt de rechtszitting op de gewone wijze aan. Hy slaat met zijn staf tegen het schild, dat boven hem aan den eik hangt; hy slaat driemaal, zoodat de galm luide weerklinkt in den omtrek, en alles in 't ronde zwijgt en stille is.

Daarop bant hy den gerichts-vrede in 's Keizers naam: hy zegt allen zekerheid toe van lijf en van goed, mits zy dat niet hebben verbeurd by wandaad of by vonnis van 's Keizers wege; hy verbiedt dat iemant in of uit ga, zonder zijne toestemming; dat iemant een ander in diens woorden valle; dat iemant toegeve aan toorn of gekijf, of wat er ook soms in haastigen moede placht te geschieden.

Nu weet ge, dat hiermede de ding geopend is, en de aanklagers — van wie gy tevens nog wel weet dat men ze wrogers noemt — die een klachte hebben over een misdrijf dat aanklaagbaar is, kennen ook het oogenblik, en houden zich ten klage gereed, slechts het woord des rechters afwachtende, dat hun daartoe rechtigt.

---

[1] Ons Voorgeslacht. I. 126.
[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 397.
[3] Klemm, Cultur-Geschichte. I. 203.

En dat woord blijft niet uit.

»Wrogers wrogen wat woogbaar is," zegt de rechter; »Wie klagen wil die klage."

En op gelijke wijze als altoos na die oproeping, treedt een man uit den kring des ommestands voor. Zeventien mannen zijn met hem; daaruit hebt ge het recht om op te maken dat hy een gewoon vrije is. Hy plaatst zich met de zijnen rechts, naar de zuidzijde van den kring, alzoo moet hy aanklager zijn.

Byna ter gelijker tijd komt een ander op, wiens lijfrok en hozen, wiens mantel en schoeisel volstrekt niet fraaier of van betere stof zijn dan die des eersten; alleen zijn gordel en de daaraan hangende tasch zijn van keuriger maaksel. Toch is hy Edelman: hy heeft elf eedhelpers met zich; [1] maar Edelman of niet — dat hy ter linker, aan de noordzijde plaats neemt, getuigt dat hy de beklaagde is.

En wat is de misdaad?

By de trouwe, die hy den Keizer schuldig is, klaagt Wybode, de vrije man, den Edeling Folcryt aan, dat deze zich heeft vergrepen aan des Keizers recht van wildfang. Des vreemden goed komt by versterf den Keizer toe, [2] dat weet Folcryt zoo goed als ieder man; en wat heeft hy gedaan? De rechter luistere en oordeele.

Folcryt heeft den Keizer dikwerf en getrouw in den heirban gediend. By die tochten heeft hy kennis gemaakt en vriendschap gesloten met Marovech van Chinon, een dapperen en rijken Frank. Hun vriendschap was naauw en innig geworden, en hoewel Marovech diep in der Franken land woonde, had Folcryt hem eenmaal bezocht, en was daar den gantschen winter over gebleven. Dat was voor drie jaren geleden. Nu bezat Marovech eigenhoorigen, die goede kooplièn waren en veel handel dreven in wijn en in lakens, vooral met de Friezen. Die handel ging altoos waar om waar: of waar om geld: maar door een byzondere gebeurtenis was een schoone bezending lakens achterwege gebleven, terwijl de wijn, die haar betalen moest, geleverd werd. De waarde was belangrijk; Marovech besloot zelf den tocht naar Friesland te ondernemen, omdat hy ook verlangde naar zijn vriend Folcryt, en bovendien een goede gelegenheid zich aanbood: de Keizer trok met Paschen naar Niumagen. Van Niumagen naar Utrecht was een reis, die geen groote bezwaren opleverde, en van Utrecht naar Stavoren, het eigendlyke doel zijner reize, liep een vaste handelsweg. Alzoo ging hy, en van Niumagen trok hy in eens en zonder oponthoud door naar Stavoren. Hier bracht hy de zaak zijner handelaars boven zijne verwachting in orde, dank zij der Friezen goede trouw: een paar onverwachte sterfgevallen waren de onschuldige oirzaak des verwijls geweest. Met een goede somme gelds ving hy den terugtocht aan, maar nam nu een omweg over de goederen zijns vriends. De dagen, die hy

[1] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 407.

[2] It is mentioned, though very obscurely, in a law of Charlemagne, a. d. 813. Robertson, Hist. of Charles V. 656.

daar dacht door te brengen, werden gerekt tot weken. Eindelyk werd er een vaste dag ter afreize bepaald. Maar ziet — twee of drie dagen vóor dien tijd werd hy ongesteld, en een ernstige ziekte volgde; een wakkere monnik uit een klooster in de nabyheid, die zeer ervaren was in de kruidkunde, en die Hippokrates, Galenus en Dioskorides had bestudeerd, beproefde wel zijn kunde op den kranke [1] — maar zonder baat: hy stierf. Zijn gevolg verwijlde luttel langer dan na afloop der begrafenis op Folcryts hoeve, en trok toen naar het land van Gallië te rug, om er de droeve tijding te brengen van Marovechs dood.

Dat alles is in den omtrek, en alzoo ook aan rechter en schepenen, vrij wel bekend. Maar nu de aanklacht die daaruit volgt?

Er is weder een omweg noodig om daartoe te komen.

Wybode heeft een hoeve in leen van den Edelman Folcryt; een hoeve, waarvan de landerijen, met allerlei daaraan verheelde voorrechten en daarop drukkende lasten, aan de akkers en velden der zaalhoeve sluiten met velerlei kronkelingen en inhammen. Het eerste maakte het alreeds noodzakelyk dat hy dikwerf op den zaalhof moest zijn, om inlichting omtrent een of ander, of ook wel om vereffening van botsingen, tusschen zijne eigenhoorigen en die der zaalhoeve ontstaan; het tweede vergde niet zelden dat zelfde, om een tijdelyk verlof te krijgen tot vervoer van veldvruchten over zijns leenheers land. Op deze wijze was hy allengs met elkeen op de zaalhoeve bekend geraakt, en had er veel vernomen en veel opgemerkt, wat minder fijn oor en minder scherpen blik gereedelyk voorby ging. Hy had er ook Marovech gezien, en, eigendlyk zonder eenig ander doel dan de bevrediging zijner gewone nieuwsgierigheid, alles vernomen wat daar over den vreemdeling te vernemen was. Over sommige zaken viel, zijns inziens, wel het hoofd te schudden, maar — dat waren z ij n e zaken niet. Het duurde kort, toen begon hy te meenen dat het zijne zaken wèl waren. Een der door hem in leen bezeten velden was door die zijns heeren rondom ingesloten, en, door 't vergraven van een sloot, liep er eigendlyk geen weg meer heen, maar slechts een zeer smal voetpad. Nu had hy gehooid, en met groot voordeel. Dat was goed gegaan, totdat de zwaden in roken waren gebracht, maar toen kwam de last; er was geen noodweg voor de kar, en het denkbeeld-alleen was reeds belachelyk, om al dat hooi by mannevrachten te vervoeren. Hy wendde zich dadelyk tot Folcryt, in de vaste overtuiging dat hem terstond oorlof zou worden geschonken om gebruik te maken van een kar, over diens in eigen gebruik zijnd hooiland. Tot zijne groote en onverwachte teleurstelling ontfing hy een weigerend andwoord, op grond, dat het etgroen van het te berijden land daardoor te veel lijden zou. Op een ernstig en dringend aanhouden ontfing hy een ruwe bejegening; beiden werden toornig; het liep tot twist — en de leenheer zeî zijn leenman het leen op. Dat verbitterde den laatste zoo zeer, dat hy op wraak bedacht werd, en Folcryt voor den rechter riep.

---

[1] Strezo, Levensw. onzer Voorvaderen. 43.

Folcryt is gerust, want hy gist niet half wat de verbitterde Wybode weet; Wybode is in stilte verheugd: want hy maakt zich sterk, dat hy zijn leenheer te schande brengen zal.

En hy doet dat ook. Hy verklaagt hem, van wel Marovechs slaven te hebben aangegeven en overgeleverd, maar niet de vier honderd schellingen, die deze van Stavoren heeft mede gebracht. Hy doet juiste en naauwkeurige opgave van de plaats, waar dat geld by voorbaat begraven is, en hy noodigt den rechter uit, om zich, door onderzoek van de waarheid te verzekeren. Folcryt is by het laatste gedeelte dezer aanklacht verbleekt, en by de zoo juiste aanwijzing van den schuilhoek zijns onrechtvaardig verworven mammons in volkomen verwarring geraakt. Er valt hem niet meer te ontkennen. Zijne eedhelpers trekken zich ijlings te rug, en die van Wybode blijken overbodig, want méer dan honderd eedhelpers, die verklaren dat hy een geloofwaardig man is en zy op de waarheid van zijnen eed bouwen, in de aanwijzing die hy heeft gedaan.

Er schiet Folcryt niets anders over, dan — om nog meer schandaal te voorkomen — zijn vergrijp aan 's Keizers recht te bekennen.

Hy doet dat. De rechter vraagt daarop aan schepenen een vonnis. Schepenen beraadslagen slechts kort, en hun oordeel is eenparig. De ordeldrager deelt het den rechter mede, en Folcryt wordt verwezen in eene boete, bedragende het dubbele der som die hy 's Keizers schatkist wederrechtelyk onthouden heeft: dat is alzoo acht honderd schellingen.

Het spreekt wel van zelf, dat de gevonnisde die opmerkelyke som, die een tamelyke inbreuk op zijne bezittingen maken zal, al is hy ook rijk, niet by zich draagt. Dat behoeft natuurlyk ook niet. Hy volgt de gewoonte, die als des veroordeelden recht erkend is, en legt de belofte af, om op de termijnen, hem door den rechter gesteld, de betaling achtereenvolgends af te doen.

En wanneer hy nu eens achterwege bleef, en het niet deed?

Hy zal wel zoo verstandig zijn om zijn verplichting te volbrengen, want deed hy 't niet, het zou hem zijne vrijheid kosten,[1] en hy in het onderhavige geval, onder de eigenhoorigen des Keizers worden opgenomen, al ware hy ook nog rijker Edelman dan hy reeds is.

Een andere klager heeft zich opgedaan, en twaalf eedhelpers heeft hy aan zijn zijde. Dat is meer dan hy eigendlyk behoeft — hy is een gewoon vrije — maar hy heeft zijne zaak, zoo 't schijnt, sterk willen maken.

Hy, Herico de lange, dien ieder wel kent als een koen en eerlyk man, hy treedt op, en klaagt Hadubrant van den esch aan, dat deze een nachtdief is, en »by nacht slapender tijd" een boom heeft geveld en wech gehaald. »In mijn houte heeft hy hem eindelyk afgebrand," zegt hy toornig: »over mans slaap,[2] en ik eisch des, dat dat de rechter hem een vonnis stelle, opdat hy de breuke betale en my mijne schade vergoedde."

[1] Waitz, Das alte Recht der Sal. Franken. 175.
[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 284.

Hadubrant is niet op den ding tegenwoordig; heeft de lange Herico hem wel opgeroepen om te verschijnen?

De lange Herico zegt: »Ik heb hem aangesproken en gemaand als passend was, eenmaal, andermaal, en ten derde maal. Met getuigen ben ik geweest op zijn werf en aan zijn huis. Ik heb hem opgeroepen om te verschijnen op den ding, en toen hy niet was te vinden in zijn huis, en men my zeide dat hy elders in de weer was, heb ik zijn vrouw aangesproken, haar met de maning bekend gemaakt, en haar gezegd: 't zij hy kome of niet — het recht gaat zijn gang. [1]

Heeft Herico bewijzen?

Wel niet zulken, die hy den rechter kan voorleggen, maar hy heeft voor zich de volkomen weet en overtuiging, dat Hadubrant, die op meer zulke looze knepen uitgaat, en niemant anders de dief is; dat zweert hy met de hand ten heiligen, en zijne eedhelpers zweren dat zy zijn eed als waarachtig houden en aannemen.

Intusschen — beklaagde is er niet. In den regel kan men geen vrije met geweld dwingen om op den ding te verschijnen, en wil Hadubrant nu wech blijven, dan kan hy dat doen, maar — dan heeft de rechter ook het recht om hem te beboeten voor vijftien schellingen, en na afloop der zitting te bevelen, dat men alle tilbare have uit zijn huis wech neme. [2]

Maar ziet — wat hoop volks komt daar naar herwaart aan, in hun midden iemant dragende?... Waarlyk — 't is Hadubrant met zijne eedhelpers. En nu blijkt het weldra, dat hy geenszins moedwillig of uit vreeze zoo lang gemard heeft om te komen. Tijdig reeds was hy heden met zijne mannen, die hem in eede zouden bystaan, op weg, toen hy by een steenhoop struikelde, met den voet over den eenen, met de knie op een anderen steen. Het staan was hem op dat oogenblik onmooglyk, en nog onmooglyker het gaan. De gewonde knie werd gezwachteld, en hy leed veel pijn, zoo zelfs, dat hy meermalen op het punt stond, om een der zijnen dingwaart te zenden, en hem te ontschuldigen. Nog iets meer zwelling, nog iets meer pijn — en hy had zich beddevast moeten geven. [3] Uit eergevoel vermande hy zich, en daar was hy nu, om zijn eigen verweerder te zijn, en het staande te houden dat hy geen hout gestolen heeft, over mans slaap noch by lichtende zonne, en dat hy alzoo nacht- noch dagdief mag worden genoemd.

Intusschen — Herico heeft gezworen. Dat is wel; maar nu biedt Hadubrant zich ook met de zijnen tot een eed, en zy zweren.

Een van beiden moet het valschelyk hebben gedaan; maar wie?

De rechter vraagt zijnen schepenen daarop een vonnis. De vroede mannen treden met elkander in beraadslaging, die niet byzonder kort duurt. Eindelyk zijn zy gereed, en de ordeldrager verwittigt den rechter aldus:

»Wy vinden met eenparigheid, en op grond van herkomst, gelijk het

[1] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 392—393.
[2] A. w. 393, 394.
[3] Ons Voorgeslacht. I. 131.

van onze ouderen en voorouderen op ons is overgebracht, en nu in de wet geschreven staat, dat hierover een vuur-oordeel gaan moet. En dan vonnissen wy niet het oordeel van 't hemd, [1] niet het oordeel der negen kouters, [2] maar van het handijzer, ter zwaarte van tien pond. Dat de beschuldigde daartoe op den ding worde gedaagd over veertig nachten." [3]

De rechter zegt nu Hadubrant het vonnis aan. Alzoo zal hy nu na verloop van veertig dagen wederom hier moeten verschijnen. Hy zal dan den ijzerklomp van tien pond zwaarte gloeiende in de bloote handen moeten dragen, een bepaald aantal schreden ver. Intusschen: keurt hy zich niet rein genoeg om die gevaarlyke proef door te staan, en heeft hy oirzake wellicht om te vreezen, dat brandwonden tegen zijn onschuld zullen getuigen, dan staat hem, volgends wet en recht, op den bepaalden dag nog vrij om eene overeenkomst met zijn beschuldiger te treffen, en eenvoudig het zoengeld te betalen, dat gesteld is op het misdrijf waarvan hy is aangeklaagd. [4]

Een veertienjarige knaap — of, opdat wy hem niet beleedigen, jongeling — treedt thans voor. Het is zichtbaar, dat zijne eedhelpers nu nog zelfs zich ernstige moeite geven om hem te bewegen niet voort te gaan, en zijn aanklacht in te houden. Hy blijkt echter doof aan dat oor, en volhardt.

En wat heeft hy dan nu met zooveel volharding te klagen?

Ulfert de oude, een man, die overigends geen lam beleedigen zou, heeft hem beleedigd, heeft hem voor »vuilyk" gescholden, en dat is een beleediging die van niemant te dulden is, groot noch klein. Het is geschied in tegenwoordigheid van velen die daarvan kunnen getuigen, en die hier aanwezig zijn om die getuigenis af te leggen. Hy eischt alzoo, dat Ulfert zal worden beboet met de zeshonderd denariën, die de wet op zulk een leelyk schelden heeft bepaald. [5]

Ook Ulfert is tegenwoordig; een man, zoo krom van ouderdom, dat hem de grijze baard, die niet eens zoo byzonder lang is, toch over den gordel hangt. Hy strompelt voort met behulp van een knoestigen stok; zijn spraak is stamelend en kwabbelend.

Hy ontkent de beschuldiging geenszins, maar hy verdedigt zich toch ook, doch zijne woorden zijn verward, en ofschoon hy daarby knip-oogt en de lippen tot aan den neus krult, als of hy zelf oordeelde: »Dat is eerst goed gezegd!" zoo is er toch niet één onder al de aanwezenden, die hem begrijpt of ook maar vatten kan.

Als hy heeft uitgepraat, vraagt de rechter aan schepenen een vonnis, en zy oordeelen allen te zamen: dat Ulfert een man is, zoo oud, dat hy

[1] De bewijzende ging in 't bloote hemd door een brandende houtmijt; volgends eenige sagen was het hemd met wassche doortrokken: dat heet in 't Emsigoër recht, Richthofen, 60, „en het wexet hreil do dregane." Op deze wijze zou Richardis, gemalin van Karel den Dikke, hare onschuld zegevierende bewezen hebben. Noordewier, Nederd. Regtsoudh. 437.

[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 438.

[3] Waitz, Das alte Recht der Sal. Franken. 173.

[4] Aldaar.

[5] Lex Salica XXX. 1. Si quis alterum cinitum (sic) vocaverit, 600 dinar, qui faciunt sol 15, culpabilis judicetur.

van zijne zinnen niet wel meer beschikken kan; dat hy behoort tot hen, van wie het wel bekend is dat zy niet meer vroed op den ding kunnen spreken of kennisgeving doen, of zich kunnen verbinden of onterven. Daarom vonnissen zy, dat hy moet worden vervoogd.

De rechter wijst daarop een vroed man onder den ommestand aan, en stelt hem tot voogd en woordvoerder van Ulfert den oude, om voor dezen te spreken en hem te ontschuldigen zoo goed als hy 't vermag; en hy verdaagt daartoe de zaak op dertien nachten na heden.[1]

Dat valt den knaap misschien wel ietwat tegen, want hy begint nu alreeds in te zien, dat men den ouden man gants en al zal ontschuldigen, op grond van verstandeloozen ouderdom, en daar is niets tegen te zeggen.

Hy kan voor 't overige thands niets anders dan geduld hebben en zijn tijd afwachten.

Maar waar er sprake is van geduld, daar mag men ook wel spreken van de zaak die hier nu gaat volgen.

Die reusachtige man, met zijn rossche hairen en baard, en uit wiens groenen lijfrok wel twee voor gewone menschen kunnen worden gesneden, is Aldhelm van 't veer. Het kleine magere manneken, dat hy met zich brengt, en dat zoo schuw tot hem opziet, is kale Gerebrant.

Beiden voorheen altoos goede vrienden, hoe hun uiterlyk ook van elkander verschilt, staan thands in minder aangename houding tegenover elkander.

Gerebrant, die een schoone, vrije hoeve bezat, is in de laatste jaren niet gelukkig geweest, en heeft de hulp zijner vrienden noodig gehad om staande te blijven. Onder die helpende vrienden behoorde ook Aldhelm. Deze leende hem dikwerf en was steeds de lankmoedigste in 't wachten op de teruggave, zoodat zijne denariën niet zelden werden gebezigd, om den aandrang van minder lankmoedige schuldeischers te bevredigen. Die ongunstige toestand was zoo weinig voor het algemeen verborgen, dat Gerebrant er weldra zijn minder aangenaam klinkenden bynaam van »den kale" aan te wijten had. Allengs was de schuld aan Aldhelm zoo hoog geklommen, dat zy vrij wat meer bedroeg dan Gerebrants luttel overgebleven goed kon brengen. Dat alles zou zich intusschen nog wel hebben geschikt, maar nu geschiedde het in dezen zomer, dat Aldhelms varkens door een heg braken, en een rapen-akker van Gerebrant gantschelyk vernielden. De arme man was er verdrietig over, en een listige buurman, Hildegrim, maakte daar een boos misbruik van. Hildegrim was een heimelyke vijand van den goedronden Aldhelm, die hem altoos met een onverborgen minachting bejegende, en hy begreep dat hier de gelegenheid werd gegeven om dezen te ergeren en diep te grieven. Dat moest van kalen Gerebrant uitgaan, maar Gerebrant was de beweldadigde, en bovendien een zachtzinnig en zelfs vreesachtig man, die nimmer twist zocht, dan alleen wanneer hy over-zijn-bier was. Dit werd het aas, door den demon uitgeworpen.

---

[1] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 399.

Maar vooraf moest er nog een ander, en grooter, bezwaar worden overwonnen: Gerebrant was eerlyk-godsdienstig, en hy hield niet van Hildegrim, die by menig een voor een man van nog vrij heidensche begrippen gold. Wat gebeurt er nu onverwachts? By het binnenhalen van 't hooi is Hildegrim-zelf op een schelf geklommen, om ik weet niet wat reden; en zonder dat iemant zich kan verklaren hoe, tuimelt hy eensklaps naar beneden. Hoewel hy allergelukkigst juist neerkwam aan een zijde waar een tamelyke hoop hooi op den grond lag, zoo moest de schrik hem toch onbegrijpelyk sterk hebben aangegrepen, want het bleek dat hy de spraak verloren had. Het gerucht van dat onheil liep spoedig rond, en van meer dan eene zijde daagde ook aanwijzing van hulpmiddelen, die in dergelyke gevallen soms met goeden uitslag waren gebezigd. De stomme, die gelukkig ten minste nog zijn gehoor behouden had, wierp ze met driftige gebaren verre van zich. Toen kwam er op zekeren dag iemant op de hoeve, en sprak er van een kluizenaar in de bergen over den Rijn: een heilig man, die in 't bezit was van een schatbare reliek, een lapjen des mantels van sint Maarten. Veel werd daarvan in den omtrek verhaald, en het was eene openbare zekerheid — de kluizenaar-zelf had het met eede bekrachtigd — dat daarmede in korten tijd twaalf bezetenen, drie blinden, en twee lammen waren genezen. [1]

Toen Hildegrim dat vernam, boog hy het hoofd, en verzonk in gepeins. Den volgenden dag, 's uchtends vroeg, gaf hy te kennen dat hy een verre reis wilde doen, en wees de knechten aan, die hem daarby moesten vergezellen. Duidelyk was het uit alles te begrijpen, dat hy naar den kluizenaar wilde in de bergen over den Rijn. Nog dien zelfden middag ving de tocht aan.

Binnen een week waren zy te rug — en Hildegrim was de vrolykste man ter waereld, want hy sprak weer even rad, als hy 't vroeger had gedaan: de kluizenaar had hem de kostbare reliek op de verlamde tong gelegd, en oogenblikkelyk juichtte hy: »Ik spreek! Ik spreek!" [2]

Hoe heilzaam dit voorval ook op zijn christenzin gewerkt had, bleek oogenblikkelyk daar uit, dat hy twee zijner oudste lijf-eigenen aan een nabyliggend klooster schonk.

Maar hy was daarmeê nog niet te vreden: ook zijne geburen moesten deelen in zijne vreugde, en hy verzamelde ze rondom zich tot een vrolyken maaltijd. Lustig ging het daar toe; en vond men misschien dat het vleesch en het spek er wel wat kras van zout was — er was bier in overvloed om dat gebrek haast tot deugd te verheffen.

Had nu waarlyk het toeval den listigen man zoo begunstigd, en hem dit voorspel als in den schoot geworpen?

Ik kan u daar niet op andwoorden; ik weet slechts, dat met dien maal het eigendlyke spel begon. Gerebrant, hoe luttel gezind tot bywoning van een vrolyk feest, had zich door de hartelyke en stichtende taal des

[1] Rückert, Culturgesch. des Deutschen Volkes. II. 211.
[2] Aldaar.

herstelden laten overhalen. Hy werd er niet alleen met eere behandeld, gelijk allen, als ware hy nog in goeden doen, gelyk zy — maar als naaste buur werd hem zelfs een plaats nevens den gastwaard gegeven, alzoo nevens de plaats van eer.[1] Na het maal, toen men daar zoo onder den biere zat, bracht Hildegrim het gesprek op Aldhelm van 't veer, dien goedronden kaerel, en prees hem van alle zijden; en toen hy bespeurde dat zijns buurmans hersenen tot den begeerden staat van prikkelbaarheid waren geraakt, roerde hy ook het feit van de zwijnen op het rapenveld aan. Dat was zijns inziens — aldus tokkelde de demon — een onbeteekenende zaak tusschen twee vrienden, en de zachtzinnige Gerebrant had wel gelijk gehad, dat hy er geen gerucht van had gemaakt; trouwens — Aldhelm kon ook niet anders verwachten, want het voegde een beweldadigden vriend al slecht, om er de wet over in te roepen.

Op dat punt werd Gerebrant kregel. Hy oordeelde dat hy hierin zoo vrij was als ieder ander, en dat het alleen vriendschap, geen eigenbelang was, wat hem had doen zwijgen.

Een andere gast zat daar luisterend by, en tastte dat woord van Gerebrant aan. Hildegrim verdedigde scherper Aldhelm. Gerebrant hield driftig aan op zijn onafhankelyk recht — en hy liep in den val. Wanneer hy dan van die overtuiging was, zeide men, moest hy ook durven, en als hy durfde, moest hy 't ook toonen. Tot verregaande grimmigheid gebracht, hief toen de beschonken man, in tegenwoordigheid van alle gasten, zijn hand ten heiligen, en zwoer, dat hy Aldhelm zou dagen voor 't gericht, en niet zou aflaten, voor hy zijn recht had verkregen.

Nu hy zóo ver was, drong men ook op de uitvoering aan. Dadelyk deden zich getuigen op, en de dwaze man, door hen aangestookt en verhit, trok terstond met hen naar de hoeve des belaagden, en maande er dezen, op den meest onbeschoften toon, om hem zijne rapen te vergoeden, en de hegge dik genoeg te maken, opdat er geen varken door kon sluipen.[2]

Nu mocht de boosaartige Hildegrim zich de handen wrijven, want hy genoot zijn wraak: Aldhelm, de forsch gespierde man, verbleekte als een lijk by die hoonende handelwijze van een vriend dien hy welgedaan had; het was hem, als trof een giftige pijl zijn ziel, en deed hem zoo diepe smart, dat zijne spieren trilden. Maar toen kwam de toorn ook by hem op, en hy zwoer, dat Gerebrant hem die pijn met woeker zou betalen.

Naauwlyks was de rampsalige roes uitgeslapen, of den misleide rees alles voor zijn hoe lang hoe meer ontstelden geest. Met een benaauwd harte snelde hy naar zijn beleedigden vriend — die hem niet eens wilde te woord staan, maar hem liet gelasten heen te gaan, indien hy niet door de werfhonden buiten den tuin wilde gejaagd worden. Overigends verscheen Aldhelm op den ding, liet zich vonnissen, betaalde de boete terstond, en sprak by 't heengaan, op droogen toon, tot den byna schreienden Gerebrant: »En nu mijne beurt!"

---

[1] Weinhold, Altnord. Leben. 220.
[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 23.

Met bitterlyk angstig voorgevoel, en sidderende voor den dag van morgen, keerde Gerebrant in zijn woning te rug. Een huiselyke gebeurtenis bracht echter nog eenig uitstel, ofschoon geen afstel, van het te verwachten noodlot. Wel verscheen Aldhelm met zijne getuigen reeds den volgenden morgen op de werf, om de maning te doen tot betaling der aan hem verschuldigde som; maar daar kwam hem een dienstman der zaalhoeve te gemoet, dragende eenige hoenderkoppen, wier bloederigheid bewees, dat zy zoo even waren afgesneden.

»Is er een kraamvrouw?" vroeg de maander.

»Des kalen huisvrouw is bevallen," andwoordde de dienstman.

Aldhelm sprak geen woord te rug, en verliet de hoeve, natuurlyk zonder maning: veilig in rechten is de arme moeder binnen het behangsel van heur bed, en voor haren echtgenoot is heur »vantijd" [1] een tijd van voorrecht; het kraamhuis is een vrijplaats. Daarom mag in zulk een tijd ook de cijnsheffer — Gerebrant had zijn hoeve uit armoede aan den zaalhof opgedragen — by 't innen der cijnshoenders niet meer dan alleen de koppen meê nemen: het overige moet hy der kraamvrouwe laten. [2] Hoe echter op dat oogenblik de cijnsheffer om de hoenders kwam, beken ik niet te begrijpen, want in den regel is Sint-Maarten eigendlyk cijnsdag. [3]

Aldhelm moest alzoo geduld oefenen, en hy deed het, tot dat de vantijd voorby was. Maar toen kwam hy ook weder op met zijne getuigen, daagde Gerebrant voor 't gericht, en eischte betaling van zijn voorgeschoten penningen. Gerebrant beloofde dat, in bepaalde termijnen, maar — de voldoening bleef achter. Toen maakte Aldhelm eindelyk gebruik van zijn recht: hy legde de hand op zijn schuldenaar en voerde hem voor 't gericht, volgends de wet, om te vragen of daar iemant was, bloedmaag of vriend, die de achterwege gebleven betaling op zich wilde nemen; maar niemant deed zich op.

Dat was de eerste maal.

Op den eerstvolgenden ding verscheen hy weder met zijn diep gebogen schuldenaar. De vraag werd er herhaald — maar niemant andwoordde; en de zonne daalde en zonk, en de dingtijd was voorby — en er was niemant ten gunste des armen verschenen.

Even zoo ging het ten derdemaal, en er schoot den wanhopenden Gerebrant nog slechts éen enkele keer over. Die dag is thands gekomen: het is heden de vierde en laatste maal, waartoe de wet den schuldeischer verplicht. [4] Daagt er thands niemant op, die zich tot de betaling verbindt, dan is Gerebrant gants en al in Aldhelms macht, en van dezen afhankelyk op leven en dood. Gunt hy hem 't leven in knechtschap en dienst-

[1] Vantijd heette men later: de dagen waarop de kraamvrouw geburen en kennissen op kraambezoek ontfing. Schotel, Oude zeden en gebruiken. 29.

[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 185.

[3] Anton, Landwirthschaft. I. 341.

[4] Waitz, Recht der Sal. Franken. 167.

baarheid — het is nog een gratie; doodt hy hem — 't is ten volle zijn recht, en niet een vermag er een stem tegen te verheffen. [1]

Intusschen kan in deze zaak voor 't oogenblik niets worden beslist, en moeten rechter en schepenen, zoo wel als partijen, afwachten of er by schijnende zonne wellicht nog iemant optreedt, om de schuld des geprangden Gerebrants op zich te nemen en te betalen. Nu zijn er onder den ommestand wel een paar mannen, die een verschil, dat zy hebben met het naburige klooster, gaarne op den ding zouden brengen, maar — zy weten dat het er geen gehoor vinden zou. Dat klooster toch heeft het zelfde voorrecht met de kerk van Mans gemeen. De Keizer heeft namelyk den geestelyken het voorrecht geschonken, dat hunne bestuurders, wanneer zy eenig verschil hebben met leeken of andere lieden, wie dan ook, niet mogen worden gedagvaard voor 't gericht, dan nadat al het mooglyke is aangewend, om het geschil in der minne te vereffenen. 's Keizers bedoeling is hierby ontegenzeggelyk zeer lofwaardig geweest, maar het valt toch niet te ontkennen, dat dit wel eens een deur kan openzetten tot allerlei ontduiking en eindelyk geheele onttrekking der geestelyken aan het burgerlyk gericht. [2]

Maar ziet — er is een zake voorgevallen, waarby de Abt zijn recht zoo verzekerd weet, dat hy het goed acht voor zich en zijn klooster om ze voor het openbaar gericht te brengen. Een zijner meest gegoede eigenhoorigen, moede van den dwang — die toch waarlyk niet van de hardste en ergste was — waaronder hy leefde, was gevloden, en had zich in een andere streek metter woon neergezet, zich daar voor een vrije uitgevende. Men was hem echter spoedig op 't spoor gekomen, en hy was opgevorderd en voor het gericht geroepen.

Alzoo is hy daar nu, en staat daar voor zijn heer den Abt, om zich te verdedigen over zijne handeling. De arme man is radeloos. Hy heeft het zoet der vrijheid gesmaakt, en hy voorziet, dat hy nu van eigenhoorige al licht lijfeigene worden kan, en aldus geheel wech vallen van den ladder der half-vrijen. Hy kent zijn schuld, en hy denkt niet eens aan een verdediging. Hy werpt zich op de kniën voor zijn beleedigden heer; hy erkent zijn misdrijf; maar het is den mensch zoo hard om zijne natuurlyke vrijheid te ontbeeren, waar hy zoo veel vrijheid rondom zich heen vindt. Hy bidt en smeekt met tranen en handenwringen, dat hem toch genade voor recht moge geschieden; ja in de vervoering van zijn hartstochtelyk aanhouden slaat hy zijne armen om des Abten kniën, en bezweert hem dat hy barmhartig moge zijn, gelijk God barmhartig is, die geen vurige bede, in den naam van Jezus en alle heiligen, onverhoord laat. In den naam van Jezus en alle heiligen dan smeekt hy om de vrijheid, die hem lief en dierbaar is boven alles, die hem altoos zijn zoetste droom is geweest, en die hem onontbeerlyk geworden is, nu hy ze eenmaal heeft leeren kennen.

---

[1] Waitz, Recht der Sal Franken. 178.

[2] Robertson, Hist. of Charl. V. 650.

De Abt is geen hardvochtig man. Zijn harte geraakt zonderling bewogen by dat uitbreken van een heimwee, waarvan hy tot hiertoe nooit een denkbeeld heeft gehad dat het bestond. Hoe vreemdsoortig de bede ook is — hy bezit de kracht niet om haar af te slaan; hy heft den eigenhoorige op; hy scheldt hem zijn misdaad vrij, niet alleen, maar ter liefde Gods ontslaat hy hem ook, in aller tegenwoordigheid, van alle diensten, groot en klein; hy verklaart hem een vrij man, zijn echtgenote een vrije vrouw, in zoo uitgestrekten zin zelfs, dat hunne kinderen, niet alleen die van dit oogenblik af nog mochten worden geboren, maar ook die welke zy reeds bezitten, zullen worden beschouwd als vrije kinderen, uit vrije ouders geboren. [1]

Hoe die daad des Abten beoordeeld wordt, blijkt vrij duidelyk, want terwijl de nu vrije man in sprakelooze ontroering voor den Abt nederzinkt en hem de voeten kust; zich daarna onder vreugdetranen opheft, en uit eigen, vrije beweging den kloostere vier juk van zijn beste landerijen belooft — gaat er een luide jubel onder den ommestand op, en looft den braven Abt, die van de goedheid zijns harten zulk een nobel blijk gegeven heeft.

In groote tegenstelling met dit feit is dat wat nu volgt. Odo de tollenaar heeft in te groote drift een weerbarstig man gedood, die, zonder behoorlyk recht, weigerde om 's Keizers weggeld te betalen volgends de verordening, en zijn zwaard trok om zich te verzetten. Odo kon niet bewijzen, dat lijfsverdediging noodzakelyk was geweest, en hy betaalde niet alleen het weergeld, by de wet bepaald, maar onderwierp zich nog daarenboven aan eene boetedoening, hem door de kerk opgelegd. Daarmede, zou men zeggen, is dan de zaak ook afgeloopen; maar neen: Rodair, des verslagenen broeder, wil van geen verzoening hooren: hy weigert de aanneming van het weergeld — ofschoon 't hem werd aangeboden in goede, onvervalschte denariën, gelijk Odo die daar voor den rechter neêr telt — en dreigt den tollenaar met wrake, nu of te eeniger tijd, waar en wanneer hy hem slechts gunstig voor zijn doel beloopen kan.

Rodair vergist zich een weinig in den tijd: hy meent dat wy nog leven in de oude dagen van het heidendom, maar ik zeg, hy vergist zich. Dat de rechter aan schepenen nog een vonnis daarop vraagt, is alleen, opdat er niets aan den vorm ontbreken zal; elk weet wel wat de uitspraak zal zijn, want Rodair had geen enkel woord, waarmede hy ook maar een schijn van verdediging kon winnen. Der schepenen beraadslaging is derhalven zeer kort, en de ordeldrager zegt, dat dit het vonnis is: Rodair zal het weergeld van Odo, gelijk deze het daar heeft neergelegd, ontfangen; hy zal erkennen alzoo met hem op vasten voet van vrede gekomen te zijn: doet hy 't niet — zoo zal hy zijn landen en goederen hebben verbeurd, en alles zal des Keizers eigen zijn. Dus beslissen schepenen, op grond van 's Keizers kapitulaar van 't jaar onses Heeren 802. [2]

---

[1] Anton, Landwirthschaft. I. 357.
[2] Robertson, Hist. of Charl. V. 637.

Waarlyk — wel mag men zeggen, dat de groote Vorst hier wederom: toont, hoe hy de gebreken zijns tijds kent, en de middelen weet te vinden, om ze te verbeteren. Langen tijd is die bloedwraak als een kanker onder het volk geweest; Karel heeft het mes genomen in de vaste hand, en hy zal de afschuwelyke kwaal wech snijden, wat hem ook tegen sta. Hy zegt hierin den Solon der Longobarden na: »Dat de vede te niet worde gedaan, de vervolging ophoude, en de vrede weder tot stand kome." [1]

Rodair durft zich niet opendlyk tegen 't gerecht verzetten; hy neemt de denariën op, en verdwijnt. Maar ik zou Odo toch raden om nimmer ongewapend en onverzeld in den donker te loopen of eenzame wegen te gaan: de blik, dien de wrokkende Rodair in 't voorbygaan op hem sloeg, kwam my vrij onheilspellend voor: er broeden boze gedachten in dien man.

Maar de algemeene oplettendheid heeft zich, met uitzondering van eenige weinige belangstellenden misschien, reeds weder van de afgeloopen zake wech gewend, om geheel ter nieuwe te neigen, die nu voorkomt.

Beide mannen, die thands tegenover elkander staan, behooren blijkbaar tot de gegoeden des dorps; de stoffe hunner kleedij is niet van de geringste, al zijn mantel, lijfrok, hozen noch beenriemen opzichtelyk vercierd.

De man ten noorden — wiens gelaat dat eigenaardigs heeft, dat men het wel zou kunnen afbeelden met louter rechte dwarsstreepjens voor wenkbraauwen, oogen, neus en mond, en allerlei hangende streepen dooreen voor zijne hairen — verkrijgt daardoor een uitdrukking van stroeve vastberadenheid, of liever van netelige koppigheid, die niet voor hem inneemt.

Hy, dien men algemeen kent onder den naam van Wonebold den strakke, wordt verklaagd van leenschuld te weigeren. Esvar, zijn aanklager, zegt dat Wonebold, hoewel bezitter eener vrije geërfde hoeve, van hem nog een hoeve in leen heeft, waarvoor hy, behalven den cijns, verplicht is tot heeredienst in den graan-oogst. Wonebold wist, toen hy om het leen kwam en het ontfing, wat er op drukte, en hy heeft toen geen bezwaar gemaakt, en alles aangenomen gelijk het was. Twee jaren heeft hy getrouw aan zijn leenplicht voldaan. Eerst ten vorigen jare begon hy zwarigheden te maken en zich te verzetten, maar eindigde toch met toe te geven. Thands echter weigert hy volkomen: hy wil den leenplicht niet volbrengen, en evenmin afstand doen van 't leen.

Daarover beklaagt Esvar zich nu.

Schepenen steken de hoofden byeen; zy trekken bedenkelyke gezichten, raadplegen met den rechter, peinzen eens, en spreken met den rechter nogmaals.

Deze wendt zich tot den beklaagde, ziet hem scherp in 't oog, en vraagt: »Heeft uw leenheer u willen dooden?"

»Neen!" andwoordt de strakke kort af, ofschoon hy een weinig verwonderd schijnt over de vraag.

---

[1] Robertson, Hist. of Charl. V. 637.

»Heeft hy u geslagen met een stok?"

»Neen!"

»Heeft hy uwe vrouw of uwe dochter oneere willen doen?"

»Neen!"

De rechter begrijpt, dat schepenen nu genoeg weten, en hy vraagt hun een vonnis. Dat schijnt middelerwijl alreeds besloten te zijn, want de ordeldrager zegt het den rechter onmiddelyk aan. Daarop verklaart deze, dat, aangezien Esvar zijn leenman heeft willen dooden noch slaan, en evenmin diens vrouw of dochter oneere heeft aangedaan — Wonebold is gehouden aan zijn leenplicht, en zich daaraan even zoo weinig mag onttrekken, als een vazal zijn leenheer mag verlaten zonder door die drie feiten verkort te zijn geworden. [1] Mocht Wonebold by den aanstaanden oogst in zijne weigering blijven volharden, zoo brenge Esvar dat slechts op den ding; en het gerecht zal den onwillige zoodanige boete opleggen, als waarmeê Esvar in zijn schade meer dan vergoed, en de rechter volkomen voldaan zal zijn.

Thands dringen sommigen, die by deze afgehandelde zaken minder aandachtig, of ten minste niet zeer belangstellend schijnen geweest te zijn, naar voren, en gaan naauwkeuriger opletten.

Is dat om dien jongeling, die daar nu op de plaats der beschuldigden staat?

Zeker niet, geheel en al, maar de zaak waarin hy gewikkeld is, heeft veel geruchts gemaakt, en is eenigzins een lange geschiedenis, die ik u met korte woorden melden wil.

Hagen van den markeboom was een goed en door-eerlyk, maar driftig man, die, ook zelfs niet in scherts, de minste aantijging verdragen kon. Berthefred, zijn buurman, was evenzeer een goed man, maar plaagzick tot overdrijving toe. Langs hunne hoeven liep de kerkweg, die, naar behooren, breed genoeg was om tusschen twee vrouwen een wagen te laten doorrijden, zonder dat, by regenachtig weder, heur gewaad zou worden bemorst [2] Nu was er sterfte gekomen in Hagens heg, en hy liet ze daarop gants roden en een geheel nieuwe pooten; daarby lettede hy met zijne gewone strikte eerlykheid op de oude plaatsing, niet meer voor den druppelval vergende van den weg dan anderhalven voet, zooals hy ook evenveel van zijn eigen land liggen, volgends oud herkomen en gebruik. [3]

»O oude dief!" lachte Berthefred in plompe scherts: »wat heb ge toch wijs uw heg vernieuwd: tachtig voet land gewonnen!"

Hagen zag hem met ernstige verontwaardiging aan.

»Loochent ge nog, met uw spitsboeven gelaat?" voer de ander met zijn grappigen ernst voort: »Ik heb u bespied, man! en de nieuwe kuilen naast de ouden zien graven — maar niet aan de zijde van uw land!"

Een barsche uitval van Hagen vermaakte den spotter, en hy geliet zich

[1] Martin, Hist. de France. II. 351.

[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 25.

[3] A. w. 235.

werkelyk, alsof de beschuldiging hem volkomen ernst was. Hoe driftiger Hagen werd, hoe meer Berthefred zijn terglust botvierde. Ongelukkiglyk stond daar een bijl aan den voet des berkebooms, waar onder dat rampsalige tooneel voorviel. In blinde woede greep Hagen die aan, sprong op Berthefred toe — en hieuw hem in éen houw den rechter arm van 't lijf. 't Was een wonde, zoo vreeselyk gapend, dat er wel een adelaar den kop in steken kon, Berthefred zag Hagen hoofdschuddend aan, nam zijn bloedenden arm van den grond, en ging naar huis. Mistroostig wierp hy het afgehouwen lid op een bank, en sprak tot zijn verschrikte vrouw: »Ziedaar een arm, die my heden voor 't laatst heeft gediend!" [1]

Zijn ongeneeslyke schertslust kon hem echter niet redden van den dood. Wel werd de hulp eens kennisrijken en zorgsamen monniks ingeroepen, die deed wat hy kon — maar dat mocht niet baten: de wondkoorts kwam, en drie dagen later was Berthefred een lijk.

Hagen leed diep onder 't gebeurde. Hem rouwde zijn onbezuisde drift bovenmate, want hy had den verslagene nooit een kwaad hart toegedragen. Zijn eerste teeken van rouw was, dat hy een kostbaar gouden kruis, door hem van een oom, een rijken geestelyke, geërfd, den doode op de borst legde, en eischte, dat deze aldus zou worden begraven. Hy betaalde het weergeld, liet missen lezen voor des verslagenen ziele, en volbragt gewillig de boete, hem door den seend opgelegd.

En hy ging nog verder. Weduwnaar en kinderloos zijnde, verlangde hy, zooveel hy dat vermocht, den zoon te vergoeden wat hy den vader misdreven had, en hy deed dat, volgender wijze. Op een geheel in den vorm geöpende rechtszitting, en waar ten minste drie mannen drie zaken hadden, verscheen hy met zekeren Guntram, den foreestier der zaalhoeve, dien hy kende als een achtenswaardig man, maar die voor 't overige in geen de minste betrekking tot hem stond; juist daarom had hy hem gekozen, en gebeden met hem te gaan, volgends de wet. Dezen Guntram reikte — of, naar den term, wierp — hy een halm toe, met welke handeling hy hem aldus zijn gantsche vermogen en al zijne bezittingen overdroeg. Guntram begaf zich nu naar de hem overgedragen woning; hield er zich eenige dagen op; toonde, door het vragen van drie of meer gasten, die, erkentelyk voor 't onthaal, met hem brei aten, dat hy recht had om vrijelyk over het goed te beschikken. Niemant benijdde hem dat echter, want ieder wist, dat het slechts de voldoening was aan den vorm van een tot wet geworden overoud gebruik. Eenigen tijd daarna — ik weet niet juist wanneer, maar gewis binnen den daartoe steeds voorgeschreven termijn van twaalf maanden — kwam hy weder op het mallum, in een gewoon, ongeboden ding, en droeg daar, door nieuwen halmworp, al Hagens vermogen en bezittingen over aan hem, die op deze wijze als werkelyke bezitter werd aangewezen [2] — Richimeer, den tweeden zoon van Berthefred.

[1] Een feit, by het beleg van Ostende, van een Engelschman, wien, over straat gaande de arm werd afgeschoten.

[2] Waitz, Recht der Sal Franken. 147. 154.

Hagen-zelf was middelerwijl in een klooster gegaan, en had aldus met de waereld gebroken.

Mocht Richimeer zich nu een welgelukkig man noemen — er was nog een tweede in het dorp, die op eens wonderlyk vooruitging: Waroch, de veulenhoeder. Waroch was een kreupel, bits, eenzelvig man, wel vrij, maar arm, niets bezittende dan een onaanzienlyke hut met een kleinen akker, die door zijn vrouw en zijn zoon werd bebouwd, terwijl hy-zelf in dienst der zaalhoeve de veulens naging. Door den dood van zekeren Ermenfried, wiens zoon, jagermeester by den Keizer zijnde, geen begeerte had om zijn erfenis in vast goed te houden, kwam er nu een hoeve te koop, waaraan het recht van vier koeweiden verbonden was. Niemant der daartoe gerechtigden maakte gebruik van 't recht van vóorkoop, [1] en ziet — tot verbazing van allen, was het de kreupele Waroch die de hoeve kocht, en met spaander, turf, twijg en zode [2] eigenaar werd. Allerlei gissingen werden geopperd. Algemeen argwaande men, dat hy heimelyk zijn voordeel had gedaan met den veulenhandel, ten koste zijns meesters. Hy zuiverde zich voldoende van dien blaam, en verhaalde opendlyk dat hy, zelf by toeval eens bezig zijnde om een ouden pereboom, in den hoek zijns akkers staande, te ontgraven, daaronder een ouden vreemden pot had gevonden, met vele goud- en zilverstukken daarin; dat hy die munten by een jood had ingewisseld tegen goede wichtige denariën, die hy steeds zorgvuldig, zelfs voor vrouw en zoon, had verborgen gehouden, den tijd rustig afwachtende om er eenmaal een goed gebruik van te maken; gelijk nu geschied was. Die opheldering bevrijdde hem volkomen van alle verdenking en het was zijn heer zelfs leed, den ouden hoeder door een ander te moeten vervangen; daar viel evenwel niet aan te verhelpen, want Waroch had thands natuurlyk geen lust meer om eens anders dienstknecht te zijn.

Eenigen tijd daarna stierf de Abt des kloosters, waar Hagen de overige dagen zijns levens in strenge boetdoening doorbracht, geenerlei aandacht meer hebbende voor de waereld. De Keizer, van dat overlijden verwittigd, benoemde een zijner kapellanen, een jong en gegoed, maar tevens echt godsdienstig Edelman, tot opvolger. De dag van diens aankomst in het klooster, tevens de dag der inwijding, brak aan. De monniken waren allen te zamen vergaderd om hun hoofd en voorganger te ontfangen. En ziet — daar kwam de stoet; daar zat de jeugdige Abt van zijn muilezel af, en trad te midden der kudde, wier herderstaf hem was toevertrouwd. Maar wat was het, dat den monnik Hagen zoó eensklaps een doodelyke bleekheid over de ingevallen kaken dreef? Waarom staarde hy met zulke strakke en als in dien blik haast verstijfde oogen op de borst des Abten? . . . .

Dáar hing, aan een blaauwen zijden band, het gouden kruis, dat Hagen had gelegd op de borst des dooden Berthefreds.

---

[1] Ons Voorgeslacht. I. 72.

[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudh. 29. Zie Ons Voorgeslacht. I. 199.

Aanvankelyk meende hy door eenige zonderlinge overeenkomst misleid te worden en zich vergissen in het kleinood. In zijne hevige gespannenheid vergat hy alle ceremonieel. Hy trad op den Abt toe — en tuimelde met een luiden kreet weder te rug: hy had het naamcyfer zijns ooms aan den voet van het kleinood gelezen.

Dit vreemd voorval gaf natuurlyk aanleiding tot een onderzoek. De Abt had het kruis gekocht van een jood, die gewoon was om aan 't Keizerlyk hof handel te drijven. Allereerst werd de grafheuvel, die Berthefreds stof besloot, opgegraven. Tot ontzetting van allen die daarby tegenwoordig waren, bleek het lijnwaad, waarin het lijk was gewikkeld, opgesneden op de borst — en het gouden kruis verdwenen. Een kreet, van verontwaardiging rees er op: er was grafroof[1] en lijkenschennis gepleegd. IJlings werd door 's Abten invloed de jood opgespoord, die verklaarde dat hy 't waarlyk ook gekocht, maar met een eed by zijne stamvaderen gezworen had, om des verkoopers naam, stand en woonplaats te verbergen. Wat eerbied men nu ook voor de patriarchen Abraham, Izaäk en Jacob koesterde — het baatte hunnen afstammeling niet genoeg om hem te redden van de pijniging, waarmeê men hem ging dwingen tot openbaring van wat men van hem wilde te weten komen. Hy zou, op een bank gebonden als een slaaf,[2] gegeesseld worden totdat hy den verholen naam zou hebben genoemd. De arme jood hield aanvankelyk vol; maar toen hy ontkleed was en op de bank lag, en men hem de koorden om enkels en polsen snoerde, toen ontzonk hem de moed. »Ach!" riep hy: »mijn eed mag ik niet breken — maar ik heb 't gevonden, ik heb 't gevonden! Maak my los — ik heb 't gevonden!"

Hy werd losgemaakt en, op zijn belofte om den rechter te voldoen, weder gekleed. Toen nam hy zijn schrijfkoker en een reepjen perkament uit zijn tasch, schreef op het laatste drie woorden met Latijnsche karakters, en stopte het daarop in een hoek van 't vertrek onder het zand, uitroepende: »Ik heb 't verborgen! Ik heb mijn eed gehouden!"

Niemant rekende zich geroepen om te onderzoeken, in hoeverre die gezochte conscientie-bevrediging geldend kon zijn, maar men maakte zich terstond meester van 't geschrijf, en de naam des rheroovers[3] was — Waroch.

Aha!.... dat was alzoo de gevonden schat, by den jood tegen klinkende denariën ingewisseld! Waroch werd gegrepen; ontkennen baatte niet lang: ja — de duivel had hem zoolang verzocht tot dat hy eindelyk in een stik-donkeren nacht, onder kletterenden regen en huilenden stormwind op het kerkhof was geklommen en den afschuwelyken roof bedreven had.

Er kon geen verschil bestaan over de wijze zijner straf, want de wet sprak daaromtrent duidelyk en streng: op het seendrecht[4] werd hy warg,

---

[1] Gemeenlyk rheroof, of raroof geheeten, naar 't Friesche rhe, ra, lijk.
[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudh. 311.
[3] A. w. 282.
[4] Zie hier achter, blz. 291.

dat is woudganger en wolfshoofd verklaard.[1] Buiten daks, boven der aarde, zwaaide de rechter de roede, by rijzende zonne, oostwaart, zuidwaårt, westwaart, noordwaart.[2] Hy vonnisde den misdadiger lijveloos, eerloos, goedeloos, trouweloos, wetteloos, vredeloos; zijn vrouw weduwe, zijn zoon wees. Hy gebood een iegelyk om met hem te eten noch te drinken, te huizen noch te hoven, te koopen noch te verkoopen, noch geen veer met hem over te varen, noch eenige gemeenschap met hem te hebben. Zoo ruimde de ellendige het land, ontgord en ontschoeid, zonder opperkleed, met een staf in de hand.[3] En hy werd gewaarschuwd dat hy, zich weder binnen den lande vertoonende, vervolgd zou worden met wapengerucht, met handgeslag, met hondgebas, en met het geroep: »Helpt ons dezen rheroover houden!"[4]

Aldus werd Waroch warg. Hy verdween, en men zag hem niet weder, in drie jaren. Waar hy zich ophield, wist niemant, niemant bekreunde er zich ook over, dan alleen misschien zijn achtergebleven vrouw en zoon, wie hy toch man en vader was. Maar nu is het eenige dagen geleden, toen er plotselyk werd gezegd: »De kreupele is gezien!" Hoe hy gekomen was en waar hy verblijf hield — dat wist men niet. Den dag daar op, vroeg in de schemering, toen de daauw viel op 't veld, was de oude buurtherder — wiens zoon, met gemeene goedkeuring, zijns vaders plaatse verving — uitgegaan om te visschen. En terwijl hy daar zoo zat tusschen de slietwilgen, tokkelende met zijn angelroe,[5] hoorde hy gerucht van een haastigen voetganger op den harden kleiweg achter zich. De oude man had een nog onverzwakt scherp gehoor, en bemerkte terstond dat het een kreupelgang was. Oogenblikkelyk dacht hy aan Waroch, en sprong op, worstelde de vochtige riethalmen en slietwilgen door, en ziedaar — het was Waroch die, gewis door 't gedruisch verschrikt, daar voort snelde met honderdmaal vlugger vaart, dan het van zijne ongelijke beenen te vermoeden viel. Des herders eerste beweging, zonder er by te denken, was een luid handgeslag en geroep: »Houdt den rheroover! Houdt den rheroover!" Maar terwijl hy den ouden kreupelen misdadiger daarby als samen zag krimpen en voortvlieden naar het woud, begon hy zich half te schamen, ofschoon hy zijn plicht deed. Hy dacht om 't ellendig leven, dat die vogelvrije man thands wel lijden moest, en daarom was de haast niet groot waarmede, en de weg niet de kortste waarlangs hy straks weder dorpwaart ging, om het den rechter aan te zeggen wat hy gezien had; verzwijgen mocht hy 't niet, wilde hy zelf niet strafbaar worden voor het gericht.[6]

---

[1] Lex. Sal. LV. 2.

[2] Oudenhoven, Gesch. van Heusden. 324. De vorm spreekt duidelyk van zijn afkomst uit zeer vroegen tijd.

[3] Noordewier, Nederd. Regtsoudh. 39. 325.

[4] Oudenhoven, Gesch. van Heusden. 325.

[5] Klemm. Culturgeschichte. 24. Klemm, Werkzeuge und Waffen. 56. De oude Scandnaven bezaten zelfs angelhaken uit vuursteen. A. w. 60.

[6] In later tijd werd dat zwijgen geboet met lijf en have. Oudenhoven, Gesch. van Heusden. 325.

De mare liep spoedig rond. Niemant anders had den warg stellig gezien, het gerucht was geboren, men wist niet hoe, maar nu begreep men: het kon niet anders, of hy moest die nacht zijn geherbergd door Gerlach, zijn zoon.

Dat is die jongeling, die daar nu op de plaats der beschuldigden staat. Berthefreds verwanten hebben hem verklaagd, dat hy een raroover heeft geherbergd, en hy moet zich daarover verantwoorden.

Met eene edele vrijmoedigheid staat hy daar. Hy heeft het hoofd opgeheven by de beschuldiging. Met een open en eerlyk oog blikt hy rechter en schepenen aan, en den gantschen kring en ommestand rond.

»Ja" — zegt hy: »ik heb dat gedaan, de wet wetende die 't verbiedt, en het zware boetegeld kennende, dat het zoo moeielyk maakt. Maar wie uwer, wanneer uw vader tot u kwam by vallender nacht, uw eigen vader, de man uwer moeder, oud, gebrekkig, hongerig, dood-moede en byna naakt; wanneer hy daar voor u stond met gevouwen handen, biddende dat gy het toch niet mocht zijn onder de menschen, die hem onbarmhartig zou verjagen; biddende, dat gy hem slechts eenige weinige donkere uren zoudt willen herbergen onder het dak, waaronder hy weleer over uw kinderlyk hoofd heeft gewaakt — wie uwer zou hem geen brood geven voor zijn honger, en geen bier voor zijn dorst, en geen zalf voor zijne wonden, en geen bed voor zijne vermoeide leden? Zoudt ge niet hebben gewaakt aan zijn leger, gedurende zijn slaap; gewaakt met de hand aan de bijl, gereed om te dooden wie hem dreigend had durven naderen?.... Ja, nogmaals, ik heb dat gedaan, en wanneer hy het my niet had bezworen by het heil zijner eigene ziel, en het my niet had verboden uit de volheid zijner vaderrechten, die ik nog altoos blijf erkennen, dan hadde ik hem bovendien geleid tot in het bosch, tot over den marksteen, hem beveiligende tegen iedere aanranding, met getrokken zwaard en gevelde speer. Ja, ten laatstemaal, ik heb het gedaan, en ik heet iederen zoon, die het niet zou durven doen uit vreeze voor de wet, een gierigaart of een lafaart; ik heet hem een onwaardig christen bovendien, wien God en Christus de barmhartigheid moeten weigeren, die hy zijn vader geweigerd heeft."

Rechter, schepenen noch ommestand hebben daar iets op af te dingen, en onder den laatsten gaat zelfs een goedkeurend gemurmel op. Echter — de wet spreekt, en het duidelyk byvoegsel: »hetzij verwanten, hetzij zelfs zijne eigene vrouw" [1] laat geen twijfel omtrent de toepassing over. Gerlach wordt alzoo verwezen tot betaling van zes honderd denariën. [2]

Hy zal dus weer arm worden, gelijk hy voorheen was.

En ziet — nu dringt er een monnik, die zich tot hiertoe met overgeslagen kap onder den ommestand had gehouden, naar voren en tot nevens den kloekhartigen veroordeelde. Hy slaat den kap te rug, en allen herkennen met eenige bevreemding den jongen Abt, die aldus onbekend

[1] Seu parentes seu uxor proxima.
[2] Lex Sal. L. V. 2.

den ding heeft bygewoond, omdat men hem belangstelling voor Gerlach had ingeboezemd. Hy legt dezen, die verrast en eerbiedig voor hem staat, de hand op den schouder, en voegt hem met een blik van vaderlyke welwillendheid en op hartelyken toon te gemoet: »Gy zijt een brave zoon en een goed christen. Als Jafeth hebt ge de gebreken uws vaders voor uwe oogen bedekt, en als de jonge Tobias hebt ge hem verzorgd en opgepast. Opdat ge nu weten en bekennen moogt, dat de Heere God niet altoos het goede op aarde onbeloond laat, zoo zegge ik u: dat gy morgen zult komen ten mijnent, en ontfangen de zes honderd denariën die ik u schenken zal, en betalen ze den rechter, gelijk het recht is te doen."

Met tranen in de mannelyke oogen, tranen van innige dankbaarheid, zinkt Gerlach op de kniën voor den edelen Abt, die hem de handen zegenend op het hoofd legt, en zich daarna met welwillende groete aan zijn ouderen stamgenoot en aan allen op den ding verwijdert.

»Och!" zucht de kale Gerebrant: »Waarom vind ook ik niet zulk een edelmoedig man! Waarom gaat die goede Abt my ongetroost voorby! Zal er dan niemant opkomen, die mijne schuld op zich neemt?"

Arme Gerebrant! er komt niemant. De zon gaat te goude,[1] en Gerebrant blijft ongetroost: er heeft zich niemant voor hem opgedaan. Alzoo is zijn laatste hoop vervlogen, en hy hoort den geweldigen Aldhelm door een vonnis rechtigen om hem met twee vingers te vatten en aan te grijpen in zijn opperste kleed, in het hoofdgat.[2] En zoo voelt hy dan ook Aldhelms hand aan zijn kraag, en is nu gantschelyk in de macht zijns schuldeischers, wiens eigene hy geworden is, en die met hem kan handelen naar welgevallen, beschikkende zelfs over lijf en leven, en hem doodende wanneer 't hem gevalt.[3]

Meer dood reeds dan levend volgt de kale Gerebrant zijn vriend van weleer, dien hy zoo schandelyk verbitterd heeft en die nu zijn lijfheer geworden is, in de bangste afwachting.

Luister..... hier aan deze zijde spreekt men over 'hen. Wy hebben toch den rechter zien opstaan en zijn staf neêr leggen, en gy weet dus, al begreept gy 't niet reeds uit den vertrekkenden ommestand, dat de rechtszitting is afgeloopen — laat ons dan die praters volgen.

»Otfried!" zegt deze, met dat net gekamde hair, terwijl hy zijn linker hand onder den rechter oksel plaatst, en met de rechter hand aan zijn blonden baard plukt: »Gy zijt Aldhelms buur en vertrouwde vriend; zeg my dan — zoo gy 't weet en zeggen moogt — wat zal hy doen? Den kale wil hy 't lijf niet nemen, dat laat zich denken: daarvoor klopt er een te groot hart in die breede borst; maar zal hy hem by de eigenhoorigen of by de lijfeigenen indeelen?"

Kunt ge zwijgen?" vraagt Otfried.

---

[1] Ons Voorgeslacht. I. 148.
[2] Noordewier, Nederd. Regtsoudheden. 40.
[3] Waitz, Recht der Sal. Franken. 178.

»Als mijn tasch," andwoordt de gevraagde: »en die verried nog nooit of zijn inhoud veel of weinig was."

»Een slecht beeld;" geeft Otfried te rug: »al spreekt de tasch niet — rond of plat verraadt genoeg."

»Als mijn schoenen dan, die klapten nooit!"

»En wanneer ge dan in het slijk hebt gewandeld?"

»Gy zijt moeielyk. Ik ben zoo stom en zwijgsaam als een levendafgesneden hazen-oor onder het hoofdkussen van een slechten slaper."

»Welnu dan — Gerebrants lot zal wel niet van 't hardste zijn, maar Aldhelm zal hem toch met beschimping den schimp doen betalen, dien de kleine man hem eenmaal in dwaze dronkenschap aandeed. Gy kent de breede sloot, die langs Aldhelms hoeve loopt? Daar zal Gerebrant deze nacht de kikvorschen moeten stillen!"

»De kikvorschen stillen?.... Hoe drommel zal hy dat doen?"

»Hy moet de gantsche nacht het water met roeden slaan, wat natuurlyk het geborrekik der kwakers zal voorkomen." [1]

»Een dwaze arbeid!.... En dan vervolgends?"

»Dan zal hy hem morgen naar huis zenden, wederom vrij man, om de vermoeienissen van deze nacht en al de angst en het leed dezer laatste weken uit te slapen. Aldhelm heeft het nooit vergeten, dat zy eenmaal vrienden zijn geweest."

Wy wenschen den armen man in stilte van gantscher harte geluk, maar hopen te gelijk, dat deze zonderlinge kikvorschen-stillerij, den vreemden afgezien, hier nimmer inheemsch moge worden, als zijnde niets dan beschimpende dwang van moedwillige hovaardij.

LXXVI.

Laat my, na bywoning van dit wereldlyk gericht, u op onze keerwandeling herinneren, dat er evenzeer een geestelyk gericht bestaat, hetgeen door den Bisschop moet worden gehouden, maar waarby hy zich mag doen vervangen door zijn Choor- of Wij-Bisschop. Dat is het synodaal recht, of liever, zooals de volkstaal dat al spoedig algemeen gemaakt heeft, het Seendrecht. Voor den seendstoel worden gebracht de misdrijven, waaraan geestelyke personen zich hebben schuldig gemaakt, of die tegen geestelyken zijn begaan; beleediging, berooving, verlamming, blinding, gevangenneming, moord; ook grafroof, kerkroof, geweldenarijen in kerken en op kerkhoven gepleegd, brandstichting in kerken en pastorijen, schending van zon- en feestdagen, en de verschillen over kerspel-inkomsten en kerkelyke tienden. [2] De geschillen over den eigendom van erf-achtige goederen of van vaste bezittingen en pachten daarop, tusschen geestelyken of

[1] Noordewier, Nederd. Regtsoudh. In Lotharingen, Trier en de Wetterau moesten één bepaalde nacht in 't jaar, óf wanneer de Heer in 't dorp overnachtte, óf wanneer hy huwde, óf na 't bevallen zijner gemalin, de hoorigen 't water in den vijver met roeden slaan, om 't gekwaak der kikvorschen voor te komen.

[2] Westendorp, Jaarboek van Groningen. I. 76.

kerkelyken en waereldlyken aanhangig, behooren niet onder het seendrecht, maar op den gewonen of Grafelyken ding.[1] Voor den seendstoel behooren daarentegen weder geschillen over het onderhoud van onechte kinderen, zaken van weduwen zonder zonen, onvervoogde weezen, huwelykszaken, gevaderschap en namaagschap; evenzeer ook de misdaden van echtbreuk, bloedschande, overspel, meineed, en eerloosheid.[2]

Driemaal in het jaar wordt de seend gehouden door iederen Deken in zijn dekanaat,[3] gelijk de Graaf driemalen 's jaars het goo-ding houdt. Op den eersten dezer seenden moeten al degenen, die onder den seendvrede zitten, aanzienlyken en geringen, uit de kerspelen verschijnen, en het is de plicht der kerkelyke en waereldlyke beambten, om daar de misdrijven aan te dragen, waarvan zy kennis hebben bekomen. Tot de twee andere seenden komen slechts diegenen op, die er zijn geroepen, die er iets te doen of te verandwoorden hebben, of die er worden gemaand en gedaagd. Ook onderzoekt men eenmaal 's jaars by zulk eene gelegenheid de kerken, de sacramenten, de kerkhoven en hunne omheiningen, de pastorijen en kosterijen met daartoe behoorende huizingen, en neemt de beheering der kerkelyke goederen en inkomsten op[4] Eenmaal in het jaar verschijnt de Bisschop-zelf.[5] Op de Bisschoppelyke zitting, die als ter zijde van den algemeenen provincialen land- of gerechtsdag staat, moeten alle geestelyken, Edelen en vrijen verschijnen. Daar wordt dan ieder beroep van de vonnissen, door de Dekens op hunne seenden uitgesproken, beoordeeld; de misdrijven, voor deze seend behoorende, gestraft; de aanhangige verschillen, voor zoo ver die ter kennisneming van den bisschop behooren, zoo als die over kerken, patronaatrechten, en dergelijken, bepleit en beslist. Tevens worden er de belangen der kerken overwogen en behandeld.

Op deze vergadering worden soms ook nog van die misdrijven gestraft, die reeds voor de Zendgraven of Graven met het weergeld beboet en gelost zijn: de waereldlyke boete toch sluit de geestelyke niet uit: de veiligheid en verbetering der menschen worden door beide gerichten beoogd. Het eerste synodale artikel luidt: »Hebt gy een doodslag begaan? Wanneer gy dat moedwillig gedaan hebt, dan moet gy zeven jaren boeten." Het tweede vraagt: »Hebt gy iemant aan handen of voeten verminkt, of de oogen uitgereten?"[6]

Natuurlyk verzwaart de boete, naarmate de misdaad zwaarder is. Die boeten zijn openbaar. De vrijwillig-biechtende ontfangt de absolutie terstond, en hem wordt slechts de zoogenaamde privaatboete opgelegd;

---

[1] Magnin, Besturen in Drenthe. II. II. 142.
[2] Westendorp. A. w. I. 77.
[3] Daniels, Reichs und Staatenrechtsgesch. I. 403. Mit der Vorschrift, für die Landgeistlichkeit die vita canonica zu beobachten, kam die Einführung von Erzpriestern, archipresbyterie, decani rules, in Verbindung.
[4] Westendorp, Jaarboek van Groningen. I. 83.
[5] Eichhorn, Deutsche Staats-und Rechtsgesch. I. 765. Vervolgends kwamen de Bisschoppen of hunne gemagtigden om de vier jaren hun seend houden.
[6] Westendorp, Jaarboek van Groningen. I. 82.

heeft hy zich echter aan een openbare misdaad schuldig gemaakt, en legt de seend hem zijn straf op, zoo is ook de boete der kerk, gelijk oulings altoos, openbaar, en de absolutie wordt — indien men my goed onderricht — eerst na afloop van den tijd der boete verleend.[1]

Intusschen zult ge het wel eens zijn met de uitspraak: dat deze seenden een grooten invloed op de burgerlyke orde en veiligheid moeten uitoefenen, en dat zy by een wetgeving, die nog noodwendig met zich brengt dat de Edele en vrije, zelfs wegends doodslag, met de betaling van het weergeld kunnen voldoen, onmisbaar zijn.[2]

Nu dit nog slechts. Ter gelegenheid van de seend worden ook de lasten betaald, die men den Bisschop of den Deken verschuldigd is, terwijl den eerste bovendien zijn verteering wordt vergoed, en hy met een zeker getal paarden en gevolg vrij onderhoud geniet. Dat is zeer billyk, want die uitgaven zouden ook zelfs een rijken Bisschop wel wat boven het hoofd kunnen wassen, getuige de lijst, die ik u hierby aanbiede, van hetgeen een dezer Prelaten op diens ommegang daaglyks geleverd werd: Veertig brooden, een varken, drie frislijnen, drie hoenders, vijftien eieren, drie tonnen bier, en vijf schepels haver en boonen voor de paarden.[3]

En thands is ons, na een dag van zoovele en zoo afwisselende indrukken, niets welekomer dan een goed avondmaal, en na het avondmaal een even goede nachtrust,

— —

LXXVII.

Nu de heerlyke zon weder den heerlyken, door den koelen daauw verfrischten aardbol verlicht en bestraalt, hebben wy niets beters, te doen dan op te staan om ons gereed te maken ten verderen tocht.

Waarheen?

Ik wil eerlyk zijn — ik weet thands niet meer waar ik u zal moeten geleiden, om u iets onder de oogen te brengen waarvan ge zult moeten zeggen: »Dat is my volkomen nieuw!" of: »Dat ontbrak my nog, om dezen tijd in 't algemeen beter te kennen."

In elk geval kunnen wy den staf opnemen. Daar gints ligt het strand. Laat ons derwaart wandelen: allicht vindt gy daar scheepsgelegenheid om van hier te vertrekken, en den koers elderswaart te nemen, waarheen het dan ook zij.

Met eerst het naalden-, daarna het loover-, en dan het kreupelhout achter ons, hebben wy weldra den begroeiden binnenzoom der duinen bereikt. Nog een poos abeelen- en berkenopslag, met blaauwbladerige dorens, die thands reeds oranjekleurige bessen beginnen te dragen, doormengd en afgewisseld, en wy doolen weldra over louter bemoschte

---

[1] Eichhorn, Deutsche Staats-und Rechtsgesch. I. 766.
[2] Westendorp, Jaarboek van Groningen I. 82.
[3] Rauschnick, Gesch. der deutschen Geistlichkeit. 6.

heuvelen, die vervolgends plaats maken voor kale zandduinen, hier en daar met een enkelen schralen distel, met enkele dorre helmgrashalmen begroeid, waar alles helder is en klaar, maar te gelijk ook hard, en waar een adem van ruwheid over de gantsche natuur schijnt te zijn heen gewaaid.

Zie daar eindelyk het strand; zie daar de kalme zee; zie daar ook waarlyk een schip. Tijgen wy derwaart.

Het is ebbe. De wateren zijn afgeloopen, en rollen zoo rustig en speelziek naar den oever, alsof zy hem nooit met donderend geloei hadden bestormd niet alleen, maar alsof daar nooit zelfs een holle branding heur brekende golven in schuim had doen verspatten.

Treedt met my meer dezerzijds, waar het mulle des zandbodems is getemperd door het zeewater, dat wederom genoegsaam is wech gevloeid, om niet meer een vochtigen, maar slechts een vasten grond over te laten. Let op — hier hebben ruiters gereden: der rossen spoor, zwart tegen de zon in, vochtig aschkleurig van de zon af, verraadt dat. Waarschijnlyk zijn het krijgshaftige Edelen geweest, die hunne strijdhengsten eens hebben afgereden... Maar neen — zie slechts goed toe — er is hier een wandelrid gemaakt langs het strand, een wandelrid van Heeren en Edel- of Jonkvrouwen; deze indrukken der hoeven geven den telgang van hakkeneien te rug, en het zijn derhalven niet alleen ruiters, maar ook rijderessen geweest, die zich reeds zoo tijdig, terstond na de vroegmis waarschijnlyk, met de frischheid van een zeeluchtjen hebben verkwikt.

Wy zijn tegenover het schip genaderd.

Ik heb niet genoeg scheepskennis, om u, van dezen afstand uit, bepaald te durven zeggen tot welke soort van vaartuigen dat behoort. De rondvormige bouw — al loopen voor- en achtersteven in gapende drakenkoppen uit — doet my echter denken aan een kogge;[1] en met die verklaring moogt u te vreden houden, totdat ge het zelf hebt onderzocht.

Er komt een boot naar wal. Halverwege stapt de manschep echter reeds uit, en waadt door het zeewater herwaart, omdat de banken een verder roeien onmooglyk maken.

Is er de schipper by?... Ja. — Welnu, spreek dan met hem, of er een eng plaatsjen aan zijn boord voor u open is.

— —

LXXVIII.

Alzoo akkoord getroffen nog op 't nijpen van vertrek?... Voorwaar — gy hebt u over de fortuin niet te beklagen.

Maar eer wy dan voor ditmaal afscheid nemen — ik kan u niet verge-

---

[1] Die Kochen waren rund und breit, und sind, wie fast alle mir vorliegenden Stellen ausdrücklich sagen, durch die Deutschen im Norden bekant worden. Weinhold, Altnordisches Leben. 140. In den regel waren het ook geen kleine schepen: Posuerunt magnam navim, vulgariter dictam Kogge, cum armatis viris. Jal, Glossaire 887. v.

zellen op dezen tocht — ligt my toch nog een enkel woord over onze afgeloopen gezamendlyke reize op het hart.

Er zijn er nog, die in hunne onkunde meenen, dat, sedert het vertrek der Romeinen uit deze landen tot op de twaalfde of dertiende eeuw, de maatschappij hier in een staat van ontbinding verkeerde. Over de onhoudbaarheid dier meening hebben wy niet meer te spreken: dat is tusschen ons een reeds lang afgedane zaak [1] Maar: — Toen wy by vroegere gelegenheid, na het einde van een blik in het vorige tijdvak, van elkander scheidden, vroeg ik u: »Een volk, dat, met al zijn wanbegrippen en wangeloof, met al zijn oppervlakkigheid en dwaling, toch zijn leven heeft ingericht als de drie hoofdstammen die wy bezochten, en wier dagelyksch bedrijf, wier verhouding tot elkander en den staat, wier zedelyke en godsdienstige denkbeelden wy leerden kennen — kunt gy dat barbaren heeten?"

Ik wijs u ook thands weder op het afgeloopen tijdvak te rug — gelijk toen op een vroeger, en ik kan niet nalaten om daarby ook weder met byna de zelfde woorden te zeggen: Werp nu nog eenmaal een blik op dat vroegere tijdvak; en wanneer gy dat dan met het nu overschouwde vergelijkt, zult gy wederom toestemmen wat reeds eenmaal onze ervaring is geweest, en wat onze verdere wandeling door de vervlogen eeuwen u zal bevestigen:

De menschheid ontwikkelt zich, en ontwikkeling is vooruitgang.

Maar — wanneer ge dit erkent, geef dan daarby ook eere wien er eere by toekomt. Waar de schepping van dien vooruitgang hoofdzakelyk der hand van één mensch is uitgegaan — wees dan ook rechtvaardig in de waardeering zijner verdienste, en belijd met my, dat de geschiedenis der menschheid nooit en ter geener tijd een grooter Vorst had aan te wijzen, dan den schepper van den maatschappelyken toestand der middel-eeuwen: Karel den Groote.

Een overzicht van den toestand des lands, gelijk gy het thands verlaat, is de lofrede op hem, door anderen reeds uitgesproken.

Uit welk oogpunt gy zijne regeering ook beschouwen moogt — gy zult er altoos het zelfde karakter in vinden: de worsteling van den geest der beschaving tegen dien der barbaarschheid. Dit blinkt door in alles, wat hem dienstig toescheen om te werken op de geheele maatschappij, of op ieder mensch in 't byzonder. [2] Het blijkt duidelyk uit al zijne handelingen, dat hy de noodzakelykheid inzag om den verwarden toestand van Europa te doen eindigen, en de orde te bouwen op hechten grondslag. Het zwervend leven hield dan ook op, en de eigendom werd gevestigd. Luisterrijk verheft hy het hoofd uit de middeleeuwsche nacht: hy, de bloem der Christenhelden, bezield met yver voor alles wat goed en edel was, voor alles wat strekken kon tot heil der aan zijn zorg toebetrouwde volkeren, was de eerste Vorst, die krachtdadig de hand sloeg aan de beschaving en veredeling zijner onderdanen; hy was de eerste Vorst, die

---

[1] Zie boven, blz. 75.

[2] Guizot, Gesch. der Beschaving in Europa. 75.

het groote belang begreep der ontwikkeling van den geest en den invloed dien deze uitoefent op de stoffelyke welvaart. Warsch van alle praal, eenvoudig als de zeden van den volksstam waaruit hy werd geboren, trachtte hy door spaarzaamheid en zuinigheid, door het aanwenden van orde en regelmaat in het bestuur, door het invoeren der tucht, de stoffelyke belangen zijner volkeren te bevorderen, en herstelde hy het menschdom in zijne maar al te lang verguisde rechten. Het schemerdonker zijns tijds poogde hy wech te nemen, en hy schonk aan Europa een schooner verschiet, toen hy de nevelen doorbrak die over dat waerelddeel hingen. Gewis, zijne krijgsdaden, hoe groot zy ook zijn, worden overstraald door de maatregelen die hy nam tot verbetering van het inwendig bestuur zijner landen.[1] Men ziet hem met wijsheid en kracht overwinnende en overwonnen volken beheerschen, hunne woeste zeden zooveel mooglyk verzachten, bloedige vooroordeelen matigen; de veiligheid van den staat door de doeltreffendste maatregelen, en die van byzondere personen en eigendommen door wijze wetten, beschermen. Ofschoon Alleenheerscher, luistert hy naar de stemmen der onderdanen op de volksvergaderingen, en handhaaft het hy recht niet naar willekeur, maar naar beschreven wetten, die het diepe inzicht des Wetgevers verkondigen, de misbruiken weeren of voorkomen, en de voorwendsels tot plichtsontwijking verhinderen: in eene eeuw van woeling, worsteling en bloed handhaafden zy de goede tucht, beteugelden den overmoed der Grooten, en beperkten het gezach of de aanmatigingen der Geestelykheid; zy beschermden de rechten der geringeren, schaften ingeslopen misbruiken af, en omschreven de plichten, die waereldlyken en geestelyken, in verschillende betrekkingen, te vervullen hadden. Koophandel en zeevaart stijgen tot een ongekenden bloei; land- en tuinbouw worden door het voorbeeld van den Vorst-zelf, fabrieken en handwerken door zijne ondersteuning aangemoedigd; paleizen, kerken, gebouwen tot nuttige inrichtingen bestemd, verrijzen, en woeste gronden zijn bevolkte steden geworden. Hy begreep reeds wijselyk in zijne eeuw van onkunde en duisternis, wat vele Vorsten in opgeklaarder tijden niet konden of wilden begrijpen: dat kennis en verstandsverlichting des volks de zekerste waarborgen zijn voor de rust en het geluk der staten en throonen.[2]

Hy was de geliefdste,
En hy was de beste.
Hy stichtte en stierde
Trouwe en waarheid.
Hy gaf Koninklyke gunsten,
En allen lieden keuren
En landrecht,
En allen landen elk zijn recht.[3]

---

[1] De Rooy, Gesch. der Staathuishoudkunde in Europa. 90.
[2] Arend, Gesch. des Vaderlands. I. 376.
[3] Bolhuis, de Noormannen in Nederland. II. 1.

Aldus plengt de Oud-Friesche Zanger hem den wyrook des lieds, als een innig dankoffer, hem in die eenvoudige maar met warmte gezongen en zooveel omvattende regelen waardiglyk gezwaaid.

Ook de nakomelingschap zal zijn naam zegenen; zal hem vereeren als den hersteller der orde, als den Vorst, die, de afgodstempels nederwerpende, de steunpylaar werd van het christelyk geloof; die, aan groote dapperheid een grenzenlooze menschenliefde parende, ook der lijdende menschheid zijn hulp niet onttrok, maar met liefderijke hand troost en lafenis bood waar die noodig waren, en zich aldus een roem verzekerde, welke, zijn oorlogsglorie verre overschaduwende, het schoonste cieraad werd zijner regeering. Willekeur en geweld grootendeels uit zijne regeeringsbeginselen verbannende, verleende hy, voor zoo verre de tijdsomstandigheden dit toelieten, alleen gehoor aan de stem van recht en rede, en stichtte hy zich daardoor een eerezuil, die de eeuwen — en den laster — trotseert; die ten allen tijde daar zal staan als het bewijs, dat de menschheid de stille deugden des vredes, aangewend tot haar heil, op hooger prijs schat, dan de gedruischmakende doch vernielende overwinningen van den machtigen geweldenaar. [1]

Men heeft getracht om de beginselen van dezen grooten en weldoenden geest op te sporen. Laat edele roem- of eerzucht, laat menschenliefde, laten beiden, gelukkig met elkander vereenigd, de drijfveeren geweest zijn — zy zullen de z e d e l y k e waarde van Karel verhoogen; doch indien zy zelfs uit een minder zuivere bron ontsproten, kunnen zy hem den naam niet ontrooven van den grootsten Vorst der middeleeuwen, wien de Oudheid onder de halfgoden zou hebben geplaatst, gelijk de Kerk van Rome hem onder hare heiligen heeft opgenomen. [2]

---

[1] De Rooy, Gesch. der Staathuishoudk. 90.
[2] Arend, Gesch. des Vaderlands. I. 379.

CHRISTELIJK-KATHOLIEKE TIJD.

TWEEDE AFDEELING.

LEENROERIGHEID EN SLAVERNIJ.

(800—1100.)

EERSTE TOESTAND.

TIJDENS DE INVALLEN DER NOORMANNEN.

(Omstreeks 900).

I.

Een rijken, in vollen bloei staanden akker gelijk, die den weligsten overvloed van vruchten belooft, liet de Groote Keizer zijne lage landen aan zee in 814 aan zijn erfgenaam achter.

Thands tellen wy anno 900 — en het verderf heeft gemaaid, nog vóor de rijpheid kwam, en de bloesem is zelfs vernield en verstikt, nog eer hy zich tot vrucht had gezet. De akker ligt erger dan braak.

Wanneer ge u heden eens neerzettedet op de zelfde plaats, vanwaar ge een overzicht naamt over het schoone land, onder den rustigen scepter des machtigen Karels — gy zoudt het naauwlyks meer erkennen in wat het onder zijne nazaten allengs geworden is. Voorwaar — het requiëm, gezongen by zijn lijk, was ook het graflied van den vrede en de rust zijner westelyke staten. Naauwlyks had hy, Keizerlyke adelaar, de vermoeide wieken samen geplooid en zich ter ruste gelegd, of tallooze scharen van Noormannen, roofzieken raven gelijk, hebben zich op de bloeiendsten zijner landstreken geworpen. Zy zijn gekomen in maliën en harnasplaten over hunne dierenvellen of onder hunne gekleurde wapenrokken. Buigsamer van rusting dan van gemoed, en even listig als trouwloos, hebzuchtig en wraakgierig als strijdbaar, zijn het al deze hartstochten en gemoedsbewegingen te zamen, die hun het zwaard in de handen duwden, om daarmede te veroveren, wat anderen zich langs den weg van nijvere inspanning en noeste vlijt mochten verwerven.

Karels zoon en opvolger, Lodewijk de Vrome, meende een middel

te hebben gevonden om hen door hunne eigene landgenooten te keeren, en zich door het Noordsche schild tegen het Noordsche zwaard te beschermen. Daartoe nam hy de drie Deensche broeders Harald, Rorek en Heming, toen zy ten tweedemale door burgeroorlog uit hun rijk waren verdreven, in zijn dienst. Nadat zy in 826 door den doop gekerstend waren, zond hy hen als Hertogen naar verschillende deelen van zijn westelyk gebied, om er het bevel te voeren over den heirban, en toe te zien op de veiligheid des lands: de daar alreeds aanwezige Graven werden dus aan dat Hertooglyk gezag onderworpen.

Harald werd tot zijn deel Friesland aangewezen, terwijl hy zijn hoofdverblijf hield in het zoo zeer door den handel bloeiende Dorestad. Rorek bekwam gebied over het schoone Kennemerland, en Heming over Walcheren en Zeeland.

Maar hoe verschillend was de werkelyke uitkomst van die men zich had voorgesteld: Lodewijk had den Deenschen Vorstenkrijg binnen zijne eigene staten gelokt! Een verdreven Koningsgeslacht, dat de godsdienst zijner vaderen had afgezworen, en tegen eigen landgenoten in dienst van vreemden getreden was — hoe hunkerde de tegenparty om dat bloedig te vergelden!

Arme landzaten, die met dien twist niets uitstaande hadden; die niets wenschten, dan hunne handelswaren in veiligheid van de eene plaats naar de andere te vervoeren; hunne kudden of die hunner heeren rustig over de vlakten te laten weiden; de landerijen die zy in eigendom of in leen bezaten, of waarop zy behoorden, in vrede te bebouwen en, tienden betalende en heerediensten verrichtende waar zulks geschieden moest, zich van den overgewonnen penning een klein genot te kunnen verschaffen, of ten minste de zekerheid te hebben dat er een beschuttende hut was, waarin hun elken avond het strooleger werd gespreid. [1]

Wie het bloeiende land heeft gekend, zooals het nog in den aanvang dezer eeuw daar lag, vol leven en tier, vol landbouw en veeteelt, vol handel en nijverheid, vol ontwikkeling en vooruitgang — hy kan het niet meer herkennen. En wie het nooit heeft aanschouwd, en het thands ziet — hy kan moeielyk ramen wat het geweest mag zijn: even moeielyk als de blik op een jammerlyk verweerden bouwval kan doen beseffen, hoe schoon en voortreffelyk de burcht mag geweest zijn, die hier eenmaal heur trotsche muren te midden van lommerrijke waranden opwaart hief.

Volksleven moet ik u toonen — ik kan dat niet: Volksellende — die heb ik u te wijzen in overvloed en tot vermoeiens toe. Tot vermoeiens; en daarom maar weinig van dat vele; daarom een stroeve ballade in plaats van zangerigen epos; daarom een ruwe omtrek, in plaats van een afgewerkte schilderij, en nog dien omtrek gemaald met bloed en tranen, op een achtergrond van vlammen en smook.

---

[1] Hofdijk, Het Nederlandsche Volk. 128.

II.

Wanneer ge thands eens stondt op het Ardey-gebergte, en dat zelfde landschap overzaagt, en een blik wierpt op die zelfde plaatsen, die u voorheen een verlustiging der oogen en een genieting des gemoeds waren — hoe anders zou heden uw oordeel zijn.

Herinnert ge u nog Marsna, de Koningsburcht, de eerste plaats waarop uw oog zich toenmaals vestigde?[1]

Gy herkent de plaats-zelf ter naauwernood, en de landstreek daar rondom heen ligt plat gebrand en verwoest. In het laatst van Juny 891 viel hier een treffen voor tusschen het leger van Keizer Arnulf en dat der Noormannen, dat uit de bosschen en moerassen naar den kant van Aken, waar zy zich eerst hadden verspreid, was samen getrokken. De Keizerlyke heirmacht viel zonder eenige orde op de grimmige vijanden, in stalen pantsers of ruige vellen gedoscht, aan, en vervolgde hen, by een als naar gewoonte schijnbare vlucht, tot dat plotselyk een dicht geschaarde bende Noordsche voetknechten de overwinnaars staande hield, en de Noordsche ruiterij met losse teugels op hen in rende; toen gaf het een slachting der christenen, en een treurige, volkomen verwoesting der reeds half verwoeste landstreek daar rondom.[2]

Slaat ge vervolgends — om nu maar niet van Maastricht en van Andwerpen te reppen, naardien wy slechts een breed overzicht willen nemen — den blik op Walcheren[3] — het zijn ook daar slechts dorre stoppelen, wat er van het rijke korenveld overschoot. In Juny 837 overvielen de vrijbuiters het schoone eiland; sloegen en doodden Graaf Edgar met velen zijner oversten; hielden er eenige dagen ruw verblijf, en sleepten een buit gelds, en vele gevangenen, waaronder zelfs weerlooze aanzienlyke vrouwen, met zich, om er losgeld voor te bekomen. In 839 herhaalde zich dat euvel, en in nog vreeselyker mate in 874. Toen stormde de geduchte Gaungo Rolfr,[4] de reusachtige zeeroover, wien geen paard by machte was te dragen, en die daarom altoos te voet ging, met zijne Noordsche krijgers, door die van Alfred van Wessex versterkt, het eiland in, en verwoeste het geheel, trots de vergeefsche hulp, door Hertog Raginer Langhals van Hasbanië en den Frieschen veldheer Radbout aangebracht.[5]

En zoek nu niet meer naar Wiedelham, de bloeiende stede aan den Maasmond, zy, die zich zoo lustig weerspiegelde in de blonde rivier.[6] Eenig wechrottend, naauwelyks meer door het watervlak zich verheffend paalwerk aan het thands onbeschut en daaglyks krimpend strand, wijst u misschien nog de plaats, waar voor ruim vijftig jaren onophoudelyk koop-

---

[1] Zie boven, blz. 10.
[2] Bolhuis, de Noormannen iu Nederland. 171.
[3] Zie boven, blz. 13.
[4] De by de Frankische schrijvers zoo bekende Rollo.
[5] Bolhuis, de Noormannen. 79. 86. 128. Munch, Das her. Zeitalter der nord. germ. Völker. 191.
[6] Zie boven, blz. 15.

vaarders aanlegden en ankerden voor de bedrijvige stede. Nog vijftig jaren — en wanneer dan een jonge visscher zich vertoornt over het onbekende voorwerp onder water, waaraan hy zijne netten scheurt, dan zal zijn oude vader zich lang-vervlogen gebeurtenissen herinneren, en zeggen: »Dat is wellicht een overblijfsel van het oude Wiedelham. Toen uw grootvader nog een knaap was, gelijk gy thands zijt, kende hy het als de groote koopstad. Maar het werd geplondérd en verbrand, en gants vernield. Dat hebben de Noormannen gedaan!" [1]

Ja — zy zijn gekomen, de Noordsche sprinkhanen, in 806, en zy hebben het groene veld van Wiedelham afgeknaagd en opgeteerd, zoodat er niets van overgebleven is, ook zelfs niet een handvol uitgedord stroo, [2]

Voert de teleurstelling by de eene bloeiende handelplaats u ijlings naar de andere: snelt ge van Wiedelham naar Thiel [3] — de uitslag is naauwlyks beter. Thiel bestaat nog — ja — maar hoe!.... Wanneer ge u derwaart laat brengen, en er naby zijt gekomen, en verbaasd uitziet, en hoogstens eenige ellendige gestalten bemerkt, die zich als eenzame schaduwen bewegen aan het oude, anders zoo levendige veer — dan schudt uw gids treurig zijn gebogen hoofd, en verhaalt u een lange, vreeselyke geschiedenis, slechts in het enkele woord: »De Noormannen, Heer!" En dan weet ge, dat Thiel in vlammen is opgegaan; dat de inwoners zijn vermoord of naar elders gevlucht, en dat op zijn hoogst hier en daar nog een enkele weêrgekeerde arme — en arm zijn zy thands allen! — zich uit nog niet gants verbrande sparren en deelen een armzalige hut heeft opgeslagen, tusschen de zwarte cintels en aschhoopen, die hy omwroet met de droevig-gierige hoop op eenige belangrijke vondst. [4]

Het Meginardeswich van weleer [5] valt mede niet meer te herkennen. Moge het zich van de plundering en verwoesting, in 847 geleden, [6] eenigzins hebben hersteld, voor zoo ver dat by het onophoudelyk omzwerven der Noordsche benden nog mooglyk is — de bloeiende en volkrijke plaats van voorheen is het niet meer.

En Niumage?

Omstreeks 880 kozen zy zich de Keizerlyke burcht, het hooge hof van Karel den Groote, tot winterverblijf. Keizer Lodewijk de Saxer (de Derde) daagde ten spoedigste met een leger op, en trachtte de sterkte te bemachtigen. Na eenige dagen vruchtelooze pogingen hiertoe te hebben aange-

[1] Hofdijk, Het Nederl. volk. 130.

[2] Bolhuis, De Noormannen. 77.

[3] Zie boven, blz. 22.

[4] Thiel look overigends uit zijne verwoesting nog weder in glorie op, en heet in 950 een nieuwe en van steenen gebouwde stad, die verscheidene kerken bezat. In 1006 en nog later lokte die welvaart op nieuw de roofzucht der Noormannen uit, en toch was de weelde er in 1018 reeds weder dermate gestegen, dat de monnik Alpert klaagt, dat de Thielenaars, tot leugen, bedrog en meineed genegen, en zich overgevende aan feestmalen, schandelyke gesprekken, dronkenschap en overspel, zich aan tucht noch wetten stoorden. Bolhuis, de Noormannen. 183. 192. 199.

[5] Zie boven, bl. 27.

[6] Bolhuis, de Noormannen. 96.

wend, zag hy van zijn plan af, en bepaalde zich alleen tot eene insluiting: de vijanden toch verdedigden zich hardnekkig, en het paleis — dat ge zelf hebt aanschouwd in zijne groote uitgestrektheid en verwonderlyke sterkte — strekte hun tot een veilge schuilplaats. Weldra begonnen de belegerden gebrek te ontwaren, maar — het nijpen van de koude des winters, die met al zijne gestrengheid inviel, deed ook de belegeraars naar het einde der onderneming verlangen. De Noormannen beloofden nu 's Keizers gebied terstond te zullen verlaten, indien hy hun den vrijen uittocht vergunde. Toen men het hierover spoedig eens was geworden, slechtten zy hunne verschansingen, staken het paleis in brand, en voeren naar de monden van den Rijn.[1] Dat geschiedde in 881, en gy kunt dus beseffen, of ge te Niumage nog de sporen van het verblijf der Noormannen vinden kunt.

Neemt ge nu van daar uw koers langs den zelfden weg dien de woeste roovers toen kozen, en houdt ge dan stil in de haven van Dorestad — dat Dorestad, dat ge eenmaal zoo lustig van voorkomen en zoo krachtig van bloei vondt[2] — dan kunt ge u niet wederhouden te zuchten: »Ja waarlyk — alles is ydelheid!"

Er is ook geen plaats te noemen, die zoo onophoudelyk aan de woede en de roofzucht der Noordsche zeeschuimers heeft ten doel gestaan. Aan de woede, waarschijnlyk omdat het gezach der Noordsche Hertogen er zijn hoofdzetel gevestigd had; aan de roofzucht, omdat het daarby tevens een der voornaamste koopsteden was in de lage landen aan de zee. De jaren 834, 835, 836, 837, 846, 847, 857, 862 staan met bloedige letteren geschreven in de geschiedenis van Dorestad. Plondering, brand en moord vierden er dan telkends een gruwzamen hoogtijd. Geen wonder alzoo, dat de kracht der handelstad, die zich in des Grooten Karels dagen zoo heerlyk had ontwikkeld en zulk een schoone, zulk een rijke toekomst beloofde, gebroken is ja zelfs dat die toekomst nimmer weer zal worden, wat dat verleden eenmaal is geweest.[3]

En nu dan Utrecht, de ernstige trotsche Bisschopsstad, met haar sterke muren en haar fiere Romeinsche burcht?

Noch die muren, noch die burcht hebben Utrecht op den duur gebaat. De wallen, die de baardige krijgers[4] uit den grimmigen hoek — zooals de Friezen het vaderland der Nooren noemen — lang hadden weêrstaan, bezweken voor het eerst in 857. De stad zoowel als de burcht werd na een moedigen tegenstand ingenomen. De grimmige overwinnaars richtten een zoo wreede slachting aan, dat byna al de inwoners en het meerendeel der geestelyken omkwamen. Wallen en poorten werden vernield, maar de stad toen op Noordsche wijze versterkt, omdat de benden er zich

---

[1] A. w. 137.
[2] Zie boven, bl. 38.
[3] Van Lennep en Hofdijk, Merkw. Kasteelen in Nederl. 3e Ser. II. 84.
[4] In Holmbergssons — overigends beter gevoelde dan uitgevoerde — illustratiën var Tegnérs Frithiofs Saga, femte upplagon, komen alle Noormannen minder of meer zwaar gebaard voor.

eenigen tijd wilden nestelen, ten einde het omliggende land op hun gemak te kunnen afloopen. Door meerdere invallen dier barbaren zoo goed als verdelgd, ligt zy thands reeds sedert vele jaren byna woest, en is niet veel meer dan een Noordsch kamp geworden, waarin de hoofdzetel der christelyke beschaving van Nederland in niets meer te herkennen valt. [1]

Ik geloof niet, dat het u aangenaam zou zijn, deze opsomming van byzondere plaatsen met nog meerderen te rekken. Daar echter mijn schets nog al te onvolkomen is, zoo laat ons dan nu een oog werpen op enkele gewesten.

III

Herinnert ge u nog de rijke en vruchtbare valei, door Rijn en Waal begrensd, door weiden, bosch en bouwland op het bevalligst geschakeerd: het gedeelte des eilands, waarop zich de nu reeds lang verdwenen stam der Batauwers eenmaal rustig neerzettede — de Batua? [2]

Het harte doet u wee, wanneer gy de liefelyke streek thands overziet. In 847, het jaar dat ook Meginardeswich en Dorestad rouwend herdenken, geraakte de gantsche Betua in der Nooren macht. Drie jaren later door Roreks en Godfrieds roovers geplonderd, had het benaauwde land zich naauwlyks weder eenigzins hersteld, of het onheilsjaar voor Utrecht, 857, stortte ook weder benden van barbaren over het eiland uit, en maakte het op nieuw tot een prooi der verwoesting. In 885 hadden de westelyke inwoners echter de voldoening, om hun heete wraakzucht te kunnen koelen in een gevoelige nederlaag, die zy den Nooren toebrachten, waarby zy in de veroverde schepen zulk een schat van goud en zilver en allerlei roof vonden, dat allen, die aan dien krijgstocht hadden deel genomen, geringen zoowel als aanzienlyken, plotselyk rijk werden. [3]

En wilt ge nu het vruchtbare Rijnland bezoeken? Het schilderachtige Kennemerland nog eens zien? Ik heb het in dezen toestand eenmaal met anderen doorwandeld, laat my het op de zelfde wijze thands met u doen.

Neem niet den ouden, reeds verwaarloosden Romeinschen weg, die u naar de hoeve Cralinge voeren zou, maar houd het noordelyker aan, tusschen de oostelyke meiren en kreeken en het westelyk woud, in de richting van het opkomende Delfnum. En nu ziet ge voor u uit, en naar alle zijden rondom u heen — en gy ziet dat ge in een wildernis reist.

De natuur, in hare onbesnoeide weelderigheid groeiende en bloeiende — dat is steeds schoon; maar waar zy de sporen draagt, dat de mensch dien bodem reeds eenmaal heeft bearbeid en, naar zijne vermeerderde behoeften, met vrucht heeft opgewerkt en verwrocht, totdat een vijandige

[1] Bolhuis, De Noormannen. 108. 179. 222. II. 93.
[2] Zie boven, blz. 25.
[3] Bolhuis, De Noormannen. 91. 101. 108. 161.

oirzaak hem wech dreef van den hem lief geworden grond — daar is het juist het wederkeeren van dien voormaligen oirspronkelyken weelderigen groei, die haar dan een onbeschrijfelyk gevoel van verlatenheid geeft: want dan is er het groenende landschap niets dan een groot kerkhof, waar nijverheid en ontwikkeling begraven liggen, en de schoonste bloemen blijven er toch slechts grafbloemen, met de tranen van den genius der menschheid besproeid.

En dat is nu Masalant, dat is nu Rinland, dat is nu Kinheim — dat is nu Nederland.

Maar ik wil ook thands niet voorbarig zijn; ik wil u ter zijde blijven op uwen tocht: ik wil u aanwijzen en doen opmerken, opdat het panorama u onvergetelyk blijve.

De herfst geelt reeds over het woud, en de wilde zuring ziet heur donkerrood byna verborgen tusschen het hoog-opgeschoten dorrende gras; echter is er geen hand die dat maait, en de gangen en gleuven die het doorkruissen zijn door geens menschen voet gevormd, maar slechts door bunsings en veldmarters, de eenige jagers die thands nog in dit oord omzwerven. Geen oud, ten halve verchristelykt Wodans-lied by den oogst klinkt uit vrolyke keelen over de in garven gebonden halmen rond. En ook al waren er thands sikkelzwaaiers in overvloed — — er valt niet te zamelen: er was in het voorjaar niemant om te zaaien. Geen blaauwe rook rijst er ergends uit een rieten dak: de hoeven liggen in asch, of zijn verwederd en samengestort, en met distelen en netelplanten begroeid; en op den eenzamen wilg die er by schijnt te treuren, of op den ouden klaterpopulier, die er zijn zware takken met deernis schijnt heen te strekken, zit de zwarte vogel van Odin,[1] en krast. De hegge van doornen is een dorenbosch geworden, waar de mees toch niet nestelen durft, schuw als ze blijft, omdat ze telkends wordt opgeschrikt door de sluipende schaduw van een verwilderde kat of van een stroopenden marter: roofgedierte, dat er thands zit en loert om den sperwer te bespringen, wiens trillende vleugelen en gestremde vlucht bewijzen, dat hy gereed is om neer te schieten op een der in menigte over den akker zwervende muizen. Neen! het was onjuist, toen ik u verzekerde, dat gy het land ledig zoudt vinden: het is overbevolkt — maar van wild gedierte en roofvogelen.

Op een enkele plaats bespeurt ge tusschen de verwoeste hoeven ook de zwarte puinen van een verwoest kasteel. Zie — die geblakerde steenen moest men op-een stapelen, en er een schandzuil van oprichten: daar hebben leenmannen gehuisd die, trouweloos niet alleen aan eed en verplichting om de ramp te verlichten, de vijanden te keer te gaan, en de wanorde te herstellen — veeleer zelfs met dien droevig verwarden staat hun voordeel hebben trachten te doen; die zich door allerlei roof hebben zoeken te verrijken, tot dat Lodewijk, eindelyk door den algemeenen weeroep uit zijne verandwoordelyke twijfelmoedigheid wakker geschud,

[1] De raaf.

naar het wrekend zwaard greep, en de trouwloozen straffen deed. Daarby had hy nieuwe orde op het bewaken en verdedigen der kust gesteld, en toen was hy, zoon van Karel den Groote .... gaan jagen!

Maar wanneer ge nu Forenburg [1] nadert, en die gantsche ruimte van het oude Forum Hadriani — tien morgen lands! — bedekt vindt met vormlooze bouwvallen en vergruizelde puinhoopen — laat dáar geen blik van verachting dalen op de niet meer herkenbare overblijfselen der verwoeste burcht: die muren zijn niet gevallen, dan nadat hunne dappere verdedigers gevallen waren; en geen heesters en distelen moesten het zijn die hier opschieten uit het puin, maar frissche lauweren, want zy groenen op het graf van Edelen en helden, in den bloedigen kamp tegen de verwoesters van hun vaderland bezweken. Geëerd en gezegend zij de nagedachtenis van Diedbald en Gerolf, de beide getrouwe Graven, die hier, onvertsaagd, en niet ontmoedigd door een eerste nederlaag, hunne mannen herhaaldelyk ten strijde voerden! De eerbied van het nageslacht vergoede hun, wat het wufte krijgsgeluk hun misdeed: het zwaard in de vuist, sneuvelden zy met een groot aantal hunner getrouwen, en de weerlooze vrouwen en kinderen, voor wier bescherming zy zich hadden opgeofferd, werden in slavernij wech gevoerd. [2]

Gy hebt u reeds genoeg van Rinlands treurigen toestand overtuigd. Gy wilt niet eens onderzoeken of de Leithensche burcht de drie buurten daar rondom heen [3] voor vernieling heeft kunnen vrijwaren; het verwoeste Northga [4] doet u dat zelfs betwijfelen, en gy siddert by het verhaal der gruwzame marteling, waaronder de erbarminglooze zonen van den grimmigen hoek den eerwaardigen Northgaschen priester Hiëroen hebben doen bezwijken.

Betreedt ge Kennemerland — gy zult er onder de verwoeste woningen ook zoodanigen vinden, weleer door Keizer Lodewijk aan Rorek geschonken, waar Noordsche mannen met hunne volgelingen en gezinnen zich hadden neergezet, ze latende bebouwen door de eigenhoorigen die zy er vonden, en in wie zy niet meer dan slaven zagen. De vrije landzaten hadden aanvankelyk hunne eigendommen, leenen en waardigheden behouden; bleven onder hunne eigene Graven, en hadden vrede met de Nooren, voor zoo veel zy in die vreemdelingen de mannen van den Keizerlyken Hertog zagen. Maar sinds het toenemend verval van het Frankische rijk, en het wech sterven der oude dapperheid by de oirspronkelyke bewoners, werden deze laatsten verachtelyk in het oog van den gekolonizeerden Noor. Die Noor, met overtreding van zijne verplichting jegends zijn Leenheer, veroorloofde zich daden van geweld en onderdrukking, die eindelyk òf een volkomen uitblussching van alle gevoel van zelfstandige volkswaarde, òf een tot wanhoop stijgende verbittering te weeg brachten.

---

[1] Zie boven, blz. 42.
[2] Hofdijk, Het Nederl. Volk. 131.
[3] Zie boven, blz. 44.
[4] Blz. 45.

Wat zouden zy zich ook behoeven te matigen? Waren zy geen meesters in dat Kerlinga-land, dat land der oude wijven! [1]

De Verbittering was, gelukkig de inwerking op de meerderheid der bevolking; en toen Hertog Godfried in 885 vermoord werd, wierp de landzaat zich op zijne verspreide volgelingen, en doodde of verjoeg hen. Dat verdreef zeker de pest van binnen, maar kon haar, ongelukkig genoeg, niet van buiten weeren. [2]

Keizer Lodewijk de Duitscher zocht, zoowel als Karel de Kale, de nieuw invallende roovers door geldsommen tot den aftocht te koopen. Om dit losgeld te vinden, werden de inwoners gedwongen om het luttel overschot hunner bezittingen, nog met zooveel moeite voor de plundering der barbaren in veiligheid gebracht, aan de Vorstelyke ambtenaren en schattinginvorderaars af te staan.

Is het dan te bevreemden, dat er zijn die tot wanhoop vervallen? die zich het levensonderhoud zoeken tot elken prijs? die zich met de stroopende vijanden vereenigen, en zelfs het christendom afzweren?

Zie ze daar voorby trekken, die walgelyk-woeste bende, gekleed in verschoten lompen en stukken van rijke gewaden; die hunne tot op het gebeente vermagerde ledematen niet eens genoegsaam verbergen; zie hunne loodkleurige lippen, hunne blaauwe, vleeschlooze wangen, hunne rollende oogen, diep gezonken in de kassen, hunne holle slapen, door verwilderde hairen omzwierd. Wee der plaats vanwaar zy komen, wee der plaats waarheen zy gaan!

Gezonde levendige vreemdeling — mocht uw weg u voeren in deze streken — waag er geen tocht, zonder een goede, gewapende bedekking. Zoo gy hier dwaaldet onverzeld — God weet, met welk een doel die hol-oogige bende u zou dooden! .... En waarom zoude zy zich niet voeden met uw vleesch? .... Daar zijn immers ouders onder, die in de razernij des hongers wel hunne eigene kinderen hebben verslonden!

En terwijl ge met huivering uw oog afwendt, valt uw blik, daar langs den vlakken inham aan den voet van het geele duin, weder op een bouwval. Hier aanschouwdet gy vroeger een kleene, eenvoudige kapel, [3] rustig schuilende aan den duinzoom, in het halve lommer van een geurigen vlierstruik; [4] de Egmonder diende er God en sint Aelbrecht. Maar ook hier kwamen de Nooren; en toen ging het zoo als altijd, en gelijk de Volsunga-saga dat schildert: Terstond na hunne aankomst deden zy vuur en zwaard woeden, versloegen de mannen, verbrandden de gebouwen, en maakten alles, waarheen zy togen, tot een woestijn. En wanneer zy dan hebben geplunderd en gebrand en gemoord, dan brengen zy weer, gelijk in de Egill-saga, de rijke buit en het geroofde vee naar hunne ankerplaats. Dan is het strand een vreemd tafreel van woeling: dan zijn daar sommigen bezig met slachten, en anderen brengen den

[1] Bolhuis, De Noormann, II. 83. Kérla, IJslandsch: anus, anicula.
[2] Hofdijk, Het Nederl. Volk. 134.
[3] Zie boven, blz. 49.
[4] Grimm, Deutsche Mythologie. 374.

roof op de schepen, en nog anderen staan, het schild aan den arm, dicht in-een-geschaard op de wacht; en de holle branding rolt schuimend op de kust, en in heur dof gedonder mengt zich het Skaldenlied van slachting en strijd.[1]

Begeert ge nu nog den nood van andere gewesten te zien? Wilt ge oversteken naar het land der moedige Friezen, van wier welvaart in 810 de oorlogsbelasting getuigde, die zy toen ten bedrage van vier honderd pond zilver opbrachten?

Het oosten is als het westen, het zuiden als het noorden. Altfried, de Bisschop van Munster, merkt reeds omtrent de laatste regeeringsjaren van Lodewijk den Vrome op, hoe het kustland, in vergelijking met de voormaals zeer talrijke bevolking, thands, ten gevolge der ontelbare rampen, door de byna jaarlyksche invallen der Noormannen veroorzaakt, genoegsaam een woestenij kan worden genoemd. »De kerken," zegt hij: »zijn verbrand, de kloosters verwoest, de landhoeven door de bewoners verlaten."

Reeds in 834 had er een landing en verwoesting plaats, en de Frankische Graaf Gerolf maakte zich wellicht toen aan die nalatigheid schuldig, die den Keizer bewoog hem zijne daar in leen bezeten goederen te ontnemen, ofschoon hy ze vijf jaren later van het Vorstelyk medelijden weder te rug ontfing. In 845 vielen de Noormannen, die onder Ragnar de landstreken rondom de Seine tot aan Parijs verwoest hadden, ook in Friesland. Maar niet te vergeefs waren de moedige kustbewoners thands gewapend, naar de voorschriften van het Landrecht, »tegen de zoute zee en de wilde zeeroovers, met vijf wapenen: met spade en vork, met schild en zwaard, en met het scherp van de speer." Bloedig was de strijd die er werd gestreden: duizende mannen van Odin bedekten het veld met hunne lijken, en de overigen werden te rug geworpen.... voor slechts kort, helaas! Zy herstelden zich weder; leverden, in verbitterde woede over hun verlies, nogmaals en nogmaals slag, en gaven het bloed van menigen Fries aan den zwarten wolf te drinken. Zy richtten een geweldige slachting aan, en trokken niet heen, dan nadat zy het gantsche land afgeloopen, een menigte inwoners gedood, en de kerken vernield hadden.

En tijd van verademing kwam er niet.

Naauwlyks is de eeuw een jaar verder, of de pektonnen vlammen

[1] In 1008 verscheen de dertienjarige Viking Olafr Haraldson op de Friesche kust. Voor het strand van Kinheim werd hy van een zwaren storm beloopen; evenwel gelukte het hem om de schepen op de ankers te houden. By zijne landing stegen de inwoners terstond te paard, en poogden de vijanden van hunne kusten te weeren. Men raakte slaags op het strand. Volgends Sigvatr Skald behaalde Olafr in dit gevecht, het vijfde dat hy op dezen tocht leverde, de overwinning. „Gij, die de lafaarts neder werpt, hebt overwonnen in den vijfden helmenvernielenden strijd. Voor de hooge kust van Kinnlin hebben uwe schepen een hevigen storm doorgestaan. Intusschen reed het leger met schitterende rusting op 's Konings schepen aan, doch zijne krijgsmakkers trokken het moedig ten strijde tegen." Olafr schijnt het evenwel niet raadsaam te hebben gevonden om langer in ons land te vertoeven; hy voer westwaart naar Engeland. Bolhuis, De Noormannen. 192.

weder als jammerbakens aan de kust door de donkere nacht, en de dikke rookwolken by den dag seinen den naderenden nood aan de bedreigde inwoners. Boden snellen door het land, en overal jaagt de angstige mare: »De Noormannen!".... de bevolking op en ten weer. De aanzienlyken en rijken — die dertig pond aan landgoederen bezitten — komen aangedraafd te paard, in den ratelenden maliënkolder en ten volle gewapend. De wel-gegoeden — wier bezitting twintig pond kan gelden — snellen aan met het breede slagzwaard. Wie twaalf pond bezit, grijpt zijn speer en schild, en voegt zich mede in de rijen. En wie nog minder gegoed is, onttrekt daarom zijn arm niet aan het bedreigde vaderland: den taaien boog in de hand, en den gevulden pijlkoker aan de zijde, spáart hy zijnen voeten den langen weg niet, maar rept zich voort om niet de laatste te zijn, die den misschien nog minder gevreesden dan gehaten vijand onder de oogen zal zien. En zoo voldoen zy aan de wet; niet uit vreeze voor de betaling van het volle weergeld — wanneer zy niet met zes of twaalf medestanders kunnen zweren, dat het gevaar hun door bô noch baken was bekend geworden — maar omdat die wet ook in hun harte geschreven staat, omdat zy hun land willen bewaren voor den ondergang.

En toch was het nogmaals te vergeefsch.

Weder wordt Frieslands bodem rood van het bloed zijner eigene zonen; byna gantsch Ostrago en Westrago worden bemachtigd. Straks seinden vlammen en rookwolken dat het gevaar naderde — thands melden overal de vlammen en rookwolken der kerken dat het verschenen is; dat het kruis wordt vertrapt onder der heidenen voet; dat de inwoners worden gedood, of tot het opbrengen van zware schatting geperst. Daarna streeft de strijdbare roofhorde verder voort, en rukt, met groote buit beladen, dieper landwaart in.

Zes jaren later landde er weder een vloot, een vloot van twee honderd twee-en-vijftig schepen, onder twee Vikingen, Godfried en Sydrok. Daar viel geen weerstand tegen te bieden. De ontmoedigde Friezen bogen het hoofd; de vijand ontfing een zware schatting, naar zijn eigen eisch, en voer toen de Schelde op. Een latere inval vernietigde byna geheel, wat er nog van het overschot der vroegere welvaart was behouden. [1]

In Juny des jaars 873 behaalden de Friezen wel een glansrijke en bemoedigende overwinning, en leden de zeeroovers, onder aanvoering van Rolf Haralds zoon een beschamende nederlaag, maar in 875 daagde de vreeselyke Gaungo Rolfr op, wiens zeilen nog waren doortrokken van den rook der Walchersche verwoesting. Zijne schepen legerden zich by het ruime Almari, door zoo vele kusten omzoomd, en Friesland proefde het eerst de scherpte van zijn zwaard, de bitterheid van zijn rooversgemoed. De Friezen, nog gedachtig aan Rolf Haraldszoons nederlaag, verzamelden zich in groote menigte, en hunne naburen voegden zich by hen. Zoo trok men, in vele benden, den woesten vijand tegen. Met gebogen knie en

[1] Hofdijk, Het Nederl. Volk. 138.

getrokken zwaard, door het schild gedekt, wachtten de looze Nooren den aanval af, en daar hun aantal door deze list zeer gering scheen, begonnen de Friezen onbezorgd en met hoogen moed den strijd. Maar nu springen de vijanden eensklaps op; slaan hunne aanvallers tot verdelgens toe, en nemen een groote menigte, waaronder vele aanzienlyken, gevangen. De overgeblevenen gaven daarop den moed verloren, zy onderwierpen zich aan Rolf, en beloofden hem een aanmerkelyke schatting. Toen hy deze had ingevorderd, vertrok hy van daar, om in de Hennegoo wraak te nemen op den wakkeren Hertog, die eenmaal, met hoe luttel gelukkig gevolg dan ook, aan Walcheren bystand had verleend om hem en zijne Nooren te verdrijven.[1]

Hoe dat alles Friesland uitmergelde, zal wel geen byzonder betoog noodig hebben. Maar nog was er het jammer niet ten top geklommen, nog was er het einde niet van het groote wee.

Toen Karel de Dikke, Lodewijk den Duitscher in 876 opgevolgd, aan den Noorman Godfried de leenen schonk, door diens oom Rorek reeds vroeger bezeten, behoorde daaronder ook Friesland; en over de wijze, waarop hy daar zijn Hertooglyk bestuur uitoefende, behoeven geene in de lucht zwevende gissingen te worden gemaakt. De kronijken hebben de overleveringen bewaard die getuigen, hoe diep zich het geleden onheil in de herinnering des volks had geprent. De Friezen — zeggen zy — werden na een mislukten opstand door Godfried in een schandelyke slavernij gebracht: hy noodzaakte hen met een strop om den hals te gaan; by de minste wederspannigheid werden zy terstond gehangen; hy dwong hen om hunne huisdeuren tegen het noorden aan te leggen, en ze zoo laag te maken, dat zy zich by het uitgaan telkends voor het vaderland hunner overheerschers moesten buigen. Galg en rad heeten by de Friezen de N o o r d s c h e b o o m.

Die stroppen en huisdeuren komen u wellicht zoo ongerijmd voor, dat ge u by een eerste, by een oppervlakkige beschouwing geneigd gevoelt om dat als beeldspraak, als een dichterlyke verciering op te vatten; doch by een nadere bekendheid met de zeden en gebruiken der Scandinaven zult ge er meer toe overhellen om deze blijken van trotsch des overheerschers als letterlyke waarheid te beschouwen. In elk geval kunt ge er uit besluiten, welke knevelarijen de voorheen door handel en nijverheid welvarende ingezetenen van den gierigen Noorman hebben moeten lijden, en hoe het geringe overschot hunner welvaart nu byna gants te niet is gegaan.[2]

Maar wilt ge nog meer, nog onomstootelyker bewijzen zien van het ontzettende wee dat de Noor over het bloeiende Friesland heeft gebracht? Wilt ge in het aanschouwen dier bewijzen te gelijk zien wat thands het leven in Friesland is?... Sla dan hun wetboek open, en lees er in de twaalfde liodkest of volkskeur der eerste afdeeling: »Indien ergends een

---

[1] Bolhuis, De Noormannen. 128.
[2] A. w. 48. II. 185.

man door de Nooren wordt gevangen genomen en uit het land gevoerd, en hy komt in het land tot de zijnen weder, en herkent zijn broeder en zuster, en weet te noemen zijn naaste vrienden, zijn vader en zijn moeder, en kan aanwijzen zijn eigen land en zijn ouderlijk erfgoed, zijn eigen akker en de vaste bezittingen zijns vaders — zoo mag hij weder aanvaarden zijne eigene bezittingen, zonder stok of strijd; want noch zijn moeder, noch zijn stiefvader, noch zijn broeder, noch zijn zuster, noch zijn valsche voogd, mogen zijn erf verkoopen terwijl hy uitlandig was. Dit is het algemeene Friesche recht." [1]

Zie in de tweede afdeeling de derde keur:

»Wanneer de Noorman een man vangt en hem uit het land voert, en hy komt weder te rug in het land en tot zijne lieden, zoo mag die voormaals gevangen man weder in het bezit van zijn erf treden, zonder stok of strijd. En is er iemant, die zich daar tegen verzet en hem daarvan wech drijft, die moet dat den volke boeten met tien mark, [2] en den Keizer met een-en-twintig schellingen. [3]

Ook de tweede keure van die zelfde afdeeling is droevig merkwaardig; daarin heet het onder anderen: dat een moeder het erf heurs kinds mag verkoopen, verpanden, of verruilen, om drie noodzaken:

De eerste noodzake is: »Wanneer een kind in zijn jonkheid wordt gevangen gevoerd noordwaart over de zee, of zuidwaart over het gebergte, dan mag de moeder het erf heurs kinds verpanden of verkoopen, en heur kind lossen en by het leven behouden. De tweede noodzake is: wanneer er dure jaren komen, en de heete honger over het land vaart, en het kind dreigt te sterven van honger, dan mag de moeder zijn erf verkoopen, en koopen heur kind een koe, een schaap, en koren, waarmeê zy zijn leven behouden kan. De derde noodzake is: Wanneer het kind geheel naakt is en zonder huis, en dan de duistere nevel en de koude winter komen, dan trekt ieder in zijn huis en op zijn hoeve, en in het wel-verwarmde vertrek, en het wilde dier zoekt den hollen boom en de bedekking der bergen, waarin het zijn leven kan bewaren; intusschen weent en schreit het jonge kind, en wijst op zijne naakte leden, en op het gebrek aan een huis, en op zijn vader die hem had kunnen beschermen tegen den honger en den kouden winternevel, maar die nu zoo diep en donker met vier nagelen onder den eik en onder de aarde is besloten en bedekt. Dan mag de moeder heurs kinds erve verkoopen en verpanden, naardien zy verplicht is het te behouden en te bewaren zoo lang het kind minderjarig is, opdat dit koude noch honger lijde, noch door verwaarloozing omkome."

Ik wijs u nu niet op het verschil in den vorm van deze oude en onze nieuwe wetten — by welke laatsten toch nog altoos advokaten noodig zijn om te beduiden wat zij eigendlyk meenen! — want deed ik dat,

[1] Wiarda, Asega-Buch. 19, met de aanmerkingen op S. 69.

[2] Friesche munt, ongeveer ter waarde van onze ƒ1.50. A. w. 28.

[3] Keizerlyke of Keulsche munt, Keulsche penningen, te zamen bedragende drie Keulsche ponden, waarvan elk de waarde van een Friesch pond of mark bezit. A. w. 29.

dan zou ik weinig eere oogsten op mijne ingenomenheid met de negentiende eeuw; ik wijs u dus slechts op den droeven maatschappelijken toestand, die u uit zulke wetten tegenschreit.

Maar wat het sterkst van allen spreekt, is de twintigste keure der tweede afdeeling.

»Wanneer de Noorman in het land valt, en een man gevangen neemt, en hem bindt, en uit het land voert, en hem naderhand daar binnen brengt, en hem dwingt dat hy een huis in brand steke, een vrouw onteere, een man doode, een kerk verbrande, of wat hy meer kwaad doen kan; en wanneer hy dan ontvlucht, of wordt los gekocht, en weder in het land en tot de zijnen komt, en herkent zijn broeder en zuster, zijn vaderland en erve, en zijn ouderlyke hoeve en huis, zoo trede hy weder in het bezit zijner goederen, zonder weergeld. [1] Wil dan het volksgerichte hem oproepen, en willen de zijnen hem beschuldigen wegens zijn toenmaals gepleegde gruweldaad, die hy met de zeeroovers begaan heeft — zoo mag hy tot hen op den ding komen, en hij mag die daad opendlyk bekennen. Een eed moet hy slechts zweren op de heiligen, dat hy dat alles uit nood heeft gedaan, zoo als zijn heer hem gelastte, terwijl hy een aan lijf en leden onmachtig man was. Zoo mogen hem volk noch rechter gevangen houden, daar de rechter hem toenmaals ook geen vrijheid van handelen verschaffen kon. De slaaf moest doen, zooals zijn heer hem beval, om des levens wille." [2]

Voorwaar — wel te recht is hierby het woord gesproken: Zulke voorzorgen in het wetboek der natie toonen meer dan alle verhalen, welke gewelddadigheden zy zich moest getroosten, en welken nadeeligen invloed de onderdrukking op haar maakte! [3]

Vergt ge my nu nog bewijs, als ik u van Friesland zeg, dat het is als het uitgeteerde rif, dat van eene weleer bloeiende schoonheid achterbleef?

Ook zult ge thands gewisselyk wel geen nieuw gewest meer willen bezoeken, daar allen toch zoo aan elkander gelijk zijn. Maar evenwel is mijn tafereel nog niet volkomen afgewerkt, en ik zie my genoodzaakt tot het aanbrengen van enkele algemeene donkere toetsen, die het geheel moeten voltooien.

IV.

Tot welk een hoogte de algemeene jammer geklommen is, spreekt zich met luide klachte uit in de korte woorden van des Aarts-Bisschop Hincmars brief van Rheims aan Lodewijk den Stamelaar, na den dood van diens vader en voorganger Karel den Kale.

»Raadpleeg met uwe en Gods getrouwen, hoe men een einde zal maken aan de rooverijen en strooptochten, opdat het ongelukkige volk,

[1] Het Emsegower en Hunsegower recht bepalen: „Wanneer hy binnen vijftien jaren weder in 't land komt." Wiarda, Asega-Buch. 147.

[2] A. w. 97.

[3] Bolhuis, De Noormannen. 150.

dat reeds gedurende vele jaren, zoo wel daardoor als door de opbrengsten ter verdrijving der Noormannen wordt gedrukt, eenigzins adem hale; opdat recht en rechtspleging, byna onder ons wech gestorven, herleven; opdat God ons weder dapperheid schenke tegen de ongeloovigen. Want reeds sedert lang heeft men zich in dit rijk niet verdedigd, maar zich slechts vrijgekocht en schatting betaald, waardoor niet alleen de minvermogende lieden, maar ook de voormaals rijke kerken geheel zijn uitgeput." [1]

Anderen klagen:

»Niet alleen werden de menschen overal vermoord, maar zelfs het vee werd moedwillig omgebracht. Uitgezochte jongelingen, vrouwen en meisjens strekten ter prooi aan de dartele mishandelingen en schandelyke hartstochten der woeste barbaren, en de weerlooze menigte moest in het verre noorden hare dagen in slavernij eindigen. Allerlei soort van kwellingen, die de overmoed der overwinaars kon uitdenken, waren het lot der overwonnenen." »De stroopers hielden niet op met de kerken te vernielen, en het christenvolk te dooden en tot slaven te maken. Gretig naar brand en verwoesting en dorstende naar menschenbloed, bewerkten zy den ondergang en het verderf des rijks. Vreeze en schrik viel over de inwoners des lands. Alle monniken, kanunniken, nonnen, de lichamen der heiligen met zich voerende, namen, met lieden van elken stand en leeftijd, de vlucht; want de vijanden, zonder iets te sparen, vermoordden allen tot verdelgens toe, en de vernielende vlam verteerde het gantsche land." [2]

Een verordening van Karel den Kale, in 853 gegeven, bepaalt dat boosdoeners, die uit het eene land in het andere vluchtten, moeten worden uitgeleverd. Vreemdelingen echter, die wegens den druk der Noormannen voortvluchtend zijn, mogten door geenerlei beambte in eenig opzicht lastig gevallen of tot opbrengsten gedwongen worden; integendeel moet men hen in de gelegenheid stellen om in hun onderhoud te kunnen voorzien, tot dat zy òf uit zich-zelf naar hun land weder keeren, òf door hunne heeren werden te rug gehaald. Het medelijden had den Koning bewogen dit aldus te gelasten.

Het daaropvolgend jaar had hy weder klachten vernomen, omdat de ambtenaren van deze ongelukkigen, die als bedelaars in het rijk kwamen, hoofdgeld of arbeid hadden gevorderd. Hy herhaalde daarom de zelfde verordening, en verzwaarde de straf, op de overtreding gesteld.

En hadden nog maar alle onthavenden en beroofden een toevlucht in bedelen gezocht! Maar menig hunner, minder onderworpen in de ellende, nam een wapen ter hand, en dreef rooverij en diefstal. In 857 riep Karel een vergadering van Bisschoppen en anderen zijner getrouwen te zamen, om te raadplegen omtrent het tegengaan der rooverijen en plunderingen, die verontrustend in het rijk waren toegenomen. De oirzaken schreef hy in de eerste plaats aan de invallen uit het Noorden toe. Al poogde men zich tot onderlinge hulp te vereenigen — de wijze van aanval der zee-

[1] Bolhuis, De Noormannen. 134.
[2] A. w. 150.

roovers maakte het wèl slagen zulk eener vereeniging uiterst moeielyk, meest al onmooglyk. Verzamelde men een krijgsmacht, waartegen zy zich niet bestand rekenden, dan begaven zy zich weder scheep, en overvielen een andere landstreek, die op dat oogenblik van verdedigers ontbloot was. Dit hield het gantsche land aanhoudend in vreeze; de inwoners der onderscheidene streken durfden elkander naauwlyks bijstand bieden, daar ieder duchtte om zijn eigene bezittingen onverdedigd te laten. [1]

Telt ge nu by dit alles, hoe de landzaat nog bovendien door buitengewone en zware opbrengsten, zoowel tot verdediging als voornamendlyk tot vrijkooping, werd uitgemergeld, dan zal het ook u geenszins verwondering baren, dat de diepe ellende en wanhoop een schromelyke verwildering en verval van godsdienst en goede zeden ten gevolge hebben gehad. Ook daarover is de klachte neergeschreven: »Hoe het onder deze en dergelijke rampen met de godsdienst stond, en of zij bloeide of niet, kan elk gemakkelyk nagaan." Velen, door den nood geperst, of door begeerlykheid aangespoord, voegden zich by den vijand, namen diens ruwe zeden en heidensche gebruiken aan, en plunderden met hen hunne eigen landgenoten die nog iets te verliezen hadden. Zelfs een monnik verliet zijn christendom, en vereenigde zich met den barbaarschen Noorman. [2]

En alzoo is het, gelijk het gejammer van velen het in weinige woorden samenvatte: »Het trouwlooze volk der heidenen kwam als mieren uit hun geboorteland. Door de zee uitgebraakt, bedekten zy gelijk sprinkhanen de oppervlakte des lands, en het was onmooglyk hen af te weeren. Zy dorstten naar brand en moord, en maakten het land tot een ontvolkte woestenij, waar men zelfs geen hond meer hoorde blaffen. [3]

Dat is het tijdvak van de invallen der Noormannen. De weleer zoo bloeiende streken liggen daar, als ware er een oordeel over heen gegaan in alle vreeselykheid. Armoede en honger dwalen er tusschen de distelen, gebrek en ellende tusschen de doornen, en de rook der verwoesting golft er in zwarte wolken over heen.

V.

En nu het gevolg van zulk een jammer en zijn invloed op het maatschappelyk leven?

Dat alles is omgekeerd, dat alles is veranderd, en de grondslag is gelegd tot eene geheel nieuwe orde van zaken.

Mag de Benediktyner van Sint-Germain des Prés over Frankrijk klagen: »De slaaf wordt vrij, en de vrije man wordt slaaf; de knecht is meester, en de meester is knecht" [4] — niet anders, en even erg, wordt het ten onzent. De algemeene ellende heeft algemeene verarming voortgebracht,

---

[1] Bolhuis, De Noormannen. 233.
[2] A. w. 210.
[3] A. w. 205.
[4] De Rooy, Gesch. der Staath. in Europa. 95.

en zelfs de nuttige, de noodzakelyke maatregel, waartoe krachtiger Vorstenbestuur besloot — het oprichten van sterkten en kasteelen tegen de wilde stroopers — heeft een noodlottige uitwerking gehad. Die zelfde burchten, die tot bescherming der landzaten werden gebouwd zijn middelen tot hunne onderdrukking geworden, zoodat geweld de plaats heeft vervangen van billykheid en recht, en de sterkste zich allerlei onderdrukking veroorlooft tegen den zwakkere, in volkomen straffeloosheid. Met bitteren maar rechtmatigen wrevel zette Harulf de geestelyke zich neer, schrijvende aan zijn kronijk; en hy schandvlekte de onderdrukkers van zijnen tijd voor alle volgende eeuwen, waar zijn pen deze zwarte regelen boekte: »Terwijl het Koninklyk gezach byna vernietigd was, gaven de aanzienlyken zich, als kinderen Belials, aan de boosheden hunner wegen over.”[1]

Niet zelden waren het vreemdelingen, die met zulk een burchtleen werden begiftigd. Onaanzienlyke mannen, van onbekend geslacht, maar die in dapperheid en eergevoel de Edelen overtroffen, zijn beroemd en groot geworden. Koning Karel de Kale toch had een oog voor wie naar krijgsroem stond en de gevaren niet ontweek, en hy aarzelde geenszins om zijn oorlogsgeluk door de zulken te doen beproeven; want er waren reeds in die dagen menschen, van oud geslachte en aanzienlyke afkomst, die zich slechts konden beroemen op de daden hunner voorvaderen, niet op die van zich-zelf. Werd hun de vervulling eener moeielyke taak opgedragen, zoo bedienden zy zich daartoe weder van iemant uit het volk, die door een juister begrip van zaken niet zelden de macht eens meerderen bekwam. Daarom had de Koning ook weinig Edelen van die gehalte rondom zich, maar de nieuweren, die zich door grooter bekwaamheid en onvermoeiden yver verdienstelyk hadden gemaakt, begiftigde *hy* mildelyk met krijgsgeschenken en erfgoederen. Zijnen verwanten Hugo en Berangair, die niets tegen de Noormannen hadden gewrocht, ontnam hy daarom de hun geschonken leenen, en verdeelde die onder andere mannen.[2]

Nu zijn het velen dezer, waarvan er over kasteelen en versterkte steden niet alleen, maar zelfs over gowen het bevel voeren. De eigenhoorigen, die daar worden gevonden, zijn hun van zelf onderworpen; maar de toenemende ellende heeft bovendien ook een talrijke menigte vrijen daar schuts en schuilplaats, voedsel en deksel doen zoeken, en hen tot onderworpenen vernederd. De bezittingen van *vele* machteloozen zijn in handen gekomen van *weinige* machtigen, zeldsaam door koop, dikwerf door onderwerping of schenking, meestal door eigenmachtige toeëigening. De vrije, vererfbare bezittingen zijn op deze wijze aan leenroerige goederen verbonden geraakt.

Van het vrije volk is geen sprake langer; het bestaat ook naauwlyks meer: die enkele kleine grondbezitters, die weinige vrije kooplieden of zwervende kunstenaars hebben geene beteekenis meer.

---

[1] Bolhuis, De Noormannen. 234.
[2] A. w. 236.

